

1996
1

AETAS

Rácz Margit
Puritanizmus és amerikai identitás. A puritán történet(írás) átértékelése napjainkban

Varró Gabriella
A komikus néger sztereotípia két népszerű változata a 19. század eleji minstrel dalokban

Glant Tibor
Az amerikai sajtó Magyarország-képe az első világháború idején

Velich Andrea
Idegenek Londonban a 15-16. század fordulóján

Annus Irén
A mormonok és szabadkőművesek rövid kapcsolata az Egyesült Államokban a 19. század közepén

Következő számunk tartalmából

Puskás Julianna
Magyar menekülők, emigránsok — „DP"-k és 56-osok (1945-1957)

Miskolczy Ambrus
Nemzetiség, szabadság, politika. Fejezetek a magyar és román emigráció párizsi dialogusának történetéből

Gulyás László
Egy sikeres emigráció anatómiája. E. Benes első világháború alatti emigrációjának néhány momentuma.

Hermann Róbert
Görgei emlékiratai és a Kossuth-emigráció

Kurunczi Jenő
A két világháború közti emigráns orosz kultúra néhány fontosabb területe

Erős Vilmos
A Hóman-Mályusz ügy (Forrásközlés)

Bemutatjuk Bődy Pál történészt

Bődy Pál
Eötvös József politikai eszméi 1848 után

1996/1

AETAS

Történettudományi folyóirat

A kiadványt szerkesztette:

VAJDA ZOLTÁN

A kiadvány
a Soros Alapítvány,
Szeged Megyei Jogú Város Önkormányzata,
a Délmagyarország Könyv- és Lapkiadó Kft.,
a Fund for Central and East European Book Projects,
a Magyar Kulturális Alap,
a József Attila Alapítvány
és a szegedi József Attila Tudományegyetem
Közművelődési Bizottsága
támogatásával jelenik meg.

Szerkesztőség:

PELYACH ISTVÁN
(megbízott főszerkesztő)
HOMONNAI SAROLTA
(a szerkesztőség titkára)
DÁVID TAMÁS
DEÁK ÁGNES
KOSZTA LÁSZLÓ
LELE JÓZSEF
TOMKA BÉLA
TÓTH SZERGEJ
VAJDA ZOLTÁN

TARTALOM

Tanulmányok

RÁCZ MARGIT
Puritanizmus és amerikai identitás. A puritán történet-(írás) átértékelése napjainkban 5

VARRÓ GABRIELLA
A komikus néger sztereotípia két népszerű változata a 19. század eleji minstrel dalokban 20

GLANT TIBOR
Az amerikai sajtó Magyarország-képe az első világháború idején 36

VELICH ANDREA
Idegenek Londonban a 15-16. század fordulóján 53

Műhely

ANNUS IRÉN
A mormonok és szabadkőművesek rövid kapcsolata az Egyesült Államokban a 19. század közepén 75

Elmélet és módszer

MAGYARICS TAMÁS
Klió és/vagy Kalliopé? A posztmodern amerikai történetírás néhány kérdése 87

HAYDEN WHITE
A narrativitás szerepe a valóság reprezentációjában 98

Forrásközlés

KÓRÁSZ MÁRIA
Az amerikai magyar történetírás kezdetei. Rácz Rónay Károly levelei 119

Határainkon túl

Interjú David W. Noble amerikai történészprofesszorral 139

David W. Noble műveinek bibliográfiája 141

DAVID W. NOBLE
Amerika anglo-protestáns kisajátítása 144

Figyelő

„Amerika befejezetlen forradalma"
(Eric Foner: Reconstruction. America's Unfinished Revolution, 1863-1877. Perennial Library, Harper and Row, Harper and Row, 1989. The New American Nation Series, eds. H.S. Commager and R.B. Morris.)
Bárány Attila 160

„Roma caput mundi" = „Roma cauda mundi"
(Monica Kurzel-Runtscheiner: Töchter der Venus. Die Kurtisanen Roms im 16. Jahrhundert. C.H. Beck, München, 1995.)
Fischer Lajos 170

„Az igazság az idő leánya"
(Anthony Kemp: The Estrangement of the Past. A Study in the Origins of Modern Historical Consciousness. Oxford University Press, New York and Oxford, 1991.)
Vajda Zoltán 176

Egy Trianon-emlékkönyvre
(Trianon and East Central Europe. Antecedents and Repercussions. Ed. Béla K. Király, László Veszprémy. Atlantic Studies on Society in Change 80. Boulder [Colorado], Social Science Monographs–Highland Lakes [New Jersey], Atlantic Research and Publications, 1995.)
Zeidler Miklós 184

Emlékezés Vörös Károlyra 194
Számunk szerzői 196
Beérkezett könyvek 197

RÁCZ MARGIT

Puritanizmus és amerikai identitás

A puritán történet(írás) átértékelése napjainkban

A gyarmati Új-Anglia története minden bizonnyal a világtörténelem egyik legalaposabban kutatott területe. Kitüntetettsége összefüggésben áll a polgárháború és a „frontier" lezárása után egységesülő és a 20. század elején nagyhatalommá váló Amerikai Egyesült Államok nemzeti identitáskeresésével, valamint azzal az új „birodalmi" igénnyel, hogy a 17. századi mitikus-biblikus, majd a 18-19. századi regionális múlt helyett egy paradigmatikus „nemzeti" történet reprezentálja az amerikai múlt eseményeit.

William Walker már az 1890-es évek elején az új-angliai kongregacionalizmusban látta az amerikai demokrácia legfőbb biztosítékát és előmozdítóját.[1] Úgy gondolta, hogy a puritán egyházi berendezkedés és a puritán közösségi élet mintául szolgált az önkormányzatiság (self-government) elvére épülő területi adminisztráció kiépítéséhez, s a szervezett egyházi élet egyúttal társadalmi funkcióik hatékony ellátására is képessé tette a hívőket. Walker puritánjai nem az 1630-as „Nagy Migráció" során Massachusettsben megtelepedett ún. „nem-szeparatista kongregacionalisták", hanem a Mayfloweren 1620-ban Plymouthba érkezett „zarándok atyák" voltak, akik a 17. század elején hivatalosan szakítottak az anglikán egyházzal, s később Hollandiába telepedtek át.[2] Walker szerint az „igazi", tartósan ható amerikai

[1] Walker, W.: The Creeds and Platforms of Congregationalism. Boston, 1893.; Uő.: A History of the Congregational Churches in the United States. New York, 1894.

[2] A szeparatizmus első, írott források alapján dokumentálható angol képviselője Robert Brown volt, aki cambridge-i lelkészi állását feladva 1580-ban vagy 1581-ben R. Harrison segítségével Norwichban megalakította az első kongregacionalista gyülekezetet. A norwichi püspök zaklatásai miatt a gyülekezet egy része a zélandi Middelburgba emigrált. Brown és Harrison vitája miatt azonban a gyülekezet kettészakadt, s Brown – néhány hívével együtt – 1583-ban visszatért Skóciába. Mivel a presbiteriánus egyházi vezetők sem tolerálták a szeparatizmust, a csoport továbbvándorolt Angliába. Brown rövid időre börtönbe került, de Lord Burghley közbenjárására szabadon engedték. Az anglikán egyházzal kibékülve, 1591-ben lelkészi állást kapott. Gyülekezetének Norwichban hagyott része folytatta működését.

A norwichi gyülekezeten kívül csak a londoni szeparatista kongregációról tudható bizonyosan, hogy 1587-ben már létezett. Tagjainak nagy részét hosszabb-rövidebb időre bebörtönözték. Lelkészt és tanítót csak 1592-ben, Fr. Johnson és az ideiglenesen szabadlábra helyezett J. Greenwood személyében választott. Greenwoodot 1593-ban kivégezték H. Barrow-val, a londoni gyülekezet „ideológusával" együtt. Előljárói kivégzése után a londoni gyülekezet nagy része H. Ainsworth tanító vezetésével Amszterdamba emigrált. 1597-ben a szabadon bocsátott Johnson is követte őket, de hamarosan nézeteltérései támadtak Ainsworth-szel, s 1610-ben kettészakadt a gyülekezet.

Az új-angliai Plymouth lakói nem a norwichi, nem is a londoni, hanem a scrooby-i csoport tagjaiból kerültek ki. E csoport 1602 körül Gainsborough-ban, John Smyth vezetésével alakult. 1604-ben csatlakozott hozzá a cambridge-i tanulmányait ekkor befejező John Robinson. A gyülekezet egy része a püspöki zaklatások miatt 1605-től a Gainsborough melletti Scroobyban, William Brewster postamester házában tartotta találkozóit. A Gainsborough-ban maradt hívők Smyth vezetésével 1606-ban Amszterdamba emigráltak, s rövid időre egyesültek a londoni-

puritanizmust a plymouthiak szeparatista kongregacionalizmusa jelentette, nem pedig a John Winthrop által vezetett, Bostonban és környékén letelepedett csoport „nem-szeparatista" kongregacionalizmusa.

E tanulmány első részében arra teszek kísérletet, hogy századunk egyik legjelentősebb puritanizmuskutatójának, Perry Millernek a munkásságát bemutatva felvázoljam az amerikai puritanizmus általa specifikusnak tekintett vonásait, s egyúttal ismertessem az elképzeléseit illető kritikákat. A második részben a Millert követő revizionista társadalomtörténet-írás főbb következtetéseit, a harmadik részben pedig az újabb kultúrtörténeti megközelítéseket ismertetem.

I.

Az amerikai puritanizmuskutatás egyik legnagyobb hatású képviselője az 1965-ben elhunyt Perry Miller volt. Miller a puritanizmust komplex, időről időre újra megértendő eszmetörténeti problémaként fogta fel, s ekként próbálta megfejteni.[3] Nem csupán olvasta és értelmezte a puritánok írásait, hanem a „puritán Amerika" egyik modelljét is megalkotta.

Miller puritánjai „nem-szeparatista independens" angolok, akik – amint az John Winthrop „*A Model of Christian Charity*" c. művében olvasható – azzal az eltökélt szándékkal emigráltak az Újvilágba és telepedtek le Új-Angliában, hogy ott az egész keresztény világ dicsőségére felépítsék az új Siont, s a Szentírás útmutatásai szerint alakítva közösségi életüket, egyrészt példát mutassanak az Óvilágban hagyott, antikrisztusokkal hadakozó testvérek számára a keresztényi szeretetben való élésről, másrészt felkészüljenek a Millenniumra, Krisztus második eljövetelére, mely minden kétséget kizáróan a szent helyek földrajzi paramétereivel felruházott Új-Angliában várható. Miller az új-angliai puritánokat olyan „gondolkodó közösségnek" tekintette, amelynek életét az „eszme", a jövőorientált vallásos utópia víziója szabályozta, s az amerikai puritánok 17. századi történetét maga is „egy gondolat fonalára" kívánta felfűzni.

A puritanizmus központi gondolatát Miller a „szövetség" (*covenant*) eszméjében látta, amely a „föderális" vagy „szövetségi" teológia alapjává vált. A William Perkins, John Preston és William Ames nevével fémjelzett teológiai „iskola" a kálvini predestinációtan morális cselekvést gátló pszichológiai hatását kívánta feloldani, s olyan teológiai megoldást keresett, amely az isteni szuverenitás csorbítása nélkül teret

amszterdami gyülekezettel. 1607-ben vagy 1608-ban a scrooby-i csoport is követte őket Amszterdamba, de mivel nem kívántak állást foglalni az amszterdami szeparatistákat megosztó, személyes jellegű vitákban, 1609-ben Leydenbe tették át székhelyüket. Robinsont lelkésznek, Brewstert pedig presbiternek választották. A tanítói tisztség betöltetlen maradt. E scrooby-i - leydeni gyülekezet emigrált 1620-ban a Mayfloweren Amerikába, s Plymouth-ban megtelepedve megalakította az első amerikai szeparatista gyülekezetet.

[3] Miller, P.: The New England Mind. Vol 1. The Seventeenth Century. New York, 1939.; Uő.: Errand Into the Wilderness. Cambridge, Mass., 1956 (a továbbiakban: Miller 1956).; Uő.: Orthodoxy in Massachusetts, 1630-1650. Boston, 1959.; Miller, P.–Johnson, Th. (szerk.): The Puritans. New York, 1963. (a továbbiakban: Miller–Johnson)

enged az emberi jó cselekedet számára anélkül, hogy a jó cselekedet okán bárkit az üdvözülés elérésének lehetőségével kecsegtetne. E teológusok hangsúlyozták az isteni jóságot, annak megnyilvánulásaként értékelték Istennek a törvény alatti korban az emberrel kötött számos szövetségét, s különösen a kegyelem alatti kor új szövetségét, melyben – a sorozatos kudarcok után – Isten immár nem a törvények megtartását, csupán a belé vetett hitet szabta gondoskodása feltételéül. S bár hitet az ember csak Isten ingyenes ajándéka, kegyelme által nyerhet, Preston és Ames nem hagyott kétséget afelől, hogy a hit magva mindenkinek megadatott, s az ember felelőssége, hogy a parányi mag jelenlétét önmaga lelkében felfedezze, felismerje, s ápolva-gondozva kiteljesítse azt. Így annak elvi fenntartásával, hogy igaz hitre csak kegyelem útján lehet szert tenni, a kegyelem fogadására való „felkészülés" lehetőségének, sőt kötelességének gondolata szinte észrevétlenül az amerikai puritán teológiai gondolkodás egyik közhelyévé vált.

A „szövetség" fogalma egyházszervezeti szempontból a kongregacionalista gyülekezet alapját jelentette, hiszen általa definiálódtak és benne határolódtak el a magukat „szentnek" nevező „igazi hívők" a pusztán egyházi adó fizetésére és az istentisztelet kötelező látogatására feljogosított „idegenektől", azaz vallásos megtérési élménnyel nem rendelkező, így teljes jogú egyházi tagságra hiába áhítozó alacsonyabb rendű új-angliaiaktól. Intézményként a „szövetség" definiálta a puritán vállalkozás céljait és eszközeit, s szankcionálta az egymással szövetségre lépett „látható szentek" közösségének diszciplínáját. A korai szövetségek nem fogalmaztak meg doktrinális feltételeket, pusztán rögzítették az egymással szövetségre lépő, szerződő felek azon ígéretét, hogy a bibliai parancsok szerint fognak élni. Az 1629-es salemi szövetség egyetlen mondatot tartalmaz: „Szövetségre lépünk most az Úrral és egymással, s Színe előtt fogadjuk, hogy útjain mi együtt haladunk, megtartván mindazokat, amiket Ő az Ő áldott Igéjében kinyilvánítani kegyeskedett".[4]

Az új-angliai kongregacionalizmus egyik alapdokumentuma, az 1648-as cambridge-i zsinat által elfogadott *Cambridge Platform* a következőképpen határozza meg a kongregacionalizmus főbb ismérveit: „A gyülekezet a harcos-látható egyház része, a szent szövetség által egyetlen testbe olvasztott, elhívott szentek közössége, amelynek célja Isten igéjének hirdetése és egymás kölcsönös megsegítése".[5] A szövetség „önkéntes egyezség, amelyben a szövetséget kötő felek az Úrnak ajánlják magukat, s az Ő parancsait együttesen tartják meg".[6] Az „elhívott szenteknek", azaz a szerződő feleknek, „megfelelő tudással kell rendelkezniük a vallás alapkérdéseiről, nevükhöz nem tapadhat pletyka vagy skandalum, hitüket és bűnbánatukat közösen kell gyakorolniuk, s gyermekeikkel együtt a Szentírás útmutatásai szerint kell élniük".[7]

[4] The Covenant of Salem, 1629. In: The Creeds and Platforms of Congregationalism. Ed. by W. Walker. Boston, 1893. 116.

[5] A Platform of Church Discipline. II. fejezet, 6., 22. In: Aspects of Puritan Religious Thought. New York, 1984. (A Library of American Puritan Writings, Ed. by S. Bercovitch) (A továbbiakban: A Platform)

[6] A Platform 4.3 fej. 25.

[7] A Platform 3.2 fej. 22.

A szövetségbe való belépés aktusa – a megtérési élménnyel rendelkező számára – önkéntes volt (noha a közösségi elvárás erős nyomást gyakorolt az egyénre), de gyülekezeti tagként a hívő további életét kollektivista diszciplína szabályozta. A „lelkiismeret", az angol puritán prédikációs irodalom egyik kulcsszava, csak a külső, korrupt világgal szembeni magatartást irányította. A közösségen belül egyetlen területen működött, a hittestvérek életvitelének éber figyelésében, s a gyarlóságon kapott embertárs testvéri megfeddésében. Új tag csak akkor csatlakozhatott a szövetséghez, hogyha sikeresen keresztüljutott egy három szintű procedúrán. Első lépésként a presbiterek színe előtt kellett meggyőzően bizonyítania a kálvinista vallás tanításaiban szerzett jártasságát. Ennek során ismertetnie kellett az alapvető hittételeket, be kellett számolnia személyes tapasztalatairól a kegyelem működését illetően, s velük egyenrangú félként kellett részt vennie egy ún. „istenes beszélgetésben". E feladatok megfelelő teljesítése esetén a presbiterek ismertették a gyülekezettel a jelölt nevét, s hogyha annak személyével kapcsolatban bármilyen kifogás felmerült, a gyülekezet megvétózhatta a felvételt. Kedvező döntés esetén a jelölt a közösség színe előtt tanúbizonyságot tett hitéről, elbeszélve – a férfiak szóban, a nők többnyire írásban, melyet egy presbiter olvasott fel – megtérése történetét. Teljes jogú taggá akkor vált a jelölt, ha a hívek végső szavazatukkal a felvételre voksoltak.[8]

Miller a puritán Új-Angliát „ideális laboratóriumnak" tartotta, amely lehetővé teszi a gondolatok útjának nyomon követését. Szerinte a puritánok – eredeti szándékuktól eltérően – nem az üdvözülés drámáját dolgozták ki Amerikában, hanem a kulturális adaptálódás folyamatát. Valamennyi újvilágbeli tapasztalataik közül ez az „eltévelyedés" a legfontosabb, mert ennek során vált az angol puritanizmus valami mássá, amerikai pragmatizmussá. Miller szerint a puritánok azért mentek a „pusztába", hogy teljesítsék küldetésüket, felépítsék az új Siont. A „puszta" azonban – megszelídítése közben, észrevétlenül – legyőzte a hódítókat, s arra kényszerítette őket, hogy újradefiniálják küldetésük célját, immár az amerikai feltételeknek megfelelően. Így az alapítók unokái már nemcsak az európai hallgatóság figyelmét veszítették el, hanem az eredeti misszió betöltésének sürgető érzését is.[9] Otthonra leltek a pusztában. Az új föld feltörése és a vagyongyarapítás gondjai között lassanként meg is feledkeztek arról, hogy atyáik szándéka szerint a „hegyi várost" (*city on the hill*) kellene építeniük. A civilizáció és a puszta határán bolyongó pionír, és a nyugat felé terjeszkedő „birodalmat" szorgosan építő jenki Millert már nem is emlékezteti az ősökre – számára ők egy más Amerika képviselői.

Miller egyik kritikus visszhangot kiváltó elképzelése volt a kegyesség hanyatlásának feltételezése az alapítók leszármazottaiban. A pietista áramlatokat vizsgáló és a kegyesség gyakorlati megnyilvánulásait elemző vallástörténészek a paradoxonokra

[8] Walker, W: A History of the Congregational Churches in the United States. New York, 1894. 218-219.

[9] Az angliai polgárháború idején az angol puritánok megosztottsága lehetetlenné tette az újangliai egyházi berendezkedéshez hasonló rendszer kiépítését. Az amerikai puritánok különösen fájlalták a vallási türelem angliai meghirdetését s independens egyházi vezetők tiltakozását az újangliai anabaptisták üldözése miatt.

figyelmeztetnek.[10] Szerintük az a tény, hogy a teljes jogú egyházi tagsággal – vagyis a kongregáció magvát alkotó „szentek" számára hitelesnek tűnő megtérési élménnyel – rendelkező új tagok száma erőteljesen csökkent a második és a harmadik generáció körében, éppúgy jelentheti a hipokriták eltűnését és a vallásos érzület elmélyülését, a megtérési élmény valódiságával kapcsolatos belső vívódás felerősödését, mint a vallásos érzület hanyatlását.[11] Miller ugyanakkor maga is hangsúlyozza, hogy a szemi-teokrácia vezetőinek tudósításain kívül semmiféle bizonyíték nem létezik a szélsőséges hanyatlási tünetek alátámasztására, s arra a következtetésre jut, hogy az egyház vezetőit a kongregacionalista egyházszervezet merevsége kényszerítette a változások hanyatlásként történő értelmezésére.[12] A hanyatlási tünetekről beszámoló jeremiádokat az új-angliai puritán közösségen belüli feszültségek pszichés feloldására irányuló rítusoknak tekintette, amelyek a hívők számára lehetővé tették azt, hogy továbbra is vétkezzenek, a vezetők számára pedig azt, hogy híveiket ostorozva folytassák lelkészi teendőik ellátását. Miller felfogásában a jeremiád nem történeti kordokumentum, hanem a ráolvasásos ördögűzés eszköze. Saját „hanyatlás"-kategóriájával valójában a jeremiádok látszólag egyértelmű „hanyatlás"-fogalma mögött rejtőző, összetett jelentést kívánta feltárni.

A revizionista történészek megkérdőjelezik a milleri gondolatépítmény alapjául szolgáló puritanizmusmeghatározás érvényességét is. Szerintük Miller puritanizmusfogalma olyan tág kategória, mely Roger Williamst éppúgy magába foglalja, mint Anne Hutchinsont. Számára a puritanizmus „azt a nézőpontot, azt az életfilozófiát és értékrendszert jelenti, amelyet az első telepesek magukkal hoztak Új-Angliába."[13] Miller definíciója nyilvánvalóan defenzív, abból az igyekezetből fakad, hogy középutat találjon a puritanizmust lényegében a kálvinizmussal azonosító limitáló és a baptistákat, valamint a kvékereket is magába foglaló, már-már használhatatlanná tágított puritanizmus-meghatározások között. A definiálás problematikussága a puritanizmus összetettségéből fakad. Hiszen eszmetörténeti, irodalomtörténeti vagy

[10] Rutman, D. B.: American Puritanism, Faith and Practice. New York, 1970.; Hambrick-Stowe, Ch. E.: The Practice of Piety: Puritan Devotional Disciplines in Seventeenth-Century New England. Chapel Hill, 1982.

[11] A hanyatlásról az 1660-as és 70-es évek jeremiádjain kívül Increase Mathernak az 1679-es bostoni zsinaton elhangzott, The Necessity of Reformation c. beszámolója is tudósít, mely az Új-Angliát sújtó szerencsétlenségek (rossz termés, járványok, sáskajárás, indián háborúk, hajótörések) okait kutatta. Mather szerint a sokféle rossz forrása a sokféle „romlottság", így a büszkeség és extravagancia, az ünnepek bemocskolása, az apai szigor hanyatlása, a peres ügyek elszaporodása, a mezítelen nyakak és mellek mutogatása, a kvékerek és az anabaptisták. (In: Miller 1956, 7.) A puritán szakirodalom a teljes jogú tagok személyes megtérési élménnyel nem rendelkező leszármazottainak státusát rendező „félutas szövetség" (*Half-Way Covenant*) 1662-es bevezetését is hanyatlási tünetként értékeli. E kompromisszumos megoldás a megkeresztelt, de lelki előmenetelről számot adni nem tudó leszármazottakat a gyülekezeti diszciplina betartására kötelezte, s egyetlen jogként e kötelességet biztosította számukra. Úrvacsorában nem részesülhettek, nem szólhattak bele a gyülekezet életét érintő döntésekbe, és nem választhattak előljárót.

[12] Miller, P.: The New England Mind. Vol 2. From Colony to Province. New York, 1953. 47-48.

[13] Miller–Johnson, 1. E dolgozat keretei között nincs módunk kitérni a puritanizmus-meghatározásokkal kapcsolatos terjedelmes vita ismertetésére.

homiletikai megközelítése éppolyan jogosult, mint az intézményrendszerre koncentráló történeti elemzés, ugyanakkor az eltérő szempontú vizsgálódások szükségszerűen eltérő hangsúlyú definíciókhoz vezetnek. Miller kutatásai az Új-Angliát vezérlő eszme megismerésére irányultak, így analízisének érvényességét az eszmét alkotó gondolatok hiteles elemzésének kell biztosítania.

A „szövetség" központi gondolatának milleri felfogását számos kutató egyoldalúnak találja, s hangsúlyozza, hogy a puritánok számára a szövetségi teológia nem paktumot jelentett Isten és az ember között, hanem Istennek a bűnös ember iránti ingyen kegyelmét volt hivatva világossá tenni.[14] A probléma gyökere abban rejlik, hogy az európai protestantizmusban is élő „szövetség" fogalom más-más jelentéssel bírt az egyes területeken. *Paktum*ként az ember üdvösségre, hitének védelmére irányuló etikai kötelességét jelentette, s feltételezte, hogy az ember rendelkezik azon képességekkel, amelyek e kötelesség teljesítéséhez szükségesek. *Ígéret*ként az ember tehetetlenségét, az isteni kegyelemmel szembeni függő viszonyát hangsúlyozta. Az angol puritánok írásaiban a „szövetség" fogalom mindkét értelmezése megtalálható, s Miller kritikusai szerint az amerikai puritánok e kétféle felfogás elemeit ötvözték egybe.[15]

Miller azonban nem önálló rendszernek tekintette a szövetségi teológiát, hanem olyan „idiómának", amelynek segítségével az új-angliai puritánok választ tudtak adni a kálvinista hitvallás néhány zavarba ejtő, Kálvin által válasz nélkül hagyott kérdésére. Úgy vélte, hogy a szövetségi teológia kidolgozói három kérdésre koncentrálva jutottak el e teológia megalkotásáig: teret és szerepet kerestek a jó cselekedetek számára a kálvini predestinált világ keretei között; módot kerestek arra, hogy az egyén bizonyosságot szerezhessen kiválasztottságáról; Kálvin kiszámíthatatlan és megismerhetetlen Istenének képét módosítani kívánták a megbízhatóság és kiszámíthatóság irányába. S az a fogalom, amely e kérdésekre oly módon tudott az emberi értelem számára is felfogható válaszokat adni, hogy közben nem csorbította Isten szuverenitását, a „szövetség" fogalma volt.

A szövetségi teológiában az üdvözülés és az elkárhozás nem egy önkényes Isten felfoghatatlan választásának a következménye többé, hanem a szerződésben foglalt kötelességét teljesítő hívő jutalma, illetve az azt semmibe vevő hitetlen büntetése.[16] S mivel – ahogyan azt az amerikai puritánok feltételezték – az üdvözülést kizárólag a szövetségben élők remélhetik, erre legjobb esélye az új-angliai kongregacionalista gyülekezet „látható" szövetségben élő „szentjeinek" van.[17]

A kritikusok szerint Miller „szövetség"-értelmezése a puritánok istenét józan, kiszámítható partnerré teszi, akivel a hívők üzleties szellemű alkukat kötnek, holott a szövetségi teológia elsődlegesen nem az értelemhez, hanem az érzelemhez szólt.

[14] Greaves, L. R.: John Bunyan and Covenant Thought in the Seventeenth Century. *Church History*, 1967. Vol. 36.; Rohr, J. von: Covenant and Assurance in Early English Puritanism. *Church History*, 1965. Vol. 24.

[15] Vö.: McGiffert, M.: American Puritan Studies in the 1960's. *William & Mary Quarterly*. 1970. 49.

[16] A kegyelem és a hit viszonyát érintő vitákra itt nem térhetünk ki, de abban egyetértettek a puritán teológusok, hogy hitének állapotáért minden ember maga felel.

[17] Vö.: Miller 1956. 56-60.

Reményt és biztatást adott a lelki vezetésre szomjúhozó puritánoknak. E kritikusok úgy vélik, hogy Miller túlzott jelentőséget tulajdonított az értelemnek, az érzelmek rovására. Idegen testként kezelte az új-angliai puritanizmus misztikus vonulatát, Anne Hutchinson „enthuziazmusát", és a puritanizmussal mély belső affinitást mutató kvékerizmust.[18]

Valójában Miller nem becsülte alá a belső vallásos megújulás látványos megnyilvánulásainak a jelentőségét, de mivel az új-angliai puritanizmus specifikumát az „intellektuális vonulatban" látta, a miszticizmussal csak mint az intellektus által újból és újból legyőzendő veszéllyel foglalkozott. Miller puritánjai konzervatívok voltak, a megzabolázatlan lélek spontán kitöréseit minden formájában gyanakvással fogadták. A puritán kegyességet kutató legfrissebb szakirodalom azonban a fennmaradt naplókra és a belső életet regisztráló egyéb dokumentumokra támaszkodva hangsúlyozza, hogy az új-angliai puritánság távol állt a Miller által feltételezett teológiai koherenciától. A szószék moralistái otthonuk intimitásában pietisták voltak.

A revizionista historiográfia nem hagyta érintetlenül a puritán exegézis tipológiai hermeneutikájának milleri rekonstrukcióját sem. Miller szerint a puritán teológusok megbízhatatlannak és veszélyesnek tartották a tipológiát, mert úgy gondolták, hogy az az Írás szubjektív és téves olvasatát is lehetővé teszi. Az újabb tanulmányok azonban azt igazolják, hogy a tipológia nem volt összeegyeztethetetlen a szövetségi teológiával, s hogy a puritanizmus különféle árnyalatait képviselő teológusok gyakran alkalmazták e módszert. Értékét az adta, hogy segítségével a világi történelmet az üdvtörténet keretébe emelhették, s rámutathattak Isten üdvözítő akaratának működésére a világi történelemben. A tipológia számukra nemcsak hermeneutikai-exegetikai módszer volt, hanem történelemszemlélet is.[19]

II.

Az eszmetörténeti újraértékeléssel párhuzamosan íródik az új társadalomtörténet, amely azt kívánja feltárni, hogyan éltek „valójában" a puritánok. E történetírás nem közvetlenül a milleri életműre reflektál, hiszen egyrészt Miller érdeklődésének középpontjában a puritán intellektus állt, másrészt ő nem támaszkodhatott olyan részkutatásokra, amelyek egy társadalom működésének a rekonstruálásához nélkülözhetetlenek.

[18] Brauer, J. C.: Types of Puritan Piety. *Church History*, 1987, március.; Bush, S., Jr.: Revising What We Have Done Amisse: John Cotton and John Wheelwright, 1640. *William & Mary Quarterly*, 1988, július.; Hambrick-Stowe, Ch.E.: The Mind and Soul of New-England. *Reviews in American History*, 1987, december.

[19] Bercovitch, S.: Typology in Puritan New-England: The Williams – Cotton Controversy Reassessed. *American Quarterly*, 1967. 19., és Uő.: The Puritan Origins of the American Self. New Haven, 1975.; Lowance, M.J.: The Language of Canaan. Metaphor and Symbol in New-England from the Puritans to the Transcendentalists. Cambridge, Mass., 1980.; Miner, E. (Ed.): Literary Uses of Typology from the Late Middle Ages to the Present. Princeton, 1977.; Lewalski, B. K.: Protestant Poetics and the Seventeenth-Century Religious Lyrics. Princeton, 1979.

A 17. századi Új-Angliáról szóló mai történetek a családszociológia és a történeti demográfia módszereit hasznosító mikrotörténetek.[20] A családszociológiai ihletésű társadalomtörténet-írás egyik legkiválóbb korai példája A. W. Calhoun *A Social History of the American Family*[21] című műve, amely szemléletében a franklininek nevezett modellt viszi tovább. Benjamin Franklin a nagy kiterjedésű szabad földterületekkel magyarázta, hogy Új-Anglia lakói az európaiaknál jóval korábban házasodtak, hosszabb ideig maradtak egészségesek, és a születések száma kétszerese volt az európabelieknek.[22] Franklin nyomán terjedt el az a vélekedés, hogy az újangliai családokban megszokottnak tekinthető a tizenöt-húsz gyermek, s hogy egy átlagos életkort megélt férfi élete során négyszer-ötször is rákényszerült arra, hogy új feleséget keressen a gyakori terhesség és szülés következtében idő előtt elhalálozott régi feleség helyett.

1944-ben Edmund S. Morgan bírósági iratokra és a korszak egyéb történeti és irodalmi szövegeire támaszkodva próbálta rekonstruálni, hogy mit gondoltak a 17. századi új-angliaiak a barátságról, a szerelemről, a házasságról és a családról.[23]

1960-ban Bernard Bailyn arra tett kíséletet, hogy a családtörténeti kutatások során összegyűlt dokumentumok alapján felvázolja a puritán Új-Anglia intézményrendszerét, különös tekintettel a közoktatás felállított intézményeire.[24] Bailyn ugyanis éppen a formális képzés szervezettségét tekintette a „legamerikaibb" vonásnak, s létrejöttét az európai nagycsaládmodell sikertelen amerikai transzplantációjával magyarázta. Szerinte a nagy kiterjedésű szabad földterületek, a nagyfokú mobilitás, és az a tény, hogy a fiatalok könnyen juthattak önálló otthonhoz, felbomlasztotta a hagyományos patriarchális nagycsalád modelljét, ami Angliában az elemi fokú oktatástól kezdve a szakmai képzésen át számos funkciót ellátott. Az amerikai tapasztalat átalakította a családstruktúrát, amely azzal a következménnyel járt, hogy bizonyos funkciók – így az oktatás is – ellátatlanul maradtak. Bailyn szerint az újangliai puritánok azért építették ki a formális képzés sajátosan újvilágbeli intézményrendszerét, hogy korrigálják az új, „nukleusz" családmodell megjelenésének a következményeit.

Az angol és az amerikai puritanizmus kontinuitásának, illetve diszkontinuitásának problémáit vizsgáló kutatók egyike Peter Laslett, aki 1965-ben közzétett munkájában azt bizonyította, hogy a korszak tipikus angol családja a korábban feltételezettel szemben nem a távolabbi rokonokat is magába foglaló nagycsalád, hanem a csak szülőket és gyermekeket jelentő kiscsalád („simple, or nuclear") volt.[25]

[20] Az új társadalomtörténet-írás eredményeiről kiváló elemzést ad említett tanulmányában Michael McGiffert, valamint David D. Hall (On Common Ground: The Coherence of American Puritan Studies. *William & Mary Quarterly*, 1987. április) és John M. Murrin (Review Essay. History and Theory, 11. 1972.)

[21] New York, 1917.

[22] Vö.: Murrin, 227.

[23] Morgan, E. S.: The Puritan Family: Religion and Domestic Relations in Seventeenth-Century New England. rev. ed., New York, 1966.

[24] Bailyn, B.: Education in the Forming of American Society: Needs and Opportunities for Study. Chapel Hill, 1960.

[25] Laslett, P.: The World We Have Lost. New York, 1965.

A férfiak addig egyszerűen nem házasodtak meg, amíg nem teremtettek maguknak önálló otthont. A földrajzi mobilitás mértéke is jóval nagyobbnak bizonyult Laslett kutatásai alapján, mint ahogyan azt korábban gondolták: a vizsgált minták szerint viszonylag kevés család maradt ugyanazon a helyen tizenöt éven túl, s felnőtt élete során legalább egyszer még a „freeholder", a szabad paraszti bérlő is lakhelyet változtatott.[26] Laslett szerint a hagyományos intézményrendszer és a változatlan társadalmi struktúra éppen azért vált fontossá, mert állandóságot és bizonyosságot jelentett egy olyan világban, ahol az emberek helyzete igen gyorsan változott.

Kutatásai alapján 1970-ben L. A. Cremin a formális képzés Tudor és Stuart kori intézményrendszerének fantasztikus mértékű kiterjesztéséről számolt be, a régi (angliai) és az új (amerikai) intézmények kontinuitására irányítva a figyelmet.[27] Bailyn elképzelése tehát az új-angliai intézményrendszer „amerikaiságot" jelképező egyediségéről, részben tanítványai munkássága nyomán, végképp tarthatatlanná vált.

A demográfiai kutatások tanúsága szerint azonban Új-Anglia legalább egy szempontból mégiscsak kivételesnek tekinthető, s ez a női lakosság tartósan alacsony száma. Virginiában a 18. század elejéig annyi asszony sem volt, amennyire az ott letelepedett férfiaknak szüksége lett volna. Emiatt hosszú ideig nem alakult ki a másutt szokásos, családokra épülő társadalom, s a tágabb közösséggel szemben felelősséget nem érző agglegények jelentős száma a társadalmi instabilitás egyik elemévé vált, amely instabilitás csak a nemek arányának kiegyensúlyozottá válásával szűnt meg.[28]

John Demos, Philip Greven és Kenneth Lockridge ugyanazon évben, 1970-ben megjelent munkája Plymouth, Andover, illetve Dedham vonatkozásában vizsgálja család és közösség viszonyát.[29] A kutatások tanúsága szerint a bevándorlók első nemzedéke meglepően hosszú ideig élt. A férfiak várható élettartama hetven év, a nőké valamivel kevesebb volt. Az emberek nem házasodtak lényegesen korábban, mint Angliában, a 17. században a harmincadik életév elérése előtt, míg a 18. században inkább húszas éveik derekán. Ennek ellenére a terhességek száma kettővel nagyobb volt az új-angliai, mint az angliai családokban. A nők átlagosan kétévente szültek, s a szülések emelkedő száma a halálozási ráta csökkenésével együtt a lélekszám jelentős emelkedéséhez vezetett.

A mobilitás mértékét tekintve Plymouth jelentős eltéréseket mutat a massachusettsi településektől. Amíg az utóbbiakban a harmadik-negyedik generációig a lakosságnak mindössze egy százaléka változtatott lakhelyet, addig Plymouth túlszárnyalta két vizsgált angliai település (Cogenhoe és Clayworth) öt százalékos mobilitási rátáját is. A környező holland falvak szintén öt százalékos mobilitásával szemben Long Island jenki városaiban a massachusettsi értékkel megegyező volt a ki-

[26] Vö.: Murrin, 229.

[27] Cremin, L. A.: American Education: The Colonial Experience, 1607-1783. New York, 1970.

[28] Vö.: Murrin, 230.

[29] Demos, J.: A Little Commonwealth: Family Life in Plymouth Colony. New York, 1970.; Greven, Ph. J.: Four Generations: Population, Land and Family in Colonial Andover, Massachusetts. Ithaca and London, 1970.; Lockridge, K. A.: A New-England Town, the First Hundred Years: Dedham, Massachusetts, 1636-1736. New York, 1970.

és beköltözések száma. E jelenséget a történészek a vallási élet szervezettségével, illetve annak hiányával magyarázzák. Úgy vélik, csak azokon a településeken maradtak egy helyben az emberek, ahol a homogén vallásos közösséghez fűződő mély érzelmi kapcsolat elég erősnek bizonyult ahhoz, hogy visszatartsa a közösség tagjait a földi javak szerzésétől motivált újabb és újabb helyváltoztatástól.[30]

Andover vizsgálata arra a meglepő következtetésre vezeti Grevent, hogy az óceáni átkelés nemcsak hogy nem csökkentette, hanem inkább erősítette az apák hatalmát gyermekeik felett. Úgy tűnik, a kor örökösödési szokásai megengedték, hogy önállósodásra törekvő fiaiktól az apák egyszerűen megtagadják beleegyezésüket ahhoz, hogy ők tulajdonjogot szerezzenek önálló földterületre. Az apai tekintély különösen az alacsony mobilitású területeken látszik erősnek, s e tekintély – a közösségi összetartozást erősítve – egyúttal hozzá is járult ahhoz, hogy a mobilitás továbbra is csekély mértékű maradjon.

Greven és Lockridge kutatási eredményei nyomán a bailyni tétel megfordult. Eszerint a korábban Angliában hagyományosnak tartott, unokatestvéreket és távolabbi rokonokat is magába foglaló nagycsaládmodell éppen Új-Angliában vált elterjedtté. Következésképpen a formális oktatás intézményrendszerének gyors kiépítése sem magyarázható a bailyni „ellátatlanul maradt funkciókkal", hiszen az ilyen intézmények először éppen a szoros családi kötelékrendszerrel és nagyfokú stabilitással rendelkező Massachusettsben jelentek meg.

Robert G. Pope helytörténeti kutatásai új megvilágításba helyezik a kegyesség hanyatlásának problémáját, és átértelmezik a „félutas szövetség" (*Half-Way Covenant*) jelentését.[31] Az 1662. évi zsinaton elfogadott új egyházi intézmény, a „*Half-Way Covenant*" némileg megreformálta az egyházi tagság megszerzésének módját azáltal, hogy a korábbi gyakorlattal szemben lehetővé tette a „szentek" unokáinak gyermekkori megkeresztelését akkor is, hogyha a szülők, vagyis a „szentek" gyermekei, hiteles megtérési élmény hiányában nem tartozhattak a „szentek" alkotta szűkebb „egyházhoz", csak az „idegeneket" is magába foglaló, tágabb „kongregációhoz". A korábbi feltételezések szerint ezen új intézményt a befolyásukat féltő első generációs klerikusok egy része kompromisszumos megoldásként erőszakolta a hitben ingadozó és a megtéréssel kapcsolatos szülői elvárással tartósan szembeszegülő második generációs laikusokra azért, hogy a „szentek" hiányában erősen zsugorodó egyház bázisát kibővítse. Pope adatai szerint azok, akik ellenezték, hogy a második és a harmadik generáció könnyített feltételekkel kerüljön a teljes jogú tagság közelébe, nem a lelkészek, nem is a tágabb „kongregáció" tagjai, hanem az egyház „kemény magját" képező professzionális szentek voltak. Ők hirdették, hogy az eredeti új-angliai fejlődés csakis a korábbi gyakorlat megőrzésével tartható fenn. Ellenállásuk azért is figyelemre méltó, mert gyakorlatilag saját unokáik lelki üdvösségét kockáztatták saját gyermekeik vélt bűne miatt, amiről azok nem is tehettek, hiszen a puritánok felfogásában hitre nem lehet szert tenni, azt – kizárólag Isten ajándékaként – csak kapni lehet (még akkor is, ha befogadására mindig készen kell állni). Az a tény, hogy a megtérési

[30] Vö.: Murrin, 231.

[31] Pope, R. G.: The Half-Way Covenant: Church Membership in Puritan New England. Princeton, 1969.

élményt birtokló nagyszülők lelkiismeret-furdalást keltettek az ilyen élmény birtoklásának hiányától feltehetően amúgy is szenvedő fiúkban gyermekeik valószínű elkárhozása miatt, jelzi, hogy e konfliktus a patriarchális családmodell által generált, apák és fiúk közötti feszültség egyik megnyilvánulásaként is értelmezhető. Az ilyen olvasat adekvát voltára utal, hogy Pope kutatásai szerint a második generáció tagjai közül sokan csak a szülők halála, vagy fizikai közelségének megszűnése után váltak képessé a megtérésre. Az apák megtéréssel kapcsolatos elvárásával szembeni ellenállás egyik okát Demos a puritán közösség gyermeknevelési gyakorlatában látja.[32] Eszerint amíg az egy éves kor alatti babák kényeztetésben és szeretetben részesültek, kényelmes ruhákat viseltek és kevés tiltott dologgal szembesültek, addig a két-három évvel idősebb gyerekek már tapasztalhatták, hogy mit jelent a puritánok szüntelen küzdelme a gonosz birodalma ellen. Preventív okokból, s az eredendő bűn minden lényre kiható következményeinek korrigálása céljából a szülők éberen figyelték gyermekeiket, és szigorú neveléssel próbálták felkészíteni őket arra, hogy felismerjék és legyőzzék önmagukban az ördög praktikáit. Demos úgy véli, hogy a fiúk megtérési képtelensége részben a gyermekkori, elfojtott negatív érzelmek áthelyeződésével magyarázható.

Említett művében Pope azt is hangsúlyozza, hogy amíg az első generációs bevándorlók számára a megtérés közösségi aktus, a pusztában felépítendő új Sion felé vezető út része volt, addig a második és a harmadik generáció tagjai személyes belső tapasztalatként gondoltak a megtérési élményre. Pope adatai szerint az 1690-es évektől gyakorlatilag mindenkit megkereszteltek Új-Angliában, s a „félutas szövetség" az egykori kongregacionalista szekták területi egyházakká történő átalakításának legitim eszközévé vált.

Az új történetírás humanizálja a puritánt és annak új-angliai tapasztalatát, s újraértékeli az amerikai emigráció jellegét. Megkísérli feltérképezni az intézményi és magatartásbeli kontinuitásokat és diszkontinuitásokat, valamint az alkalmazkodás és az ellenállás különböző formáit. Tagadja egy homogén puritán közösség létezését Új-Angliában, s hangsúlyozza, hogy a gyarmat társadalmi berendezkedése kezdettől fogva demokratikusabb és tagoltabb volt, mint ahogyan azt korábban gondoltuk.

III.

Miközben a társadalomtörténet-írás megfosztja hagyományos mítoszaitól Új-Anglia korai történetét és kétségbe vonja a „puritán Új-Angliának" nevezett entitás létét, a puritanizmus kultúrtörténeti megközelítései is átértékelődnek.

Az amerikai kultúra sajátosságainak vizsgálata és a nemzeti identitás problémája az 1930-as, 1940-es években vált önálló tudományszakká („American Studies"). Művelőinek első generációja egyetlen, korszakokon át érvényesnek tekintett gondolat, elem vagy jelenség alapján próbálta meghatározni az amerikaiság sajátosságát.[33]

[32] Demos 1970.

[33] Vö.: Fisher, Ph. (Ed.): New American Studies. Essays from Representations. Berkeley and Los Angeles, 1991.

Az első átfogó elmélet Frederick Jackson Turner 1893-ban kifejtett hipotéziséből kiindulva a *„frontierben"* (a fehér telepesek által már meghódított, és még meg nem hódított területek közötti, nyugati irányba mozgó határvonalban) fedezte fel az amerikai kultúrát meghatározó elemet, s megalkotta a puszta és a civilizáció határán egyedül bolyongó, önmaga erejére és leleményére hagyatkozó szabad individuum férfias helytállásának mítoszát.

A második globális magyarázattal szolgáló történet az ún. „puritán mítosz" volt, amely szerint az amerikai kultúra alapvetőnek tekintett értékei, a küldetéstudat, a tisztességesen elvégzett munka, az intellektus megbecsülése és az önképzés fontossága, kivétel nélkül a puritán Új-Angliában gyökereznek. A puritán történet a keleti part nagyságát dícsérte, s a *„frontier"* demokratikus, „nyugati" mítoszával szemben a társadalom elitjének tekintett értelmiség mítoszává vált.

E „keleti" mítosz legkiválóbb terjesztője a már említett Perry Miller volt. A mítosz társadalomtörténeti kritikáit főbb vonalaiban már ismertettük. Kultúrtörténeti demitologizálása és revíziója a dekonstrukció és az új-historizmus irodalmán nevelkedett kultúrtörténészek új generációjának megjelenésével kezdődött.

E kultúrtörténészek egyik legkiválóbbja Sacvan Bercovitch, aki az amerikai kivételesség retorikájának összetevőit és gyökereit keresve jutott el a puritán szövegekig.[34] A puritanizmus amerikai kultúrára gyakorolt hatását Bercovitch is alapvető fontosságúnak tekinti, de nem a milleri értelemben. *The Puritan Origins of the American Self* c. műve nemcsak a puritanizmusnak az amerikai irodalomra, hanem az amerikai öntudat kialakulására gyakorolt hatását is új megvilágításba helyezi. Cotton Mather Magnalia Christi Americana (1702) c. történeti művének John Winthrop életét tárgyaló fejezetét elemezve Bercovitch rekonstruálja a puritán tipológia matheri változatát, a 17. századi angol protestáns barokk poétikában jól ismert „kiterjesztett tipológia" módszerét. Mather a Biblia olvasásának hagyományos tipológiai módszerét saját korára is kiterjesztve, a bibliai személyeket és eseményeket, valamint saját korának személyeit és eseményeit típusként és antitípusként kapcsolta össze. Szövegeiben a szent és a profán folytonos interferenciája következtében Új-Anglia – vagyis Amerika, melynek szinekdochéja – világi története mellett üdvtörténeti szerepe is kibontakozik számunkra: tudniillik az, hogy a nyugati irányba megállíthatatlanul terjedő, pápákon és antikrisztusokon győzedelmeskedő Ige haladásának végső pontjául, Krisztus második eljövetelének színhelyéül szolgáljon. Mather víziójában a megszentelt helyek földrajzi paramétereivel felruházott Amerika az új Izrael, népe az új választott nép, s küldetése, hogy beteljesítse a világi történelmet. Művében az „én", „Amerika" és „Amerika történelme" felcserélhető szinonimává, a szent próféciához, illetve annak beteljesüléséhez társuló szimbólummá válik. A reprezentatív „amerikai én" közösségi identitásként a típus és az antitípus között helyezkedik el. Egyetemessé és megszenteltté válik azáltal, hogy Mather azonosítja az amerikai Új-Izraellel, s annak szent történelmi küldetésével.

Bercovitch szerint a puritán „kivételesség" retorikájától egyenes út vezet Emerson és Whitman „reprezentatív amerikaijához", s napjaink „birodalmi"

[34] Bercovitch, S.: The Puritan Origins of the American Self. New Haven, 1975.; Uő: The American Jeremiad. Madison, 1978.

retorikájához. Az amerikai kivételesség gondolatának valamennyi megnyilvánulási formájában közös az a vonás, hogy a „közösségi én", „Amerika" és annak történelme felcserélhető szinonimaként jelenik meg, s a három elem bármelyike – önállóan is – a másik kettő jelentésével is felruházódik. A kivételesség ideológiáját tehát a retorika folytonossága élteti.

Bercovitch a „nagy amerikai mítosz" kutatója, aki e mítosz legfőbb hordozóját a trópusokkal operáló nyelvben látja. Az amerikai identitás kérdését elsődlegesen nyelvi-retorikai problémaként kezeli, s úgy véli, hogy az amerikai irodalom „igazi" hagyományát azok az írók képviselik, akik a puritánok által kidolgozott, s Cotton Mather által tökélyre vitt beszédmódot használják, akik a „sajátos szimbolikus mód", az „ön(Amerika)életrajzírás" (*auto-American biography*) műfaját viszik tovább.

A *The American Jeremiad* a fent ismertetett, sajátos puritán retorika műfaji hordozóját a jeremiádban jelöli meg. A jeremiád-retorika gyakorlati-politikai működését vizsgálja, azt kutatja, hogy az amerikai történelem alakulásában milyen szerepet töltött be e műfaj. Bercovitch szerint az amerikai puritán jeremiád a „konszenzus rítusa", amely a vallási és politikai kérdések összeolvasztásával a legkétségbeesettebb és leg(ön)kritikusabb siralmakat is pozitív, megerősítő politikai szónoklatokká változtatta. Teret engedett az amerikai társadalom éles bírálata, sőt elítélése számára, ugyanakkor a mitikus amerikai múlt és az emberi történelmet beteljesítő, nagyszerű amerikai jövő felvázolásával Amerika hódító útját gyakorlatilag elkerülhetetlen sorsként (*manifest destiny*) állította hallgatósága elé.

A jeremiád mint sajátos amerikai rítus fejlődésében Bercovitch alapvető fontosságúnak látja a „jenki jeremiád" megjelenését a 18. században. E jeremiád a vallási keretektől lassanként eltávolodó gondviselés-fogalom átalakulásával párhuzamosan nemzeti és regionális múlttal helyettesítette a mitikus-biblikus múltat, s a szent történelem tipológiai beteljesülését a korlátlan evilági fejlődés metaforájaként értelmezte.

Fenti műveiben Bercovitch összegezte és egyúttal meg is haladta az irodalomtörténész H. Jantz, U. Brumm, E. Minor, M. J. Lowance és B. K. Lewalski nevével fémjelezhető protestáns barokk poétikai kutatások eredményeit. E kutatók munkássága nyomán a korábban esztétikailag érzéketlen, két lábon járó hittételként ábrázolt puritán a szó művészeként, a mítoszt a retorikában hordozó beszédmód megteremtőjeként lép elénk. A puritánok által írt szövegek már nem csupán eszmék és értékek verbális médiumai, hanem – más „irodalmi" szövegekhez hasonlóan – alapos nyelvi-poétikai elemzésre méltó (és arra rá is szoruló) textusok, amelyek arra is érdemesek, hogy bekerüljenek a legjobb műveket számba vevő amerikai irodalmi kánonba.

Bercovitch, R. Daly, R. Slotkin, N. S. Grabo, R. A. Ferguson, C. Tichi, M. Jehlen, E. Elliott és mások kutatásai nyomán az új amerikai irodalomtörténet izgalmas olvasmányként tartja számon Virginia 17. századbeli gyarmatosításának szemtanúja, John Smith kapitány újvilágbeli beszámolóit, alapos elemzéssel tárja fel az indián fogságba esett fehér ember élményanyagát feldolgozó ún. fogságirodalom

(*captivity narrative*) archetípusát, vagy a puritán képzelet térátalakításának logikáját.[35] A puritán szövegek másképpen értése, a sajátos puritán beszédmód felismerése és megfejtése része és egyúttal ösztönzője a teljes amerikai irodalmi és történeti kánont érintő revíziónak.

MARGIT RÁCZ

Puritanismus und amerikanische Identität. Umwertung der puritanischen Geschichtsschreibung in unseren Tagen

Das koloniale Neu-England ist mit Sicherheit eines der am gründlichsten untersuchten Gebiete der Weltgeschichte. Seine prominente Position hängt zusammen mit der nationalen Identitätssuche der Vereinigten Staaten von Amerika, die sich nach dem Bürgerkrieg und dem „frontier" zusammenschlossen, sowie mit dem neuen „Reichsanspruch", daß nämlich die Ereignisse der amerikanischen Vergangenheit statt der mythisch-biblischen Geschichte des 17. Jahrhunderts und statt der Regionalgeschichte des 18–19. Jahrhunderts nunmehr durch eine paradigmatische „nationale" Geschichte repräsentiert sein solle. In der Studie wird versucht, eine globale Erklärung des Amerikanertums, des „puritanen Mythos" darzustellen, zusammen mit dessen ideengeschichtlicher, gesellschaftshistorischer und kulturhistorischer Revision. Die neue Geschichtsschreibung vermenschlicht den Puritaner und dessen Erfahrungen in Neu-England und wertet den Charakter der amerikanischen Emigration neu aus. Die Kontinuitäten und Diskontinuitäten auf der institutionalen und Verhaltensebene sowie die unterschiedlichen Formen der Anpassung und des Widerstandes werden geschildert. Die Existenz einer homogenen puritanischen Gemeinschaft in Neu-England wird abgestritten und es wird behauptet, die gesellschaftliche Einrichtung der Kolonie sei von Anfang an demokratischer und gegliederter gewesen als bisher angenommen.

Dank der Tätigkeit der Literatur- und Kulturhistoriker tritt der früher als gefühllos, mit beiden Beinen in der Realität stehende Puritaner nun als ein Künstler des Wortes, als Schöpfer einer Rhetorik, die den Mythos in der Rede trägt, vor uns. In der neuen amerikanischen Literaturgeschichte werden die Berichte des Captain Smith aus der Neuen Welt als spannende Lektüre betrachtet, fundierte Analysen erörtern den Archetyp der Gefangenschaftsliteratur (captivity narrative), der die Erlebnisse des weißen Menschen in der Gefangenschaft der Indianer präsentiert, oder die Logik der Raumgestaltung der puritanischen Phantasie.

[35] Bercovitch, S. (Ed.): The American Puritan Imagination. Essays in Revaluation. New York, 1974.; Tichi, C.: New World, New Earth. Environmental Reform in American Literature from the Puritans through Whitman. New Haven és London, 1979.; Gilmore, M. T. (Ed.): Early American Literature. A Collection of Critical Essays. Englewood Cliffs, 1980.; Bercovitch, S. (Ed.): Reconstructing American Literary History. Cambridge, Mass., 1986.; Bercovitch, S. – Jehlen, M.: Ideology and Classic American Literature. Cambridge, Mass., 1986.; Fisher, Ph. (Ed.): The New American Studies. Essays from Representations. Berkeley és Los Angeles, 1991.; Bercovitch, S. (Ed.): The Cambrige History of American Literature. Cambrige, Mass., 1994.

Die andersartige Lesung der puritanischen Texte, die Erkennung und Entschlüsselung der eigenartigen puritanischen Redeweise sind ein Teil und zugleich Anreger einer Revision, die den gesamten literarischen Kanon betrifft.

MARGIT RÁCZ

Puritanism and American Identity. The Current Revaluation of Puritan Histor(iograph)y

Colonial New England is probably one of the best researched field in world history. Its exceptional position is closely associated with the United States of America, in the process of unification after the Civil War and the closing of the frontier, trying to find its national identity, and with the new "imperial" need to have a paradigmatic "national" history replace the seventeenth-century mythic-Biblical and eighteenth-nineteenth-century regional histories as representing the events of the American past.

The author endeavours to describe the "Puritan myth", one of the global explanations of the meaning of American-ness, as well as its revision in terms of intellectual, social and cultural history.

The new historiography humanizes the Puritans and their experience in New England, and revaluates the character of the American emigration. It charts institutional and behaviour continuities and discontinuities, and various forms of adaptation and resistance. It denies the existence of a homogenous Puritan community in New England, emphasizing that the social structure of the colony was from the start more democratic and varied than it has been assumed.

Previously represented as aesthetically insensitive, as a doctrine on two legs, the Puritan now stands before us as an artist of the word, as the creator of a discourse containing myth in the rhetoric – the result of the work of literary and cultural historians. The new American literary history regards Captain John Smith's accounts of the New World as exciting reading, opens up by thorough analyses the archetype of captivity narratives (describing the experience of white people in Indian captivity), or the logic of the transformation of space in the Puritan imagination.

Reading and understanding Puritan texts in a different way, recognizing and decoding the specific Puritan discourse is a part of, and, simultaneously, a stimulation for, a revision of the complete literary canon.

VARRÓ GABRIELLA

A komikus néger sztereotípia két népszerű változata a 19. század eleji minstrel dalokban

A hazai amerikanisztikában viszonylag még ismeretlen és feltáratlan a *blackface minstrelsy*[1] hagyománya, jóllehet az USA irodalmának és kultúrájának árnyaltabb megismeréséhez szinte elengedhetetlen e jelenség részletesebb tanulmányozása. A *minstrel* színház csaknem fél évszázados fennállása során (az 1840-es évektől) olyan kulturális kódokat és ikonokat hívott életre (mint a későbbiekben majd részletesen látni fogjuk), melyek nemcsak jelentősen átalakították az amerikai társadalmi tudatot, de mint így kitermelődött kulturális építőkövek beépültek a szűkebb amerikai kultúrába. Lényeges megjegyezni, hogy a fent említett jelentős társadalmi és kulturális hatások ellenére Amerikában is csak az 1970-es évektől szenteltek nagyobb kritikai figyelmet a *blackface minstrelsy* részletesebb tanulmányozásának.

Bár a feketére festett ábrázatot már a 14. és 15. században ismerte és alkalmazta az európai színházi hagyomány kifejezetten komikus hatást célozva meg (lásd az itáliai *commedia dell'arte*,[2] illetve az angol némajátékok, udvari maszkabálok és népfesztiválok), ez a virágzó hagyomány majd csak az 1760-as évektől és kizárólagosan Amerikában fog összekapcsolódni konkrétan a négerség színpadi megjelenítésével, illetve azzal a jelképrendszerrel, mely közvetlenül utal majd az amerikaiak „sajátos intézményére": a rabszolgaságra, illetve, általánosabban megfogalmazva, az amerikai négerség és a fehér lakosság gyakran ellentmondásos és összetett viszonyára.

A *blackface minstrel* színház mind történelmi, mind kulturális, mind pedig színháztörténeti szempontból egyedülálló jelenség. Történelmileg a *minstrel* színház kialakulása az 1812-es háborúhoz, illetve az azt lezáró ghenti békéhez köthető, amelyet az amerikai történelemkönyvek előszeretettel emlegetnek „a második függetlenségi nyilatkozat" néven. A békeszerződés két fontos eredménnyel járt. Először is a győzelem következtében természetszerűen felkorbácsolódtak a nemzeti érzelmek, másfelől politikailag és kulturális szempontból is egyre erőteljesebbé váltak Amerikában az Európától való elszigetelődés jelei. A múlt század húszas-harmincas éveitől megjelenő, feketére mázolt arcú színészek énekes-táncos egyéni előadásai, majd az 1840-es években kialakuló (szervezetiségében és felépítésében jóval kimunkáltabb)

[1] A *blackface minstrelsy* a feketére festett arcú, négereket utánzó fehér komikus színészek népszerű, táncos-énekes vándorszínháza, amely az 1820-as évektől terjedt el Amerikában. Maga a *blackface make-up* legtöbbször égetett parafával készült a fehér előadó arcára. A szénszerű, mélyfekete arcfesték, a széles fehér kontúrokkal megrajzolt szem és száj a *minstrel* színész ábrázatának állandó kellékeivé váltak, innen a fekete fizimiskás *minstrel* elnevezés.

[2] A *commedia dell' arte* tulajdonképpen a *minstrel*színház egyik közvetlen európai elődjének tekinthető (Rehin, George F.: Harlequin Jim Crow: Continuity and the Convergence in Blackface Clowning. *Journal of Popular Culture*, 1975. Vol. 9. No. 3. 686).

*minstrel show*k pontosan azt a háború utáni igényt igyekeztek kielégíteni, hogy az európai elitizmussal szemben megteremtsék a „közembernek szóló kultúrát", mely nemcsak a demokrácia, hanem egyenesen az „egyszerű fehér átlag amerikai"[3] dicsőségére jött létre.

Az első *minstrel show*k az USA északi államaiban, északi (korábban egyedül fellépő) fehér előadók szerveződéséből alakultak,[4] akik egy bizonyos Thomas Dartmouth Rice „Jim Crow" számát fejlesztették tovább egész estét betöltő előadássá. A három önálló részből álló *show* (felvezetés, *olio*[5] és ültetvényes jelenet) zeneszámaival, groteszk táncjeleneteivel, szatírikus álnéger dialógusaival, tudományosságot színlelő, oktató előadásaival és még ki tudja hány tömegszórakoztatást célzó attrakciójával majd fél évszázadon át Amerika legkedveltebb, és egyben legnagyobb tömegeket szórakoztató színházi hagyományává lett.

Különleges, és szinte egyedülálló a világon, hogy a *minstrel show*, eme népszerű színházi műfaj, igen rövid idő alatt nemcsak uralkodó szerepet vívott ki magának az újvilági angolszász kultúrán belül, hanem tette ezt a kizsákmányolt, rabszolgasorban tartott színesbőrű kisebbség kulturális kifosztásával, a kasztrendszer és a faji megkülönböztetés újrahangsúlyozása, a fehér uralmi rend megerősítése révén. (A *minstrel show* miközben fényes sikerre juttatta a fekete maszkos előadót, folyamatosan porrá zúzta annak önbecsülését, akit megjelenített, akinek ezt a sikert köszönhette: a néger emberét). Meg kell azonban jegyezni, hogy bár a *minstrel* színpad valóban felhasználta és néhol ki is használta a néger mint szórakoztató és mulattató, a köztudatban már rég meglévő komikus sztereotípiáját (valamint a négerek dialektusát és néhány kulturális hagyományát), mindenképpen a *blackface minstrel* színház javára írandó, hogy a színpadon fórumot teremtett a négerség és néhány eredeti néger kultúranyag számára, még akkor is, ha ezek nagyrészt torzítva, sokszor groteszk, illetve karikaturisztikus elemekkel együtt kerültek a *minstrel* színpadokra.

A *minstrel* színház legeredetibb és egyben legmaradandóbb találmánya a „Komikus Néger"[6] sztereotípiája volt, melyet a *minstrel show* népszerűsített, intézményesített, és indított el világhódító útjára. Sajnos e helyütt nincs mód arra, hogy kitérjünk e sztereotípia kialakulásának pontos történelmi, politikai, szociológiai és pszichológiai összefüggéseire. Ezért itt csak annyit jegyzünk meg, hogy a tömegszórakoztatás társadalmi és egyben történelmi igényét megérző (és megcélzó)

[3] Toll, Robert C.: Blacking Up: The Minstrel Show in Nineteenth-Century America. New York, 1974. 26. (a továbbiakban: Toll)

[4] Meg kell jegyezni, hogy a *minstrel show* első fehér előadói meglehetősen kevert kulturális örökséget tudhattak maguk mögött. Egyik oldalról európai őseik kultúranyagaiból (olasz, ír, francia, brit hagyomány), másfelől pedig az eredeti amerikai forrásanyagokból merítve (úgymint az amerikai „határvidék" nagyotmondásra épülő mesevilága; a fekete kultúrából tudatosan vagy véletlenszerűen átvett állatmesék, bibliai utalások, fekete néphiedelmek és hagyományok) különös egyveleget, egy mindenképpen sajátos és szokatlan műfajt teremtettek.

[5] Az *olio* a *minstrel show* második felvonása volt, amelyben a varieté színház attrakcióihoz hasonló látványosságok (többek között bűvész- és zsonglőrszámok) szerepeltek.

[6] A „Komikus Néger" elnevezés Sterling A. Brown tipológiai rendszeréből származik, amelyet Brown a Negro Characters as Seen By White Authors (*Journal of Negro Education*, 1933. No. 2. 180-201.) című cikkében fejtett ki, ahol a fehérek teremtette regénykaraktereket osztályozza.

minstrel színpad északi fehér komikus színészei azért kezdték el magukat százával feketére maszkírozni az 1840-es évektől kezdődően, mert rá kellett ébredniük, hogy a négereket utánzó fekete maszknak (különösen ha az fehér kontúrban úszó dülledt szemmel, toprongyos vagy nevetségesen piperkőc öltözékkel, bohóccipővel, álnéger dialektussal és néhány bárgyú geggel párosul) szinte mágikus hatása van a tömegekre, így biztos népszerűségre számíthattak.

A politikai meggyőződésükben többnyire bizonytalan fehér előadóművészek, akikre a Jackson-kormányzat demokratikus érzületei éppúgy hatással voltak, mint a déliek antiabolicionista nézetei,[7] nemigen tudták felmérni abban az időben, hogy tevékenységükkel mekkora károkat okoznak majd a négerség történelmi és kulturális fejlődésében. Bár a *blackface minstrel* előadó nehezen menthető fel a négerség össztársadalmi képére olyannyira káros szerepe alól, mégis meg kell említeni, hogy a fehér *minstrel* komikus színészek egy a 19. századi köztudatban tökéletesen elfogadott és törvényesített hiedelemhez kapcsolódtak, mégpedig ahhoz, hogy a feketék nemcsak hogy nem érik el, de jóval alatta maradnak a fehérek által diktált szellemi és kulturális szintnek. Bár a négerség társadalmi immobilitásához, illetve politikai, társadalmi és gazdasági alávetettségéhez[8] épp a fehérek járultak hozzá, ez a tény nem késztette semminemű önkritikára vagy történelmi önvizsgálatra a *minstrel* előadót, legalábbis ezt igazolja a *minstrel* színpadok több mint négy évtizedes elsöprő sikere Amerika-szerte.

A néger, aki kezdetben csupán nyersanyaga volt a *show*knak, jórészt ismeretlen maradt az északi fehér előadók számára. A *minstrel*ek célja épp ezért soha nem a négerek élethű megjelenítése volt (leszámítva talán az első néhány egyéni pre-*minstrel* előadást), hanem sokkal inkább a tömegszórakoztatás. Indulásakor a *minstrel show* még valóban, Ostendorf meghatározásának szellemében, úgynevezett „szimbolikus interakció rituálé",[9] amelyben mind a társadalmi konfliktusok (gazdag-szegény, urbánus-vidéki), mind a faji polaritások (fekete-fehér), mind pedig a társadalmi csoportok különbségei hangot kaptak. Ezáltal a *minstrel show* gyakorlatilag az egész amerikai társadalom polaritás rendszerének hű leképezése volt a maga korában. Az előadások koreográfiája szerint állandósult rituálék szellemében a Ceremóniamester (*Interlocutor* – többnyire fehér előadó) és a két Vezető Mókamester (a félkör két végén helyet foglaló két fekete ún. *Endmen*) dialógusaiban ki-ki megkapta a magáét; a két mókamester azért, hogy a közönség soraiban még a legszerencsétlenebb is felsőbbrendűnek érezhesse magát,[10] a Ceremóniamester pedig, hogy kifejezésre jusson a *minstrel show* szélesebb társadalomkritikája, a korszellem diktálta antiarisztokratizmus, antielitizmus és antiintellektualizmus. A *minstrel* humor dialógusokban, egyéni rutinokban és zeneszámokban megnyilatkozó kettős irányultsága azonban a polgárháború időszakára nemcsak alábbhagyott, de a rabszolgakérdés körüli viták

[7] Toll 72.

[8] Schechter, William: The History of Negro Humor in America. New York, 1970. 50.

[9] Ostendorf, Bernd: Black Literature in White America. New Jersey, 1982. 69.

[10] Green, Alan W. C.: 'Jim Crow,' 'Zip Coon': The Northern Origins of Negro Minstrelsy. Massachusetts Review, 1970. Vol. 11. No. 2. 395.

felerősödésével a néger, mint a komikum és nevetségesség céltáblája egyedül maradt a *minstrel* színpadon, jelezve a fehér *minstrel*ek politikai óvatosságát és érzékenységét.

A *minstrel* hagyomány kritikusai közül többen megpróbálkoztak a *show* és benne a „Komikus Néger" népszerűségére a már nagyvonalakban felvázolt történelmi, kulturális és társadalmi magyarázatok mellett bizonyos pszichológiai érvrendszerre is rálelni. Bár ezeknek a pszichológiai elméleteknek és hipotéziseknek kétkedve kell hitelt adnunk, két tény feltétlenül valószínűsíthető. Egyfelől az, hogy a „Komikus Néger" formulája megfelelt a fehérek négerekre vonatkozó elvárásainak, amennyiben „boldog, mulatságos teremtménynek"[11] ábrázolta a négert, aki semmiképp nem ébreszt félelmet a szemlélőben; másfelől pedig mentesítette a fehéreket a rabszolgaság tényének felelőssége alól (hiszen a színpadon életre keltett naív lények számára ez az intézmény tűnt a gyámkodás legjobb formájának). Rice „Jim Crow" száma (mely mind a *minstrel show*, mind az általam vizsgált sztereotípia magva) egy „alapvető, axiomatikus, a köztudatban is elfogadott és hagyományossá vált ötlethalmazból alakult ki",[12] mely zseniális és egyben végzetes rátalálás volt egy könnyen adaptálható, és tetszőlegesen továbbfejleszthető alapsémára.

E helyütt a „Komikus Néger"[13] alapsémának csak két alapválfajáról lesz szó, de a történelmi hűség kedvéért meg kell említeni, hogy ez a jellemsablon számos változatban élt az újvilági történelem során. A komikus szerelmi téma néhány jellegzetes alakja: **a csúf, házsártos fekete asszony; a megcsalt férj**; vagy a polgárháború időszakának sztereotípiái **a nevetséges fekete katona**; illetve a *coon*-dalok[14] **szerencsejátékos négerei** csakúgy, mint **a részeges, csapodár, csaló, babonás fekete plébános** alakjai is ide sorolhatók.

Mivel a *minstrel show* ma is legrészletesebben kutatható és legnagyobb számban megőrzött műfaja maga a *minstrel* dal (amely a dialógusbetéteket, monológokat, álnéger prédikációkat, és egyéb *minstrel* attrakciókat kötötte össze), és mivel a *minstrel* dalok tartalmazzák legsűrítettebben a *minstrel* színház teremtette „Komikus Néger" jellemképet, szemléltetőanyagaim javát az 1830-as és 1840-es évek népszerű dalterméséből veszem a **boldog ültetvényes rabszolga** és a **piperkőc városi néger**[15] bemutatásához.

[11] Dorman, James H.: The Strange Career of Jim Crow Rice. *Journal of Social History*, 1969-70. Vol. 3. No. 2. 120. (a továbbiakban: Dormon)

[12] Dorman, 119.

[13] Az itt bemutatásra kerülő két sztereotíp séma tulajdonképpen a korábban már említett browni „Komikus Néger" típus leágazása.

[14] A *coon* kifejezés a *racoon*, magyarul mosómedve szóból származik, mely az 1880-as évek népszerű dalszerzőinek szóhasználatában a „Komikus Néger"-t fogja jelenteni (a dalszerzők ugyanis előszeretettel azonosították a négereket fekete kedvenc állataikkal). A *coon*-dal a múlt század nyolcvanas- kilencvenes éveinek legnépszerűbb „dalköltészeti" műfaja lett a *minstrel* majd varieté színpadokon.

[15] **„Gyapot Jim"**, avagy a **boldog ültetvényes rabszolga** és **„Frakkos Jimmy"**, azaz a **piperkőc városi néger** [*Varró Gabriella fordítása;* a továbbiakban az azonos kategóriát jelölő fordításváltozatok egymást helyettesítve szerepelhetnek a szövegben], eredetiben „Happy Plantation Darky" és „Dandy Darky", kifejezések bár széleskörben elterjedtek az angolszász kritikában, ezidáig azonban mindig egymástól elszigetelve, és nem mint egy alaptípus alosztályaiként kerültek tárgyalásra.

„GYAPOT JIM" – AVAGY A BOLDOG ÜLTETVÉNYES RABSZOLGA

A „Komikus Néger" jellemsablon történelmi kialakulását és természetrajzát vizsgálva megállapítható, hogy a *minstrel* színház gyakorlata számottevő mértékben árnyalta és gazdagította a tágabb formulát. A jellemképek kavalkádjában az első, élesen megkülönböztethető változat a **boldog ültetvényes rabszolga** alakja volt. A karakter két meglehetősen eltérő típusból, a megelégedett, hűséges, gazdája kedvében járó rabszolgából és a vidám természetű, gondtalan, felelőtlen mulattató figurájából állt össze. Bár a két típus egyszerre jelent meg a *minstrel* színpadokon, élettartamuk más és más. Az első viszonylag korán eltűnt a szórakoztatóiparból, míg „Sambo," a füstösképű mulattató alakja, úgy beépült a köztudatba, hogy a fehér népszerű kultúra életben tartotta: a *minstrel show* után a *vaudeville*ben, majd a rádió *show*műsoraiban, továbbá a filmiparban, regények és népszerű sorozatok tucatjaiban egészen napjainkig, több nemzedéken át.

Joseph Boskin, a „Komikus Néger" fejlődéstanának egyik legnevesebb kutatója, a „Sambo" elnevezésben összegzi mindazt a szemléletbeli, képi és ábrázolásbeli elemet, amelyet a fehér ember a rabszolgához mint tréfacsinálóhoz és egyben mint a tréfa tárgyához társított. Sambo a kezdetektől fogva egy személyben látta el a munka és a szórakoztatás funkcióját. Komikus jellemvonásai a középkori európai udvari bolondokig vezethetők vissza, bár azoktól eltérően Sambo soha nem volt rangfosztott vagy számkivetett (mint való életbeli megfelelője). Ellenkezőleg, Sambot az amerikai közönség rögtön sajátjaként ölelte keblére, hogy hamarosan „olyan figura váljék belőle az amerikai kultúrában, akinek nem volt párja a mulattatásban és mulatságosságban".[16]

A köztudatban is jól ismert és népszerű Sambo-képnek egyenesági leszármazottja a *minstrel* színpadokon a **boldog ültetvényes rabszolga** sztereotípiája. Eme új figura komikus jellemvonásait a legkonkrétabb és legnyilvánvalóbb formában az öltözék hordozta a négernek öltözött fehér színészeket felvonultató *minstrel show* közönsége számára. Az 1830-40-es évek népszerű nyomtatásban is terjesztett *minstrel* dalainak borító illusztrációi kiválóan alkalmasak arra, hogy a mai olvasó képet alkosson e típus korabeli ruházatáról és megjelenéséről. Akár a korábban már említett „Jim Crow" figurát, akár későbbi leszármazottait vesszük alapul, a típus külső jegyei lényegében megegyezőek (1. ábra). A kinőtt, rendetlenül álló, toldozott-foldozott öltözék, a hatalmas, elnyűtt kalap és a naív bárgyúságot tükröző mosoly hosszú évtizedekre mintát adott a **boldog ültetvényes rabszolga** külső megformálásához.

Az öltözék és testi megjelenés nyílt karikírozását már csak egyetlen lépés választotta el a belső személyiségjegyek parodisztikus megjelenítésétől. Ugyanakkor a színpadi „Komikus Néger" figuráról az igazi, élő rabszolga személyére való utalás közvetlen formában csak igen ritkán öltött formát. A *minstrel* dalszövegekben a faji kasztrendszert ideológiailag is törvényesítő, illetve a fehérek felsőbbrendűségét megerősítő konkrét érvelés nagyon finoman és burkoltan jelentkezett. A *minstrel* előadóknak olyan mértékben sikerült elleplezni ezt a látszólag egyszerű megfelelést, hogy a közönség szinte soha nem tapasztalhatott konkrét faji színezetű meg-

[16] Boskin, Joseph: Sambo: The Rise and Demise of an American Jester. New York, 1986. 10.

jegyzéseket a színpadon. A festett ábrázatú *minstrel*ek ugyanis óvakodtak attól, hogy politikai kérdésekben nyíltan állást foglaljanak, mivel a cél a nézők minél szélesebb táborának a kiszolgálása volt.

Az egyik legrégibb dal, az 1820-as évekből, melyben a **boldog ültetvényes rabszolga** már egyértelműen mint komikus figura jelenik meg „Bonja Song"[17] címen ismert. Valószínűleg ez a legelső példája a gondtalan, jókedvű, zenekedvelő füstösképű rabszolga ábrázolásának. A hatalmaskodó, büszke, pallérozott de földi örömök nélkül élő, folytonosan aggodalmaskodó rabszolgatartó alakjának tökéletes ellentétpárja a néger szolgafiú. Ezt a szembeállítást tovább fokozza a dal markáns én-ő ellentételezése. A dal azonban mindenekelőtt a vidám néger fiú személyére és életszemléletének kifejtésére épül, mint az a refrénből is kitűnik.

Me sing all day
Me sleep all night
Me hab no care my heart is light
Me tink not what tomorrow bring
Me happy so me sing.

(Danolok naphosszat,//Durmolok éjjel,//Gondom
egy szál se, a szívem vidám,//Mit törődök a világ
bajával,//Bódog vagyok, csuhaj, danolok ám.)

A „Bonja Song" főhőse minta lett a **boldog ültetvényes rabszolga** külső és belső adottságainak ábrázolásához, további, hasonló *minstrel* dalok ezreihez. A vidám füstösképű rabszolga bendzsóval (vagy hegedűvel) a kezében, fülig érő vigyorával, groteszk tánclépéseivel egy hosszú életű sztereotípia alapjává lett.

Az új figura könnyedsége, nemtörődömsége és felelőtlensége gyakran párosult gyermeki naivitással a *minstrel* dalszerzők fantáziájában. A fekete ábrázatú *minstrel*ek előszeretettel jelenítették meg a feketét mint infantilis lényt. Nemcsak azért, mert a közönség jót kacaghatott a figura naivitásán, hanem azért is, mert az előadás idejére ők maguk is azonosulhattak e gyermeki, senkinek felelősséggel nem tartozó lényekkel.[18]

A gyermeki intellektussal és naív hittel megáldott **"Gyapot Jim"** hamarosan mint az afroamerikai kisebbség tökéletesen infantilis tagja lépett a *minstrel* színpadokra. Kinőtt ruhája, több számmal nagyobb, otromba cipője, nyelvi bakijai a *minstrel* tréfákban,[19] és „furcsa" szokásai (mint pl. kleptománia) könnyűszerrel

[17] „Bonja Song" [„Bendzsó nóta"; *Varró Gabriella fordítása*. A további dalcímek és dalszövegek is saját fordítások, külön jelölés nélkül.] Brown Egyetem, Harris Gyűjtemény, No. 9. Starr Kottagyűjtemény, Lilly Könyvtár, Indiana Egyetem, Bloomington, In. MI. S8, Afroamerikai Anyag 1863 előtt (a továbbiakban: Starr). A dal szövegírója a Harris Gyűjtemény adatolása szerint bizonyos R. C. Dallas, szerzője ismeretlen.

[18] Lott, Eric: Love and Theft: Blackface Minstrelsy and the American Working Class. New York, 1993. 144. (a továbbiakban: Lott)

[19] Vö.: Lott 142-43.

gyermekdedségének rovására voltak írhatók. A „Genny Git Your Hoe Cake Done"[20] című dalban például a füstösképű főhős úgy elmerül a dalolgatásban, hogy teljesen elfelejtkezik munkájáról. Az ilyenfajta mulasztások újra megerősítették a feketék velük született felelőtlenségéről és gondatlanságáról táplált hiedelmeket. Egy másik népszerű korabeli dal, az „Old Dan Tucker"[21] valószínűleg a hírneves *minstrel* szórakoztató, Dan Emmett tollából (1846), a főhőst mint idétlen gazdálkodót mutatta be, aki patópálságával óriási felfordulást teremt a farmon.

Tucker is a nice old man,
He used to ride our darby ram,
He sent him whizzin down de hill,
If he hadn't got up, he'd laid dar still.

(Jó öreg fickó Tucker,//Kecskét lovagót eccer, //Szágúldott vele a hegyen le,//Ha fő nem kel, ott fekszik örökre.)

Nem nehéz belátni, hogy a lustaságot – csakúgy mint a megbízhatatlanságot – sokan a szellemi éretlenség és pallérozatlanság következményeként értelmezhették, és természetesen a négerekre vonatkoztatták. A semmittevés, a gondatlansággal és a naivitással együtt igen gyorsan bevonult **„Gyapot Jim"** jellemzőinek kelléktárába. A „Do I Do I Don't Do Nothing"[22] 1825-ből valójában az első ismert dal volt a témában. A néger ember vélt lustasága és semmirekellősége, nemcsak nevetségessé tette a négert a *minstrel* színház közönsége előtt, de bizonyos áttételekkel magát a rabszolgát tette felelőssé az esetleges gazdasági kudarcokért. A butuska színpadi néger nemcsak elmulasztott bizonyos teendőket, de tudatlansága néha odáig fajult, hogy félreértelmezte vagy fel sem fogta a fehér gazda kiszabott törvényeit és kódjait. A színpadi négerek ügyetlenkedése, csetlés-botlása azonban inkább nevetésre mintsem felháborodásra buzdította a fehér közönséget. Hiszen bármi rossz fát tett is a tűzre a minstrel rabszolga, az mindig kótyagosságának és gyenge értelmi képességének volt betudható.

Ugyancsak a sablon összetevői körébe tartozott a **boldog ültetvényes rabszolga** született tolvajként való szerepeltetése. A „De Long Island Nigger"[23] című dalban a néger rabszolga a következőképpen dicsekedett el legújabb szerzeményével, gazdája kabátjával a nyilvánosság előtt: „Massa bought a bran new coat and hung it on de wall // Dis nigga's gwine to take dat coat, and wear it to de ball".[24] (*„Gazdám takaros kis gúnyát vett, oszt szögre akasztotta;//Ez a nigger elcsórja, oszt abba megy a bálba"*.)

[20] „Csinád mán, Genny asztat a kukoricaprószát"

[21] „Old Dan Tucker" [„A vén Tucker Dani"] Foster S. Dawn, Series of Old American Songs No. 37.; Lott 143-44 teljes szöveg.

[22] „Do I Do I Don't Do Nothing" [„Hát csak nem hiszed el, hogy nem csinálok sömmit"]

[23] A Christy Minstrel Társulat szerzeménye.

[24] Toll 74.

A **boldog ültetvényes rabszolga** komikumát a fenti jellegzetes tulajdonságok mellett még számos jelképes tárgyi kellék is fokozta. Ezek legtöbbjét a dalszerzők fantáziája társította a színesbőrű figurához. Igen népszerű volt **„Gyapot Jimmy"**-t kedvenc hangszerei (hegedű, bendzsó, tamburin stb.) vagy kedvelt állatai társaságában ábrázolni. A legsikeresebb **boldog ültetvényes rabszolga** szám, a „Jim Crow" [„Varjú Jim"] után, a dalszerzők előszeretettel jelenítették meg a Komikus négert varjúként (az analógia – feketeség, butaság, esetleg még a félelemkeltés is – nem szorul különösebb magyarázatra). Egy igen figyelemreméltó kottaborítón a néger és a varjú közti analógia még magára a fekete ábrázatú *minstrel* előadóra is áttevődik, aki ezen az igen szokatlan illusztráción nem csupán a tradicionális maszkban és kalapban pompázik, hanem alsó teste a varjúé (a fehér előadó itt egy ábrában egyesíti az álnéger fejet és a varjú testét; lásd 2. ábra).

Varjak, oposszumok, mosómedvék, aligátorok, varangyosbékák és csirkék (hogy csak néhányat említsek) kísérik kalandozásai során **„Gyapot Jimmy"**-t a legtöbb *minstrel* dalban. Bár a jelképes állatok nagy része néger forrásanyagra vezethető vissza (mint pl. a „Clar de Kitchen", vagy a „Possum Up a Gumtree"[25] esetében), a színpadi négerekre vonatkozó állathasonlatok közvetve a négerek állativá alacsonyítását szolgálták. Ilyen dal volt az „Old King Crow"[26] is 1843-ból, mely a varjak és a Négerek egy további közös vonására, a lopási ösztönre épült.

Now gemmen hear what I'se gwoin to say,
It am a fac dat you know,
It come for to pass on a werry fine day,
An its all about an Ole King Crow
He's de blackest tief I know,
He nebber says nuffin But Caw! Caw! Caw!

(*Hát ide süssön minden uraság,//Mert amit most mondok nem ámítás,//Egy igen csodás nap történt meg ez//és mind a Vén Varjú Királlyal esett//Tolvaj fajzat ő, úgy biz' ám//És folyvást csak egyet hajt, Kár! Kár! Kár!*)

A polgárháború előtti évek színpadi „Komikus Négere"-i (akárcsak ültetvényen dolgozó hasonmásaik) azonban nem állták szó nélkül a megalázó sértéseket, és nevetségessé tételüket, hanem a rendelkezésükre álló eszközökkel igyekeztek visszavágni színpadi ellenfeleiknek. Széles körben ismert volt akkoriban a *minstrel* szolga, John, története, aki a közhiedelemben elterjedt néger bugyutaságot mentségül használva „feje tetejére állította gazdája egész ültetvényes gazdaságát, a birkáknak zöld dohányt adott enni, ő maga elette a lovak elől a zabot, gazdájának keserű füvekből

[25] „Clar De Kitchen" [„Sikád mán ki asztat a konyhát"] és "Possum Up a Gumtree" [„Főszalatt a 'posszum a gumifára"].

[26] „Old King Crow" [„Vén Varjú király"] Brown Egyetem, Harris Gyűjtemény No. 39. In: Starr.

kevert teát, és akkor kezdte alaposan kiporolni a gazda kabátját, amikor az azt még javában viselte".[27] Azonban a gazda ilyetén nyilvános megcsúfolása, mint jellegzetes minstrel fordulat, a rabszolgakérdés fokozatos előtérbe kerülése után szinte teljesen eltűnt a *minstrel* színpadok kelléktárából.

A PIPERKŐC VÁROSI NÉGER - AVAGY „FRAKKOS JIMMY"

„Gyapot Jimmy" északi ikertestvére a **piperkőc városi néger** avagy **„Frakkos Jimmy"** lett, aki déli elődjét időben viszonylag gyorsan követte a *minstrel* színpadokon. Bár a **városi néger** formulát alapvetően más külső és belső tulajdonságok jellemezték, végső soron azonban ugyancsak a rabszolgaságot támogató érvrendszerek hozták létre őt is, csakúgy mint déli társát. Könnyű elképzelni, hogy a fehér lakosság az északon élő városi szabad négerekben jóval nagyobb veszélyt vélt felfedezni, mint az ültetvényeken jól elzárt és biztonságosan elszigetelt rabszolgákban. Éppen ezért a **„Frakkos Jimmyt"** megcélzó *minstrel* humor is sokkal élesebb és határozottabb volt, mint a **„Gyapot Jim"** változatok esetében.

Valószínűsíthető, hogy a **piperkőc városi néger** legelső megjelenése a *minstrel* repertoárban George Washington Dixon „My Long Tail Blue"-jához[28] köthető 1827-ből. A **piperkőc városi néger** karikatúrája gyakran irányult ruházatára, ezáltal igyekeztek kifejezni a *minstrel* előadók azt a fehér nézetet, miszerint a feketéknek nemcsak hogy semmi köziük nem volt az arisztokráciához, de egyáltalán északon sem volt semmi keresnivalójuk. „Hosszú, fecskefarkú, válltömős frakk, magas fodros gallér és fehér kesztyűk"[29] képezték **„Frakkos Jimmy"** állandó toalettjét, melynek viselőjét a *minstrel* színház közönsége nemcsak nevetségesnek, de egyúttal kicsit félelmetesnek is tartott (3. ábra). **„Frakkos Jimmy"** félelmetessége elsősorban abban rejlett, hogy minduntalan igyekezett utánozni a fehér arisztokratákat cicomás öltözékével, mesterséges modorosságával, sőt néha még azt is megengedte magának, hogy fehér asszonyoknak csapja a szelet, s ez a korabeli amerikai társadalomban a legelvetemültebb merészség és arcátlanság volt, amire csak néger vetemedhetett. A már említett „My Long Tail Blue" harmadik versszaka így fogalmazza meg a **piperkőc városi néger** által megtestesített veszedelmet:

Jim Crow is courting a white gall,
And yaller folks call her Sue;
I guess she back'd a nigger out,
And swung my long tail blue.

[27] Toll 75.

[28] „My Long Tail Blue" [„Fecskefarkú kék frakkom"] Brown Egyetem, Harris Gyűjtemény, No. 14. In: Starr.

[29] Toll 68.

(Varjú Jimmy udvarol,//mégpedig a fehér Suenak,//Ki egy niggeren aligbogy túlad,//Mánis az én frakkom farka után kap.)

„Frakkos Jimmy" azon vélt ambíciója, hogy fehér arisztokraták módjára viselkedjék, öltözzék és éljen, néha olyan eltúlozva jelent meg a színpadon, hogy egyenesen a fehérré válás óhaját fogalmazta meg. „A Nigger's Reason"[30] című dal utolsó két versszaka a következőppen szólt a néger ember eme leghőbb vágyáról:

He'd like to be a gentleman,
If he could live unhired,
Nigger man no like to work,
'Cause it make him tired.

Him tink it bore him debts to pay,
Though folks may say is not right,
'Cause for three months in de bench,
Black man come out all wash white!

(Ha tehetné lenne Úr ő,// Ki nem dógozik csak lazsál,// A nigger a munkát elkerüli,// Nehogy megerőtesse magát.// A kőcsönöket megfizetni?// Micsoda bolond beszéd,// Hisz három hónap is elegendő,// S tisztára mossák a nevét.)

A fehér dalírók mindent elkövettek, hogy a feketéket mint riválisukat teljességgel lehetetlenné tegyék, külsőleg éppúgy, mint értelmi képességeik terén. A külső megjelenés paródiája különböző mértékben nyilvánult meg a dalokban, az enyhébb, cicomázkodást kifigurázó daloktól egészen a kegyetlen és szántszándékkal megsemmisítő groteszk szintjéig. Ilyen megsemmisítő csapást mért a négerekre a Henry H. Paul által szerzett „Sam of Tennessee", a Rice tollából származó „New Oh! Hush!" vagy a „Do Come Along Ole Sandy Boy"[31] is, melyek mindegyike igen nyíltan tárgyalta a feketék jellegzetes vagy állítólagos fizikai tulajdonságait (úgymint hatalmas lábak, kezek, testszag stb.).

A feketék intellektuális meghurcolásának mintapéldánya a korszakban nagy népszerűségnek örvendő „Dandy Jim from Caroline",[32] mely a **piperkőc városi**

[30] „A Nigger's Reason" [A nigger érve]; teljes szöveget lásd Dennison, Sam: Scandalize My Name: Black Imagery in American Popular Music. New York, 1982. 147-9. (a továbbiakban: Dennison)

[31] „Tennessee Sam", „Do Come Along Ole Sandy, Boy" [„Gyere mán, te vén Sandy"]; Dennison 152.

[32] „Dandy Jim from Caroline" [„Karolinai Füstös Jim"] Brown Egyetem, Harris Gyűjtemény, No. 34. In: Starr.

néger önzését és hiúságát tűzte kardélre. Füstös Jim a következőképpen dicsekedett ellenállhatatlan bájaival és múltbeli hódításaival:

I've often heard it said ob late,
Dat souf Carolina was de state,
Whar a handsome nigga's bound to shine,
Like Dandy Jim from Caroline.

For my ole massa tole me so,
I was de best looking nigga in de country,
O, I look in de glass an found 'twas so,
Just what massa tole me, O.

(Hallottad-e már te is komám,//a legendát mi erre jár,//hogy Karolinában ott délen él, a víg//Karolinai Füstös Jim.//Vót egy vén gazdám az mondogatta,//Hogy széles e határban a legszebb nigger vagyok//Hát menten a tükröt kezembe kaptam//Elámultam, tényleg, mi gyönyörű vagyok.)

Időnként „**Frakkos Jimmy**"-t úgy hatalmába kerítette saját öntelt dicsekvése, hogy teljesen megfeledkezett a meghódítandó nőkről és nyíltan bevallotta az ámuló nézőknek, hogy valójában önmagát szereti a legjobban. Pontosan ez történik az „A Little More Cider"[33] következő soraiban is:

I love de white gal and de black,
And I love all de rest;
I love de gal for loving me,
But I love myself de best.

(Szeretem a lyánt ha fehér ha néger,//és az összest mi előbb kimaradt//Szeretem mindet, mer' szeretnek engem//De mindenek felett szeretem magamat.)

A dalírók a városi négert teljeséggel alkalmatlannak akarták mutatni az északi fehér arisztokrata körökbe való beolvadásra, ezért nem csupán a külső jegyekben, de szellemileg is alacsonyabb rendűnek kellett őt ábrázolniuk. Míg a **boldog ültetvényes szolga** ártatlan, oktondi csínytevéseivel kifejezetten szeretetreméltó volt a *minstrel* közönség számára, a **piperkőc városi néger** mindenképpen nevetséges, de igen kevéssé vonzó figurának bizonyult. A „Going Ober de Mountain", a „Walk in the

[33] „A Little More Cider" [„Még egy csöpp almabort"]

Parlor" vagy Rice „Pompey Smash"[34] című száma mind kiváló példa a **városi néger** intellektuális kifigurázására. Az a dal azonban, amely nemcsak **„Frakkos Jimmy"** értelmi alacsonyabb rendűségét énekelte meg, hanem egyúttal ennek a „Komikus Néger" típusnak a legfőbb jellegzetességeit is összegyűjtötte, a „Zip Coon"[35] volt. A dal kottaborítója különösen alkalmas a külső karikírozás jellegzetes jegyeinek megfigyelésére. (4. ábra) A torzítás eme külső jegyeit a *minstrel* színház kifejezetten azzal a céllal hozta létre, hogy az asszimilációra mindenképpen alkalmatlannak ítélt nagyvárosi négerséget a lehető legdurvább eszközökkel szégyenítse meg.

A dalszöveg nemcsak a **városi néger** csekély szellemi képességeit hangoztatta, hanem zavaros politikai nézeteinek is hangot adott. Zip Coon nagy hangon példálózott többek között azzal, hogy milyen „mívelt tudósember", amit igyekezett is rögtön bizonyítani azzal a „lehengerlő ténnyel", hogy kívülről tudja fújni a „Coony In the Hollar" [„Mosómaci bebútt a likba"] című dalt. Férfiasságát kigúnyolandó, a dalszerző „Vén Sue Blueskin"-t rendelte mellé társul, míg politikai nézeteinek kuszaságára bizonyítékul a következő szavakat adta „Zip Coon" szájába:

If I was de President of dese United States,
I's suck lasses candy and swing upon de gates,
An dose I didn't like I'd block em off de dockett,
An de way I'd block em off would be a sin to Crocket.

(Ha én lehetnék ezeknek az Egyesült Államoknak
az elnöke//Melaszcukrot szopogatnék és kerítésekről
csüggnék le//És ha vóna valaki, ki rossz szemmel
mer nézni rám//Hát betuszkónám úgy a vízbe,
hogy Crockett se ismerne rám.)

A **piperkőc városi néger** alaptípusán belül „Zip Coon" és „Füstös Jim" figurája bizonyult a leginkább népszerűnek, akik egy virágzó, bár következményeiben igen káros tradíciót teremtettek (illetve szolgáltak ki) az elkövetkező évtizedekben a *minstrel* színpadokon. A négernek, mint ahogy a dalok bizonyítani igyekeztek, nem volt sok keresnivalója Északon; szabadságát, ha egyáltalán rendelkezett vele, rossz célokra használta (pl. utánozta a fehér elitet, udvarolt a fehér nőknek, nevetséges hóbortoknak hódolt, és arcátlanul nagyképűen tette közhírré nem is létező műveltségét). **„Frakkos Jim"** jellemkomikumának forrását Dennison (a népszerű dalköltészet majd 200 éves hagyományának kiváló ismerője) a következőképpen foglalta össze: „Fizikai megjelenése, szerelmi viszonyai, világnézete, jövőbeli kilátásai, röviden egész személyisége, a nevetségesség tárgya volt, ezáltal önbecsülésének és büszkeségének utolsó kicsi szikrájától is megfosztatott".[36]

[34] „Going Ober de Mountain" [„Ha átkelünk a nagy hegyen"]; „Walk in the Parlor" [„Séta a szalonban"]; „Pompey Smash"; mind Dennison 140-143.

[35] A kritika többnyire Bob Farrelnek tulajdonítja a dalt, bár George Washington Dixon, aki szintén magának vindikálta a szerzői jogot.

[36] Dennison 147.

A *minstrel* színészek azonban nemcsak kifigurázták a **városi négert**, hanem megpróbálták azt is igazolni általa, hogy a néger képtelen északon élni. A fekete ábrázatú *minstrel*ek rengeteg komikus helyzetet találtak ki **„Frakkos Jimmy"** városjárása kisebb-nagyobb buktatóinak ábrázolására. A **piperkőc városi négert** „szélhámosok forgatták ki vagyonából vagy villamosok gázolták el, áramütés sújtotta, vagy bebörtönözték, többnyire olyan jogszabály alapján, melyet egészen fel sem tudott fogni".[37] Ezek a komikus helyzetek azonban nem csupán a feketék lejáratására szolgáltak, hanem egyben modellként is arra vonatkozóan, hogy hogyan nem szabad viselkedni a nagyvárosban. Így a *minstrel* színpadok a szórakoztatás mellett neveltek és tanítottak is, csak éppen Barnum Múzeumától eltérően „nem kiállításokkal, hanem a nevetés eszközével tették mindezt".[38]

A **piperkőc városi néger** és a **boldog ültetvényes rabszolga** figurája a színpadi „Komikus Néger" alakjának csupán a két fő, és egyben legnépszerűbb korai változata volt. Ez a központi jellemsablon még az 1830-as évek folyamán további, korábban már említett, változatokkal bővült (ún. **házsártos néger asszony, féltékeny fekete férj**, stb.). Így tulajdonképpen már a *pre-minstrel* szóló előadások rutinjaiban és dalaiban megjelentek mindazok a tipikus *minstrel* jellemsablonok és alaptémák, melyek variációiból a *minstrel show* több mint negyven éven át állandóan meríthetett. Részben ezzel a végtelennek tűnő komikus téma- és karakterválasztékkal magyarázható az, hogy a *minstrel* színpadok folyamatosan újdonsággal tudtak szolgálni a közönségnek, ezzel is biztosítva a népszerűség fenntartását. A „Komikus Néger" séma alakváltozatait, s a hozzájuk kapcsolódó humoros témaköröket a századfordulón az amerikai népszerű kultúrában újonnan megjelenő szórakoztatóipari médiumok vették át, és terjesztették tovább a 20. században.

* * *

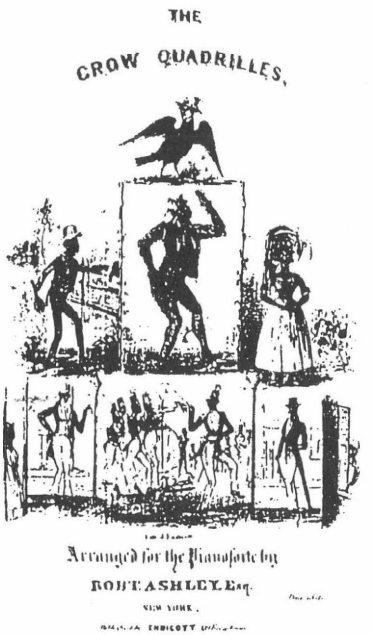
A „Komikus Néger" sztereotípia óriási népszerűsége maradandó károkat idézett elő a feketék kulturális érvényesülésében, hiszen a *minstrel show*k groteszk, torz bohócfigurája kiszorította a színpadokról az eredetit. A *minstrel show*k tömeghatása nemcsak lehetetlenné tette az igazi fekete örökség megismertetését a nagyközönséggel, de az 1880-as évektől maguk a fekete előadók is a *minstrel* stílus átvételére kényszerültek, ha a szórakoztatóiparban kívántak érvényesülni. Ez a tény tovább késleltette a valódi afroamerikai kultúra bemutatkozását Amerika színpadain és a szépirodalomban egyaránt.

[37] Toll 69.

[38] Toll 70.

1. ábra

2. ábra

3. ábra

4. ábra

GABRIELLA VARRÓ

Zwei populäre Varianten des Stereotyps vom komischen Neger in den Minstrel-Liedern Anfang des 19. Jahrhunderts

Das Phänomen des „blackface minstrelsy"(= Kunst in der der Interpret sein Gesicht schwarz bemalt, um die Schwarzen nachzuahmen und somit eine komische Wirkung zu erzielen) ist ein verhältnismäßig unbekanntes Gebiet bei den Amerikanisten in Ungarn. Die Intention der vorliegenden Studie ist daher in erster Linie, diese einzigartige Gattung des amerikanischen populären Theaters zu definieren. Es wird ihre kulturelle Bedeutung dargestellt, sie wird in die wichtigeren historischen und gesellschaftlichen Strömungen eingebettet, die die Herausbildung der Minstrel-Tradition gefördert hatten. Ferner gibt die Studie einen kurzen Überblick der Koreographie der Minstrel-Aufführungen.

Die beispiellose Beliebtheit der „blackface minstrelsy shows", die sich gleich nach der Entstehung der Gattung in den 1840er Jahren zeigte, wurde nicht nur durch die im „minstrelsy" verkörperten historischen und gesellschaftlichen Bedürfnisse der Zeit hervorgerufen. Ihre Attraktivität ist zum Großteil dem Stereotyp des „amerikanischen Schwarzen" zuzuschreiben, der sich hinter den Figuren verbarg. Die originellste und zugleich populärste Gestalt der „minstrel shows", der „komische Neger" (dargestellt durch weiße Interpreten, die ihre Gesichter mit verkohltem Korken schwarz schminkten), erntete sofort riesigen Beifall beim Publikum des populären Theaters.

In der Studie werden die Gründe für den gewaltigen Erfolg des „komischen Negers" kurz erörtert, ferner wird der Versuch unternommen, ein typologisches System aufzustellen, wobei die abwechslungsreichen Charakterzüge und Varianten des beliebten Stereotyps aufgezählt werden, die in der frühen Etappe seiner Entwicklung entstanden sind. Von den zahlreichen Varianten des „komischen Negers" werden die zwei bekanntesten, „der glückliche Diener von der Plantage" und der „gecke Neger aus der Stadt" ausführlicher dargestellt. Die historischen, psychologischen und Rassenbedeutungsinhalte sowie die inneren und äußeren Charakterzüge dieser zwei Typen des „komischen Negers" werden in der Studie anhand beliebt-bekannter Lieder aus dem 19. Jahrhundert (da bildeten sich nämlich diese Formen heraus) dargestellt.

GABRIELLA VARRÓ

Two Popular Incarnations of the "Comic Black" Stereotype in Early-19th-Century Minstrel Songs

The phenomenon of „blackface minstrelsy" („the art of blacking the face conjoined with Negro representation for comic purposes" as the term is defined in the article) is s relatively little known area of 19th-century popular theater for Hungarian students of American Studies. The present paper, therefore, primarily undertakes to define this most unique contribution of the American popular stage to

the art of drama and the larger American culture in general. It specifies the cultural significance of the phenomenon, while locating it within the prominent historical and social movements and tendencies of the times which were responsible for the emergence of the minstrel tradition. A brief review of the basic choreography of the shows is also included in the article.

The unprecedented popularity of the „blackface minstrel show" soon after its evolution in the 1840s arose not only from minstrelsy's prompt embodiment of urgent historical and social needs of the times. Much of its appeal was due to the Black American, who loomed large among the figures of minstrel stages. The most original and at the same time most popular figure of the minstrel show, the „Comic Negro" (impersonated by white performers attaching burnt cork to their faces) was an immediate hit with popular theater audience.

The study briefly traces the reasons for the immense popularity of the „Comic Negro", as well as attempts to set up a typological system to view the manifold characteristics and numerous versions this popular stereotype developed through the early years of its career. From the many variants of the „Comic Negro" formula, the two most well-known types, the Happy Plantation Darky and the Dandy Darky have been chosen for detailed presentation. Through illustrations from 19th-century American popular songs (which gave rise to the above formulae), the historical, racial and psychological contents together with the inner and outer properties of both „Comic Negro" types are highlighted in the article.

GLANT TIBOR

Magyarország az amerikai sajtóban az első világháború idején

Történetírásunk régi adóssága az első világháború korabeli amerikai közvélemény alapos elemzése. A jelen tanulmány ennek a problémakörnek egy magyar szempontból korántsem marginális vonalát, az egykorú amerikai sajtóban Magyarországról kialakult képet mutatja be. Ezzel kapcsolatban előljáróban három fontos tényezőre kívánjuk felhívni a figyelmet. 1.) A magyar szemmel bőségesnek tűnő forrásanyag ne tévesszen meg senkit: a továbbiakban bemutatandó cikkek alig tucatnyi sajtótermékből származnak, miközben a vizsgált korszakban az Egyesült Államokban több, mint kétezer napi- és tizenötezer hetilap jelent meg. (Ezek többsége nem angol nyelvű újság volt; a szétszórtan élő alig félmilliós magyar kolónia például 28 napilapot „tartott el.")[1] 2.) Az Egyesült Államok története során a közvélemény szerepe a külpolitikai döntések meghozatalában mindig igen korlátozott volt;[2] az amerikai sajtó Magyarországról alkotott képe leginkább azt mutatja, hogy az utca embere mit tudhatott meg a sajtóból Magyarországról és a Monarchiáról. 3.) Vizsgálódásunkat alkalmanként ki kell terjesztenünk a Monarchiára is, mivel Magyarország a háború végéig az Osztrák-Magyar Monarchia része volt, s e tény természetesen nemcsak az amerikai külpolitikát, hanem a közvéleményt is befolyásolta.

Thomas Woodrow Wilson elnök Habsburg (és ezen belül magyar) politikája három szakaszra osztható. Az első szakasz a háború kezdetétől 1917. január végéig tartott, s gyakorlatilag egybeesik az Egyesült Államok semlegességének időszakával. Ekkor Wilson a felmerülő kérdésekre, problémákra nem egy kidolgozott politikát követve, hanem rögtönözve reagált. 1917. februártól (az amerikai-német diplomáciai szakítás időpontjától kezdve) Wilson célja a háború megnyerése volt. Ennek kulcsát az amerikaiak a német-osztrák szövetség megbontásában látták – úgy vélték, hogy Németország csak akkor győzhető le, ha a Monarchia kilép a háborúból. 1918 áprilisáig Wilson a Monarchiával kötendő különbékét szorgalmazta, a Habsburg-birodalom feldarabolását követelő politikusokkal (Milan Stefanik, Vasile Stoica, stb.) szóba sem állt. 1918. április-májusban azonban ezt a megoldást lehetetlenné tette egy sor diplomáciai és katonai bonyodalom. Wilson, más elképzelése nem lévén, feladta korábbi politikáját és csatlakozott a Monarchia szétrobbantását szorgalmazókhoz.[3]

[1] Jones, Maldwyn A.: The Limits of Liberty. American History, 1607-1980. Oxford, 1983. 342.; Park, Robert E.: The Immigrant Press and Its Control. New York, 1922. 300.

[2] McCormick, Thomas J.: America's Half Century. United States Foreign Policy in the Cold War. Baltimore, 1989. 7-16.; Levering, Ralph B.: The Public and American Foreign Policy, 1918-1978. New York, 1978. 19-36.

[3] A legjobb összefoglalások: Mamatey, Victor S.: The United States and East Central Europe, 1914–1918. A Study in Wilsonian Diplomacy and Propaganda. Princeton, 1957.; és Unterberger, Betty Miller: The United States, Revolutionary Russia, and the Rise of Czechoslovakia. Chapel Hill, 1989.

Pedig legalább még egy logikus alternatíva létezett: a Monarchiát Bécs-Budapest szakítással is harcképtelenné lehett volna tenni. Ezt a megoldást az amerikai sajtó szorgalmazta ugyan, az elnök azonban kereken elutasította. (Ez az epizód is bizonyítja, hogy a vizsgált korszakban a sajtó nem politikaformáló tényező Amerikában, legfeljebb alternatívákat vázolhat fel.)

Az első világháború kezdetén az amerikai sajtó számára Magyarország nem több, mint egy egzotikus, távoli világ, „Kossuth országa"; a magyarok pedig szabadságszerető, vígkedvű, szótartó nemesemberek, akik szeretik a zenét, a nőket és a bort. Ez a kép a háború során átalakult, s az amerikai sajtót vizsgálva egy, a realitásoknak sokkal inkább megfelelő, ugyanakkor másfajta túlzásokkal is terhelt kép tárul elénk. Röviden összefoglalva: míg 1914-15-ben az amerikai sajtó a háború nagy kérdéseivel foglalkozott és a később vázolandó diplomáciai bonyodalmakra reagált, addig 1916-ban a sajtó a Mitteleuropa tervet vitatta és két Magyarországot is megjárt amerikai tudósító beszámolóit olvashatták az érdeklődők. 1917 első felében a diplomáciai szakítás és a Németországnak küldött hadüzenet (1917. április), második felében pedig egy esetleges magyar-osztrák szakítás állt az érdeklődés középpontjában, s megjelentek az első cikkek, melyek a Monarchia feldarabolását követelték. 1918 elején napvilágot láttak az első igazán kritikus hangvételű írások, s Wilson drámai fordulatát követően az amerikai közvélemény is a Monarchia elnyomott népeinek nemzeti önrendelkezési jogát kezdte követelni. Ennek következtében a háború előtti idealizált Magyarország-kép 1918 folyamán teljesen átalakult, nyíltan magyarellenessé vált. A továbbiakban ennek a folyamatnak a részleteit vizsgáljuk, elsősorban a *New York Times*, a *New York World*, a *Philadelphia Public Ledger* és a *Kansas City Star*, valamint a *The Nation*, a *New Republic* és a *The Fatherland* segítségével.

* * *

Az európai háború kitörésekor a Wilson-kormányzat az Egyesült Államok számára egyetlen logikus utat választotta és deklarálta semlegességét. Wilson jól tudta, hogy a vezetése alatt álló ország kivételesen kedvező helyzetben van: egyfelől semlegesként a háborúzó felekkel való kereskedelem óriási hasznot ígért, másfelől az USA közvetítőként, a béke megteremtőjeként léphetett fel. A semlegességről azonban hamar kiderült, hogy nem több, mint illúzió. A britek blokád alá vonták a Központi Hatalmakat, s ezzel gyakorlatilag monopolizálták az amerikai hadianyagpiacot. Mivel a Központi Hatalmak tiltakozása Washingtonban süket fülekre talált, a német és osztrák-magyar szabotőrökre és tengeralattjárókra hárult a feladat, hogy érvényt szerezzenek Berlin és Bécs álláspontjának. A Szövetségesek személyszállító hajókon vitték a hadianyagot Európába, s gyakorlatilag mit sem sejtő civilekkel védték hadiszállítmányaikat. (Ez volt a helyzet a Lusitania nevű brit gőzös esetében is 1915-ben).[4] A nyílt szabotázs és a személyszállító hajók megtorpedózása komoly felháborodást váltott ki Amerikában, s ezt a németellenes hangulatot szította egy remekül megszervezett brit propagandakampány is. Tovább javította a britek

[4] Walter LaFeber: The American Age. US Foreign Policy at Home and Abroad, 1750 to the Present. New York, 1994. 287.

helyzetét, hogy a háború kitörését követően, még 1914 augusztusában, elvágták a Németországot Amerikával összekötő tengeralatti kábelt. Így a lépéshátrányba került Központi Hatalmaknak más módot kellett találniuk arra, hogy az amerikai közvéleményt álláspontjukról tájékoztassák.[5] A német kormány számos amerikai újságot vásárolt fel és ezeket a semleges országok követségein keresztül látta el híranyaggal. Így jutottak arra a gondolatra is, hogy léterhozzák a *The Fatherland* című angol nyelvű hetilapot, „Igazságot Németországnak és Ausztria-Magyarországnak!" mottóval. Ezzel párhuzamosan a Monarchia képviselői is arra törekedtek, hogy az amerikai közvélemény elé terjesszék saját hivatalos és nem hivatalos álláspontjukat, ám ők az újvilági propagandakampányban csak másodlagos szerepet játszottak.

Egy másik, nem kevésbé súlyos probléma, mellyel mind az amerikai kormánynak, mind a sajtónak számolnia kellett, a bevándorlók helyzete volt. 1880 és 1914 között több mint 20 millió bevándorló érkezett az Egyesült Államokba, többségükben Kelet-, Közép- és Dél-Európából, s az iparban helyezkedtek el szakképzetlen munkásokként. Amikor a háború kitörését követően az Egyesült Államok átállt a hadianyag-termelésre, az a különös és ellentmondásos helyzet állt elő, hogy az „új bevándorlók" (köztük a magyarok is) gyártották azokat a fegyvereket és hadianyagokat, melyeket az antant vett meg és anyaországuk ellen fordított. Ezek a bevándorlók természetesen a többek között szabotázsakciókat is szervező német, illetve osztrák-magyar követség mellé álltak, ami tovább nehezítette egyébként sem irigylésre méltó helyzetüket. Ráadásul a naturalizált (amerikai állampolgárságot elnyert) bevándorlók választópolgárok is voltak. Wilson nyílt pártossága azt jelentette, hogy az 1916. évi elnökválasztáson aligha számíthat a német és ír szavazatokra. Természetesen ezek a problémák, a háború nagy kérdései mellett, nemcsak az amerikai külpolitika irányítóit, hanem a közvéleményt és a sajtót is nagymértékben foglalkoztatták.

Az európai háború kitörése felkészületlenül érte az amerikai sajtót, s csak 1914 késő őszére alakult ki az a vélemény, hogy a korábban lokális háborúnak gondolt osztrák-magyar-szerb konfliktus világégéssé nőtte ki magát, s hogy hosszan tartó háborúra kell számítani. A közvéleményt ekkor még elsősorban a németek által lerohant semleges Belgium sorsa foglalkoztatta. Ugyanakkor a háborús felelősség kérdését mind a napi-, mind a hetilapok csak érintőlegesen tárgyalták, bár már 1914 augusztusában felmerült az az egyébként megalapozatlan vád, hogy a háborút gróf Tisza István magyar miniszterelnök provokálta. Ezt a vádat először nem a Monarchia feldarabolását szorgalmazó antant politikusok, nem is a csehek és a délszlávok, hanem a háború kitörésekor éppen az Egyesült Államokban tartózkodó gróf Károlyi Mihály hangoztatta, a *Cleveland Leader* című újságnak adott interjújában.[6] A háborút egyébként a gyakran klisékben gondolkozó amerikai közvélemény a „demokrácia" és

[5] Lasswell, Harold D.: Propaganda Technique in the World War. New York, 1927.; Read, James Morgan: Atrocity Propaganda, 1914-1919. New Haven, 1941.; Ponsoby, Arthur: Falsehood in Wartime. Containing an Assortment of Lies Circulated Throughout the Nations During the Great War. London, 1928.; és Sanders, M. L. és Taylor, Philip M.: British Propaganda During the First World War, 1914-1918. London, 1982.

[6] Ernő, Ludwig: Az amerikai magyarság és a világháború. Új Magyar Szemle, 1921/5. 142. Ludwig a Monarchia clevelandi főkonzula volt a világháború idején.

az „autokrácia" közötti leszámolásnak tekintette. Jelentős szerepe volt ebben Nicholas Murray Butlernek, a New York-i Columbia Egyetem elnökének, aki „Cosmos" álnéven számos vezércikket írt a *New York Times*-nak 1915 során. Ez a gondolat, mely később Wilson retorikájának is kulcseleme lett, minden valószínűség szerint Butlertől származik, aki azonban bevallottan nem tudta ebbe a képletbe beilleszteni a demokratikusnak aligha nevezhető cári Oroszországot.[7]

A háborút teljesen másként értelmezte, ugyancsak a *New York Times* hasábjain, gróf Apponyi Albert, a korszak Amerikában legismertebb és nagy tiszteletnek örvendő magyarja. 1915-ben Apponyi egymaga többet tett az amerikai közvélemény megnyeréséért, mint a Központi Hatalmak összes politikusa és propagandistája együttvéve. Apponyinak, elsősorban a New York-i bankár, Konta Sándor segítségével négy hosszabb írása is megjelent a korszak vezető amerikai napilapjában. Az első kettő az 1915. január 17-i szám vasárnapi mellékletében látott napvilágot. Apponyi szerint a háborút Oroszország provokálta azzal a nyíltan hirdetett céllal, hogy a Monarchia szláv területeit megszerezze. Nicholas Murray Butlernek címzett, 1915. március 28-án megjelent nyílt levelében Apponyi elsősorban az amerikai semlegesség hiányát elemezte. A hadianyag-szállításokkal kapcsolatos hivatalos német és osztrák-magyar álláspont ismertetése után rámutatott arra, hogy az Egyesült Államok kormánya pártosságával békeközvetítői hitelét teszi kockára. Butlernek a „demokrácia az autokrácia ellen" tézisét boncolgatva Apponyi azt írja, hogy az antant táborából egyedül Nagy-Britannia tekinthető demokratikusnak, hogy bizonyos korábbi események (itt valószínűleg a Dreyfuss ügyre gondolt) erősen megkérdőjelezik Franciaország demokratikus voltát, és hogy Oroszországra ez a kategória egyáltalán nem illik. Apponyi azonban ennél is tovább ment: „Oroszország nem csupán a szövetséges hatalmak egyike," hanem a vezetőjük: „Újra és újra meg kell ismételnem, eredetét tekintve ez egy orosz háború, világosan megfogalmazott orosz hódítási programmal."[8] Cikke zárásaként a háború utáni nemzetközi együttműködés lehetőségeiről is írt. Azt javasolta, hogy a háború után hozzanak létre egy „nyugati koalíciót" az Egyesült Államok részvételével, de Oroszország nélkül, mert ez utóbbi „olyan keleti mentalitást képvisel, mely magában hordozza a hódítás és az agresszió szellemét." Érdekes módon azonban nem zárta ki annak a lehetőségét sem, hogy a későbbiek során Oroszország csatlakozzon ehhez a „nyugati koalícióhoz." Apponyi szerint ugyan Oroszországnak még legalább kétszáz évre volna szüksége ahhoz, hogy demokratikussá váljon, ám a kínai és japán „sárga veszedelem" arra kényszerítheti, hogy a nyugati világ segítségét kérje. Utolsó nyílt levelét, mely 1915. október 12-én jelent meg, egy bizonyos Mr. Allennek, a Világbéke Alapítvány tagjának címezte. Ebben korábbi észrevételeit ismételte meg, ám sokkal szenvedélyesebb hangnemben, mint addig bármikor: „Hogyan is állíthatja Ön azt, hogy Franciaország és Anglia azokért az elvekért harcol, melyeket Amerika is magáénak vall, amikor ők Oroszország szövetségesei?" Ebben az írásában Apponyi éles hangon bírálta az amerikai politikát is: „Mit számít az a néhány száz ember aki a Lusitániával pusztult, bármennyire mélyen is gyászoljuk a sorsukat, összevetve azzal a sok százezerrel, akiket

[7] Cosmos (Nicholas Murray Butler): The Basis of Durable Peace. New York, 1917.

[8] Az alábbiakban minden idézetet saját fordításomban közlök.

az oroszok ölnek meg amerikai puskákból kilőtt amerikai lőszerrel, amerikai robbanóanyaggal – melyek zálogai annak a szimpátiának, amit a legsötétebb zsarnokság és indokolatlan agresszió képviselője iránt mutat egy békeszerető demokrácia?"

Apponyi zárógondolata („Állítólagos semlegességének nyilvánvalóan igazságtalan volta alkalmatlanná teszi az Egyesült Államokat arra, hogy békeközvetítőként lépjen fel."), valamint a Lusitania elsüllyesztését követő amerikai felháborodás alábecsülése hiba volt, ezek ugyanis egyszer és mindenkorra véget vetettek egyszemélyes amerikai sajtókampányának. Amerika-barát megnyilvánulásait a sajtó továbbra is rendszeresen idézte,[9] ám a fent bemutatotthoz hasonló publikációs lehetőséget nem kapott. Feltétlenül rá kell mutatnunk arra a tényre is, hogy a háború során Apponyi egyetlen írásában sem követelte független magyar állam létrehozását.

Abban, hogy az amerikai sajtó 1915 őszétől kezdve nem különösebben érdeklődött a Monarchia álláspontja iránt, fontos szerepe volt az úgynevezett Dumba-ügynek. Constantin Theodore Dumba a Monarchia washingtoni nagykövete volt, s egyben a keleti part egyik legnépszerűbb külföldi politikusa. Miután az egyoldalú fegyverszállítások elleni tiltakozásai nem hoztak eredményt, 1915 nyarán Dumba drámai lépésekre szánta el magát. A *Szabadság* nevű amerikai magyar napilapban, állítólag Dienes Márton szerkesztő kezdeményezésére, felhívást intézett az Amerikában élő Habsburg alattvalókhoz, miszerint azokat, akik tovább dolgoznak a hadiiparban, árulóknak nyilvánítják, s a háború után, ha a Monarchiába visszatérnek, haditörvényszék elé állítják. Dumba nagykövet ezenkívül részt vett még különféle kisebb szabotázsakciók és sztrájkok szervezésében is. Számára tragikus módon, a Ballhausplatznak küldött jelentését a brit titkosszolgálat az amerikai cseh Emmanuel Voska információja alapján elfogta, és a Wilson-kormánynak átadta. Dumbát persona non gratanak nyilvánították és kiutasították az országból.[10] Ezt az ügyet az amerikai sajtó egy hónapon át rendszeresen tárgyalta, és néhány korántsem hízelgő karikatúra is megjelent Dumba eltávolításáról. Az angol nyelvű lapok közül egyedül a német kormány által létrehozott *The Fatherland* volt kíváncsi Dumba álláspontjára.[11] Ugyanakkor Kende Géza, az *Amerikai Magyar Népszava* társszerkesztője cikket írt a *New York Times* számára: „Vajon az amerikai sajtó és az amerikai emberek elgondolkoztak-e azon, akárcsak egy pillanatig is, hogy mit is jelent az Amerikában élő magyarok számára az, hogy ők gyártják azokat a fegyvereket, melyek testvéreiket ölik meg és szülőházukat pusztítják el? Nem látják a helyzet sötét, tragikus oldalát? Nem bűn-e az anyaország ellen, ha szándékosan és tudatosan segítik az ellenségeit, akik el akarják pusztítani? Nem kötelessége-e Ausztria-Magyarország nagykövetének és minden jó amerikai polgárnak is, hogy segítsék ezeket a kilátástalan helyzetben lévő szegény magyarokat, és hogy lehetőséget biztosítsanak arra, hogy ezek az emberek olyan foglalkozást űzhessenek, mely nem áll ellentétben érzéseikkel és érzelmeikkel?" Kendének azonban 1915 szeptemberében, a magyarokkal szembeni ellenséges légkörben nem lehetett igaza. Írását az ország vezető napilapja az alábbi fő- és

[9] A *New York Times* 1916. szeptember 23-i számának címlapján: „AMERIKA HOZZA A BÉKÉT, MONDJA APPONYI A MAGYAR PARLAMENTNEK."

[10] Constantin Theodore Dumba: The Memoirs of a Diplomat. London, 1933.

[11] Az 1915. szeptember 29-i számban, a 184–85. oldalon.

alcímmel jelentette meg: „EGY MAGYAR HELYESLI DR. DUMBA TETTÉT" és „KENDE SZERKESZTŐ SZERINT A NAGYKÖVET JOGOSAN PRÓBÁLTA MEGBÉNÍTANI A HADIANYAGGYÁRAKAT."[12]

Miután a Dumba-ügy következtében üldözni és zaklatni kezdték az amerikai magyarokat, munkahelyükről elkergették őket, sőt néhányat közülük meg is vertek, az egyetlen járható utat választották: 1916 januárjától számos hűségtüntetést rendeztek és hűségnyilatkozatokat tettek új hazájuk mellett.[13] Ugyanakkor az amerikai sajtó a Monarchiát egyszerűen csak Németország csatlósaként kezdte emlegetni. Dumba hazaküldése súlyos diplomáciai–politikai következményekkel is járt. A Ballhausplatz nyilvánvalóan rossz néven vette az amerikaiak lépését és csak 1917. január végén küldött új nagykövetet Washingtonba. (Ekkor azonban már késő volt: a Wilson kormány akkor már nem fogadta a Monarchia új követét, gróf Adam Tarnowskit, mivel éppen a diplomáciai kapcsolatokat készült megszakítani Németországgal.) S az 1915. évnek még nem volt vége. November 7-én egy Habsburg felségjelű (valójában német) tengeralattjáró elsüllyesztette az Ancona nevű olasz gőzöst. A támadás során kilenc amerikai is életét vesztette, s Wilson tanácsadói a Monarchiával való azonnali szakítás mellett kardoskodtak. Az elnök ezt elutasította, minden bizonnyal azért, mert nem akarta magát ilyen döntő lépésre elszánni az 1916. évi elnökválasztás előtt.[14]

1915 során Európában megindult a nem hivatalos propagandakampány a Monarchia feldarabolása mellett, s az amerikai sajtó is foglalkozni kezdett a Habsburg birodalom jövőjével. Ezt a kérdéskört mindenekelőtt a Walter Lippmann és Herbert Croly által szerkesztett *New Republic* nevű hetilap tárgyalta. A lap 1915. január 16-i számában a jónevű amerikai haditudósító, Frank H. Simonds fejtette ki nézeteit. Simonds azt jósolta, hogy a Monarchia elveszíti majd területeinek egyharmadát (ezen belül Erdélyt is), és hogy a Habsburg birodalom átalakul egy Ausztriából, Magyar-, Cseh- és Horvátországból álló amerikai típusú föderációvá. Az amerikai újságíró a Monarchia területi veszteségeit elkerülhetetlennek tartotta, feldarabolását viszont ellenezte, ez ugyanis vég nélküli háborúskodáshoz vezetne az utódállamok között. Az Erdéllyel kapcsolatos megjegyzését érdemes idézni: „[Erdély] történelmileg része annak a Dacia Provinciának, amelynek lakóitól a románok erednek. Végül is a magyar nemzet, mely már régóta uralkodik itt, kivívta a román lakosság gyűlöletét, mivel ugyanazokat a módszereket alkalmazta, melyek az osztrák uralmat tették gyűlöltté Olaszországban. Elkerülhetetlen az, hogy Románia hamarosan belépjen a háborúba, elfoglalja Erdélyt, és 21 000 négyzetmérfölddel gyarapítsa területét." Aligha meglepő, hogy az amerikai magyar sajtó ezért az írásáért élesen bírálta Simondsot, és a béke csak akkor állt helyre, amikor 1920-ban az amerikai újságíró felemelte szavát

[12] Az 1915. szeptember 19-i számban.

[13] Steven Bela Vardy: The Hungarian-Americans. Boston 1985. 88–91; Puskás Julianna: Kivándorló magyarok az Egyesült Államokban, 1880-1940. Budapest, 1982. 303-15.

[14] Gerald H. Davis: The „'Ancona" Affair: A Case of Preventive Diplomacy. Journal of Modern History, 1966/3. 267-77.

a trianoni béke ellen.[15] Simondshoz hasonlóan az angol Henry Noel Brailsford (a népszövetségi eszme egyik kidolgozója) is az európai hatalmi egyensúly aspektusából közelítette meg a kérdést, és ő is a *New Republic* számára írt cikket. „MAGYARORSZÁG ÉS A FÜGGETLENSÉG" című írásában komoly szakértelemről tanúságot téve elemezte a magyar álláspontot. Ugyanakkor a magyarok jövőjét a Monarchia feldarabolása esetén egy balkáni föderációban látta biztosítottnak, melybe Magyarországot saját akarata ellenére fogják majd belekényszeríteni. Brailsford szerint a magyarok azért fogják a föderációt elfogadni, mert azon belül „ugyanazt a szerepet fogják majd játszani, mint Poroszország a Német Birodalomban," bár „a tipikus magyar úgy gondol a balkáni népekre, mint az európaiak Afrikára." Brailsford szerint azonban erre aligha kerül majd sor, a Monarchia, területi veszteségei ellenére, fennmarad a háború után is: „A háború után Ausztria-Magyarország] lehet, hogy másodrangú hatalom lesz, s az lesz nagyszerű küldetése, hogy azután önmaga belső átszervezésével törődjön. De azok a gazdasági és politikai okok, melyek kizárják Magyarország és Csehország teljes önállóságát, megmentik majd a Monarchiát. Szeretetet nem ébreszt, csak helyi gyűlölködést szít. Szükségből marad meg." Brailsford ugyanezeket a godolatokat vetette fel „A NEMZETISÉGEK ÖRDÖGI KÖRE" című cikkében, mely szintén a *New Republic*-ban jelent meg, 1916. szeptember 16-án.

1916 során az amerikai sajtóban egy további elképzelés is napvilágot látott a Monarchia jövőjéről: az úgynevezett Mitteleuropa tervezet. Ennek gyökerei legalábbis a századfordulóig nyúlnak vissza, s a francia publicista Andre Cheradame már 1901-ben támadta ezt a német keleti terjeszkedési programot. A háború során Amerikában az első Mitteleuropa tervezetet a *The Fatherland* publikálta még 1914 decemberében: Franz von List német publicista féloldalas cikkében elemezte egy német vezetés alatt álló Közép-Kelet-Európa esélyeit, lehetőségeit. Naumann 1915-ben megjelent Mitteleuropa című művét 1916 második felében lefordították angolra, s a későbbiekben az amerikai sajtó rendszeresen utalt rá. Az első és egyetlen komoly elemzés a *The Nation* nevű vezető politikai hetilapban jelent meg, Gostav Pollak tollából. Az „EGY »KÖZÉP-EURÓPA« VÍZIÓJA" című 1916. december 14-én megjelent kilenchasábos (!) írásában[16] Pollak darabokra szedte a tervet és rámutatott számos gyenge pontjára (a várható német-osztrák ellentétre, a nemzetiségek ellenállására, a német nyelv bevezetésének nehézségeire, stb.). A magyarokkal kapcsolatos nézeteit az alábbi sorokban foglalta össze: „Még ha a németeket és az osztrákokat magukkal is ragadják az ilyen hangzatos kifejezések, számíthatunk arra, hogy a józan gondolkodású magyarok a saját érdekeik előtérbe helyezésével majd felülvizsgálják a helyzetet a háború után. A magyaroknak sohasem ízlett túlzottan az unió Ausztriával, és bármi is legyen a jelenlegi álláspontjuk, soha nem fogják megengedni, hogy a Kettős

[15] A Clevelandben megjelent *The Commentator* 1920 augusztusi számának 6. oldalán ezt olvashatjuk: „Kisebb pontatlanságoktól eltekintve Mr. Simondsnak igaza van. Jelenlegi véleménye a magyarországi helyzetről [mely a *The Review of Reviews* 1920 júniusi számában jelent meg] annál is fontosabb, mert ő korábban a Versailles-ban oly leplezetlenül megnyilvánult intoleráns francia álláspontnak volt a leglelkesebb támogatója."

[16] Az írás fontosságát bizonyítja, hogy Pollak cikke a lapban az átlagosnál mintegy háromszor nagyobb terjedelmű volt.

Monarchia olyan dologban vegyen részt, mely a jövőben a cselekvési szabadságukat korlátozhatná." Amint majd látni fogjuk, 1917 folyamán a Mitteleuropa tervezet az amerikai sajtóban átalakult „pán-germán összeesküvéssé," és a hazai propaganda szerves részévé vált.

A Dumba-ügy és a Mitteleuropa tervezet nagymértékben hozzájárult ahhoz, hogy az amerikai közvélemény a Monarchiát már 1916 végén Németország csatlósának tartotta. Ezt használták fel később a Monarchia feldarabolását szorgalmazó politikusok és propagandisták terveik „igazolására." Amerikai szemmel nézve a Habsburg Birodalom nem sok vonzerővel bírt: monarchia volt és nem köztársaság, katolikus és nem protestáns, s nem tartották megfelelőnek a politikai szabadságjogokat, például a választójogot sem. A Monarchia amerikai leértékelésével egyidőben megjelent egy magyar szempontból igen fontos új elem: az a legenda, hogy a Monarchiát nem Bécs, hanem Budapest irányítja. Ezért különösen érdekes, hogy az amerikai sajtó mit írt arról a négy magyar politikusról, akiket egyáltalán ismert. Gróf Andrássy Gyuláról például gyakorlatilag semmit: a bécsi *Neue Freie Presse* 1917. február 18-i számában megjelent, Amerikába a londoni *The Times* „tolmácsolásában" eljutott írása volt az egyetlen számottevő utalás rá;[17] potenciális külügyminiszterként csak egy később bemutatandó cikk említette. Károlyi amerikai hírnevét 1914-es látogatásai alapozták meg. 1914 júliusában például a korábban már említett Konta Sándor Kossuth utódaként emlegette őt a *New York Times* hasábjain a „MAGYAR FÜGGETLENSÉGHEZ AMERIKAI SZIMPÁTIÁT KERESVE" című írásában.[18] Noha Wilson szóba sem állt vele (1914-ben és azután sem), az amerikai közvélemény érdeklődve figyelte Károlyi politikai pályafutását. 1916. évi pártalapítását a *New York Times* egy meg nem nevezett munkatársa „EGY ÚJ MAGYARORSZÁGÉRT AMERIKAI TERV ALAPJÁN" című cikkében ünnepelte.[19] Ilyen jó sajtója még Apponyinak sem volt, őt ugyanis többször is németbarátnak titulálták. Az amerikai sajtó ijesztő, ám korántsem meglepő tájékozatlanságát hűen tükrözi az a tény, hogy 1916 során többször is szárnyra kapott a hír, miszerint Apponyi lesz a Monarchia új washingtoni követe. Egy másik alkalommal a *New York Times* „előléptette" őt volt magyar miniszterelnökké.[20] Noha az amerikai sajtó Tiszát tartotta a Monarchia erős emberének (és a két ország kapcsolatai korántsem voltak felhőtlenek), Amerika-barát megnyilvánulásait is örömmel tudatta.[21] A Tiszáról szóló következő cikkrészlethez aligha szükséges kommentárt fűzni: „December 15-i budapesti információk azt sugallják, hogy az osztrák-magyar miniszterelnök, Tisza gróf, felülbírálja vagy már felül is bírálta Burián báró döntését, ha az utóbbinak szándékában áll az Ancona elsüllyesztésével kapcsolatos amerikai követeléseknek eleget tenni."[22]

[17] A New York Times 1917. február 21-i számában, a második oldalon: „ANDRÁSSY SZERINT NEM LÉPÜNK BE A HÁBORÚBA."

[18] A július 5-i szám vasárnapi mellékletében.

[19] Az 1916. szeptember 7-i számban.

[20] Lásd az 1916. január 11-i és november 16-i számokat.

[21] A *New York Times* 1916. szeptember 24-i számában: „TISZA USA IRÁNTI BARÁTSÁGOT HIRDET."

[22] A *New York Times* 1915. december 24-i számában.

Kevéssé ismert tény, hogy két amerikai újságíró is megfordult Magyarországon 1916 során. Ők azonban, mintha csak a későbbi történészek munkáját akarták volna megkönnyíteni, nem arról írtak, amit Budapesten láttak, hanem a fenti kliséket foglalták össze. Henry Bayard Swope, a *New York World* munkatársa a háborús Európát bemutató cikksorozatának tizenharmadik részét szentelte Magyarországnak – anélkül, hogy bármi érdemlegeset mondott volna.[23] A másik tudósító William Christian Bullitt, az amerikai történelem egyik különleges alakja volt. A konzervatív és nem elsősorban humoráról közismert D. Shulzinger amerikai történész például Bullittot „elkényeztetett philadelphiai playboy"-nak nevezte. Az egyébként milliomos Bullitt a Yale-en végzett, író, újságíró és műkedvelő politikus volt: Wilson különmegbízottjaként Leninnel tárgyalt 1919-ben, Franklin Delano Roosevelt elnöksége idején pedig párizsi és moszkvai nagykövet volt. Újságírói karrierjét 1915-ben kezdte, amikor számos ironikus hangvételű cikkben kritizálta a Henry Ford által indított Békehajót. 1916-ban megnősült és feleségével Németországba és a Monarchiába utazott nászútra.[24] Bullitt tehetséges újságíró volt: remekül írt, jól kérdezett és helyesen „értelmezte" a választ – még akkor is, ha nem kapott választ. Szerencséje is volt, hiszen éppen akkor érkeztek Budapestre, amikor Románia hadat üzent a Monarchiának. Interjút készített a Monarchia „három erős emberével": Tiszával, Apponyival és Andrássyval. Bullitt szerint Tisza elismerte, hogy ő kezdeményezte a háborút és hogy bizonyos szerb területeket akart megszerezni. Ezt erősítette meg egy hasonlóan „hiteles" interjú, melyet von Jagow német külügyminiszterrel készített.[25] Hazatérésük után Bullitt egész cikksorozatot írt a *Philadelphia Public Ledger* számára. Az október 19-i számban a következőket olvashatjuk: „Sikerült interjút készítenem a Habsburg monarchia három erős emberével és lejegyeznem a reakciójukat erre a csapásra [ti. a román hadüzenetre]. Augusztus 29-én beszéltem Apponyi Albert gróffal, a nagyszerű öreg arisztokratával, aki a magyar Parlamentben hivatalosan vezeti az Ellenzéki pártot. Augusztus 30-án találkoztam Andrássy Gyula gróffal, egy nagyszerű atya zseniális fiával, talán Ausztria-Magyarország legokosabb emberével, aki az ellenzék jelöltje Burian báró posztjára. Szeptember 3-án beszéltem Tisza gróffal, aki a Szerbiának küldött ultimátum megírása óta irányítja a kettős monarchia sorsát." Ezután Bullitt idézi az Apponyival és Andrássyval készített interjúit, melyekből világosan látható, hogy nem azt írta le, amit hallott, hanem amit szeretett volna hallani. Ugyanakkor nem szabad egyetlen kézlegyintéssel elintézni Bullitt magyar témájú cikkeit, hiszen az utolsó, mely december 3-án jelent meg, kifejezetten érdekes elemeket is tartalmaz. Bullitt remek életképet fest a háborús Bécsről és Budapestről, helyi anekdotákat és vicceket mesél, elemzi a Monarchia gazdasági helyzetét, és választ kínál egy igen fontos kérdésre is: „Ember-tartalékaik végén járva,

[23] A november 16-i számban. A sors különös fintora, hogy a *World*-öt a magyar származású Joseph Pulitzer alapította, ám a lap a háború során élen járt a német és osztrák-magyar szabotőrök leleplezésében.

[24] Brownell, Will és Billings, Richard N.: So Close to Greatness. A Biography of William C. Bullitt. New York, 1987.

[25] Sterling Memorial Library, Yale Egyetem: Frank Lyon Polk iratai. Bullitt nem publikálhatta a Tisza és von Jagow interjúkat, ám ezeket Polknak, a State Department egyik magasrangú képviselőjének azért átadta.

gyors gazdasági romlás közepette, miért nem keresik a Monarchia vezető politikusai a különbéke lehetőségét? Azért nem, mert úriemberek. A mai »reálpolitika« korában egy ilyen kijelentés nevetségesnek tűnhet. Pedig igaz. A Habsburg-monarchia nem más, mint egy arisztokrácia, egy arisztokrácia minden visszásságával együtt, de minden értékével is... Feltettem a kérdést számos osztráknak és magyarnak, köztük Tisza, Andrássy és Apponyi grófnak: »Miért nem mentik a saját bőrüket különbékével?« A válasz minden esetben ez volt: »Mert nem vagyunk sem olaszok, sem románok. Mi nem szegjük meg a szavunkat.«" Látható, hogy Bullitt nem sokat tett a magyarokat övező háború előtti klisék és mítoszok lerombolásáért. Azt pedig nyilvánvalóan meg sem hallotta, hogy a Monarchia azért sem köt különbékét, mert vezetői félnek a várható német megtorlástól. Bullitt ezekkel az írásaival Monarchia-szakértővé lépett elő és 1917-ben a State Departmenthez került tanácsadóként.[26]

A fentiekből következik, hogy az amerikai közvélemény 1916 végére meglehetősen kedvezőtlen színben látta a Monarchiát, a magyarokkal kapcsolatos háború előtti sztereotípiákat pedig még a Budapesten járt amerikai újságírók is megerősítették. Ez a helyzet annyiban változott 1917 folyamán, hogy megjelentek a Monarchia feldarabolását követelő első írások a francia Andre Cheradame és Theodore Roosevelt tollából, és Tisza bukását követően az egekig szökött a várakozás, hogy Budapesten forradalom lesz, és Magyarország kiválása a Monarchiából Németországot is megadásra kényszerítheti. Ennek azonban Magyarországon nem volt valódi esélye, és Wilson elnök sem mutatott különösebb érdeklődést a dolog iránt. Ahogyan azt már a bevezetőben jeleztük, a Németországnak küldött amerikai hadüzenet nem hozott döntő változást a sajtó Magyarország-képében. Éppen ellenkezőleg, a *New York Times* 1917. április 15-i számában megjelent egy azonosíthatatlan Dr. Gerster „MAGYARORSZÁGON NEM ÉNEKLIK A GYŰLÖLET HIMNUSZÁT AZ EGYESÜLT ÁLLAMOK ELLEN" címet viselő hosszabb írása. Ebben a szerző a tradicionális amerikai-magyar barátságra hivatkozott és Washington budapesti, valamint Kossuth clevelandi szobrát említette ennek bizonyítékaként. Azzal érvelt, hogy Magyarországot az orosz agresszió kényszerítette a háborúba: „Magyarországnak választania kellett, hogy Ausztriához és Németországhoz csatlakozik, vagy Oroszország elnyeli." Végül (egyébként természetesen hamis) párhuzamot vont a Magna Carta és az Aranybulla között, és írását azzal zárta, hogy a magyarok mindennél jobban akarják a békét.

Gerster írásánál azonban sokkal fontosabbnak bizonyult Cheradame és Roosevelt Monarchia-ellenes kampánya. Cheradame szoros kapcsolatban állt a Robert William Seton-Watson és Henry Wickham-Steed nevével fémjelzett angliai New Europe (Új Európa) csoporttal;[27] azonos nevű folyóiratuk első számában cikke is jelent meg. Cheradame már a századfordulón felszólalt a Berlintől a Perzsa-öbölig terjedő német birodalom terve ellen. Amikor Naumann *Mitteleuropa* című műve megjelent, Cheradame akcióba lendült. Öt hosszabb tanulmányt írt a *The Atlantic*

[26] Brownell és Billings: op. cit. 67.

[27] Erről magyarul lásd: Jeszenszky Géza: Az elveszett presztízs. Magyarország megítélésének megváltozása Nagy-Britanniában (1894–1918). 2. kiad. Budapest, 1994.

Monthly számára, és három propagandakötete is megjelent az újvilágban.[28] Ezekben leleplezte a „pán-germán összeesküvést" és azt állította, hogy az már „az Egyesült Államok önálló létezését fenyegeti."[29] Szerinte az osztrákok, magyarok, törökök és bolgárok a németek vazallusai, és „Pán-Germánia összezúzásának leghatékonyabb módja" az, hogy „tudományosan megszervezzük a németek és magyarok által elnyomott közép-európai népek felkelését."[30] A magyarországi helyzetről a következőket írta: „A 10 millió magyar közül – s ezt a Szövetséges Országokban kevesen tudják – 9 millió szegény mezőgazdasági munkás, akiket cinikusan kizsákmányol egymillió nemes, pap és hivatalnok. Ez a 9 millió magyar proletár nagyon vágyik a békére... Képesek volnának akár az utolsó pillanatban is fellázadni feudális elnyomóik ellen, ha a Szövetségesek, helyesen felmérve ezen szegény magyaroknak a társadalmi helyzetét, biztosíthatnák őket arról, hogy az Antant győzelme véget vetne annak az agrárius és feudális rendszernek, melyben szenvednek."[31] Cheradame magyarellenessége csupán a „pán-germán összeesküvéssel" szembeni ellenérzéseinek melléktermékе volt, nem pedig központi témája az írásainak. Ezek az idézetek inkább illenének a Monarchia feldarabolását követelő propagandakiadványokba – s ezt bizonyítja az a tény is, hogy Theodore Roosevelt, aki 1917 során szintén szót emelt a Monarchia ellen, elutasította Cheradame minden közeledési kísérletét.[32]

Roosevelt a háború kitörése és 1919 januárjában bekövetkezett halála között Wilson vezető politikai ellenfele volt. Az exelnök elsősorban a *Kansas City Star* hasábjain támadta Wilson politikáját, Németországot és a Monarchiát. Első és egyetlen részletes európai rendezési tervét azonban a *The Metropolitan* 1917. júliusi számában publikálta. 11 pontja közül három is érintette Magyarország jövőjét:

5. A csehek és a Csehországon kívül élő közeli rokonaik alkossanak új népközösséget.
6. A délszlávokat Nagy Szerbiába kell tömöríteni.
7. Kísérletet kell tenni arra, hogy a magyarok és románok tömegeit egy-egy független nemzetben hagyjuk.

Ennél többet a Roosevelt által mellékelt térkép sem árul el. A *Nemzeti erő és nemzetközi kötelesség* (1917) című kis kötetében pedig a következőket olvashatjuk: „A háború bebizonyította, hogy Ausztria Németország alárendelt szövetségesévé és a

[28] A *The Atlantic Monthly*-ban megjelent írásai: „The United States and Pan-Germanism" (1917. június); „The Fallacy of a German Peace" (1917. november); „How to Destroy Pan-Germany" (1917. december); „The Fundamentals of the Situation" (1918. április); „Pacifism as an Auxiliary of Pangermanism" (1918. augusztus). Kötetei: The Pangerman Plot Unmasked. New York, 1917; Pan-Germany: The Disease and Cure. Boston, 1918.; The United States and Pangermania. New York, 1918.

[29] Az 1917. júniusi cikkben, a 721. oldalon.

[30] Library of Congress: Theodore Roosevelt iratai: Levelezés: Cheradame Roosevelthez intézett, 1918. július 2-án kelt leveléből.

[31] Az 1917. decemberi cikkben, a 829. oldalon.

[32] A washingtoni Kongresszusi Könyvtárban található, korábban már idézett Roosevelt iratok tanúsága szerint a levelezés meglehetősen egyoldalú volt, Cheradame csak ritkán kapott választ az exelnöktől.

szabadság és civilizáció ellenségévé vált. Ha nem törekszünk minden áron arra, hogy Ausztriát és Törökországot feldaraboljuk, és nem ragaszkodunk az ebben a két országban élő nemzetiségek teljes önállóságához, akkor minden, amit arról mondunk, hogy a »világot biztonságossá tesszük a demokrácia számára« nem egyéb, mint képmutatás." A *Kansas City Star* 1917. december 7-i számában megjelent vezércikkében Roosevelt a Monarchiának küldött amerikai hadüzenetre reagált: „Az Osztrák-Magyar és a Török Birodalmat, ha a világot akár csak részben is biztonságossá akarjuk tenni a demokrácia számára, fel kell darabolnunk... Csak így szolgáltathatunk igazságot a németek, magyarok és törökök által elnyomott népeknek." További hasonló idézetek helyett[33] érdemes inkább arra rámutatni, hogy a Monarchia feldarabolása Roosevelt terveiben is csak másodlagos szerepet töltött be, és Cheradame-hoz hasonlóan ő sem javasolta a többségében magyarok lakta területek elcsatolását.

Az 1917. év szenzációs magyar témája az amerikai sajtóban azonban nem Cheradame vagy Roosevelt kampánya volt, hanem Tisza nyári bukása és az azt követő találgatások. 1917. május végén Tisza a választójogi vita során lemondott, és a magyarországi eseményeket forradalomnak nevezte. Esterházy Móric gróf átmeneti kormányát Wekerle sokadik miniszterelnöksége követte, mely egészen a háború végéig tartott. Az amerikai közvélemény, szokásos „éleslátással," mindezt egy közelgő forradalom előjátékaként értékelte. A *New York Times* 1917. szeptember 16-i számában megjelent Konta-interjú („MAGYARORSZÁG KETTÉTÖRHETI A TEUTON GYŰRŰT") szerint: „Magyarország békét akar. Magyarország, ha akarná, 24 órán belül forradalmat csinálhatna, ám látja, hogy az Egyesült Államok hadbalépése... garantálja azt, hogy Magyarország... hamarabb éri el céljait a közelgő békével, mint forradalmi úton." Erdély elcsatolásának tervével kapcsolatban Konta csak annyit jegyzett meg, hogy mielőtt az megtörténne, „minden magyar nő is a lövészárokba vonul." Károlyit jelölte meg a majdani önálló Magyarország vezetőjeként, és ismét Kossuth utódjának nevezte őt. Eközben a magyar származású Bagger-Szekeres Jenő a *New Republic* hasábjain üdvözölte a „MAGYAR FELLÁNGOLÁS"-t, és azt állította, hogy Magyarország hamarosan véget vet a háborúnak. Szerinte ennek egyetlen feltétele az, hogy a szövetségesek garantálják az ország területi integritását. Ez az új önálló Magyarország csatlakozna a Kossuth által megálmodott dunai konföderációhoz és gátat szabna a további német terjeszkedésnek.[34]

A magyarokkal kapcsolatban égig szökő és irreális várakozásba azonban más hangok is vegyültek. A *New York Times* egyik vezércikke – 1917. szeptember 18: „MAGYAR »DEMOKRATIKUS VONAL«" – például Wekerlét és Esterházyt is támadta: „Reformálgassák nyugodtan a választójogot, ahányszor csak akarják, míg a magyar kisebbség uralkodik Magyarországon. A magyarországi választójog egyetlen őszinte és hatékony reformere a »katonai döntés«. Nem Wekerle, a tűzoltó miniszterelnök, nem is az utóda, bárki is legyen az, hanem Cardona tábornok [az olasz hadsereg főparancsnoka] fogja elhozni a demokráciát Ausztriába és Magyarországra."

[33] Lásd: Stout, Ralph (szerk.): Roosevelt in the Kansas City Star. Wartime Editorials by Theodore Roosevelt. Boston és New York, 1921.

[34] Szeptember 22-i szám, 211-13. oldal.

Az amerikai szerb Voyslav M. Yovanovitch a *New Republic*-ban támadta Bagger-Szekeres korábban bemutatott írását. Szerinte a „demokratikus Magyarország" csak mítosz, melyet a Függetlenségi Párt 1906 és 1909 között már lejáratott, s nincs egyetlen magyar politikus sem, aki a demokráciát az ország nem magyar lakóira is kiterjesztené. Cikkét azzal a felhívással zárta, hogy a „demokratikus Magyarország" helyett a Monarchiában élő „harmincmillió szövetségest" (ti. a nemzetiségeket) kellene támogatni.[35] A magyarokkal szembeni ellenérzéseket, a nemzeti hovatartozáson kívül, az váltotta ki, hogy eljutott Amerikába Esterházynak *Az Est* 1917. június 10-i számában megjelent azon kijelentése, miszerint „Magyarországon a demokrácia csak magyar demokrácia lehet," és híre ment annak is, hogy Wekerle elődje választójogi politikájának folytatását ígérte.

A magyar forradalommal kapcsolatos tervek a legfelső politikai körökben is szóba kerültek. 1917 decemberében az akkor Olaszországban állomásozó Firello H. LaGuardia (a későbbi híres New York-i polgármester, az ő nevét viseli a város egyik repülőtere is) azt javasolta a State Departmentnek, hogy titokban támogassák Károlyit és robbantsanak ki forradalmat Magyarországon. Ezt a tervet Thomas Nelson Page római követ „igen figyelemreméltónak" tartotta, Wilson viszont, 1918. január 1-jén kelt Robert Lansing külügyminiszternek írt levelében kereken elutasította.[36] Az elnök ugyanis, ahogyan azt már a bevezetőben vázoltuk, ekkor már más politikát folytatott.

A felismerés, hogy mégsem lesz forradalom Magyarországon, új tendenciák előtt is megnyitotta az utat 1918 első hónapjaiban. 1918. február 10-én az amerikai Cseh-Szláv Sajtóiroda első nyilatkozata napvilágot látott a *New York Times*-ban: G. H. Mika és Charles Pergler, az iroda vezetői nyíltan bírálták Wilson híres 14 pontja (1918. január 8.) közül a tizediket, mely a Monarchia népeinek önálló fejlődését követelte. Ők ennél is többet akartak: azt, hogy ezek a népek maguk dönthessenek a sorsukról. Ugyanezen újság március 17-i számában a román származású K. Bercovici megdöbbentően éles hangon bírálta a „MAGYAR VILÁGURALMI TÖREKVÉSEK"-et: „A magyarok kegyetlensége és intoleranciája éppen annyira közmondásos a Balkánon, mint arroganciájuk és ostobaságuk. Hosszú karjaival, ólábaival, gonosz szájával és mélyen ülő szemével a magyar a történelem tipikus vadembere. Teuton testvéréhez hasonlóan hitvány szolga és rettenetes úr... [A háború után] ezen alig leplezett barbárok régen elfojtott őrült szenvedélye és vérszomja szabad teret kap majd." Ezt a szerző egyetlen módon látta elkerülhetőnek: egy föderatív balkáni liga megelőzné a további háborúkat és megkímélné a balkáni népeket a teuton, török és magyar »kultúrától«." Bármennyire is megdöbbentő ez az írás, hangsúlyozni kívánjuk, hogy hasonló „alkotás" sem korábban, sem később nem jelent meg egyetlen vezető amerikai napilapban sem.

[35] November 10-i szám, 48–49. oldal.

[36] National Archives: State Department iratok: M 708, 3. tekercs.

1918 májusában az amerikai sajtó „felfedezte" a Szibériában kulcsszerepet játszó csehszlovák Légiót.[37] A cseh „anabasis" Wilson látványos politikai fordulatával együtt a Monarchia elnyomott népei mellé állította az amerikai közvéleményt – a sajtót erősen cenzúrázó Tömegtájékoztatási Bizottság (Committee on Public Information, Wilson 1917. áprilisban felállított propaganda-minisztériuma) hathatós közreműködésével.[38] Ekkor a fő vonal „a szlávok felszabadítása" és az éppen (szintén nem véletlenül) Amerikában tartózkodó Masaryk dicsőítése volt – a Magyarországról alkotott kép végső átértékelése ennek a folyamatnak csupán mellékterméke. A *New York Times* 1918. június 30-i vezércikke, mely a szintén New York-i *Evening Post* egy magyarbarát írására reagált, a következőket tartalmazta: „Ahelyett, hogy a Kossuth legendával és a békeszerető magyarok tündérmeséjével etetnénk őket, »minden iskolásnak« meg kell tudnia az igazságot. Tudnia kell azt, hogy Magyarország 22 millió lakosa közül csak 9 millió magyar, 13 millió pedig nem magyar, akiket rendszeresen igazságtalanul, elnyomva és kegyetlenül kezelnek a magyar mágnások és az uralkodó kaszt... Kevés különösebb mítosz létezik, mint a szabadságszerető magyaroké..." A háború előtti romantikus–idealizált Magyarország-kép lerombolása szintén a *New York Times* hasábjain ment végbe. Egy 1918. október 28-i vezércikk, „FŐ-MAGYAROK" címmel, egyenként vizsgálta a vezető magyar politikusokat. Tiszáról ezt olvashatjuk: „Egy hónappal trónra kerülése után Hűbele Károly kirúgta Burián István bárót, a háború kezdeményezőjének és a fő-magyar abszolutistának, Tisza grófnak a visszhangját, és Czernin grófot nevezte ki osztrák-magyar külügyminiszterré." A következő célpont Andrássy volt, a Monarchia utolsó külügyminisztere: „Az öreg Andrássy gróf, Bismarck és Gorcsakov társa és riválisa, acélember volt, és acélpolitikát folytatott. Gyula gróf csak papírmasé. Ami a tehetségét illeti, ő a magyarok magyarja." Végül Apponyi is sorra került: „Apponyi az a túlzottan is notórius oktatásügyi miniszter, aki bezáratta a szerb iskolákat, aki megtiltotta a román tanítóképző főiskolák újraindítását, akinek »mindenütt a magyar nemzetállam megerősítése a célja«, aki vallási és oktatási kérdésekben minden módon, fenntartások nélkül magyarosításra törekszik." S a cikk utolsó gondolata: „Vad az a dőreség, mely az Andrássy és Apponyi féle hunkereket állítja előtérbe egy elaggott állam vajúdása során."[39]

Ugyanekkor a korábban már említett Bagger-Szekeres Jenő ismét szót kapott, s ezúttal is a *New Republic*-ban. „MERT MAGYAR VAGYOK" című, július 20-án megjelent írásában azt javasolta, hogy a szövetségesek csatolják el Magyarországtól a nem magyar többségű területeket, mert csak ez lehet a háború utáni regionális

[37] Ebben az addig a Monarchia kérdését szinte egyáltalán nem is tárgyaló *Washington Post* járt az élen. Lásd: Bennett, Ira E. (szerk.): Editorials from the Washington Post, 1917–1920. Washington, 1921.

[38] Ennek részleteiről lásd: Glant Tibor: The War for Wilson's Ear: Austria-Hungary in Wartime American Propaganda. Hungarian Studies Review, 1993/1–2. 37–39.

[39] Észre kell vennünk, hogy ezeket a sorokat nem amerikai újságíró írta (erre elsősorban a cikk erőltetett nyelvezete, illetve a benne lévő információ pártossága és a nemzeti sérelmeket tükröző volta enged következtetni), vagy ha igen, akkor hathatós segítséget kapott a Monarchia feldarabolásának Amerikában tartózkodó híveitől, talán magától Masaryktól (ugyanakkor az is elképzelhető, hogy Masaryk a cikk szerzője).

együttműködés záloga: „Hiszek a szövetségesek győzelmében és a csehszlovák és jugoszláv függetlenségben – nem annak ellenére, hogy magyar vagyok, hanem azért, mert magyar vagyok. És hiszem,... hogy eljön a nap, amikor minden honfitársam így gondolkozik majd." Aligha vitatható, hogy 1918 nyarán még egyetlen vezető magyar politikus sem vállalta volna ezt a programot[40] – ugyanakkor az a tény, hogy Bagger-Szekeres, aki magyar volt és magyarnak vallotta magát, szabadon és a nyilvánosság előtt fejthette ki nézeteit, azt bizonyítja, hogy még akkor is lehetőség lett volna egy amerikai magyar sajtókampányra. Erre azonban, elsősorban a Dumba-ügy kapcsán korábban már vázolt problémák miatt nem került sor.

Ádám Magda, Ormos Mária, valamint Jeszenszky Géza magyarul is olvasható tanulmányaikban bemutatták, hogy Franciaországban és Angliában a „demokratikus Magyarország" koncepcióját már a háború kitörése előtt átértékelték. A végül a szövetségesek oldalán hadba lépő Amerikai Egyesült Államokban erre csak a világháború során, pontosabban 1918-ban került sor. Ezt elsősorban azzal magyarázhatjuk, hogy az újvilág vezető hatalma semmilyen módon nem kötődött a Duna-medencéhez, annak sorsa számára huszadrangú kérdés volt. A Magyarországról alkotott háború előtti kép átértékelése jelentős mértékben szolgálta a Wilson kormány hazai politikáját is, és nem bizonyult tartósnak. A fegyverszünet aláírását követően Károlyi került kormányra, kikiáltották a független Magyar Köztársaságot, és az utódállamok megindították területszerző háborújukat Magyarország ellen. Ezekről és a további eseményekről azért olvashatott az érdeklődő amerikai viszonylag pontos beszámolókat, mert 1918 decembere és 1920 nyara között számos amerikai tudósító (köztük a korábban már említett Simonds és a regényíró Kenneth Roberts is) megfordult Magyarországon, ugyanakkor a magyarok is megkezdték külföldi propagandakampányukat a várható területi veszteségek, majd a trianoni békedekrétum ellen. Ennek következtében újjáéledt a magyarok iránt érzett korábbi szimpátia, mely a visszatérő érdektelenség mellett a húszas évek fő tendenciájának tűnik, s ezt mutatja ezt az 1928-ban New Yorkban felavatott Kossuth-szobor is.

[40] Az Amerikában közismert Vladislav R. Savic a *New Republic* augusztus 24-i számában „MERT JUGOSZLÁV VAGYOK" címmel válaszolt Bagger-Szekeresnek: „Ha a magyarok mind úgy gondolkoznának, mint Mr. Bagger, akkor könnyen megoldhatóak volnának a köztük és a szlávok között fennálló területi viták." A cikk végén pedig: „A magyarok itt Amerikában nagy szolgálatot tennének maguknak és a világnak is, ha szervezetten lépnének fel, és követelnék a Magyarországon élő összes nép teljes függetlenségét és egyenlőségét."

TIBOR GLANT

Ungarn in der amerikanischen Presse während des Ersten Weltkriegs

In der Studie werden jene Schriften aus den führenden amerikanischen Tages- und Wochenblättern dargestellt und analysiert, die sich im Ersten Weltkrieg mit Ungarn beschäftigen. Verfasser weist darauf hin, daß sich nur ein geringer Teil der englischsprachigen Presse mit Ungarn, der Monarchie und mit den Bestrebungen und dem Schicksal der da lebenden Völker auseinandersetzt. Er stellt fest, daß die amerikanische Presse und die öffentliche Meinung das durch den Kossuth-Mythos gelegentlich idealisierte Ungarn-Bild im Gegensatz zu England und Frankreich nicht um die Jahrhundertwende, sondern erst während des Krieges umwertete. Ferner wird dargelegt, daß die Vertreter der amerikanischen Presse Ungarn bezüglich erschreckende Unwissenheit zeigten und oft in Klischees dachten. Die einzige Ausnahme bilden die Schriften von Apponyi in der New York Times im Jahre 1915. Die Wende bedeutete nicht der Eintritt der USA in den Krieg, sondern der Sturz von Tisza im Jahre 1917: die Amerikaner hofften auf eine Revolution in Ungarn, und da sich diese Hoffnung nicht erfüllte, waren sie offensichtlich enttäuscht. Erst dann erschienen die ersten wirklich kritischen Schriften über die Ungarn. Nach der politischen Wende von Wilson (der Präsident entschied im Frühsommer 1918 über die Aufteilung Ungarns) wurde die amerikanische Presse – unter der Kontrolle des Propagandaministeriums von Wilson – offen monarchie- und ungarnfeindlich, wobei das slawische Pressebüro und Masaryk eine wichtige Rolle spielten. Die Schrift von Jenő Bagger-Szekeres vom Sommer 1918 weist gleichzeitig darauf hin, daß eine maßhaltende und organisierte ungarische Pressekampagne selbst in der letzten Etappe des Krieges möglich gewesen wäre. Die Frage aber, warum es dazu nicht kam, weist weit über die Rahmen dieser Studie hinaus. Abschließend wirft der Verfasser auf, daß im Ungarn-Bild der Amerikaner infolge der Ereignisse des Jahres 1919 und des Friedensdekrets von Trianon wieder eine günstige Wende eintrat – dies soll aber, zusammen mit der Untersuchung der Zwischenkriegszeit, das Thema einer anderen Studie sein.

TIBOR GLANT

Hungary in the American Press during World War I

The paper considers and analyses articles on Hungary in leading American daily and weekly papers during World War I. The author points out that only a fraction of the English language press wrote about Hungary, the Austro-Hungarian Monarchy, and the lives and wishes of the peoples living there. He claims that the American press and the American public reassessed the ocassionally over-idealized image of Hungary, which had developed as a result of the myth of Kossuth, only during the War – unlike in England and France, where this change of attitude had taken place at the turn of the century. The author points out that American

journalists often proved shockingly uninformed, and frequently used clichés in connection with Hungary. The writings of Albert Apponyi, published in *The New York Times* in 1915, were the only exception.

The change of attitude was not caused by the United States joining the war, but by the fall of Hungarian premier István Tisza: the Americans then expected a revolution in Hungary, and its failure to break out obviously disappointed them. It was then that the first writings really critical of Hungary and the Hungarians were published. Following the political turn of President Wilson, who decided to have the Monarchy carved up in the summer of 1918, the American press, under the supervision of Wilson's propaganda Department, became openly anti-Monarchy and anti-Hungarian, the Slav press bureau and Masaryk playing an important part in that. At the same time, the writing of Jenő Bagger-Szekeres, published in the summer of 1918, indicates that a moderate and well-organized Hungarian press campaign would have been possible even in the last phase of the War. However, a consideration of the causes of why this never materialized falls outside the scope of the present essay.

Concluding his paper, the author says that the image of Hungary for Americans changed favourably as a result of the events in 1919 and the peace treaty of Trianon – but this, as well as the period between the two world wars, is again the subject of another essay.

VELICH ANDREA

Idegenek Londonban a 15–16. század fordulóján*

Az 1485-ben III. Richárd ellen vívott bosworthi csatából győztesen kikerülő VII. Henrik a Tudor dinasztia megalapításán túl következetes centralizációs politikájáról ismert. A protekcionista gazdaságpolitikát folytató király kapcsolata Londonnal, Anglia dinamikusan növekvő adminisztratív és kereskedelmi központjával változó volt: amíg VII. Henrik uralkodása elején a város kölcsöneire és támogatására szorult, illetve a béke megteremtése és megtartása a király és a város együttműködését erősítette, addig hatalma megszilárdulását követően a királyi centralizáció London privilégiumait is fenyegette, és így a kapcsolat megromlásához vezetett. London és a király kapcsolatában az idegenek fontos szerepet játszottak. A londoniak számukat a valósnál mindig többre becsülték, s problémáik jó részéért az idegeneket, azaz a vidéki és külföldi bevándorlókat okolták; a céhek szabályzataikban és rendeleteikben az idegenek ellen változatos diszkriminatív intézkedéseket hoztak, s válságos években a fizikai erőszaktól sem riadtak vissza. London idegenpolitikájának vizsgálata nemcsak a londoni vezető céhek és városvezetők, illetve az idegenek, de a király és a város kapcsolata változásának megértéséhez is hozzájárulhat.

A 15. század végén a londoni forrásokban számottevően megnőtt az idegenek alkalmazását tiltó vagy azt legalábbis korlátozó rendeletek száma, ami az idegenek számának dinamikus növekedéséből adódó probléma súlyosbodására utal. A korai Tudor uralkodók törvényei is hasonlóképpen jelentős teret szenteltek e problémák megoldásának, ám a királyok és a városvezetés elképzelései és intézkedései gyakran nem estek egybe. Ez London Anglián belüli kiemelt szerepét, illetve a londoni városvezetés monopolisztikus és központosító törekvéseit is mutatja, melyek a 16. század elejétől a város és a királyi udvar kapcsolatát többször kiélezték.

A kora újkorban a londoniak az idegenek 2 fő csoportját különböztették meg: a nem szabad londoniakét (a továbbiakban rájuk az idegenek elnevezést használom), illetve a külföldi, vagyis nem angol származásúakét. Így mindenki, aki nem vált tanonckodás, családi örökség vagy megváltás révén londoni szabaddá, idegennek számított, s jogai a város hagyományai és kiváltságai szerint jelentősen csorbultak. Bár a londoni polgármester és a városatyák a városvezetésben domináns 12 vezető céhének érdekei, illetve a király változó elvárásai szerint az idegenekkel szembeni politikájukat időről időre változtatták, mégis általánosságban elmondható, hogy többnyire az idegenek tevékenységének korlátozására törekedtek. Ennek ellenére a városba betelepülő idegenek száma folyamatosan növekedett. Az alábbiakban az ellentmondás okait igyekszem feltárni.

A többségében Londonba tudatos betelepítés révén érkező külföldiekkel ellentétben az idegenek döntő többsége külső ösztönzés nélkül, saját kezdeményezésre

*A tanulmány elkészítését a Soros Alapítvány és az OTKA támogatása tette lehetővé.

érkezett a városba. Vajon mi vonzotta őket? London egyrészt a kora újkorban Anglia adminisztratív-kereskedelmi központjává kezdett válni, s ez munka és vállalkozói lehetőségekkel kecsegtette a távolabbi vidékről érkezőket. A meggazdagodás reményével érkező vállalkozó szellemű vidéki bevándorlók mellett azonban nincsteleneket is találunk, hiszen Anglia legnagyobb városa mind a kenyérkereset – napszám, alkalmi munka –, mind az alamizsna terén nagyobb lehetőséget jelentett. A 16. század végén alkotó londoni krónikaíró, Stow szerint más angol városoknak nem voltak Londonhoz fogható, olyan ragyogó szokásai, mint a rendszeres templomba járás, szentek és ünnepeik tisztelete, alamizsnaosztás, idegenek szórakoztatása, nagyszerű bankettek és méltóságteljes temetések.[1] London tehát mind a szegényeknek, mind a tehetősebbeknek számos lehetőséget kínált a szórakozásra.

Nem könnyű a válasz arra a kérdésre, hogy az idegenek vajon honnan, mely tájakról vándoroltak Londonba. G. D. Ramsay kutatásai szerint többségük London 60 mérföld sugarú körzetéből jött (elsősorban a London közeli megyékből), kisebbik részük azonban távolabbról, Yorkshire elmaradott messzi tájairól érkezett.[2] Amíg 1485-ben Londonban 1600 idegen fizetett adót, addig számuk 1541-re már 2500-ra nőtt.[3] (London lakosságát a kutatók a 15. század végén 40-50 000 főre, a 16. század végén pedig 150-200 000 főre becsülik.) Számolni kell azonban az adóbevallások torzításával, belőlük csak a változás iránya és nagyságrendje állapítható meg, kutatások szerint ugyanis 1582-ben például a londoni lakosság 23,35%-a volt idegen, mégis csak 14,8%-a fizetett adót.[4] A bevándorlás nagyságára utal az a tény is, hogy amíg az 1500-as években a londoniak 42%-a öt évnél nem régebben élt a városban, addig 1550-re a londoniak végrendeleteivel foglalkozó Hustings bíróság adatai szerint a városban élőknek csupán 12,5%-a volt ottani születésű.[5] E számadat szintén a bevándorlás fokozódó intenzitását mutatja, ám mivel a végrendelkezők London tehetősebb lakói közül kerültek ki, a londoni születésű lakosok aránya a 12,5%-nál jóval magasabb kellett legyen. G. D. Ramsay becslése szerint az 1551-53 között londoni szabaddá válók egynegyede volt londoni származású.[6] Tény azonban, hogy a százéves háború, illetve a Rózsák háborújának lezáródásával a 15. század végén a VII. Henrik által folytatott békés kül- és belpolitika következtében gazdagodó londoniak bővülő termelésükhöz, illetve kereskedelmükhöz mind gyakrabban alkalmaztak idegeneket, azaz olcsóbb „fekete" munkaerőt: amíg 1440-ben 50, illetve 1484-ben 120 londoni család alkalmazott idegen segédeket, addig 1509-ben már 226 ilyen családról tudunk,[7] s ez a szám a 16. század folyamán még dinamikusabban

[1] Stow, J.: A Survey of London. London, 1603. 1. kötet. 80. (a továbbiakban: Stow)

[2] Ramsay, G. D.: Recruitment and Fortunes of some London Freemen. Economic History Review, 1978. 11. (a továbbiakban: Ramsay)

[3] Pettegree, A.: Foreign Protestant Communities in London. Oxford, 1986. 16. (a továbbiakban: Pettegree)

[4] McDonnell, K.: Medieval London Suburbs. London, 1978. 19. (a továbbiakban: McDonnell)

[5] Guildhall MS 9065 1A/ Brigden, S.: London and the Reformation. Oxford, 1989. 133. (a továbbiakban: Brigden)

[6] Ramsay 13.

[7] Thrupp, S.: The Merchant Class of Medieval London. Chicago, 1948. 266. (a továbbiakban: Thrupp, 1948)

növekedett. A bevándorlást az is ösztönözte, hogy a növekvő munkaerőigény miatt Londonban a bérek is magasabbak voltak, mint vidéken. Amíg 1610-ben a napszám vidéken 12 penny volt, addig Londonban az a 20-24 pennyt is elérhette. Reálértéke persze nem volt a vidéki kétszerese, hiszen Londonban a megélhetési költségek is magasabbak voltak, és a 16. századi magas infláció és a munkalehetőségek szűkülése miatt az idegenek mind kisebb része találta meg számítását. Az idegenek esélyei tehát romlottak a városfalon belüli munkavállalás és letelepedés terén, így mindinkább a városfalon kívül eső kerületekben telepedtek le. A bevándorlók áradata megnövelte a falon kívüli olcsó szállások iránti keresletet. Ez a gazdag londoni kereskedőket arra ösztönözte, hogy pénzüket sokszor „külvárosi", köztük southwarki telkek felvásárlásába és bérbeadásába fektessék, amely a városfalon belüli terület és a külvárosok későbbi szimbiózisában hosszú távon szerepet játszott.

Az idegenek bevándorlásával párhuzamosan zajlott a külföldiek betelepítése. Amíg a középkorban a külföldiek főleg a távolsági kereskedelemben és pénzkölcsönzésben játszottak fontos szerepet (a zsidók 1290-es kiűzése után itáliai kereskedők vették át a korona hitelezőinek és ellátóinak szerepét; 1319-ben a londoni adóbevallások szerint a leggazdagabb egy itáliai borskereskedő volt), ez a 15. századtól fokozatosan megváltozott, a Hanza, majd a 15. század végétől a németalföldiek mellett a hazai, elsősorban a londoni kereskedők térnyerése és növekvő uzsorási szerepe figyelhető meg.[8] A 16. századra a kereskedők és brókerek (közvetítők) azonban a Londonban élő külföldieknek már csak mindössze 10%-át tették ki,[9] a többség iparos és tanonc volt. A középkor végétől a külföldiek betelepítésének elsődleges célja a kontinens új iparágainak meghonosítása volt. Az Angliába betelepítettek jelentős része Londonban s környékén telepedett le. A külföldiek kiváló szakemberek hírében álltak, minőségi, becsületes munkavégzésükről voltak ismertek. Hírnevük még becenevükben is tükröződött. Például Jóságos Gerald néven vált közismertté egy ügyes és nagylelkű holland kereskedő;[10] minőségi ágytollairól volt ismert Antony Popagay, aki később divatcentrumot is létrehozott.[11] A 14. századtól kezdve az angol királyok a gyapjúexport mellett felismerték a hazai textilgyártás fontosságát is, s a híres flamand textilszövők, majd a 15. századtól textilfestők, szabók és rövidáru-készítők országukba csábításával igyekeztek az angol textilkészítés feltételeit kiépíteni. A külföldi szakemberek betelepítésének vizsgálatakor feltűnő, hogy az angol királyok célja a gyapjú feldolgozottsági szintjének növelése volt. VII. Henrik nagy hangsúlyt fektetett a már korábban külföldi szakemberek segítségével meghonosított textilgyártás mennyiségi növelésére (1497-1507 között az angol textilexport megduplázódott!)[12], s ezért a korábbi termelést maximáló céhsza-

[8] Mindezek ellenére egy-egy külföldi uzsorás még a 16. század végén is fontos szerepet töltött be az angol uralkodó hitelezésében, így a honosításon túl szolgálatait olykor lovaggá ütéssel is honorálták, példa erre H. Pallavicino, akit 1587-ben I. Erzsébet pénzügyi szolgálataiért lovaggá ütött. McDonnell 24.

[9] Pettegree 11.

[10] Thrupp, 1948. 265.

[11] Calendar of Patent Rolls. 1485-94. 371.

[12] Carus-Wilson, E. M. – Coleman, O.: England's Export Trade. Oxford, 1963. 138.

bályokkal dacolva támogatta a londoni és idegen textilszövők versenyeztetését egy 1498. november 28-i leiratában,[13] s ehhez rögzítette és egységesítette a gyapjúfélék felvásárlási árát,[14] mondván, a londoni gyapjúkereskedők azt túlzottan magas áron adták, s ezzel a gyapjúfeldolgozást hátráltatták. A londoni céhek megpróbálták az udvar „liberális" idegenpolitikáját azáltal ellensúlyozni, hogy a betelepülőknek csak londoni származású segédek alkalmazását engedélyezték.[15] Hosszú távon a betelepülőkkel – elsősorban a fejlett Németalföldről – Angliába került és meghonosított innovatív szemlélet is fontosnak bizonyult: a textilgyártást segítő kallómalmoktól kezdve a bányászati technikákon át az ajtócsengőig számtalan újítás járult hozzá Anglia fejlődéséhez.

Londonban a német betelepülők terjesztették el a minőségi (világos) serfőzést is. John Sanders öt Hanza-taggal indította be serfőzdéjét.[16] A serfőző céh tagjainak több mint harmada nem londoni születésű volt, ők többnyire megváltással lettek teljes jogú tagok a megváltás városi rendelettel való korlátozása ellenére.[17] A mögött, hogy a városatyák szemet hunytak a megváltások felett – a sör iránti magas kereslet mellett – az állhatott, hogy a serfőzők rendszeresen jutalmat adtak a polgármesternek, melyet a serfőzők könyvelője kiadási rovatában a következőként tüntetett fel: „a polgármester szokásos évi jutalma, azért hogy barátunk legyen".[18] A sör a borok áremelkedésével párhuzamosan mind népszerűbb itallá vált. A kereslet növekedése s a külföldi serfőzők számának állandó hatósági korlátozása ellenére a londoni szabadok szüntelen panasszal fordultak a városvezetéshez a serfőzők törvénysértései miatt. Kereseteik többségében az elcsalt mennyiség, illetve az engedélyezett időn túli árusítás szerepelt. A háttérben azonban főként a barnasör- és a borfogyasztás növekvő konkurenciája és a londoni céhek között vezető szerepet játszó borkereskedők látványos pozícióvesztése húzódhatott meg. (A borkereskedők céhe a polgármester által évente felállított céhrangsorban a 14. századi harmadik, negyedik helyről a 15. század végére a tizedik, tizenegyedik helyre került.)[19]

A 16. századtól a polgárosodás egyik első jeleként megnőtt a lakosság, elsősorban a jómódú londoni kereskedők és a vidékről Londonba települő gentry rétegek luxuscikkek iránti kereslete. A korai Tudor uralkodók ezért megpróbálták e növekvő igényt – az export-import arány javítása céljából – az import mellett a hazai luxuscikkgyártás megkezdésével, illetve bővítésével kielégíteni. A kora újkori angol luxusipar megteremtéséhez arany- és ezüstművesek, selyemszövők, üveg- és szőnyegkészítők, órásmesterek, nyomdászok és könyvkötők érkeztek Londonba. Közülük A. Tresylyan flamand órásmester drága, 10 fontos kakukkosóráiról vált

[13] London Journal of the Common Council. Vol. X. fo. 113. (a továbbiakban: J.C.C.)

[14] Statutes of the Realm: 4 H VII. c. 8.

[15] Consitt, F.: The London Weavers' Company. Oxford, 1933. 78. (a továbbiakban: Consitt)

[16] Thrupp, 1948. 266.

[17] Amíg 1504-ben a céh londoni születésű tagjai 24 font, addig az idegen származásúak 15 font tagdíjat fizettek. Brewers. Wardens Accounts fo. 27.

[18] Brewers. Wardens Accounts. fo. 8/h.

[19] Crawford, A.: The History of the Vintners Company. London, 1977. 34.

híressé.[20] Az idegen aranyművesek száma a tilalmak és korlátozások ellenére a kereslettel együtt dinamikusan nőtt: amíg 1469-ben csupán 113 idegen aranyművest tartottak számon, addig 1510-re majdnem háromszor annyit, 319-et.[21] Az itáliai krónikások csodálattal írtak a londoni Cheapside aranyműveseiről.[22] Híres orgonakészítőket azonban éppúgy találunk, mint holland optikusokat és kosárfonókat. 1498-ban VII. Henrik Matthew Pekavet, Picardiából Londonba települt kalaposnak még vámvétségeit is elnézte, csak hogy a jó hírű mestert országában tartsa.[23] Az angol uralkodók a textil- és a luxusipar bővülése mellett a kora újkorban mind nagyobb teret kapó nehézipar fejlesztéséhez is külföldi szakértőket hívtak be: így német betelepülők segítettek az új bányászati technikák meghonosításában. Fontosságukat jelzi, hogy a 16. század elején az angol bányák főfelügyelője, D. Hochstetter is német volt.[24]

A londoni külföldiek között az angol iparfejlesztés érdekében betelepítettek mellett vallási üldözötteket is találunk: a korai 15. században Franciaország északi partjáról, Boulogne-ból, Normandiából és Bretagne-ból érkeztek menekültek, de voltak köztük elvétve Louis de Bretailles gascogne-i lovaghoz hasonlóan dél-franciák is. Néhány itáliai is letelepült Angliában a 15-16. század során. Ők elsősorban a kereskedésben és uzsorakölcsönzésben jártak élen. A vallásuk miatt üldözött s Angliában menedéket találó betelepülők többsége németalföldi volt, akik Londonban félig-meddig elkülönülve, kolóniákra emlékeztető módon telepedtek le. Aranyműveseket – John Assyng és Cornelius Williamson – éppúgy találunk köztük, mint például vargákat (Garlow Rust és Dederic Harrison). Flandriából érkezett Quentin Poulet, VII. Henrik könyvtárosa is, aki teljes körű honosításban részesült, így nemcsak esküdtként, de London egyik céhének a vezetőjeként is szolgálhatott.[25] A reformáció, majd az azt követő vallásháborúk után többségükben protestáns menekültek érkeztek. Londoni letelepedésüket Grindall, London püspöke támogatta. Sokan települtek át Walesből is, VII. Henrik ugyanis szívesen látta udvarában honfitársait: főkomornyikja, David ap Rees is Walesből települt át. Az idegenek letelepedését a már korábban áttelepült honfitársaik is segítették, számos walesi költözött már révbe ért honfitársuk, Morgan ap Howell péksége közelébe a King Streetre. Howell feltehetően mind az átmeneti szállásban, mind élelmezésükben segítette walesi honfitársait, esetleg munkalehetőséget is nyújtott vagy szerzett számukra.[26] Mind gyakoribbá váltak a honosítások is, hiszen ez legalizálásuk révén nemcsak követhetőbbé tette a betelepülők életét, de pénzhez is juttatta a koronát: Richard Cleves német serfőző, illetve John Peterson holland textilfestő például honosítási engedélyéért tíz-tíz márkát fizetett be a kincstárba.[27] A londoni polgármesterek időről időre elrendelték a honosított külföldiek pátenseinek felülvizsgálatát

[20] Rosser, G.: Medieval Westminster. London, 1980. 161. (a továbbiakban: Rosser)

[21] Goldsmiths' Court Minute Book. A. fo. 120.

[22] A Relations or Rather True Account. ed. Sueyd, C. A. London, 1847. 42-43.

[23] Patent Rolls. 132.

[24] Pettegree 12/2.

[25] Rosser 195.

[26] Rosser 184.

[27] J.C.C. X. fo. 151., ill. Pat. Rolls. I. 135.

– 1495-ben például a franciákét –, illetve meghosszabbítását, ez pedig a londoni kincstárat gyarapította.[28] Ahogyan a külföldiek egy része az évek során honosítás révén – legalábbis jogilag – egyenrangú londoni polgár lett, úgy a bevándorlók egy részének is sikerült betagozódni a londoni társadalomba valamelyik céh tagsága révén. Ennek sikere szakmájuk fontosságától és a céh munkaerőigényétől függött. Amíg a munkaerőhiánnyal küzdő arany- és textilművesek, öntők, kádárok az idegeneket (különösen a külföldieket!) tárt karokkal várták, addig a munkaerő-felesleggel küzdő hagyományos szakmák, köztük a cipészek mindent megtettek versenytársaik távoltartására.

Az idegenek többsége azonban a céhek elutasításával találkozott, s így a városfalon kívül, többnyire a Temze túlsó partján kényszerült letelepedni. Itt nem ütköztek a városfalon belül érvényes szigorú korlátozásokba, a városvezetésen kívül a céhek és az egyházkerületek szigorú szabályaiba. (A nyomdászok is a városfalon kívül települtek le, feltehetőleg a nagyobb mozgásszabadság és enyhébb cenzúra miatt. Válaszul 1542-től a londoni polgármesternek sikerült a városfalon kívül letelepült nyomdászok fölött is cenzúra jogot szereznie, így minden könyvet megjelenése előtt legalább két nappal el kellett vele fogadtatni.)[29] Olcsóbban jutottak lakóhelyhez azok, akik olyan területigényük és szennyező voltuk miatt a városból kitiltott, ám piacképes foglalkozásokat műveltek, mint például a hús- és bőrfeldolgozás. Így London keleti külterületein J. Silvester és H. Baxter 140 acres birtokot tudott bérelni húsfeldolgozás céljaira,[30] számukra London nagy felvevőpiacot jelentett. A bőr- és a húsfeldolgozás összetartozása miatt a külső kerületekbe szorult hentesek mellett sok idegen bőrös és cipész is letelepedett, köztük a kontinens (a 15. századi hegyes orrú, majd a 16. századi kerek orrú) cipődivat irányzatait közvetítő külföldiek is. A Temze közelsége munkalehetőséget jelentett a halászok és hajóépítők s azok bedolgozói számára is, de megkönnyítette a kereskedők munkáját is. Southwark lakóinak 26%-a a textilfeldolgozásból élt,[31] hiszen nemcsak megfelelő nagyságú hely állt rendelkezésre, de a víz, a piac, illetve a textilkereskedésben meghatározó londoni kereskedők közelsége is nagyon fontos volt. Számos iparágat, köztük a kosárfonókét sem tűrték meg a falon belül tűzveszélyessége miatt.[32] Amikor az aranyműves céh rendelete IV. Edward felszólítására 1469-ben megtiltotta idegen és külföldi segédek, illetve mesterek alkalmazását, a kitiltottak különböző módon reagáltak: a tehetősebbek honosításukat kérték, míg a szegényebbek Southwarkba költöztek.[33]

Az idegenek városfalon belüli letelepedésének szabályozása mind kisebb területre korlátozta a bevándorlókat, ami koncentrációjukhoz vezetett. Amíg 1457-ben a 24 londoni kerületből 269 idegen szóródott szét 17-be, addig 1483-ban 436 idegen már csak 11 kerületben oszlott meg, és egyharmaduk, 146 fő egyedül Whitechapel

[28] J.C.C. X. fo. 151.

[29] Blagden, C.: The Stationers' Company. London, 1960. 67.

[30] McDonnell 204.

[31] Bolton, J.: Neighbourhood and Community. London, 1980. 70. (a továbbiakban: Bolton)

[32] Hobart, H.: History of the Basketmakers. London, 1911. 35.

[33] Reddeway, T. F.: The Early History of the Goldsmiths Company. London, 1975. 131. (a továbbiakban: Reddeway)

területén telepedett le.[34] Koncentrációjuk hozzájárulhatott a londoniak azon érzéséhez, hogy az idegenek száma rohamosan nő. A 16. század végén becslések szerint, 5-6000 idegen élt a városban, s ez a lakosságnak mindössze 4-5%-át tette ki,[35] mégis a források a mindent elárasztó idegenekről és folyvást növekvő számukról írnak. Ez azzal is magyarázható, hogy a városfalon belül néhány kerületben összezsúfolódott idegenek azon szerencsés kézművesek közé tartoztak, akik hiányszakmájuk révén a városfalon belül befogadásra találtak, s szakértelmük miatt, illetve konkurencia híján a piacon áruikat jó áron tudták eladni, így a város tehetősebb iparosrétegébe tartoztak, ami szegényebb londoni születésű iparostársaik féltékenységéhez és arányuk eltúlzásához vezetett. A városvezetők tehát megpróbálták az idegenek tevékenységét korlátozni a városfalon belül, melynek eredményeképpen a 16. század második felében a városfalon kívüli megtelepedés még a korábbiaknál is nagyobb méreteket öltött, s így St Botolph Aldgate kerületben 119%-kal, míg St Giles Cripplegate-ben 108%-kal nőtt az idegenek és külföldiek száma.[36] De a városi törvényeknek a városfalon kívül letelepültekkel szemben csaknem lehetetlen volt érvényt szerezni. London lépéseket tett ugyan, hogy a városfalon kívül fekvő körzeteket, azon belül is elsősorban a legnépesebb Southwarkot közigazgatása alá vonja. A város kezdetben petícióiban mindössze azt kérte, hogy Southwarkban is ellenőrizhessék az áruk rakodását és mérését.[37] Később a jogkörök bővítése mellett a southwarki elöljáró megvásárlásával is próbálkoztak (a londoni polgármester bort és palástot küldött ajándékba, hogy az idegenek felkutatását és korlátozását segítse,[38] míg a textilkereskedők többször látták vacsorára vendégül a southwarki elöljárót a Pope's Head nevű kocsmában.)[39] Céljuk elérését azonban nagyban lassította a Southwarkban letelepülők mind nagyobb száma, szövevényes kapcsolatrendszerük, illetve az a tény, hogy a korai Tudor uralkodók a londoni vezetők ezen ambícióit mindössze ígéretekkel támogatták, hiszen azok megvalósítása London túlzott megerősödéséhez vezetett volna, s ez a központosításra törekvő Tudor uralkodóknak egyáltalán nem állt érdekében.

Az idegenek letelepedése elsősorban szakmák szerint történt: a selyemszövők Bishopsgate kerületében, a fegyverkészítők a Tower körzetében, míg a nyomdászok és könyvkötők a Paternoster soron találtak második otthonra. Westminsterben az aranyművesek mellett a huzalosok koncentrálódtak, míg a harangöntőket a város szélén, Portsoken kerületben lehetett meglelni. Stow Aldgate-ről szóló leírása nemcsak a város növekedését és zsúfoltságát mutatja, de a mindenért a betelepülőket okoló közhangulatot is tükrözi: „az utcák mindkét oldala zsúfolásig megtelt házikókkal; míg a középkorban ezen a helyen állatok legeltek, s közföldek terültek el mindenki hasznára, s a szem gyönyörködtetésére, addig most helyette mocskos kunyhók sorakoznak, s annyi hely sem maradt, hogy a köztük vezető úton két szekér

[34] McDonnell 124.

[35] Brigden 135.

[36] Beier, A. L. – Finlay, R.: The Making of the Metropolis. London, 1986. 70.

[37] J.C.C. X. fo. 63.

[38] The Repertory of the Court of Aldermen 1. kötet fo. 155.

[39] Drapers' Wardens Accounts. fo. 167.

elférjen, az állatokról és a gyalogosokról nem is beszélve. Ez pedig nagy szégyen egy ilyen híres városra nézve, mint London."[40] A londoniak panasza persze szakmák szerint változott, bizonyos szakmákban ugyanis a betelepülő idegenek adták a termelés harmadát, így például a londoni kádárok 35%-a, míg az öntőmunkások 26%-a volt idegen.[41] Néhány – elsősorban a hagyományos, de nem az alapellátást érintő – szakmát, mint például az ácsokét, alig érintette az idegenek növekvő jelenléte. A bevándorlás kevés problémát okozott, ha a londoniak idegen versenytársaikat az úgynevezett hiányszakmák felé tudták orientálni, így az évtizedek során az angolok által kitanult s meghonosított szakmák, mint például a textilszövés területéről a londoniak igyekeztek idegen riválisaikat a még kevés hagyománnyal rendelkező, s így munkaerőhiánnyal küzdő selyemszövés irányába terelni.

A londoniak idegenpolitikája az udvar, a városvezetés és a céhek pillanatnyi érdekalkujának függvényében időről időre változott, de a városlakók féltékenységéből eredő ellenszenve állandóan érzékelhető, s a krízishelyzetekben többnyire szélsőséges formát öltött. Az idegenpolitikát alapvetően a békés, illetve háborús külpolitika és a gazdasági fellendülés, illetve válság váltakozása határozta meg. Az első Tudor uralkodó, VII. Henrik 1485-ös bosworthi győzelme után trónja megtartása és dinasztiája megszilárdítása érdekében szigorú törvényeket hozott a rendfenntartás érdekében. Köztük a veszélyes s kevéssé ismert elemek távoltartását célozta a király kérésére a londoni városatyák csavargók és idegenek városból való kitiltására hozott rendelete.[42] Ez a lépés feszült bel- vagy külpolitikai helyzetekben elfogadott volt: VIII. Henrik is hasonló rendeleteket hozott az idegenek felkutatására és kitiltására a franciák elleni háborúk éveiben.[43] A politikai stabilitás fenntartásához fontos volt az udvar és a londoni városvezetés összehangolt fellépése az idegeneket is magukban foglaló „veszélyes elemek" ellen. Az újonnan érkezett vagy esetlegesen visszatérő idegenek szemmel tartása végett a londoni fogadósoknak a polgármesternél 24 órán belül be kellett jelenteniük nem szabad londoni vendégeiket.[44] Az idegenek ellenőrzéséért s a városi rend fenntartásáért cserébe a londoniak az idegenekkel és külföldiekkel szemben az udvartól gazdasági és pénzügyi megszorításokat kértek és kaptak. VII. Henrik első parlamentje a honosított külföldieket a külföldiekre érvényes magasabb vámok megfizetésére kötelezte. Hosszú távon azonban VII. Henrik – a London kölcsönéért udvarló III. Richárd 1484-es, az idegenek tevékenységének szigorú korlátozásáról szóló törvényével szemben[45] – a negatív diszkrimináció helyett a külföldiekre és londoniakra nézve egységes kereskedelmi feltételek kialakítására törekedett, köztük egységes vámtarifák és váltási arányok bevezetésével. Uralkodása alatt egyrészt folytatódott a külföldiek Angliába csábítása az új és piacképes iparágak meghonosítása céljából, másrészt a bimbódzó hazai ipar védelmére a parlament egy sor protekcionista törvényt hozott. Egy 1485-ben született törvény szerint a külföldi

[40] Stow 2. kötet. 72.

[41] Pettegree 96.

[42] J.C.C. IX. fo. 84.

[43] Repertory. 3. fo. 86/h.

[44] Letter Books of London. K. kötet. 316. (a továbbiakban L.B.)

[45] L.B. K. 302.

kereskedők nem importálhattak Angliába rövidárukat, a más importért kapott pénzt pedig angol árukra kellett költeniük. Angol pénzt, ékszereket és nemesfémeket amúgy sem lehetett az országból kivinni, mint ahogyan pénzük uzsorakamatra történő kölcsönadását is törvény tiltotta. A király kiváltságlevele nélkül még gyapjúval sem kereskedhettek a calais-i lerakaton kívül.[46] Ezzel VII. Henrik a hazai kereskedők pozíciójavulását igyekezett elősegíteni. Mint ahogyan 1488-ban a kalap- és sapkakészítésben, illetve importban is korlátozta a külföldiek tevékenységi körét, hogy a születőben lévő hazai ipart védelmezze.[47] Az angol selyemgyártás fejlődésének érdekében egy törvény pedig a selyemfélék behozatali tilalmát is elrendelte.[48] Ugyanakkor VII. Henrik egy másik rendelete az angol vásárlók érdekeit védte: az itáliaiak által korábban már Angliába szállított árukat nyolc hónapon belül el kellett adni, nehogy kivárással s azok visszatartásával árfelhajtó hatást idézzenek elő.[49] A hazai hajózás fejlesztése és védelme érdekében a gascogne-i bort 1485 után szabad kapacitás esetén csakis angol hajókon lehetett importálni. Az áruszállítás intenzív bővülése miatt szabad kapacitás hiányában az angolok sokszor külföldi kereskedőkkel közösen vettek meg egy hajót, hogy kereskedelmi kapacitásuk növelése mellett külföldi partnereik révén a kontinens piacát is jobban megismerhessék. Az ismeretek birtokában és az angol hajóipar erősödésével párhuzamosan azonban a 16. század közepétől az angolok a közös hajórészvények visszavásárlására tettek kísérletet.[50] A trónkövetelők és skót betörések éveiben honvédelmi, illetve hangulatjavító célok jegyében a külföldiek tevékenységének még szigorúbb korlátozását láthatjuk: az uralkodó 1492-ben a külföldi kereskedők borárusítását, majd 1495-ben a külföldiek halkereskedelemben való részvételét is megtiltotta. A külföldieket az új iparágak elterjesztésében tehát bátorította, míg a kereskedelemben az ellátás javulásával párhuzamosan kiszorításukra törekedett.

A londoni városvezetés politikája mindezzel egybeesett: mivel a város rendjének fenntartása szempontjából létfontosságúnak tartották a város alapellátását, így a városatyák e téren bizonyos időszakokban az idegenekkel és külföldiekkel szemben „liberális" politikát folytattak: hiány esetén a környékbeli pékek, halárusok engedményeket kaptak, ám a hiány megszüntével az engedélyeket azonnal visszavonták. Rossz termésű években, mint például 1503-ban is különengedélyeket adtak ki külföldi búza behozatalára; így kapott egy genovai kereskedő is egy alkalomra szóló engedélyt, hogy Londonba 2000 quarter búzát importáljon.[51] A breton válság idején a londoni polgármester engedélyezte, hogy idegen pékek is áruljanak kenyeret Londonban déli 12 óráig, illetve éhínség idején az idegen pékek szekéren hordhatták a kenyeret a városfalon kívül fekvő területekről a városi ellátás javítására, s még

[46] The Statutes of the Realm: 1 H VII. c. 9; 1 H VII c. 10; 4 H VII c. 23; 1 H VII c. 10.

[47] Rotuli Parliamentorum. VI. kötet. 426.

[48] Repertory. 1. fo. 12.; Stat. Realm. 11 H VII c. 23; 19 H VII c. 21.

[49] Rotuli Parliamentorum. VI. 289.

[50] Scammel, G. V.: Shipowning in England 1450-1550. Transactions of The Royal Historical Society, 1962. 108.

[51] L.B. M. 195/h.

kíséretet is kaptak az éhes tömegek támadása ellen.[52] Békeidőben azonban a szekérről, illetve lóhátról való árusítást megtiltották, és korlátozták az idegenek kereskedelmi jogait is. A londoni pékek céhe gyakran visszaélt monopolhelyzetével, s tagjainak azt is megengedte, hogy áruikat a szabott árnál 2 pennyvel többért árulhassák, s egyúttal kitartóan lobbyzott az olcsóbb, de jó minőségű áruiról ismert stratfordi pékek ellen.[53] A háborúk mindig többletigényt jelentettek az ellátásban, melynek kielégítésében az idegenek fontos szerepet töltöttek be. Amikor 1556-ban a városvezetés teljes körűen megtiltotta az idegenek alkalmazását, számos céh – köztük a pékek, a textilfestők, a cipészek és a kovácsok céhe – fellebbezésében azzal érvelt, hogy más munkaerő híján a rendelet tevékenységüket fenyegeti.[54] Tehát az idegenek egy sor szakmában valóban nélkülözhetetlennek bizonyultak. Munkájuk nemcsak az ellátás szinten tartását tette lehetővé, de a bérek felszökését is meggátolta. Az uralkodók és a városvezetők szemszögéből nézve az idegenek és külföldiek jelenléte gazdasági szempontból mindaddig kívánatos volt, amíg az nem vezetett zavargásokhoz; kereskedelmük azonban konkurenciát jelentett, így azt következetesen korlátozták.

Ha London gazdasági alapegységeinek, a céheknek az idegenpolitikáját vizsgáljuk, akkor szintén kettősséget figyelhetünk meg. Egyrészt megszorítások sorát, másrészt a haszonelvűség érvényesülését látjuk. A céhek általános politikájukban az idegenek korlátozására, illetve kiszorítására törekedtek. Ennek előfeltétele volt az információgyűjtés, melynek különböző formái léteztek. Az aranyművesek például külön idegenkémet alkalmaztak,[55] a kevésbé gazdag céhek a városi informátorokat fizették meg különinformációikért (köztük az épületdíszítők céhe is Thomas Johnson, városi jogásztól vásárolt idegenekkel kapcsolatos információkat.)[56] Az adatgyűjtés sokszor esett egybe jogi tanácsadással, sőt az információért kifizetett magas összegek arra engednek következtetni, hogy az információszerzés egyben a lobbyzás egyik eszköze is volt. A céhek, így a vasárukészítők is, többnyire az idegenek számának korlátozásáért lobbyztak a városatyáknál.[57] A kereskedők 1504-es új szabályzata külön foglalkozott tagjainak az idegenekkel való titkos üzletkötéseivel, szakmai titoktartásával, s vétségek esetén igen magas, 40 fontos bírságot helyezett kilátásba. Ugyancsak magas bírsággal sújtották, ha valaki idegenek áruját rejtegette, vagy azt saját nevén forgalmazta.

A céhek, illetve egyes egyházkerületek tagjaikat eskütétel mellett az újonnan megjelenő idegenek bejelentésére kötelezték.[58] A céhek az idegenek különböző mértékű korlátozására törekedtek: amíg a viasz- és a hálókészítők az idegenek alkalmazásának teljes tilalmáért, addig a kevesebb munkaerővel rendelkező ványolók

[52] L.B. L. 293.

[53] Bakers' Wardens Accounts fo. 8 – Némi ismeretséggel azonban minden megkerülhető volt, így Laurence Aylmer, városatya és polgármester testvére 1508-ban különengedélyt kapott, hogy a Cheapside-on álló kereszt tövében kenyeret árulhasson, pedig ő is az „üldözött" stratfordi pékek közé tartozott. Repertory. 2. fo. 50/h.

[54] Archer, Ian W.: The Pursuit of Stability. Cambridge, 1991. 132. (a továbbiakban: Archer)

[55] Prideaux, W. S.: Memorials of the Goldsmiths' Company. London, 1975. 32.

[56] The Plasterers' Wardens Accounts. fo. 36.

[57] The Ironmongers' Wardens Accounts. fo. 84.

[58] Bolton 230.

csak időszakos tilalmukért harcoltak. A korlátozási kérelmekben megjelölt indokok nagyon változók: a pékek riválisaik hibás súlyait hibáztatták, mondván, az idegen pékek kenyerei az előírtnál kisebb súlyúak;[59] ugyanígy az aranyműveseknél Van Delf mércéi sohasem feleltek meg a szabványnak, hol túl könnyűnek, hol túlsúlyosnak találták azokat a minőségellenőrök.[60] A halkereskedők is panaszt tettek a skót halászokra, amiért halashordóik súlya állítólag nem felelt meg a szabványnak.[61] A szabók riválisaikat azzal vádolták, hogy azok tevékenységét nem kötik céhszabályok, nem fizetnek tagdíjakat, s így a termelésben jogtalan előnyöket élveznek. Ugyanakkor az idegen munkaerő alkalmazását egy esetben mégis engedélyezték, ha „szakmánk dicsőségét szolgáló magasszintű megrendelés érkezik",[62] mely kitétellel tulajdonképpen elismerték az idegenek minőségi fölényét. A tímárok azt sérelmezték, hogy az idegenek szabott áron alul adták termékeiket, s így a londoniak versenyképessége nagy mértékben csökkent.[63] A tűkészítők céhe az idegenek alkalmazásának tilalmát azzal indokolta, hogy azok nem járulnak hozzá elszegényedett társaik segélyezéséhez,[64] míg a gyapjúcsomagolók a bőséges londoni munkaerőre hivatkoztak.[65] Bonyolította a helyzetet, hogy a céhszabályok előírásaitól mentes betelepülők egyidőben gyakran több rokon szakmát is űztek, s így rugalmasabb munkavállalóként jelentek meg a munkaerőpiacon. Az aranyművesek a közösségi szellem csökkenésének veszélyére hivatkozva léptettek életbe szigorításokat.[66] A cserzők pedig az idegenek munkavégzésének rossz minőségével érveltek.[67] Ugyanakkor a londoni minőségellenőrzésen már keresztülment és védjeggyel ellátott árukat nem lehetett idegeneknek további feldolgozásra kiadni.[68] Ennek okát részben a minőségellenőrzés londoni szabadok által viselt költségeiben, részben monopolhelyzetük fenntartására irányuló szándékukban kereshetjük. A márványfaragók a csalások elszaporodásával vádolták az idegeneket.[69] (A csalások száma valóban jelentősen emelkedett, s bennük az idegenek is sokszor részt vettek, így Roger Alfray ványoló Laurence de Larma spanyol, illetve Henry Patmer londoni textilkereskedőtől vásárolt 4-4 tonna olajat, s azt 9 tonnára hígítva adta tovább,[70] de az idegeneket sokszor csak bevonták a csalásokba, s nem mindig kezdeményezőként léptek fel.) A textilszövők indoka szerint a nagy konkurencia miatt kevés adót tudtak fizetni.[71] A kereskedők 1487-ben az idegen és külföldi kereskedők vásári monopóliumai ellen

[59] L.B. K. 306.
[60] Reddeway 173.
[61] J.C.C. VIII. fo. 184.
[62] Clode, C. M.: The Early History of the Merchant Taylors. London, 1888. 127, 353.
[63] L.B. K. 298.
[64] L.B. K. 255.
[65] L.B. K. 259.
[66] Goldsmiths WA. fo. 392.
[67] L.B. K. 298.
[68] L.B. K. 299.
[69] J.C.C. IX. fo. 118.
[70] Repertory. 2. fo. 26/h.
[71] Consitt 98.

lobbyztak, és a törvény tiltása ellenére széles körben elterjedt uzsoráért az idegeneket okolták.[72] A ványolók pedig ugyanezt a csoportot tették felelőssé a magas árakért.[73] A céhek többsége tehát valamilyen indokkal korlátozta az idegen munkaerő alkalmazását, s elrendelte tanoncai származásának vizsgálatát. Sokakat azonban, köztük R. Nicholle textilkereskedőt a többszöri bírság sem tántorította el idegenek alkalmazásától – feltehetőleg neki így is „megérte".[74] Az ácsok is rendszeres kiadásként könyvelték el az idegenek felkutatását, mégis alkalmanként, amikor munkaerőhiánnyal küzdöttek, ők is rákényszerültek idegenek foglalkoztatására.[75] Az idegenek alkalmazási tilalma miatt a rendelet ellenére felvett idegen tanoncok tagdíját az aranyművesek duplájára, azaz 20 shillingre emelték, míg a londoni tanoncok mindössze 2 shillinget fizettek. A bevételeket jelentősen megnövelő tízszeres díjat az idegenek miatt vállalt kockázattal indokolták.[76] Az idegen tanoncokra szigorúbb szabályok is vonatkoztak, s azok áthágása esetén a bírság is jóval magasabb volt: például idézéskor a megjelenés elmulasztása a londoniak 3 pennys bírságával járt, míg az idegenek ugyanezért 20 shillinget fizettek be a városi kincstárba.[77] A vasárukészítők jó pénzért még székházukat is bérbeadták egy holland esküvőjére.[78] Így elmondható, hogy a céhek az idegenek jelenlétét rosszallóan nézték, ugyanakkor számos alkalommal hasznot húztak belőle.

A londoni rendeletek és lobbyk nagy száma azonban azt is jelzi, hogy minden igyekezet ellenére a céhek az idegeneket és külföldieket mind nagyobb számban alkalmazták. Az olcsóbb, s gyakran jobb munkaerő túl nagy kísértést jelentett ahhoz, hogy a bírság miatt az idegenek alkalmazásával járó nagyobb haszonról lemondjanak. A céhek bevételeinek vizsgálatakor világossá válik, hogy az idegenek alkalmazásáért kifizetett bírságok összege évről évre nőtt, s mivel ez egyrészt a céh bevételeit növelte, másrészt minden céhmester, s így közvetve a városvezetők is jelentős haszonhoz jutottak az idegen segédek és kézművesek alkalmazása révén, a céhszabályzatok áthágása fölött mindenki szemet hunyt. A szabálysértőkre feltehetőleg csak ritkán róttak ki börtönbüntetést, mert abból mind a céhmestereknek (munkaerő-kiesés), mind a városvezetésnek (kevesebb bírságbevétel, illetve a börtönök fenntartásának magas költségei) haszon helyett csak kára származott volna. Nem volt azonban egyedi John Preston és Robert Hill textilszövők esete sem, akik hamis esküt tettek James Hanseter segéd származásának vizsgálatakor, de 1500. március 9-én kiderült az igazság. A polgármester ezért elrendelte az összes textilszövő származásának felülvizsgálatát, s magas óvadék fizetésére kötelezte a céhet.[79] A londoniak sokszor fordultak panasszal a polgármesterhez, amiért az idegenek és külföldiek lefizették a

[72] Lyell, L. – Watney, F. D.: The Acts of Court of the Mercers' Company. Cambridge, 1936. 219. (a továbbiakban: A.C.M.)

[73] L.B. K. 242.

[74] Drapers. WA. fo. 57.

[75] Carpenters' Wardens Accounts. fo. 133/h.

[76] Reddaway 121.

[77] L.B. K. 236.

[78] Ironmongers' Wardens Accounts. fo. 54.

[79] Repertory. 1. fo. 128/h.

hivatalnokokat, akik cserébe jelenlétük felett szemet hunytak.[80] Ám panaszuk süket fülekre talált, mivel – mint láttuk – a rendszerben maga a polgármester is érdekelt volt. A városvezetők egy része személyesen is jelentős hasznot húzott az idegenekből, közéjük tartozott Sir John Shaa, londoni polgármester, aki maga is egy luccaival, George Mornellyvel együtt bérelt ki egy textilfestő műhelyt. A bérleti díj java részét a luccai vállalta magára, míg a polgármester a munka folyamatosságát biztosította azáltal, hogy a városlakókat rábeszélte a műhelyben való festetésre.[81] Gyakran találunk példákat hajók közös tulajdonára is: a holland John Stevenson és Peter of London együtt vásároltak meg egy hajót.[82] Ez megkönnyíthette az áruszállítást, hiszen a szállítmányokat az óceán mindkét partján biztosítani tudták, ami csökkentette a fuvarozás árát és kockázatát, és így versenyképességüket növelte.

A lobbyk mellett a céhek az idegenek ellen sokszor hivatalos jogi úton jártak el. Így a londoni tésztakészítők céhe John Parker southwarki tésztakészítő munkást kontárságért perelte be a Csillagkamara bíróságon,[83] míg a kádárok azért perelték a konkurens southwarki idegen kádárokat, mert azók nem szabványhordókat készítettek.[84] Egy Pynson nevű cserző pedig azért indított pert Henry Squier ellen a Csillagkamara bíróságon, mert segédei elhagyták, mondván, a francia, illetve flamand cserzők növekvő száma miatt nem merték házukat elhagyni, állandó fenyegetettségben éltek. Mindezért Pynson Squiert, a király körzeti megbízottját hibáztatta, aki az idegenek növekvő száma ellen nem tett semmit.[85] A cipészek jogi úton próbálták az idegeneket tagdíj fizetésére kötelezni.[86] A város rendeletileg szabályozta a londoniak idegenek ellen indított perében az idegenek kötelező megjelenését, és annak elmulasztása esetén az első három alkalommal 3 shilling 4 penny bírságot róttak ki rájuk, ami minden további elmulasztott tárgyalás esetén arányosan nőtt, így a hetedik tárgyalás elmulasztásakor az idegeneket már 20 shilling bírsággal sújtották.[87] Thomas Dayles viaszkészítő ellen céhe azért fordult bírósághoz, mert a céhszabályzattal dacolva minőségellenőrzés és árazás előtt álló gyertyákat adott el idegeneknek.[88] Az idegenek ellen különösen szigorúan léptek fel vámvétségek esetén, többször keresettel fordultak a bírósághoz, ha tudomást szereztek az idegenek és külföldiek vámeltitkolásáról, így feljelentettek több Hanza kereskedőt is az udvarnál.[89] Az útburkolók céhe még új céhszabályzatának szükségét is az idegenek növekvő jelenlétével indokolta 1479-ben.[90] A céhek az idegenek miatt sokszor a polgármesterrel is összekülönböztek: köztük a szabók 1504-ben ingyen felvették soraikba

[80] L.B. K. 63.

[81] McDonnell 87.

[82] Wills at the Court of Hustings. PRO./11. PCC. 1. Adeane.

[83] Cases of the Star Chamber. PRO/STAC 5, P61/22.

[84] Coopers' Wardens Accounts. fo. 45.

[85] Select Cases of the Star Chamber. 116.

[86] L.B. K. 335.

[87] J.C.C. IX. fo. 124.

[88] J.C.C. X. fo. 1/h.

[89] Select Cases in the Exchequer Chamber. 158.

[90] Paviors' Wardens Accounts. fo. 45.

John Kirkbyt, ám ezt a polgármester nem hagyta jóvá, így a szabók az egyik királyi bírósághoz fordultak.[91] A céhek közti konfliktusok száma a 16. század elején megnőtt, vitáik során sokszor okolták egymást az idegenek növekvő létszámáért is, így a textilkereskedők a szabókat, amiért azok francia származású tanoncokat vettek fel.[92] A céhek azonban sokszor egymás tanácsát is kikérték az idegenkérdés megoldásában. Példaként a kovácsokat említhetnénk, akik ezügyben a bőrdíszművesekkel értekeztek.[93] Igyekeztek a minőségellenőrzést az idegenekre, sőt a városfalon kívül élő idegenekre is kiterjeszteni. A hibákért pénzbírságokat vetettek ki, sőt ennek megtagadása esetén letartóztatásukra sem sajnálták a pénzt: így az ácsok 1488-ban 3 shilling 4 pennyt költöttek idegenek felkutatására, s ugyanennyit egy flamand származású ácssegéd letartóztatására.[94]

A 15. század végétől kezdve a hazai, elsősorban a londoni kereskedők (különösen a „kalandorkereskedők", Merchant Adventurers) térnyerése s a Hanzával szemben kivívott kedvező versenyhelyzete mind nyilvánvalóbbá vált. A kedvező békés külpolitika segítette a londoniak piacszerzését, ami a külföldi kereskedők monopolhelyzetének megszűnésével, pozícióvesztésükkel járt együtt. A londoni városvezetők így elsősorban az idegenek kereskedelmi tevékenységét üldözték, hiszen itt nemcsak nélkülözhetők voltak, de a javarészt kereskedőkből álló városvezetésnek egyenesen konkurenciát jelentettek. (VII. Henrik uralkodása alatt a 24 polgármester közül tíz a kereskedők céhébe tartozott, de a további 14 polgármester is kivétel nélkül tagja volt a Merchant Adventurer célnek.) 1486 júliusában a városatyák rendeletileg korlátozták az idegenek és külföldiek kereskedelmi tevékenységét, s azt csak a londoni brókercéh tagságán keresztül engedélyezték.[95] Az idegenek persze fellebbeztek, amit évekig elhúzódó per követett a királyi bíróságon, mely végül 1499-ben a londoniakra nézve kedvező ítélettel zárult: az idegen kereskedők csak a brókercéhen keresztül kereskedhettek, s minden ország megfelelő kereskedői kvótát kapott. Így 1499 után csupán 4 firenzei, 3-3 velencei, luccai, genovai és spanyol, 2 milánói és 1 portugál kereskedhetett hivatalosan Londonban.[96] A ragúzaiak évekig lobbyztak, hogy egyetlen taggal is jelen lehessenek a brókercéhben.[97] Ha valaki engedély nélkül kereskedett, mint B. de via Fava, azt magas pénzbírsággal sújtották, s be is börtönözhették. Így került a városatyák elé a brabant William Rawry 1497-ben, amiért engedély nélkül bádoggal kereskedett.[98] A kiskereskedésből a nem londoni szabadokat teljesen kitiltották. Még alapcikkeket is csak akkor árulhattak, ha ablakukba/kirakatukba párnákat téve azokat eltakarták, mely egyet jelentett áruik

[91] Select Cases of the Court of Request. 7.

[92] Drapers' Wardens Accounts. fo. 72/h.

[93] Blacksmiths' Wardens Accounts. fo. 51.

[94] Carpenters' Wardens Accounts. fo. 43/h, 48.

[95] L.B. K. 233.

[96] Repertory. 1. fo. 25.

[97] J.C.C. XI. fo. 93/h.

[98] Repertory. 1. fo. 56.

„reklámozásának" teljes tilalmával.[99] A városvezetés saját gazdasági érdekeit sokszor „nemzeti" ideológiába bújtatta. Az idegenek kereskedelmi korlátozását azzal indokolták, hogy meggazdagodásukat követően hazatérnek, s gyakran éppen a király ellenségeinek országát gyarapítják az angolok kárára.[100] A kiskereskedői tilalom s a kivételezettség mellett szociális érveket is felsoroltak, s így az úgymond „szegénysorsú" hentesek és vargák munkáit átmenetileg megtűrték, ám a türelem mögött inkább ellátási érdekek húzódtak.[101] A városatyák rögtön követték és végrehajtatták a parlamenti törvényeket, ha azok saját gazdasági érdekeikkel egybeestek, köztük azt is, amely az idegenektől való textilvásárlást tiltotta meg.[102] A kereskedést a parlament által előírt mérők és mértékek használatának elterjesztésével is igyekeztek felügyelni, és szigorú rendeleteket hoztak a kézművesek kereskedelme ellen.[103] Mivel a külföldiek mindenféle rendelet és szigorítás ellenére borral továbbra is kereskedtek, William Brown polgármester egy 1506-os rendeletében az idegenek borkereskedelmének szigorúbb üldözésében érdekeltté tette a londoni szabadokat azáltal, hogy feljelentésük esetén a feljelentő megkapta az elkobzott bor negyedét.[104] Gyakran alkalmaztak váltókat a városi rendeletek betartatására a visszaeső elkövetőkkel vagy gyanúsítottakkal szemben: így a francia Steven Quynartnak is alá kellett írni egy 500 fontos elismervényt, hogy a jövőben szabvány súlyokkal mér.[105] Ám a pénzügyi érdekek ellen városi szinten sem lehetett hatásosan fellépni, különösen, ha a szabálysértésben és korrupcióban a londoni hivatalnokok is érdekeltek voltak. Laurence Aylmer sheriff (későbbi polgármester) ellen is eljárás indult, amiért harminc zsák elkobzott gyapjút adott el idegeneknek.[106] Ugyanakkor szép számmal akadtak túlkapások is, gyakran kobozták el törvényellenesen külföldi kereskedők áruit.[107] Ha azonban nem kereskedésről volt szó, hanem textilgyártásról, akkor a londoni városatyák nem léptek fel ilyen szigorúan: így nem engedélyezték a textilfestőknek, hogy a hetente festésre kerülő textíliák számát maximálják.[108] Ez érthető, ha arra gondolunk, hogy a legtöbb városvezető érdekelt volt a textilexportban, s a termelés nagyobb volumene nagyobb haszonnal kecsegtetett. Ha hasznot sejtettek belőle, akkor még a király városi ügyekbe történő beavatkozását is elfogadták, mint például amikor Henrik a polgármester előzetes beleegyezése nélkül 1504-ben John Tucker cipésznek engedélyt adott bőrfestésre, mondván, „úgy hírlik, jobban ért a bőrfestéshez, mint a külföldi mesterek".[109] Ha azonban a király megkérdezésük nélkül nyereséggel nem járó vagy

[99] Scouloundi, I.: Returns of Strangers in the Metropolis. London, 1985. 41. (a továbbiakban: Scouloundi)

[100] J.C.C. IX. fo. 69.

[101] J.C.C. XII. fo. 6.

[102] J.C.C. X. fo. 144.

[103] J.C.C. X. 178, 219.

[104] Repertory. 2. fo. 12/h.

[105] J.C.C. X. fo. 103.

[106] J.C.C. X. fo. 261/h.

[107] J.C.C. VII. fo. 27.

[108] L.B. M. fo. 25/h.

[109] Patent Rolls. 345.

anyagilag hátrányos szervezeti átalakításokat hajtott végre, mint a szabók 1503-as kereskedelmi joggal történő felruházása esetén, a londoni vezetők nagyszabású, minden eszközt felölelő ellenállásba kezdtek. A tímárok ezért megpróbálták a városvezetőket is érdekeltté tenni riválisaik felkutatásában azáltal, hogy a bírság felét felajánlották a városi kincstárnak.[110]

Jelentős problémát okoztak a városvezetésnek a házalók is. A londoni városatyák 1485. december 15-i rendelete a nem londoni szabadok részére mindenféle házalást megtiltott.[111] A házalók azonban ettől nem riadtak vissza, hiszen nagy volt a kereslet az olcsóbb és házhoz szállított termékek iránt. Petronella, a St Martin-in-the-Fields templom lelkészének leánya például kancsóból árulta a bort házról házra járva. A házalók többnyire nők és gyerekek voltak, mert ellenük nehezebb volt eljárni, és a termék előállítóját sem érhették tetten. A polgármester megtiltotta azt is, hogy gyümölcsárusok házaljanak London utcáin.[112] A rendeletek mellett azonban többnyire indirekt úton kellett eljárni a házalók ellen. Empsen Goodwife például csak azzal a feltétellel kaphatott rendszeres segélyt az aranyművesek céhétől, ha megígérte, hogy többé nem árul almát London utcáin.[113]

A város az idegenek elleni hathatós intézkedéseket a parlamenti törvénykezéstől várta. Mindenféle lobbyzás és igyekezet ellenére azonban egy törvényjavaslatuk sem emelkedett törvényerőre, sőt más tárgyú petícióik is sorra zátonyra futottak. Ennek legfőbb okai az országos ellenérdekeltségek, illetve politikai megfontolások voltak. 1486-ban London például rendeletet hozott, hogy a londoni kereskedők ne vihessék vidékre áruikat, s így a vidéki kereskedőknek a városba kelljen utazni vásárlási vagy eladási szándék esetén. E rendeletet fél évvel később a király utasítására visszavonták, mert az ország kereskedelmére bénítólag hatott, áremelkedéseket eredményezet, s akadályozta a nemzeti piac kialakulását. VII. Henrik 19 H VII c.7-es törvénye megtiltotta a céhek önkényes rendelkezéseit azáltal, hogy az azok feletti ellenőrzési és jóváhagyási jogot a polgármester kezéből kivéve a kancellária hatáskörébe rendelte. Az első trónkövetelő okozta vészhelyzetet kihasználva 1487-ben a londoni kereskedők a vásártartások reformjáért és az idegenek korlátozásáért léptek fel a királyi udvarban, ám Henriket ilyen kulcsfontosságú ügyekben még szorult helyzetében sem lehetett befolyásolni.[114] 1491 februárjában VII. Henrik utasította Henry Clopton londoni polgármestert, hogy a breton válság miatt a külföldiek elleni növekvő ellenszenvet tartsa mederben, legális tevékenységüket ne gátolják. Henrik kérését a város és az udvar közti jó viszony fenntartása érdekében a polgármester teljesítette: Pünkösd előtt a külföldi kereskedők a már városba hozott áruikat eladhatták, de a határidő leteltével London maradék áruikat elkobozta.[115] Azonban az indulatokat a tengeren elszenvedett támadásokkal és az angolok elleni növekvő atrocitásokkal (William Harryott

[110] L.B. K. 295.

[111] J.C.C. IX. fo. 62/h.

[112] J.C.C. XI. fo. 267.

[113] Goldsmiths. WA. fo. 387.

[114] A.C.M. 220.

[115] L.B. K. 278. Clopton szolgálatáért később nem mindennapi kiváltságban részesült: engedélyt kapott, hogy a király erdeiben vadásszon! Calendar of the Close Rolls. I. 365.

és Nicholas Waryng londoni kereskedők a Fount Raby nevű 160 tonnás hajón 506 font 18 shilling értékű árut szállítottak Franciaországba, amikor azt francia kalózok az országok közti kereskedelmi szerződések ellenére megtámadták és elkobozták.)[116] párhuzamosan mind nehezebben lehetett kontrolálni, nem is beszélve a valódi szándék hiányáról, hiszen ezek a támadások a londoni városvezetőket személyesen is megkárosították, mivel a hajókíséretek megerősítése is a szállítás költségeit növelte.[117] Az 1491-es év olyannyira sújtotta a londoni kereskedőket, hogy költségvetésüket is csökkenteniük kellett, még a választási vacsorát is szerény italozásra változtatták.[118] S persze mindezért az idegeneket és külföldieket okolták. A londoni kereskedők 1493-ban a németalföldi kereskedelmi blokád bevezetésekor – a jelentős kereskedelmi károk ellenére – mindössze egyetlen kikötést tettek: az embargó a külföldi kereskedőket is kötelezze.[119] Ez a magatartás azonban nemcsak a korai Tudor korszakot jellemezte. A 16. század közepén hasonló politikai megfontolásból az országos érdekeket szem előtt tartó Cecil az import növelése helyett további külföldi munkaerő betelepítését kezdeményezte, így 1561-ben a Titkostanács megakadályozta, hogy a londoni városvezetés „az idegenek boltjainak és műhelyeinek bezáratásáról" szóló rendelete életbe léphessen, helyette széleskörű honosításokat javasolt.[120] 1587-ben pedig a Titkostanács azzal a javaslattal fordult Londonhoz, hogy a gazdasági s különösen az exportnehézségek miatt engedélyezze, hogy idegenek is vásárolhassanak textíliákat a Blackwell Hall piacon, ahol korábban csak londoni szabadok vásárolhattak.[121] A kereskedők 1504-es rendelete hangsúlyozza az udvar és a város idegenek elleni közös fellépésének fontosságát, hiszen enélkül a király mind a vámok, mind a kiváltságlevelek területén haszontól esne el. Persze VII. Henrik szemszögéből ez úgy festett, hogy egyrészt a külföldiek korlátozása esetén az ország kevesebb pénzhez jutott volna a vám- és kiváltságlevelek bevételeiből (egy-egy alkalmi exportengedélyért Henrik 200-300 fontot is kapott, köztük N. Duodo velencei kalmár 200 fontot fizetett 1505-ben, hogy Angliából gyapjút, ólmot és bádogot szállíthasson hazájába),[122] másrészt azonban az ország hosszú távú gazdasági érdekeinek szem előtt tartása miatt az idegenek és külföldiek racionális korlátozása a hazai iparosok és kereskedők kibontakozását segíthette.

Az idegenek a számos korlátozás ellenére és mellett lassanként mégis a városi élet elfogadott tagjai lettek, így 1500-ban, Aragóniai Katalin londoni fogadásán londoni szabad társaikhoz hasonlóan az idegenek is sorfalat álltak.[123] Igaz, hogy az idegenek a város szegényebb keleti részén kaptak helyet, de sorfaluk szimbolikusan jelezte, hogy a 16. század elején már a város társadalmának szerves részét képezték. Az idegenek sorfalát persze feltételezhetően a fogadás nagyon magas pénzügyi terhei s azok

[116] Patent Rolls. 61.

[117] A.C.M. 209.

[118] A.C.M. 217.

[119] A.C.M. 579.

[120] Archer 137.

[121] Archer 31.

[122] Patent Rolls. 463.

[123] Repertory. 1. fo. 123.

megosztásának igénye is indokolhatta. Mind nagyobb számban találhatunk példát a londoni szabadok és az idegenek közötti üzleti összefonódásra is: a londoni E. Shorle egy hanzabeli, egy southwarki és egy vidéki kereskedővel dolgozott együtt, amiért 1504-ben a polgármester magas bírsággal sújtotta.[124] A magas haszonnal kecsegtető együttműködéseket a rendeletek és bíróságok korlátozhatták ugyan, de meg nem szüntethették.

Az idegenek kiszolgáltatottsága ugyanakkor minden téren nyilvánvaló: nem volt garancia lakóhelyük, műhelyük tartósságára, illetve bérük kifizetésére sem. Így miután egy holland orvos meggyógyította Sir Edward Courteney-t, pénzét nem kapta meg, s amikor azt elvette, lopás vádjával börtönbe zárták. Számos példa sorolható a negatív gazdasági diszkrimináció gyakorlatára is: szabott ár mellett az idegenek sütötte kenyérnek például 6 unciával nehezebbnek kellett lennie a londoni szabvány kenyérnél.[125] Az idegenek jogérvényesítő lehetőséggel sem rendelkeztek. Ugyanakkor azt is látnunk kell, hogy a törvények a 15. század végétől mind több jogot biztosítanak számukra: 1480-tól adósaiktól tartozásukat behajthatták, 1484-től kirablásuk esetén kártalanítási jogkeresettel élhettek, 1547-től mind kereskedelmi, mind tulajdonjogi pert indíthattak az angol bíróságokon, 1552-től jogot kaptak ingatlanok bérbevételére, illetve szabadon végrendelkezhettek.[126] A londoni szabadokra vonatkozó városi kiváltságokat, mint például a víz és a közlegelő használatát azonban nem élvezhették, az idegen gyerekek részére az iskolák látogatása korlátozott volt, s a nehéz helyzetbe jutott idegenek részére a szegényházak sem álltak nyitva. Sőt, törvénysértés esetén még a londoni szabadok börtönébe, a ludgate-i börtönbe sem zárhatták őket.[127] 1504 előtt a londoni seriffhelyettes gyakran volt idegen származású, ám 1504 októberében a városvezetés elhatározta ezen engedmény visszavonását.[128] Ráadásul a korlátozások kiszámíthatatlanok voltak: egy spanyol halkereskedő például azért fordult panasszal VII. Henrikhez, mert korábban szabadon árulhatott angolnát Londonban, de a polgármester egyik napról a másikra megtiltotta neki e tevékenység űzését.[129]

Az idegengyűlölet pedig az idegenek számával arányosan növekedett, s mind gyakrabban öltött testet különféle atrocitásokban. Mint láttuk, az idegenek befogadása szakmánként változó volt, ami a londoniak érzelmeit is befolyásolta. Az idegen tengerészek a leginkább gyűlölt s ekképpen kiszolgáltatott csoportba tartoztak: ellenük gyakran fizikai erőszakot is alkalmaztak, így Stepney-ben William Bridock olyan súlyosan bántalmazta Rodrigo Portugale portugál tengerészt, hogy az a helyszínen belehalt fejsérülésébe.[130] Londonban a külföldieket gyakran érték vádak és atrocitások „eretnekségük" miatt: ennek szellemében vették el például egy eretneknek

[124] Repertory. 1. fo. 166.

[125] Thrupp, S.: Short History of the Bakers' Company. London, 1981. 59.

[126] Scoulondi 1.

[127] Repertory. 1. fo. 100/h.

[128] J.C.C. X. fo. 296/h.

[129] J.C.C. XI. fo. 7.

[130] Patent Rolls. 1436-41. 176.

kikiáltott spanyol kereskedő áruit.[131] 1489-ben a londoniak és az idegenek között a breton válság miatt fokozódott a feszültség, Henrik ezért külön leiratban tiltotta meg az ellenségeskedést.[132] Ha valaki idegent fogadott a házába, annak hamar híre ment. Így történt Francis Kenninghall esetében is, aki hamar gyanússá vált szomszédai szemében, amiért James Armest többször elszállásolta. A szomszédok nemcsak kiközösítették Kenninghallt, de fel is jelentették, s a városi törvények értelmében, melyek megtiltották az idegenek három napon túli elszállásolását, megbírságolták.[133] A hasonló esetekben szerepe lehetett a zárt közösségek felbomlásának, hiszen Londonban a kora újkortól kezdve a hagyományos vidéki vendégszeretet csökkenése, illetve lassú eltűnése figyelhető meg. A 16. század végére a Londonban korábban bevett Szent Péter napi vendéglátás, a „nyitott ház" szokása is feledésbe merült. A városvezetés igyekezett ugyan évente legalább egyszer, a polgármester-választás napján jó példával elöl járni és fogadására külföldieket is meghívni, de célját – London jóhírének terjesztésétől eltekintve – nem érte el, hiszen ez nem simította el a londoniak és az idegenek egymás elleni rivalizálásából eredő szembenállást, sőt költségei miatt azt csak fokozhatta.

Az idegenek elleni csoportos fizikai erőszakra azonban csak elvétve lehet példát találni, főként rossz termésű években, éhséglázadások kapcsán, illetve háborús években. A kora újkori Angliában a társadalmi feszültség levezetésének egyik eszköze volt az idegenek és a prostituáltak megtámadása, ugyanis a vezetők helyett őket okolták a 16. századi infláció, munkanélküliség és járványok miatt.[134] Az 1560-as és 1570-es években, amikor az idegenek Londonba való vándorlása a legnagyobb méreteket öltötte, London főutcáin és terein a bevándorlók elriasztására a lakosok akasztófákat állítottak fel, s a polgármesternek fel kellett szólítani az idegeneket és a külföldieket, hogy testi épségük megőrzése érdekében ne hagyják el lakóhelyüket.[135] A londoniak idegenek elleni tiltakozásának végső fegyvere az idegenek és külföldiek csoportos megtámadása volt. Erre azonban Londonban a 14-16. század során mindössze négy ízben került sor: 1381-ben, amikor a John Ball felkelés idején a lázadók meghirdették az idegen textilszövők kiirtását,[136] 1493-ban, amikor a Németalföld elleni embargó alatt a londoni kereskedősegédek megtámadták a Steelyardot, a Hanza 80 fős londoni bázisát,[137] 1517-ben, amikor a francia háború következtében londoni szegény sorsú segédek betörtek több külföldi St. Martin egyház oltalma alatt álló műhelyébe és boltjába, s a dühödt tömeg megtámadta John Meantes, francia titkár házát, hogy fejét vegye, de Meantesnek sikerült a harangtornyon keresztül elmenekülnie,[138] illetve 1595-ben, amikor a rossz termés és alapellátás miatt éhséglázadás tört ki, melyért az idegenek váltak bűnbakká.[139] Ha a

[131] Select Cases in the King's Council. 23.

[132] Calendar of the Close Rolls. I. 107.

[133] Archer 77.

[134] Pettegree 282.

[135] Repertory. 17. fo. 372.

[136] Bird, R.: The Turbulent London. London, 1949. 51.

[137] The Great Chronicle of London. ed. C. Kingsford. London, 1861. 261.

[138] Brigden 131.

[139] Archer 89.

négy idegenek elleni támadás gyökereit megvizsgáljuk, világossá válik, miért folytatott az udvar és a városvezetés a rendfenntartás és az alapellátás biztosítása érdekében összehangolt politikát. Hatalmuk fenntartása végett alapvető érdekük volt a tömegek féken tartása és az idegenek védelme.

Az első Tudor király, VII. Henrik trónjának és dinasztiájának megszilárdítása érdekében uralkodása elején megszorító törvényeket hozott a rendfenntartás érdekében és a hazai ipar védelmében, de a trónkövetelők veszélyének elmúltával pártolta a külföldiek betelepítését az új iparágak meghonosítására. A hazai monopóliumok megnyirbálásával, egységes gazdasági-kereskedelmi feltételek kialakításával igyekezett a hazai és az idegen, illetve külföldi kézművesek és kereskedők részére egészséges versenyhelyzetet teremteni. Az idegenek olcsó s gyakran jó minőségű munkavégzése hozzájárult London gazdasági felemelkedéséhez, mert az angol ipar fejlődéséhez és versenyképességéhez a béreket alacsony szinten tartotta. Ezáltal a céhekbe be nem fogadott, s így többségében a városfalon kívül letelepedett idegenek a céhrendszer számára fokozatosan növekvő kihívást jelentettek. Mivel az idegenek alkalmazásában mind az udvar, mind a városvezetés anyagilag érdekelt volt, kettős politikát folytattak: egyrészt törvényeik és rendeleteik az idegenek alkalmazását tiltották és korlátozták, másrészt azonban az idegenek és külföldiek munkájából nem kis hasznot húztak, s ezért elemi érdekük volt az idegenek védelme, hiszen az mind a rend, mind hatalmuk fenntartásának alapfeltételét jelentette. Így a London várospolitikáját befolyásolók a látszattal ellentétben az idegenek és külföldiek lassú, konfliktus nélküli betagozására törekedtek, s ebben a 15. század végétől egymás közötti konfliktusaik miatt felörlődő kisebb presztízsű kézművescéhek a nagykereskedőkből álló városvezetést nem is tudták megakadályozni.

A dolgozatban idézett források lelőhelyei

Journal of the Common Council – Corporation of the London Records' Office, London
Cases of the Star Chamber;
Calendar of Patent Rolls;
Wills at the Court of Hustings – Public Records Office, London
Letter Books of London;
The Repertory of the Court of Aldermen;
Bakers' Wardens Accounts;
Plasterers' Wardens Accounts;
Ironmongers' Wardens Accounts;
Carpenters' Wardens Accounts;
Coopers' Wardens Accounts;
Paviours' Wardens Accounts;
Blacksmiths' Wardens Accounts – Guildhall Library, London
Goldsmiths' Court Minute Book – Goldsmiths' Hall, London
Drapers' Wardens Accounts – Drapers' Hall, London

ANDREA VELICH

Fremde in London um die Wende des 15–16. Jahrhunderts

Die Fremdenpolitik von London änderte sich von Zeit zu Zeit je nach Interessenvergleich unter dem Hof, dem Stadtmagistrat und den Zünften. Die aus Eifersucht abzuleitende Antipathie der Stadtbewohner ist jedoch fast zu jeder Zeit spürbar und entartete sich in Krisensituationen meistens in extremer Gestalt. Die Fremdenpolitik wurde durch die Politik im Frieden, im Krieg sowie durch den wirtschaftlichen Aufschwung oder eben durch Wirtschaftskrisen grundsätzlich bestimmt. Der erste Herrscher aus dem Hause Tudor, Henry VII., erließ nach seinem Sieg bei Bosworth 1458, um seinen Thron zu behalten und seine Dynastie zu festigen, strenge Gesetze. Die Stadtväter von London gaben auf Wunsch des Königs eine Verordnung heraus, laut deren die Landstreicher und Fremden aus der Stadt gewiesen wurden, um die gefährlichen und weniger bekannten Elemente der Stadt fernzuhalten. Ihr grundsätzliches Interesse war nämlich, wenn sie ihre Macht behalten wollten, die Niederhaltung der Massen und der Schutz der Fremden. Henry VII. unterstützte die Fremden bei der Verbreitung von neuen Gewerben, parallel zur Erstarkung des Handels und der Versorgung war er aber bemüht, sie herauszudrängen. Vom Gesichtspunkt der Herrscher und des Stadtmagistrats aus betrachtet war also die Anwesenheit der Fremden und der Ausländer solange erwünscht, bis diese nicht zu Aufruhren führte. Der von Ausländern geführte Handel bedeutete jedoch Konkurrenz, so wurde dieser konsequent eingeschränkt. Das Ausgeliefertsein der Fremden zeigte sich auf allen Gebieten, der Fremdenhaß wuchs mit der Zahl der Fremden und führte oft zu Atrozitäten. Im immer größer werdenden London machte sich ab der Neuzeit das langsame Verschwinden der traditionellen Gastfreundschaft bemerkbar und Ende des 16. Jahrhunderts geriet der Brauch des „offenen Hauses", als man am Sankt Peterstag Gäste empfing, sukzessive in Vergessenheit. All dies geschah, obwohl die billige und oft niveauvolle Arbeit viel zu Londons Aufschwung beigetragen hatte, da die Löhne, gemessen an der Entwicklung und Wettbewerbsfähigkeit der Industrie, niedrig gehalten wurden. Da sowohl der Hof als auch der Stadtrat an der Beschäftigung der Fremden finanziell interessiert war, führten sie eine doppelbödige Politik: einerseits verboten sie und schränkten durch ihre Gesetze und Verordnungen die Einstellung von Fremden ein, andererseits bedeutete für sie die Beschäftigung der Fremden und Ausländer großen Nutzen. So waren sie bemüht, trotz Anschein die Fremden und Ausländer allmählich, ohne Konflikte in London zu integrieren. Ab Ende des 15. Jahrhunderts gelang es den kleineren Zünften auch nicht, die in den Konflikten untereinander zerrüttet wurden, den aus Großhändlern bestehenden Stadtrat daran zu hindern. So wurden die Fremden trotz der zahlreichen Einschränkungen langsam doch in die Londoner Gesellschaft integriert und durften 1500 beim Empfang von Katharina von Aragonien – zwar als unterstes Glied der Stadthierarchie, im ärmsten Viertel – ihren freien Londoner Mitbürgern ähnlich Spalier stehen.

ANDREA VELICH

Aliens in London at the Turn of the Fifteenth and Sixteenth Centuries

The policy of London towards aliens around the turn of the 15th and 16th centuries changed from time to time depending on the momentary settlement of interests between the royal court, the municipal leaders, and the guilds. The jealousy-based antipathy of the citizens, however, was nearly always perceptible, in critical situations manifesting itself in extreme forms. The policy concerning aliens was always fundamentally determined by the alternation of peaceful and warlike foreign policies, and economic booms and depressions. After his victory at Bosworth in 1485, the first Tudor king, Henry VII passed severe laws to maintain law and order, to keep his throne, and to consolidate his dynasty. These included the decree issued by the aldermen of London at the request of the king which banished vagrants and aliens from the capital in order to keep dangerous and little known people out of the city. For if they wanted to keep their power, their basic interest was to keep the masses at bay and to protect aliens.

Foreigners were encouraged to spread new industries by Henry VII, but with the improvement of the supply of goods attempts were made to push them out of commerce. Thus the presence of aliens and foreigners was economically desirable for the monarch and the municipal leaders as long as it did not lead to riots. The mercantile activities of foreigners, however, meant competition, and were, therefore, consistently restricted.

Aliens were demonstrably defenceless in every respect, and xenophoby increased in direct proportion to the number of aliens, often finding an outlet in violence. In the beginning of the modern age, hospitality, which was traditional in the country, gradually decreased, and slowly disappeared in London, a city growing in size, and by the end of the sixteenth century, the previously traditional hospitality on St. Peter's Day, the custom of the "open house" had been forgotten. All that in spite of the fact that the cheap and usually good quality labour of aliens had greatly contributed to the rise of London by keeping wages low for industrial development and competitiveness. Since both the court and the municipal leadership were financially interested in employing aliens, they conducted a double policy: on the one hand, their laws and decrees prohibited and restricted the employment of aliens, while, on the other, they profited nicely from the labour of aliens and foreigners. Therefore, appearances notwithstanding, they endeavoured to find slowly and without conflict a slot for aliens and foreigners in London, and the small guilds of handicraftsmen, whose little prestige was eventually consumed in the conflicts among themselves after the end of the fifteenth century, were unable to prevent the municipal leadership, consisting of city merchants, from doing so. Thus, despite the numerous restrictions, aliens slowly found their places in the society of London, so much so that at the London reception of Catherine of Aragon in 1500, the newcomers were also allowed to line up like their free fellow Londoners, although at the bottom of the municipal hierarchy, in the poorer district of the city.

ANNUS IRÉN

A mormonok és szabadkőművesek rövid kapcsolata az Egyesült Államokban a 19. század közepén

Az utóbbi néhány évben számos, viszonylag új vallási csoport képviselői és hittérítői jelentek meg Kelet-Európa országaiban, így Magyarországon is. Közülük a Mormon Egyház az egyik legsikeresebb csoport, amely nemcsak hazánkban, hanem az egész világon rendkívül dinamikusan fejlődő közösséget épít. Ennek ellenére még mindig nem egyértelmű megítélésük még a vallás szülőhazájában, az Egyesült Államokban sem, és fennállásuk második évszázadának közepén is éles teológiai, társadalmi és gazdasági támadások kereszttüzében kell igazolniuk létük és hitük jogosságát. A jelen dolgozat egy, a vallás születésétől kezdve állandóan megújuló vita hátterét kívánja felvázolni: a mormonok és a szabadkőművesek kapcsolatát.

A vita középpontjában a két szervezet közötti azonosságok és párhuzamok – mint például a titkos rituálék – eredetének a kérdése áll. Ezen párhuzamok oka a szabadkőműves magyarázat szerint abban keresendő, hogy a mormonok átvették a titkos társaság ősi rituáléit, és azokat beépítették saját vallásukba. A mormon hívők érvelésének lényege ezzel szemben az, hogy az ősi keresztény rituálékat és szimbólumokat eredeti formáikban ők őrzik, a szabadkőművesek ezeknek csak a töredékét ismerik és használják. A jelen dolgozat a két csoport közötti történelmi kapcsolatot, majd szerkezeti (rituálék, szimbólumok) hasonlóságokat felvázolva megkísérel állást foglalni ebben az izgalmas kérdésben.

I. A szabadkőművesség az Egyesült Államokban

A szabadkőművesek szervezete jelenleg a legnagyobb és legszervezettebb zárt testvéri társaság a világon, körülbelül hatmillió taggal, akiknek körülbelül a fele az Egyesült Államokban él.[1] A források alapján bizonyíthatóan az első szabadkőműves, Andrew Bekher 1704-ben érkezett Észak-Amerikába. A társaság első hivatalos képviselőjét, Daniel Coxe-ot 1730-ban az Angliai Nagypáholy bízta meg

[1] A szabadkőművesek eredetéről és történetéről többek között lásd: [n.n.]: A szabadkőművesség lényege, alapelvei, történeti fejlődése, szervezete és feladatai. Budapest, 1888.; Ankerberg, John – Weldon, John: The Secret Teachings of the Masonic Lodge. Chicago, 1990.; Knoop, Douglas – Jones, G.P.: The Genesis of Freemasonry: An Account of the Rise and Development of Freemasonry in Its Operative, Accepted and Early Speculative Phases. Manchester, 1947.; „S.": A szabadkőművesi szimbolumok magyarázata. Budapest, 1915.; Thorn, Richard P.: The Boy Who Cried Wolf: The Book that Breaks Masonic Silence. New York, 1994.; L. Nagy Zsuzsa: Szabadkőművesek. Bp., 1988.; Uő.: Szabadkőművesség a XX. században. Bp., 1977.

szabadkőműves-páholyok szervezésével az Újvilágban. Ettől kezdve a páholyok rohamos szaporodásának lehetünk a szemtanúi: 1733-ban Bostonban alakult meg az első hivatalos páholy, Henry Prince nagymester vezetésével; egy év múlva Philadelphiában, majd Savannahban és Charlestonban is megjelentek a páholyok. A philadelphiai szervezet nagymestere a híres tudós és politikus, Benjamin Franklin lett. Az ő neve magában szimbolizálja azt a liberális eszmeiséget, amit a páholy képviselt, és ami egyben az akkori amerikai eszmei világot is tükrözte.[2] Így nem meglepő, hogy a függetlenségi háború kitörésekor már százötven páholy működött a tizenhárom gyarmaton, a két és fél milliónyi lakosság között becslések szerint ezerötszáz és ötezer közötti taglétszámmal.[3] A háború befejezését követő rövid megtorpanás után a 19. század elején a szabadkőművesség tovább folytatta hódító útját az Egyesült Államokban. A népszerűség új hulláma részben annak volt köszönhető, hogy a Nagy-Britanniában már korábban elkezdődött folyamat – a páholyok polgárosodása és ezzel párhuzamosan a polgári társadalmi és üzleti érdekszféra képviselete – megjelent az amerikai szervezetekben is, s ez az iparosodás útján járó Egyesült Államokban méltán tarthatott számot népszerűségre. Természetesen nemcsak üzletemberek, hanem a társadalmi és a politikai élet vezetői, bírók, ügyvédek, orvosok, stb. is tagjai lettek a páholyoknak, közülük néhányat később amerikai elnöknek is megválasztottak.[4] Egy ilyen közösséghez tartozni presztízst, kapcsolatokat és hatalmat jelentett a tagok számára. A titkos szövetséget, amelyet a tagok maguk inkább zárt vagy szent közösségként jellemeztek, éppen a titokzatossága miatt tartották külön érdekességként számon. Amint azt Bobby J. Demott[5] is megjegyzi a szabadkőművesség vonzerejével kapcsolatban, a titokzatosság felkelti az érdeklődést, különlegességet, gyakran egyfajta felsőbbrendűséget sejtet, ugyanakkor a befogadott tagokat egyesíti, közösségi struktúrával és kiváltságokkal ruházza fel őket. A szabadkőművesek esetében a kiváltság alapjául az a hit szolgált, hogy az ősi keresztény rituáléknak és titkoknak ők az egyedüli letéteményesei. Természetesen ez a nézet és a zártság támadási felületet is nyújtott az egyenlőséget, testvériséget, demokráciát hirdető fiatal amerikai államban, ahol – Európától eltérően – nem léteztek a jogokat tekintve kiváltságos csoportok. Ehhez még az is hozzájárult, hogy a 19. század első felében, az általunk tárgyalt időszakban, az amerikai tagság nagy része fehér, angolszász protestáns férfi

[2] Franklinnak a haladás jelszavával végzett tevékenysége összekapcsolódott egyfajta angolszász felsőbbrendűség tudattal is. „Miért kellene Pennsylvanianak, amit az angolok alapítottak, idegenek gyarmatává válnia, akik hamarosan oly sokan lesznek, hogy ők németesítenek el bennünket ahelyett, hogy mi angolosítanánk el őket?" Lásd: Dinnerstein, Leonard – Nichols, Roger – Reimers, David: Natives and Strangers: Ethnic Groups and the Building of America. New York, 1979. 23.

[3] Vaughn, William Preston: The Antimasonic Party in the US, 1826-43. Lexington, KT, 1983. 10. (a továbbiakban: Vaughn).

[4] Szabadkőműves amerikai elnökök voltak: George Washington, James Monroe, Andrew Jackson, James Polk, James Buchanan, Andrew Johnson, James Garfield, William McKinley, Theodore Roosevelt, William Taft, Warren Harding, Franklin Roosevelt, Harry Truman, Gerald Ford. Lásd: Clausen, Henry C.: Masons Who Helped to Shape our Nation. San Diego, CA, 1976.

[5] Demott, Bobby J.: Freemasonry in American Culture and Society. New York, 1986. (a továbbiakban: Demott)

volt, ami egyfajta, már korábban is létező vallási és társadalmi elkülönülés fenntartását jelezte.

1825-ben egyedül New York államban körülbelül húszezer szabadkőműves élt,[6] ami igen jelentős számnak tekinthető. Sajnos csak néhány forrás áll rendelkezésünkre, melyek alapján pontosan jellemezhető lenne a kor „tipikus" amerikai szabadkőművese. William Preston Vaughn szerint[7] a szabadkőművesek a társadalom mobilisabb, jómódú középosztályához tartoztak, foglalkozásukat tekintve kereskedők, üzletemberek, értelmiségiek, politikai és vallási vezetők, akik általában magas társadalmi pozíciókat töltöttek be. Connecticut és New York államokban kimutatások szerint a politikai pártok vezetőségének ötven százaléka szabadkőműves volt, akik főleg városokban éltek, és vallásukat tekintve hetven százalékuk az Episzkopális Egyházhoz (az Anglikán Egyház amerikai megfelelője) tartozott. A fentiek alapján érthető tehát, hogy a kívülállók különös figyelemmel fordultak a szabadkőművesek felé. 1826-ra azonban addig soha nem látott érdeklődés középpontjába kerültek a páholyok a New York állambeli Morgan-ügy kapcsán. A keleti partvidéknek ez a része felbolydult méhkashoz hasonlított, hiszen itt volt a partvidéken jelentkező vallási megújulási mozgalom (Second Great Awakening) központja. A szabadtéri, elsősorban a határvidéken népszerű, tábori prédikáció stílusának kialakulása és elterjedése, a miszticizmus, az okkultizmus és a mágia iránti újjáéledt érdeklődés, számtalan új vallási csoport és hit születése – mint például a mormonok, a millerita, a szombatisták, unitáriusok, majd később Jehova tanúi, és egyéb „alternatív" életformákkal kísérletező közösségek, mint például az Oneida csoport vagy a legelső kommunák – mind a 19. század első felében zajló intellektuális ébredésnek a termékei.

Ebben a közegben élt William Morgan, a helyi páholy egyik tagja, aki 1826-ban titoktartási fogadalmát megszegve a szabadkőművesek titkos jeleiről és rituáléiról egy könyvet publikált. A szabadkőműves társadalom ezt megdöbbenve fogadta, és azonnal felmerült a büntetés kérdése. Az árulás bűntette miatt halálos ítélet várt volna a törvényszegőre. Szeptember 12-én, röviddel a könyv megjelenése után Morgan eltűnt otthonából, és soha többé nem került elő. Az esetet teljes homály fedte: Morgant senki nem látta élve azután, de a holtteste sem került elő, így a gyilkosság ténye sem nyert bizonyítást. A rendőrség nem talált egyetlen tanút sem, és tárgyi bizonyítékok sem segítették az eset megoldását. Elméletileg az első kézenfekvő megoldás a rejtélyre a szabadkőművesek bosszúja volt – három tag bíróság elé került emberrablás és gyilkosság vádjával, ám bizonyítékok hiányában felmentették őket. Vaughn szerint ez nem is lehetett kétséges, hiszen három sheriff, a bíró és az ügyvédek is a szabadkőműves-páholy tagjai voltak; nekik, függetlenül attól, hogy tényleg a páholy volt-e felelős Morgan eltűnéséért vagy sem, érdekükben állt a vádlottak felmentése és a szabadkőműves társadalom nevének tisztára mosása. Jack Harris[8] az ügy tárgyalása során említést tesz egy 1879-ben kiadott könyvről,[9] amely

[6] Dumenil, Lynn: Freemasonry and American Culture, 1880-1930. Princeton, NJ, 1984. 4.

[7] Vaughn 11-13.

[8] Harris, Jack: Freemasonry: The Invisible Cult in our Midst. Springdale, PA, 1983. (a továbbiakban: Harris)

[9] A könyv szerzője Rev. Charles Finney és címe: The Character, Claims and Practical Workings of Freemasonry. [é.n.]

az események állítólag valós leírását tartalmazza. E szerint valóban szabadkőművesek rabolták el Morgant, hogy bosszút álljanak rajta; elhurcolták otthonából, és rövid fogvatartás után a Niagara folyóba lökték, ahol vízbe fulladt. A történet alapjául az egyik gyilkos halálos ágyán, 1848-ban tett vallomása szolgált, amelyet csak halála után hozott nyilvánosságra a kezelőorvosa. De ezt 1826-ban a nyilvánosság még nem tudta, csak gyanította, és habár felmentő ítélet született az ügyben, nagyon erős szabadkőműves-ellenes hangulat alakult ki, amely végigsöpört a keleti partvidéken. Az incidens és következményei nagy mértékben hozzájárultak a szabadkőműves mozgalom meggyengüléséhez. Morgan eltűnése után az ötvenötezer tagból körülbelül negyvenötezer kilépett a szervezetből, és a páholyok száma több mint kétezerrel csökkent.[10] A másik jelentős hatás, amely az amerikai szabadkőművesség meggyengüléséhez vezetett, a Szabadkőműves-ellenes Párt (Antimasonic party) megalakulása volt 1827-ben New York Államban, amely rövid fennállása során jelentős sikereket ért el.[11]

II. A mormonizmus kialakulása

A mormon vallás[12] kezdetei is erre az időszakra nyúlnak vissza. Az Utolsó Napok Szentjeinek Jézus Krisztus Egyházának alapítója Joseph Smith próféta volt, aki Vermontban született, majd 11 éves korában szüleivel New York államba költözött. A Smith család egy nyugati migrációs hullámhoz csatlakozva hagyta el az északi részt. A nyugat felé vándorló pionírok a jobb élet reményében, szerencsét próbálni indultak útnak, közülük számosan lelki megújulást is keresve a vándorlás során. Hasonló célok vezették a Smith családot is. Joseph Smith apja kincskeresőként kereste kenyerét; úgynevezett látókő[13] segítségével dolgozott, és fia gyakran elkísérte kutatásai alkalmával. 1820-ban a gyermek Josephet látomás kerítette hatalmába, amelyben megjelent előtte Jézus, aki elmondta neki, hogy a keresztény világ megújításra vár , az igazi hit visszaállítására, és e feladat végrehajtására őt választotta ki. Három évvel később Smith újabb látomást élt át: az ágya mellett megjelent egy angyal, Moroni,

[10] Harris 114.

[11] A párt a keleti partvidéken érte el a legnagyobb sikereket, népszerűsége Vermont államban volt a legnagyobb. Vonzáskörébe nemcsak szabadkőműves-ellenes választók tartoztak, hanem a konzervatív jellegű párt politikai meggyőződését elfogadó szélesebb tábor.

[12] A mormon vallásról és annak történetéről átfogó művek többek között: Decker, Edward: Complete Handbook on Mormonism. Eugene, OR, 1995. (a továbbiakban: Decker); Gottlieb, Robert – Wiley, Peter: America's Saints: The Rise of Mormon Power. New York, 1986.; Leone, Mark: The Roots of Modern Mormonism. Cambridge, 1979.; Martin, Walter: The Maze of Mormonism. Ventura, CA, 1978.; O'Dea, Thomas: The Mormons. Chicago, 1957.; Tanner, Jerald – Tanner, Sandra: The Changing World of Mormonism. Chicago, 1981.; Zala Tamás: Az aranytáblák népe: a mormonok. Budapest, 1985. (a továbbiakban: Zala)

[13] A látókő a hiedelem szerint egy olyan varázskő, amely tulajdonosát különleges hatalommal ruházza fel: a kő jelzi, hogy hol található arany vagy kincs a föld mélyében. A két kristály, amit Joseph Smith a Mormon Könyvének fordításakor használt, szintén ilyen kő volt.

aki elmondta neki, hogy a Mormon Könyve,[14] mely a Biblia folytatásának tekinthető, aranytáblákba vésve a Cumorah-domb oldalában, Palmyra (New York állam) közelében van elrejtve. Ezt az ékírásos egyiptomi szöveget kell majd kiásnia, két kristály segítségével elolvasnia, lefordítania és tollba mondania. Ez utóbbihoz Smith egy újabb látomás alkalmával, 1827-ben kapott engedélyt. 1830-ra végzett a munkával, és megjelentette a Mormon Könyvét néhány hónappal az Utolsó Napok Szentjeinek Jézus Krisztus Egyházának hivatalos megalapítása előtt.

A mormon vallás gyorsan terjedt, ami részben Smith karizmájának, részben a rövid időn belül elindított jelentős misszionárius tevékenységnek volt tulajdonítható. A gyors számbeli növekedés ellenére sem fogadta be az amerikai társadalom a vallás követőit, így a következő két évtized vándorlással telt el: 1831-ben Kirtlandba (Ohio állam), 1836-ba Independence-be (Missouri állam), 1838-ban Nauvooba (Illinois állam), majd 1846 után a mai Utah állam területére vonultak a mormon telepesek több hullámban.[15] Kirekesztettségük fő oka vallási dogmáik és az azokkal összekapcsolódó életmód voltak: szokatlan nézeteik, mint például a többistenhit, a halottak megkeresztelése vagy a többnejűségről alkotott nézetük, illetve annak gyakorlása, a néha már-már erőszakosnak tűnő komoly hittérítő munka elfogadhatatlan volt a korabeli Egyesült Államok társadalmában. Bárhol is telepedtek le, néhány év múlva távozniuk kellett. 1844 azonban végső fordulatot hozott az egyház történetében. Joseph Smith és testvére, Hyrum börtönbe került Carthage városában (Illinois állam), mivel feldúltak egy kiadót, amely egy őket kritizáló írást jelentetett meg. Június 27-én közel kétszáz feketére mázolt arcú ember tört be a börtönbe, hogy megöljék a Smith testvéreket. Céljukat könnyedén elérték, a két védtelen rab meghalt, a mormonok pedig elhagyták a várost. Joseph Smith-t az egyház tagjai mártírrá nyilvánították, és Jézushoz hasonlították, akit szintén prófétájuknak ismertek el. Ezzel a Mormon Egyház megtette az utolsó lépést legitimációja felé. Joseph Smith helyébe új vezetőként Brigham Young lépett, aki idővel a legmeghatározóbb jelentőségű elnöke lett a közösségnek.

Több forrás utal arra, hogy a Morgan-ügy kapcsán Joseph Smith nagy érdeklődéssel fordult a szabadkőművesek felé: ő maga is ismerte Morgan könyvét, követői közül számosan szabadkőművesek voltak, és 1842-ben Nauvooban ő is csatlakozott a helyi páholyhoz. Joggal merül fel a kérdés: miért érezte Smith szükségét annak, hogy vallásalapítóként ehhez a szervezethez csatlakozzon? Maga Smith azt a magyarázatot adta, hogy meg akarta tudni, mennyire távolodtak el a szabadkőművesek az ősi keresztény rituáléktól, amelyeket a mormon vallás eredeti formáiban őrzött meg. E. Cecil McGavin szerint[16] a szabadkőműves tagság egyfajta

[14] A Mormon Könyve az amerikai kontinenst is bibliai kontextusba helyezi, többek között leírva az észak-amerikai terület benépesülését, történelmét; magyarázatot ad az indiánok és feketék eredetére, korabeli megítélésüket igazolva. Ezen a könyvön kívül a magyarra még nem fordított Értékes gyöngyszem és a Tanítás és szövetségek könyve tartozik a Mormon Egyház alapdokumentumai közé.(A címeket Zala Tamás fordításában közlöm.)

[15] Az említett helyek csak a legfontosabbak az egyház története szempontjából, de a mormonok számos más helyen is megtelpedtek átmenetileg vándorlásuk során.

[16] McGavin, E. Cecil: Mormonism and Masonry. Salt Lake City, 1956. 8. (a továbbiakban: McGavin)

társadalmi rangot, elfogadottságot és így az asszimiláció első lépését jelentette a „szentek" számára, ami a fiatal vallási csoport egyháziasodásának egyik legfontosabb feltétele és jele volt. Ezenkívül ez a közösség presztízst, védelmet, hatalmat, kapcsolatokat és szövetséget is jelentett, amire akkoriban nagy szüksége volt a vándorló vagy inkább menekülő mormon közösségnek. A szabadkőműves szervezetek népszerűsége olyan nagy volt a „szentek" körében, és már Nauvooban olyan sokan kívántak csatlakozni a mormonok közül, hogy külön páholyt kellett szervezni számukra. A kezdeti felhőtlen viszony a két csoport között azonban a mormonok részéről 1844-ben a próféta és testvérének halála után megromlott.

Ennek konkrét oka a Smith testvérek meglincselése volt. Amikor a feldühödött csőcselék megtámadta a börtönt, ahol a két férfi raboskodott, Joseph Smith az ablakhoz ment, és többször leadta a titkos szabadkőműves vészjelet,[17] de senki sem sietett megvédeni őt szabadkőműves testvérei közül, sőt ők is a támadók között voltak.[18] A szabadkőművesek megszegték fogadalmukat, nem siettek életveszélyben levő társuk segítségére, mi több, ők maguk is részt vettek megölésében – ez olyan bűn volt, amit a mormonok soha sem felejtettek el, de amitől a szabadkőművesek mindig is elhatárolták magukat. De miért akarták volna a szabadkőművesek megölni két társukat? Miért akartak hirtelen megszakítani minden kapcsolatot a mormonokkal? Ezekre a kérdésekre két, egymáshoz nem közvetlenül kapcsolódó jelenségben találhatjuk meg a választ.

Az egyik ok világi jellegű volt: a politikai és gazdasági hatalmi harc. 1840 és 1844 között közel tízezer mormon lakos költözött Nauvooba és a város környékére, és ez alatt a néhány év alatt sikerült megszerezniük a gazdasági hatalmat, amelyhez egyre jelentősebb politikai és társadalmi szerep társult. A mormonok birtokába tartozott többek között: szálloda, számos malom, szerszámgyár, porcelángyár; különféle szervezeteik működtek, és hozzákezdtek egy egyetem megszervezéséhez is.[19] 1842 és 1844 között több mint ötszáz új tag csatlakozott a nauvooi és környékbeli szabadkőműves-páholyokhoz – mindannyian mormonok. A Nagypáholy nem nézte jó szemmel ezt a hirtelen és jelentős változást; attól tartott, hogy a mormonok politikailag és vallás tekintetében is uralni fogják nemcsak a környezetet, hanem a helyi páholyokat is. Így tehát Smith likvidálása és a „szentek" kizárása mellett döntöttek 1844-ben.[20]

A másik ok a titkos, belső szövetségi élettel kapcsolatos. A mormonok különféle titkos jelszavakat, szimbólumokat és rituálékat kezdtek el használni, amelyek közül számos hasonlított vagy megegyezett a szabadkőművesek által immár évszázadok óta alkalmazott elemekkel. A „szentek" kijelentették, hogy az övék az eredeti, teljes ősi keresztény rendszer, ami a szabadkőműveseknél hiányosan, részeiben van csak jelen.

[17] Széttárta karját, és azt mondta: „Oh, Uram, Istenem, hát senki sem segít az özvegy fián?" (Harris 1986. 115.)

[18] A gyilkosságot követő vizsgálat ebben az esetben is eredménytelen volt.

[19] Arrington, Leonard J. – Bitton, Davis: The Mormon Experience: A History of the Latter-day Saints. New York, 1979. 68.

[20] Whalen, William: The Latter-day Saints in the Modern Day World. Notre Dame, IN, 1967. 198-201. (a továbbiakban: Whalen)

A szabadkőművesek nézete szerint viszont ezeket a mormonok tulajdonították el tőlük, ezzel megszegve a titoktartási fogadalmat, ezért ki kell zárni őket a páholyokból.

III. A titkolt szent világ

Első kérdésként az vetődhet fel, hogy egy vallási és egy világi jellegű szervezet titkolt világa között milyen formában létezhet párhuzam. A részletes válasz a jelen dolgozat kereteit meghaladja, de annyit mindenképpen meg kell jegyeznünk, hogy mindkét szervezet átmeneti jelleget mutat, zárt kategóriába (vallási, illetve világi) nem sorolható. A mormonizmus egy olyan modern vallás, amely a hit rendszerébe a nyugati (amerikai) világi életformát és értékeket alapjaiban beépítette. A szabadkőművesség pedig, habár világi zárt közösségként szerveződik,[21] a vallási – főleg keresztény – hitet, értékeket, erkölcsiséget és életformát prioritásként kezeli.[22] A szabadkőművesek központjukat templomnak nevezik, s az belső szerkezetében is egy keresztény templom alapelemeit hordozza: az oltáron mindig ott a nyitott Biblia,[23] minden ülést imával kezdenek és zárnak, minden páholynak van egy lelkésze, és a tagok vallási jellegű rituálékban vesznek részt, mint például felszentelés vagy temetés. Mindkét szervezet férfiközpontú, az utóbbi kizárólagosan (habár számos kapcsolódó szervezetük van családtagok részére). Smith és azok a követői, akik szabadkőművesek voltak, könnyen találhattak hasonlóságot a két csoport között, hiszen mindkettő egyesíti a világi és vallási szférát – hangsúlyeltolódásokkal –, illetve Smith és Young felhasználhatta a szabadkőművesektől tanultakat a mormon vallás rendszerének kidolgozásakor.

A két csoport szerkezeti felépítésében is számos hasonlóság található. A szabadkőművesek eredeti szervezetében három fokon keresztül lehetett eljutni a legmagasabb szintre. A Mormon Egyház szerkezetében is jelen van a mágikus hármas szám, két formában is. Először is, a hit örök fejlődés tanának az alapján a lét három szintre oszlik: az első szinten az univerzumban mormon szellemek vagy lelkek léteznek, amelyek „lakhelyként" emberi testre várnak, melybe beköltözhetnek.[24] Az emberi létforma a földön a második szint, ahol a testben létező lélek állandó fejlődésben van, tökéletesedik, hogy a fizikai halál után elérje a harmadik szintet,

[21] Több helyen elit klubként definiálják a szövetség formáját.

[22] A vallás jelenléte a páholyokban már a középkorban megtalálható, amikor általában Benedek-rendi papok és szerzetesek minden építés megkezdésekor és befejezésekor ájtatosságot tartottak az építőmestereknek. Az ájtatosság helye az építkezés mellett felállított kis épület volt, ahol az építkezés során a mesterek a szerszámokat tartották, dolgoztak, és a tanoncokat képezték. Ezek az épületek a későbbi szabadkőműves templomok ősei.

[23] A világ néhány országában – mint például Franciaországban – már eltűnt a Biblia, de az amerikai területeken megtartották.

[24] Az alábbi gondolat volt az egyik fő érv a többnejűség és a nagymértékű térítő munka gyakorlására: a számtalan mormon léleknek minél több emberi testre van szüksége, hogy továbbfejlődve isteni szintre juthasson, majd a világegyetem újabb és újabb bolygóját uralva téríthessen a mormon hitre.

amikor is istenné válik. Az istenné válás útján, a földi létben újabb három szintet különböztetnek meg a „szentek": a felszentelés előtti földi létformát, és azt követően az Aaronic, majd a Melchizedek papi fokozatot. Mindkettő további három-három alcsoportra osztható a tagok által betöltött funkciók alapján, ám formailag csak két-két fokozatról beszélhetünk. Hivatásos papság nincs, csak papi hivatás létezik, habár a Mormon Egyház legfelsőbb elöljárói – és ez egy igen szűk csoport – napjainkban már teljes állásban dolgoznak, és az egyháztól kapják fizetésüket. Közös jellemvonása a két szervezetnek az is, hogy a tagok nagy része szabad idejében tesz eleget tagsági kötelezettségeinek, ami a „szentek" esetében általában legalább heti tíz órát jelent. Mindkét szervezetben minden tag kötelessége havi tagdíj, illetve egyházadó fizetése, ami a szabadkőművesek esetében elég magasan megállapított havi összeg,[25] míg a Mormon Egyház esetében a jövedelem tíz százaléka. Ezenkívül mindkét csoport arról ismert, hogy testvéreiket támogatják, jelentős a jótékonysági tevékenység, adományok felajánlása, stb. Mindkét esetben a tagfelvétel hivatalos formája a felszentelési ceremónia, ami az első lépés a titokzatos világba.[26]

Mindkét szervezet legfontosabb elemei – fogadalmak, szimbólumok, gesztusok, öltözékek, rituálék – titkosak a külvilág számára.[27] A rituálék a templomi részvétel és a szövetségben való előrehaladás alapjaként szolgálnak, mintegy keretet adva és folyamatosságot biztosítva a belső egyéni fejlődésnek, ugyanakkor identitást, egységet, állandóságot, kötelezettséget, megújhodást és biztonságot közvetítve a résztvevők felé. Ezekbe a rituálékba ágyazódnak be a különböző fogadalmak, mozdulatok, szimbólumok, melyek szintén fontos forrásai a keresett párhuzamoknak. A mormonok alaprituáléi a felszentelés, keresztelés, esküvő és temetés; a szabadkőműveseknél csak az első és utolsó létezik, ami kiegészül az alapkőletétel ceremóniájával. A templomokba csak tagok léphetnek be, csak ők vehetnek részt ezekben a rituálékban,[28] miután megtisztultak és felöltötték ünnepi öltözéküket.

[25] A tagdíj magas összege behatárolja a potenciális tagság körét: csak közép- vagy felsőosztálybeli tagok tudnak csatlakozni a páholyokhoz, ami további jele egyfajta diszkriminációnak és elitizmusnak.

[26] A tagfelvételi ceremóniát a Mormon Egyház felszentelésnek, a szabadkőművesek felavatásnak hívják. Az egyszerűség kedvéért továbbra is a mormon terminust használjuk.

[27] Ez az oka annak, hogy kevés forrás és leírás áll rendelkezésünkre, és azok is általában korábbi tagok elbeszélésein, nem pedig szakemberek megfigyelésein alapulnak. Ennek eredményeként sajnos számos esetben a források szemelvények, nem teljes leírásai a rituálék folyamatainak, valamint a különböző szerzők esetenként különféle interpretációval szolgálnak. Az általunk használt művek közül Decker, Whalen, McGavin, Harris, Tanner és Demott érintik ezt a területet több-kevesebb részletességgel, és ezen munkák alapján kíséreljük meg felhívni a figyelmet néhány további hasonlóságra.

[28] A Mormon Egyház gyakorlata szerint minden templom megnyitása után két hétig nyitott a külvilág számára, szervezett formában mindenkit végigvezetnek a templomon, és bemutatják azt a látogatóknak. Két hét után azonban bezárják a kapukat, csak ceremónia alkalmával nyitják ki azokat; akkor is csak az adott alkalomra szóló ajánlással (*recommend*) rendelkező, már felszentelt mormon léphet be, és vehet részt a ceremóniában. Ezt az ajánlást mindenki a felette álló vezetőtől kérheti, akinek meg kell bizonyosodnia arról, hogy a kérelmező testvér méltó a templomba való bebocsáttatásra, vagyis kiváló vallási életet kell élnie (az egyház aktív tagja, a hitet megfelelően gyakorolja, az adót rendszeresen fizeti).

A mormon templomokban (gyakran épületeken vagy sírköveken[29] is) különböző szimbólumok láthatók a falakon, melyek közül számos formában és jelentésben megegyezik a szabadkőművesek szimbólumaival. Ezek olyan jelek, amelyeket már korábban is használtak más csoportok különböző helyeken, ám ennél a két szervezetnél ezeknek a különféle eredetű szimbólumoknak az egyedülálló kombinációja figyelhető meg, ami egyértelműen felveti a közvetlen kapcsolat valószínűségét. Az egyik legfontosabb szimbólum a méh és a méhkas, mely Utah állam jelképe is. Eredetileg a méh egyiptomi szimbólum volt, engedelmes embereket jelölt, és jelentésátvitelen keresztül a mormon közösségben a szorgalmasság jegyévé vált, a méhkaptár pedig a lelki királyságot jelképezte. A négyzet a jóság szimbóluma, az egyenes vonal az igazságé,[30] a kör a végtelen, tökéletes istenségé. A mindent látó szem mindennek és mindenkinek tökéletes ismerője, a teljes igazság hordozója, míg a Nap és a Hold a világmindenség irányítói és uralkodói, a fény forrásai, a hatalom megtestesítői. A kötény a papság, a vezetőség jelképe, a kéz pedig titokzatos intelligencia, melynek segítségével a mormonok azonosítani tudják egymást.

A szabadkőműves testvériség öt szimbóluma megegyezik a mormonokéval. Az első a láb a lábhoz, ami azt jelenti, hogy mindenkinek kötelessége habozás nélkül segítségére sietni bajba jutott testvérének. A térd a térdhez jel szerint mindenki felelős a testvérek szociális jólétéért, a mell a mellhez szimbólum pedig azt jelképezi, hogy a testvérek cselekedeteit titokban kell tartani. A kéz a háthoz jel alapján mindig készen kell állni kezet nyújtani az elesett testvérnek, míg az utolsó, az arc az archoz, vagy a száj a fülhöz jel azt fejezi ki, hogy mindig a legjobb szívvel és a legkedvesebb módon kell figyelmeztetni a jó útról letért testvért hibájára.[31]

A felszentelési ceremónia az első rituálé, amelyben minden tagnak részt kell vennie; később a hierarchia különböző fokait elérve minden egyes lépcsőfoknál másmás rituáléval történik a befogadás. Ezek a rituálék teljes formáikban nem ismertek, és az idő során átalakultak, ahogy maguk a szervezetek is, részben a tagság létszámának növekedése és összetételének változása, részben a történelmi-társadalmi változások eredményeként. Mindez a szervezet belső átalakulását, valamint egyfajta szekularizációt és modernizációt eredményezett. A felszentelési ceremónia minden időben a tagok számára egy új élet kezdetét jelenti. Mindkét szövetség esetében a felszentelési ceremónia előtt mindenki megtisztul, majd átöltözik. A mormonoknál lemossák a ceremónia résztvevőit, miközben imádkoznak: elmondják, hogy éppen melyik testrészt és általa szimbolikusan melyik szervet tisztítják meg a vértől és bűntől, hogy mindenki tisztán léphessen a szent helyre. A tisztálkodás után olívaolajjal felkenik mind a mormon, mind pedig a szabadkőműves résztvevőket, hogy azok szimbolikusan védelmet és biztonságot nyerjenek, majd felveszik a templomi viseletet.

[29] Lásd: Polsen, Richard: The Pure Experience of Order. Albuquerque, 1982. Ebben a könyvben a mormon folklórt és annak szimbólumait tanulmányozza a szerző.

[30] A szabadkőműveseknél a vízszintmérő is az egyenesség jele: a tagok egyenlő jogait és kötelességeit jelzi, ami a szövetség erejének az alapja, csakúgy, mint a vízszint, amely az épület szilárdságának a biztosítéka.

[31] A derékszög szabadkőműves használata ehhez a fogadalomhoz kapcsolódik. A pontos munka szimbólumaként a behatároltságot is kifejezi: a cselekedeteknek határt kell szabni, a kijelölt helyes erkölcsi útról nem szabad letérni.

A mormonok ruházata,[32] amit felszentelésükkor kapnak meg először, fehér ing, nadrág vagy szoknya, köpeny, kalap vagy női fejfedő, ruhaanyagból készült mokaszin és egy zöld szatén kötő, amelyre kilenc fügefalevelet hímeztek.[33] A szabadkőművesek ünnepi öltözékében a kalap és a kötény viselete szintén megtalálható, és ünnepi öltözéküket ők is a szervezettől kapják.[34]

Ezután megkezdődhet a felszentelési ceremónia, ami több lépésből áll. A legfontosabb eleme a felszentelés és a „névadó": mindenki kap egy titkos, új nevet, általában a Bibliából (vagy a Mormon Könyvéből), ami csak a csoporton belül használható, a mormonok esetében ott is csak számos megkötéssel.[35] Ez a ceremónia, mint minden rituálé, egy keretjáték, amelyben az új tag aktív résztvevővé válik, csakúgy, mint a szervezetben. A szabadkőműveseknél a kerettörténet, amit több részben előadnak, az eredettörténetük: Salamon temploma építésének és az egyik nagymester, Hiram király életének, halálának, majd feltámadásának a története. A mormon kerettörténet magában foglalja a Biblia és a Mormon Könyvének legfontosabb mozzanatait, és az isteni üdvterv[36] alapján az egyént is bevonja az előadásába. A történetek időbeli sorrendjét a mormon templom szerkezete is követi. A rituálék előtt az immár fizikailag és lelkileg megtisztult résztvevők a káosz-szobának[37] nevezett helyen várakoznak, ami a világ megteremtése előtti időt jelképezi. Innen először a teremtés termébe jutnak, ahol a teremtés történetéről láthatnak előadást. A következő az éden-terem, a két részből álló földi és végül a mennyei szoba. Mindegyik helyen az ott történteket adják elő, bemutatva az új érkezőnek a vallás születésén és történetén keresztül hitük tanításait is.

Az Aaroni papiság első fokozatakor, ami a szabadkőművesek első fokú rituáléjával majdnem teljesen megegyezik, minden új tagnak fogadalmat kell tennie,

[32] Habár a szabadkőművesekétől eltérő gyakorlat, meg kell említeni a szent alsónemű viseletét, amit a felszentelt tagnak mindig viselnie kell. Ezt a ruhadarabot minden mormon felszentelésekor az új névvel együtt kapja meg. A ruhán, ami rövid ujjú és szárú overallhoz hasonlít leginkább, a legfontosabb szervek fölé szimbólumokat hímeznek, melyek szent védelmet adnak, mintegy pajzsként védve a testet a külvilágtól.

[33] Decker szerint a fügefalevelek Ádám és Éva első viseletét jelzik.

[34] A szabadkőművesek által használt kötény fehér báránybőrből készült: a fehér szín a munka tisztaságát, a bőr a munka tartósságát jelezte. Források szerint ez a legrégebbi ruhadarab, bár az első feljegyzés a kötő ünnepi viseletként való használatáról 1723-ból való. A kötény kiegészítője egy pár fehér kesztyű, ami a fizikai és lelki tisztaság megőrzését teszi lehetővé.

[35] Általános gyakorlat volt, hogy a nőket esküvőjük alkalmával szentelték fel, és férjüktől titkos nevet kaptak, amit nem árulhattak el senkinek. Ennek a gyakorlati jelentősége az volt, hogy a férj halálakor titkos nevén szólította maga mellé feleségét, akit istennőként az új életben örök társául választott. Ez a doktrína a többnejűség idején volt igen fontos, hiszen minden férfi csak az egyik feleségét vihette magával a túlvilágra, akinek a kiléte ilyen formán titok maradt a többiek előtt.

[36] Az isteni üdvterv lényegében a már korábban leírt örök fejlődés megfelelője, melynek eredményeképpen minden férfi istenként üdvözülhet, és feleségét magával viheti istennőként a bolygójára.

[37] A szabadkőműveseknél fekete kamrának hívják a várakozásra kijelölt helyet, ami a tagság előtti lelki sötétséget jelképezi. Itt a jelentkező elgondolkozik azon, miért keresi a szervezeti tagságot, vagyis a világosságot, hiszen a felavatás utazás a sötétségből a gyenge fényen keresztül a teljes világosságba.

melyben titoktartásra kötelezik magukat: amennyiben fogadalmukat megszegik, büntetésül vágják meg arcukat fültől fülig, és tépjék ki a nyelvüket. Miközben a fogadalmat mondják, hüvelykujjukat keresztül húzzák a nyakukon jelezve, hogy életükre esküsznek. A fogadalom után megtanulják a speciális kézfogást és a vészjelet.[38] A második fokozat felszentelésekor, ami a szabadkőműves második fokú rituáléval egyezik meg, ismét fogadalmat tesznek a titkok megtartására; ha árulók lesznek, büntetésül vágják fel mellkasukat, tépjék ki szívüket és vessék oda a ragadozóknak, égen és földön. A fogadalom közben a kezet keresztezik a mellkas fölött, majd a jobb kezet egy hirtelen mozdulattal keresztülrántják a mellkason, és leejtik a test mellé. A fok azonosító kézfogása szintén megegyezik: a hüvelykujjat az első és második bütyök közötti mélyedésbe kell nyomni.

A Melchizedek papiság első szintjének fogadalma szintén megegyezik a következő, harmadik szabadkőműves fokon tett fogadalom szövegével. A titoktartást fogadják meg ismét; és felhatalmazzák testvéreiket, hogy ha árulók lennének, vágják ketté testüket, tépjék ki belsőrészeiket, és égessék porrá azokat. A fogadalom közben mindkét kezet, tenyeret kifelé fordítva, a bal mell fölé helyezik, kézfogáskor pedig a hüvelykujj a kézre, a mutatóujj hegye pedig a tenyérhez szorul. Ez a kézfogás „a szög jele" néven ismert mindkét szervezetben és a Krisztus kezén átmenő szögeket jelképezi keresztre feszítésekor. A második, utolsó foknál a titoktartás fogadalmát büntetés megszabása nélkül teszik meg, és a kézfogásuk neve: a szög biztos jele. A mutatóujj a csuklón van, az ujjak zártak. Ez a jelképe annak, hogy Jézust, miután a tenyerébe vert szög nem tartotta elég erősen a kereszten, másodszor is felszögelték, ám ekkor a csuklójánál.

Mindegyik fogadalom egy-egy előadásba ágyazódik be, amelyben a felavatott tag is részt vesz. Egy előre megírt forgatókönyv alapján adják elő először a darabot és vonják be az új résztvevőket később. A fogadalom után számos kérdést tesznek fel az új tagnak, mintegy vizsgáztatva őt.[39] Minden esetben ezek a szövegek, a kérdések típusa és sorrendje szinte teljesen megegyező a mormonok és a szabadkőművesek között. A darabok során különféle segédeszközöket is használnak: a mormon rituálék gyakori eszköze a fakalapács, ami a szabadkőművesek legősibb szerszáma, a nagymesteri hatalom jelképe, minden tevékenység kezdetét és végét jelzi.

A fentiek alapján látható, hogy a szabadkőművesek és a mormonok között számos területen hasonlóság található: szerkezeti felépítésükben, rituáléikban, szimbólumaikban. A két csoport két különböző, ám lényegileg azonos magyarázattal szolgál: mindketten a sajátjukat tartják az igazinak és eredetinek, ami alapján az időbeli elsődlegesség és a szerkezeti teljesség a döntő. A mormon irodalomban szántalan tanulmány foglalkozik a templomi rituálék és szimbólumok párhuzamának kérdésével. Maga Joseph Smith próféta azt állította, hogy a mormonok által gyakorolt rituálékat először Salamon Király templomában használták, ahol később a szabadkőművesek elsajátították azokat. Az idők folyamán azonban bizonyos részek kimaradtak, mások módosultak, így gyakorlatilag a mormonok színrelépésekor csak

[38] A mormon jel különbözik a már korábban említett szabadkőműves kiáltástól. Szövege szabad fordításban: „Oh Uram, halld meg az ajkamat elhagyó szavakat!" (Whalen 1967. 182.)

[39] Ezeknek a legrészletesebb leírását Harris könyve tartalmazza.

töredékei maradtak fenn az eredeti rendszernek. Mivel a mormonok magukat tartják a modern időkben a kereszténység letéteményeseinek, hitük szerint az ő rituáléik alkotják az eredeti keresztény rendszert. Erre szerintük az is bizonyítékként szolgál, hogy a templomi beavatásokat, szimbólumokat meghatározó információt látomások útján kapta Smith. Lényegében minden mormon szerző a próféta nyilatkozatára támaszkodik a kérdés elemzésekor, és teljes mértékben elfogadják Smith szavainak hitelességét.[40]

A szabadkőművesek a mormonokat a rituálék kölcsönzésével vádolva úgy érvelnek, hogy a „szentek" azokat később kiegészítve jutottak a jelenlegi összetett rendszerhez.[41] Véleményünk szerint a történelmi kapcsolatokat figyelembe véve, a kölcsönzés irányát tekintve – időrendiséget és nem hitet követve – megállapítható, hogy a Mormon Egyház alapítója, Joseph Smith, (majd későbbi elnöke, Brigham Young) vette át és olvasztotta egybe saját hitével a szabadkőműves elemeket, amelyeket akkor már kikristályosodott, állandó formában gyakoroltak a páholyok tagjai. Egy Sandra Tanner által közölt dokumentum alapján azt is tudjuk, hogy az első mormon templomban, amit Kirtlandban (Ohio állam) avattak fel az 1830-as évek elején, nyoma sem volt különleges szimbólumoknak, jeleknek, rituáléknak. A belépés nem volt korlátozva, bárki megtekinthette a templomot és részt vehetett az ottani eseményeken. Az istentiszteletet, ami mindig nyilvánosan zajlott, a földszinten tartották, míg az emelet adott helyet az irodáknak és a tanteremnek. A legelső alkalom, amikor a „szentek" rituálét tartottak, 1842. május 4-én volt, hat héttel azután, hogy Smith a szabadkőműves-páholy tagja lett. Az első mormon felszentelési rituálét helyileg Smith szabadkőműves-páholyában tartották, nem a mormon templomban. A mormon McGavin szerint már 1841. január 19-én Smith-t látomás kerítette hatalmába, melyben a templom szerkezete, különböző templomi rituálék formái, jelentésük, stb. feltárult a próféta előtt, ám nyomtatásban mindez csak Smith halála után jelent meg. Ezek a rituálék, szimbólumok, öltözékek, stb. teljes formájukban Brigham Young elnöksége idején (1846–1877) – aki szintén tagja volt a szabadkőműves-páholynak – számos látomás eredményeként fejlődtek ki, évekkel Smith halála után. Ezek alapján bizonyítottnak tekinthető, hogy a párhuzamos elemek kölcsönzéssel kerültek a Mormon Egyházba a szabadkőműves-páholyokból, és ezt a tényt csak a Mormon Egyház hívői kérdőjelezhetik meg hitük tanítása alapján.

[40] A mormon nézetről többek között lásd: McGavin; Whalen; McConkie, Bruce: Mormon Doctrine – A Compendiom of the Gospel. Salt Lake City, 1966.; Nibley, Hugh: What is a Temple? Provoo, 1968.

[41] Ebben a kérdésben talán a legátfogóbb szabadkőműves munka: Godwin, S. H.: Mormonism and Masonry – A Utah Point of View. Utah: Grand Lodge, F. And A. M., 1961.

MAGYARICS TAMÁS

Klió és/vagy Kalliopé?

A posztmodern amerikai történetírás néhány kérdése

A patinás amerikai történelmi folyóirat, az *American Historical Review* első száma pontosan 100 évvel ezelőtt jelent meg. A benne publikáló, a 19. század utolsó évtizedeiben induló egyesült államokbeli történészek egy része már Európában, elsősorban Németországban végezte tanulmányait, s a történetírás pozitivista felfogásával átitatva tért vissza hazájába. Az amerikai történetírás korábbi nagyjainak, például George Bancroftnak és Francis Parkmannek a munkásságát elavultnak, tudománytalannak tekintették és dícsérő szavakat jobbára csak lendületes stílusukra találtak. Ugyanakkor néhányan, így például Henry Adams, továbbra is kétségeket tápláltak a történelem tudományos voltát illetően olyan értelemben, ahogy a természettudományokat „tudományosnak" tartották.

A történetírás és a történelem közötti problematikus kapcsolatra a 19. században többen is ráirányították a figyelmet. Mivel a jelen írás kereteit jóval meghaladná, ha időben túl messzire tekintenénk vissza, legyen itt elég megemlíteni Friedrich Schiller és Johann Gustav Droysen nevét,[1] vagy akár David Straussét, aki a „történetiség előtti történetről" beszélt.[2] Strauss a történetre rárakódott „költészettől" szerette volna megtisztítani a történetírást, míg vele ellentétben Friedrich Nietzsche pontosan abban látta a történetírás jelentőségét, hogy „egy köznapi dallamot szellemesen körülír, felemel, átfogó szimbólummá fokoz, s így sejteti meg az eredeti téma mélyén a mélyértelműség, hatalom és szépség egész világát."[3] A maga korában „korszerűtlen elmélkedés" új életre kapott egy évszázaddal később,[4] amikor a nyugati világban divatossá váló „új kriticizmus", (new criticism) a hermeneutika, a dekonstrukciós elmélet, s a posztmodern szemlélet alaposan átformálta az irodalomkritika térképét. A felsorolt irányzatok új alapokra helyezték az alkotó és a befogadó (olvasó) viszonyát, a szerző és az általa létrehozott mű kapcsolatát, sőt maguk a szavak és az általuk leírt – vagy leírtnak vélt – jelenségek közötti összefüggéseket is. Mindezen

[1] „... egyik jelenség a másik után kezdi kinőni magát a vak bizonytalanságból, a törvény híján való szabadságból, s egy egybehangzó egészbe – mely természetesen csak az ő [a történész] képzetei közt van meg – kezdi magát jól illeszkedő tagként besorolni." Idézi: Nietzsche, Friedrich: A történelem hasznáról és káráról. Budapest, 1989. 63-64. (a továbbiakban: Nietzsche) Johann Gustav Droysen A történelemmetodológia vázlatában hasonló következtetésre jut: „A történelem nem a történések, nem a dolgok menetének összessége, hanem a megtörténtekről való tudás, a tudattalan megtörtént." Idézi: Nietzsche. 21. (Tatár György előszava); valamint lásd Droysen, Johann Gustav: A Historika alapvonala. In: Ész Élet Egzisztencia IV. Történelemfilozófia I. Szerkesztette Csejtei Dezső–Dékány András–Laczkó Sándor–Simon Ferenc. Szeged, 1994. 111-151.

[2] Nietzsche 10. (Tatár György előszava)

[3] Nietzsche 64-65.

[4] Lásd pl.: Paul Valéry véleményét: „... a múlt mint történelem nem más, mint feljegyzéseken alapuló képzelet." Idézi: Gossman, Lionel: Between History and Literature. Cambridge, Mass. and London. 1990. 288. (a továbbiakban: Gossman)

elméletek és az őket övező viták, némi fáziseltolódással, átszivárogtak az amerikai történetírás területére is. Az 1950-es és 1960-as években induló ún. kvantifikációs – nevezhetnénk akár neopozitivista – történetírói irányzat objektivitását és tudományos voltát egyre több támadás érte. Ellenfeleik szerint a számokkal, grafikonokkal, komputerizált adatsorokkal operáló történészek semmivel sem kerültek közelebb a történelmi igazsághoz, mint a hagyományos narratív formával élő pályatársaik, sőt az egzakt tudományok területéről (mint például a matematikából) átvett módszerek alkalmazása azt a téves nézetet kelti az olvasóban, mintha ez a fajta egzaktság lehetséges lenne ebben a diszciplínában.[5]

A fordulópontot ebben a folyamatban mindenképpen Hayden White *Metahistory*-ja jelentette. White felfogása szerint a történelmi szövegek mélyén olyan látens jelentés található, mely általában költői és nyelvi természetű. Ez a metatörténelmi összetevő tulajdonképpen az, amely megadja a történelmi munka jelentőségét; ahogy White fogalmaz: a történelmi munka „elbeszélő prózában megjelenő verbális struktúra".[6] Ennek megfelelően a történész feladata lényegében költői feladat, amennyiben ő határozza meg a tanulmányozandó területet, az adott témában felhasznált eszközöket, forrásokat, s ő teremt egységet nyelvi eszközökkel. Rendkívül kérdéses azonban a tartalom mibenléte. A történész „tényekkel" dolgozik. De mik is ezek a „tények"? Továbbá: mi a kapcsolat a „tények" és az őket jelölő szavak között, illetve a szavakkal, a nyelvvel dolgozó történész és maga a nyelv között? A szavak szöveget alkotnak; mit kezd azonban a történész ezekkel a szövegekkel? Ezek jelentik talán a valóságot vagy pedig a történelmet? A tények nem maguktól keletkeznek, s a szavak, a szövegek sem, hanem emberek hozzák őket létre. A történelem létrehozásában – amennyiben elfogadjuk Schiller, Droysen, Nietzsche, White, vagy Roland Barthes, Jacques Derrida, Michel Foucault, Paul de Man, stb. nézetét – a történész kulcsszerepet játszik mint közvetítő, sőt, mint a „történelem" létrehozója. Ha pedig ez igaz, mennyire vindikálhatja magának a történész az objektivitást; mennyire tekinthető szubjektívnak, vagy relatívnak az általunk ismert történelem – mennyire igaz az, amit Carl N. Becker 1931-ben úgy fogalmazott meg az *American Historical Society* frissen megválasztott elnökeként, hogy „minden ember a maga történésze"?

A történetírás nyersanyagát a tények jelentik, s Arisztotelész óta hagyományosan ez az egyik, ha nem a legfontosabb ismérve az irodalommal vagy filozófiával összehasonlítva.[7] A tények mibenléte viszont rendkívül kérdéses, s a

[5] Lásd: Fogel, Robert – Engerman, Stanley: Time on the Cross. 1-2. kötet. New York, 1974. című tanulmányának megjelenését követő vitát, melyben Herbert Gutmantól kezdve Eugene D. Genovese-ig bezáróan az amerikai rabszolgasággal foglalkozó szinte valamennyi történész erős kritikával illette az ún. „kliometria" túlzásait.

[6] White, Hayden: Metahistory. Baltimore and London, 1973. IX. (a továbbiakban: White 1973.)

[7] „A történetírót ugyanis nem az különbözteti meg, hogy versben vagy prózában beszél-e (mert Hérodotosz művét versbe lehetne foglalni, versmértékben is történetírás maradna, mint versmérték nélkül), hanem az, hogy az egyik [a történész] megtörtént eseményeket mond el, a másik [a költő] pedig olyanokat, amelyek megtörténhetnek." Arisztotelész: Poétika. Ford. Sarkady János. Budapest, 1974. 22.

történetírás mindig is kulcsfontosságúnak ítélte a forráskritikát, amelynek során az adott tény, dokumentum, stb. keletkezésének feltárásából igyekezett fényt deríteni annak „valódiságára", „objektivitására" s az általa leírtak „valódiságára". A verifikációs folyamatban a történész áll a középpontban, s ez mindenképpen torzít a „valóságon". Nem véletlen tehát, hogy Friedrich Schiller, nagyjából a „tudományos" történetírás megszületésével egyidőben – amelyet sokan Barthold Georg Niebuhr *Römische Geschichte*-jének megjelenésének időpontjával, az 1810-es évekkel azonosítanak – felhívta a figyelmet a „der Gang der Welt" és a „der Gang der Weltgeschichte" közötti különbségre: a történelem a meglévő tények alapján elvégzett mesterséges rekonstrukció, s a történelem menete nem szükségszerűen azonos azzal, ahogy az a történetírásban megjelenik.[8] A kérdés az, hogy mennyire lehet önkényes a múlt rekonstruálása. Az Egyesült Államokban az erről folyó vita egy princetoni történésznek, David Abrahamnak a weimari Németországról készített tanulmánya kapcsán kapott új erőre. Abrahamot elismert történészek egy csoportja a hibás idézetekért, a forrásokból levont téves következtetésekért és az egy történelmi munkától elvárható tudományos kritériumok túlságosan szabados kezeléséért marasztalta el. A „védelem" oldalán hasonlóan nagy nevek sorakoztak fel: Arno Mayer szerint a kritikusok mindössze a szerző marxista álláspontja miatt támadták a könyvet, Lawrence Stone a nyilvánvaló hibákat igyekezett jelentéktelennek beállítani, s Carl Schorske szerint azok nem befolyásolták Abraham alapvetően helyes végkövetkeztetéseit.[9] A legszélsőségesebb véleményt Thomas Bender fejtette ki, aki a bírálókat naivsággal vádolta, amiért azok a „történelmi tények" bizonyosságában hisznek, s leszögezte: a történelmi munkák esetében a „történelmi képzelet" játssza a legfontosabb szerepet, mely mindenképpen előnyt élvez a dokumentumokkal és tényekkel szemben, sőt kifejezetten veszélyesnek minősítette a „tények fetisizálását."[10] Mások azonban még ennél is tovább mentek a tények valóságértékének tagadásában. Amíg Bender és társai a tényeket a képzelet alá rendelték, többen egyenesen a képzeletből vezették le a tényeket. Claude Lévi-Strauss felfogása szerint a történész vagy a történetivé válás közvetítője alkotja meg a történeti tényt absztrakción keresztül, ezért a historiográfia minden ízében konstruktivista; Robin G. Collingwood arról beszélt, hogy a „múlt egyszerűen nem létezik", kizárólag mai tények léteznek. Lényegében hasonló álláspontot foglalt el Charles A. Beard, aki Becker mellett a történelmi relativizmus másik nagy amerikai úttörője: az ő felfogása szerint egy adott korszak, esemény, személy, stb. történelme az azt megíró történész társadalmi és elméleti hátterétől függ.[11] Ugyanilyen módon nyilatkozott Paul Valéry, Martin Heidegger, Jean-Paul Sartre is a már idézett Lévi-Strauss és Foucault mellett azzal a különbséggel, hogy ők mindezt társadalomkritikájukhoz kapcsolták, azaz azt hangsúlyozták, hogy a történelmi rekonstrukció fiktív jellege a fennálló – burzsoá – társadalom ideológiai

[8] Lásd: Gossman 241.

[9] A vitát illetően lásd Himmelfarb, Gertrude: Telling It As You Like It. *Times Literary Supplement*. October 16, 1992. 13. (a továbbiakban: Himmelfarb 1992.)

[10] Bender, Thomas: Facts and History. *Radical Historical Review*, no. 32 (1985). 82-83.

[11] Lásd: Rusch, Gebhart: A történelem, az irodalomtörténet és a historiográfia elmélete. Helikon, 1993/1. 57-58.

alapvetését igyekszik a múltra kivetíteni; más szavakkal: a múlt feletti ellenőrzés a jelen ellenőrző mechanizmusának része.[12] A legszélsőségesebb dekonstrukciós álláspontok pedig teljes mértékben egybemossák a levéltári tényeket a tiszta fikcióval.[13] Az amerikai dekonstrukciós történetírás talán legismertebb alakja, Dominick LaCapra magát a kronológiát is önkényesnek véli, amennyiben véleménye szerint a „Krisztus születése előtt" és a „Krisztus születése után" viszonyítási pontok kizárólag a történészek konvencióján alapszanak. A posztmodern történész feladata a tények, az ok-okozati összefüggések, a kronológia, stb. „zsarnokságától" való megszabadulás, s – Theodore Zeldin szavaival élve – olyan „szabad történelem" létrehozása, amelyet más néven fikcióként ismerünk. Az ehhez megfelelő technika pedig a festészetből átvett *pointilliste* módszer lenne, amely az olvasót is felszabadítja a szerző zsarnoksága alól, s olyan nézőpont kialakítását teszi számára elérhetővé, amely a legjobban megfelel neki.[14] Végső soron tehát e felfogás szerint mind az alkotó, mind a befogadó, az olvasó, megszabadulna a történelmi determináltságtól, s nem mint saját korának társadalmi-politikai foglya szemlélhetné a történelmet. Ha pedig ez így van, akkor – paradox módon – éppen ez, kora szubjektivitásának lerázása teszi számára lehetővé egy objektívabb nézőpont kialakítását a történelemben.

A tények vizsgálatából kiindulva a posztmodern történetírók eljutottak az objektív tények tagadásához, az arisztotelészi dichotómia lebontásához. Ha nincsenek objektív tények, akkor nem is alkothatunk objektív „igaz – nem igaz" kijelentéseket az egyes történelmi munkák tartalmát illetően, mert nem állnak rendelkezésünkre külső viszonyítási pontok – ellentétben a természettudományokkal. Ebből következően tartalmi szempontból értékelhetetlenekké válnak a történelmi munkák, s azok értékét más, formai, nyelvi szempontok figyelembevételével lehet csak eldönteni. White szavaival élve „bármely olyan területen, amelyet eddig még nem süllyesztettek le (vagy emeltek fel) a valódi tudomány státusába, a gondolat a nyelvi kifejezés foglya maradt."[15] Ezért a történetírásban is az esztétikai vagy erkölcsi értékrendszereket kell érvényesíteni az episztemológiai helyett. Ha viszont a történelmet a nyelv oldaláról próbáljuk megragadni, újabb problémákba ütközünk. Azt már láttuk, hogy a posztmodern történetírók időnként kétségbe vonják maguknak a tényeknek a létezését is. Hogyan állunk azonban a szavakkal, a nyelv építőköveivel? A dekonstrukció a szavak jelentését is vizsgálat alá vonta, s úgy találta, hogy a szavak jelentése az azokat használó személytől függ, akár az alkotóról, akár a befogadóról van is szó,

[12] Lásd: White 1973. 2.

[13] Lásd: Schama, Simon: Dead Certainties. (Unwarranted Speculations). New York, 1991; valamint nézeteinek kritikáját: Stone, Lawrence: History and Postmodernism. III. Past and Present, no. 135 (1992). 189-194. Lásd még: A történelem, mint veszélyeztetett faj? Viták a posztmodern történetírásról. (Deák Ágnes recenziója a *History and Theory* és a *Past and Present* folyóiratokban folyó polémiákról) AETAS 1994/3. 155-161. [*A szerkesztő jegyzete*]

[14] Lásd: Himmelfarb 1992. 12. Jean-François Lyotard szerint a 19-20. századot egyetlen eszme uralja, az *emancipáció* eszméje; a dekonstrukció – elsősorban az irodalomtudomány területén – pontosan ennek az eszmének a megvalósítására törekszik, azaz a szerző „uralma" alóli felszabadításra. Vö.: Habermas, Jürgen – Lyotard, Jean-François – Rorty, Richard: A posztmodern állapot. Budapest, 1993. 252. (a továbbiakban: Habermas–Lyotard–Rorty)

[15] White 1973. XI.

tehát nem beszélhetünk állandó kapcsolatról a jelenség és az azt leíró szó között. Nem léteznek „tények" a nyelv hatókörén kívül: a nyelv maga viszont „többértelmű", „kriptikus", melyet dekódolni kell, mielőtt bármilyen értelmet tulajdonítanánk neki. A történészek azonban pontosan erre a dekonstrukció hívei által kétségbe vont állandóságra építenek mesterségük gyakorlásában, sőt az olvasók is erre támaszkodnak, amikor a történészek által közvetítetteket olvassák. A baj az, hogy nem található egyetlen megfelelő, „helyes" kód sem: az egyik ugyanolyan jó/rossz, mint a másik.[16] A kontextualisták, így Quentin Skinner és J. G. A. Pocock ezért arra a következtetésre jutottak, hogy a múlt bizonyos fokú – de sohasem teljes – megismerése kizárólag a nyelv térben és időben való meghatározottságának figyelembevételével lehetséges. Más kontextualisták azonban még ennek a lehetőségét is tagadják. A szerző ugyanis a jelen társadalmi körülményei által meghatározott személy, aki a múlt bármilyen fokú rekonstruálásában új realitásokat hoz létre, nem pedig olyanokat, amelyek a múltat tükrözik. A szavak mindössze további szavak felé mutatnak, amelyek olyan társadalmi valóságokat takarnak, amelyeknek a megismerésére csak *akkor és ott* nyílhatna lehetőség.[17]

A posztmodern történészek által létrehozott alkotások „szövegekként" jelennek meg. Mint ilyenek, az irodalmi alkotások attribútumaival bírnak, s ennek a logikának az alapján elemzi Hayden White *Metahistory*-jában a 19. századi történészeket irodalmi kategóriák alapján. Véleménye szerint a történész elsősorban költői feladatot lát el, amikor kijelöli a történelmi mezőt, és az ott történteket különböző elméletek, valamint nyelvi eszközök segítségével, s megmagyarázza, ahogy „azok valóban megtörténtek."[18] Érvelése szerint egy-egy múltbeli eseményről – a tények, a leírásukra használt szavak, valamint a szerzők szubjektivitása folytán – egymással tartalmi szempontból egyenértékű, de egymásnak akár homlokegyenest ellentmondó interpretációkat is létre lehet hozni.[19] Ebből egyrészt az következik, hogy azok csak egymással összehasonlítva válnak értelmezhetővé, másrészt pedig a stílus válik az egyetlen vitatható témává: a tartalom a stílusból következik. Azaz: a posztmodern irányzat számára a tények/bizonyítékok nem a múlt felé mutatnak, hanem a többi, hasonló tárgykörben publikált interpretáció felé. Ez a kör végtelen; mindig akad egy újabb interpretáció: az olvasó, vagy egy másik történész. Miután a történelmi nar-

[16] Vö.: Himmelfarb, Gertrude: Some Reflections on the New History. *American Historical Review*, vol. 94. no. 3 (June 1989). 661-670. (a továbbiakban: Himmelfarb 1989.)

[17] A nyelv és a szavak jelentésének problémáira lásd többek közt Harlan, David: Intellectual History and the Return of Literature. *American Historical Review*, vol. 94 (June 1989). 581-609.; valamint Toews, John E.: Intellectual History after the Linguistic Turn: The Autonomy of Meaning and the Irreducibility of Experience. *American Historical Review*, vol. 92 (October 1987). 879-907. A szavak korabeli jelentésének és modern értelmezéseinek kérdéseire lásd Davidson, James West–Lytle, Mark Hamilton: After the Fact. New York, 1992. 3. fejezet. (magyar fordításban: A tények nyomában. Budapest, 1995.)

[18] White 1973. X. Karl R. Popper „előre kialakított szelektív nézőpont"-okról ír, melyek rendszerint nem tesztelhetők. Popper, Karl R.: A historicizmus nyomorúsága. Budapest, 1989. 156.

[19] Paul Wayne megfogalmazása szerint: „a történelmi eseményeket hasonló valószínűséggel többféle módon is meg lehet fogalmazni." Idézi: White, Hayden: Between Science and Symbol. *Times Literary Supplement*. January 31, 1986. 109. (a továbbiakban: White 1986.)

ratívák öntörvényűek, a tények és az értékek birodalma elválik egymástól. A múltra vonatkozó szövegeket kizárólag propozíciókként foghatjuk fel: egy „javaslat, indítvány" pedig nem lehet „igaz vagy hamis".

A felfogás ugyancsak feltételezi a szöveg autonóm jellegét, amennyiben annak elkészülte után a szerző elveszti autoritását fölötte, s annak egyes interpretációit kizárólag az adott társadalmi-politikai környezet határozza meg, amelyben olvassák. (Egyes dekonstruktőrök ezzel kapcsolatban „a szerző haláláról" beszélnek.) Az amerikai dekonstrukciós iskola egyik kiválósága, Jonathan Culler egyetértően idézi Norman Hollandot, aki szerint „egy munka jelentősége az olvasó élményében rejlik; s minden olvasó a saját »identitásának« megfelelő élményekkel rendelkezik."[20] Ez a gondolat központi jelentőségű a dekonstrukció hívei számára, hiszen ezzel megszabadítják a szöveget a szerző „zsarnokságától". Ami pedig magukat a történelmi szövegeket, azaz a dekonstrukció olvasatában magát a történelmet illeti, ez a mozzanat felszabadítja a történelmet a történészek uralma, ellenőrzése alól, s a történelem nemcsak egy privilegizált kisebbség tulajdona lesz, hanem mindenkié. Ez azt is jelenti, hogy a történelem beleolvad egy „*le texte général*"-ba (Jacques Derrida), amelynek nincsenek mesterségesen meghatározott határai, s ebből következően végtelen számú jelentéssel is rendelkezik. Ilyen értelemben a dekonstrukció nem olyan elmélet, amely a jelentés megtalálására vagy meghatározására szolgál; mindössze feltárja az egyes elméletekben rejlő hierarchikus kapcsolatokat, és lehetőséget ad az olvasónak arra, hogy az alkotás folyamatában aktív résztvevőként maga alkossa meg különböző interpretációit.[21]

Mindezek a történetírásnak tulajdonított tulajdonságok egyértelműen az irodalom felé mutatnak, s az irodalmi műfajokon belül is a narrativitás okán a regény felé. Dominick LaCapra egyenesen követendő példaképet lát a regény műfajában a kultúrtörténetet író történészek számára;[22] Lukács János a történetírást gondolatformának tekinti, amely nem társadalomtudomány, hanem az emberismeret és az önismeret egy formája, s úgy véli, a 17. század vége óta a történetírás és a regényirodalom ugyanazon tudatalakulásnak, tudatfejlődésnek a szerves része, illetve következménye.[23] Mott F. Oja véleménye szerint nincs abszolút minőségi különbség a narratív történet és a narratív regény között: egyetlen kontinuum két pólusán állnak. Ezen a képzeletbeli skálán csak azon az alapon tehetünk különbséget közöttük, hogy egy adott eseménysor ábrázolása mennyire felel meg annak, amit egy adott történelmi kontextusban létező egyedekről és társadalomról tudunk, vagyis aszerint,

[20] Culler, Jonathan: On Deconstruction. Ithaca, N. Y., 1982. 64. (a továbbiakban: Culler)

[21] Lásd: Culler. 130. A jelentést F. R. Ankersmit úgy értelmezi, mint egy másik személynek (történész, regényíró, stb.) a világról kialakított nézeteit; ebből következően a jelentés elfogadása a szerző-olvasó hierarchikus viszonyához vezetne, hiszen azt jelentené, hogy mások szemén keresztül szemléljük a világot. Ankersmit, F. R.: Historical Representation. *History and Theory*, vol. 18. no. 3 (1988). 210. (a továbbiakban: Ankersmit 1988.)

[22] Idézi White 1986. 110.

[23] Lásd: Lukács, János: Történetírás és regényírás: avagy a múlt étvágya és íze. Történelmi Szemle, 1985. 2. sz. 280-288. Charles Taylor mindezt úgy fejezi ki, hogy „a múlt a jelen része, és így a múlt vizsgálata saját magunk megértésének eszköze". Idézi: Jurist, Elliot L.: Recognizing the Past. *History and Theory*. vol. 31. no. 2 (1992). 165.

milyen mértékben fogadjuk el, hogy a leírtak az adott korban egyáltalán megtörténhettek.[24]

Az Oja által javasolt elméleti keretet felhasználva a következő sémát lehet felállítani. A skála egyik végén a krónika található a maga nyerseségében és szerkesztetlenségében. A minőségi ugrást a történelmi mű irányába az jelenti, hogy a szerző alkotó módon felhasználja a rendelkezésére álló nyersanyagot: szelektál, formába önti a történetet, melyet kezdettel és befejezéssel lát el, kiemel vagy elhagy részeket, s valamilyen módon magyarázatot ad, interpretál, ha mással nem, magával a kiválasztással foglal állást. A folyamat során létrehozott elbeszélés eszközeiben már közelebb áll a kontinuum másik szélén található regényhez, mint a krónikához. Az *Annales* ezért is utasítja el a narratívát – minden elbeszélés egyben bizonyos fokú hamisítás is: egy történet egy bizonyos szempontból való elbeszélése szükségszerűen egy adott magyarázat „zsarnokságát" jelenti az összes többi lehetségessel szemben. Ezért sem szabad a történelmi elbeszéléseket az „igaz – nem igaz" perspektívájából vizsgálni, vagy – ahogy Jean-François Lyotard és Roland Barthes véli – ezért kell azokat felmenteni az „igazság kritériuma" alól.[25] További kérdések is felmerülnek az elbeszélést, a narrációt, mint a történészek eszközét illetően. A történészek alapvetően kétfajta tevékenységet végeznek: a kutatást és az eredmények „elbeszélését". Az elbeszélés során a szerzők bizonyos törvényszerűségeket és konvenciókat vesznek figyelembe, például alapvetően az ok-okozati modell alapján dolgoznak.[26] Maguk a történészek sem tudnak azonban megegyezni a társadalmi ok-okozati törvények pontos meghatározásában, valamint abban sem, milyen formában kellene azokat megjeleníteni. Miután a posztmodern történetírás olyan erős szkepszissel viseltetik a törvényekkel szemben, az irányzat legismertebb tagjai a formai kérdésekre koncentrálnak elsősorban, s magának a stílusnak a megválasztásával foglalnak – közvetetten – állást egyes kérdésekben. Anélkül, hogy részletesebben ismertetnénk White tipológiáját, legyen elég itt megjegyezni, hogy az amerikai történész az ironikus stílust helyezi előtérbe a metaforával, a metonímiával és a szinekdochéval szemben, mert az az *aporiából* („kételkedés") indul ki, amikor a szerző előre jelzi a saját kijelentéseit illető valódi vagy ál-kétkedését, míg maga az ironikus stílus radikálisan önkritikus nyelvi paradigmát nyújt. Az irónia egyben – s ebben rejlik a posztmodern történetírás szempontjából a legfontosabb mozzanat, amely szinte predesztinálja ezt a stílust erre a megkülönböztetett helyre – relativista és transzideologikus.[27] A választott stílustól függetlenül azonban a „valóság" megváltoztatása/meghamisítása elkerülhetetlen a történész számára, mert nincs menekvés a heideggeri „hermeneutikai körből": a kutatást a hagyományok, érdeklődési kör, valamint a kutató elvárásai szükségszerűen befolyásolják. Mindez hatással van a kutató által felfedezett anyagra,

[24] Oja, Mott F.: Fictional History and Historical Fiction: Solzhenitsyn and Kis as Examples. *History and Theory*, vol. 27. no. 2 (1988). 112., 115.

[25] Vö.: Norman, Andrew P.: Telling It Like It Was: Historical Narratives On Their Own Terms. *History and Theory*, vol. 30. no. 2 (1991). 119-135.

[26] Az „ok-okozati" modellt Nietzsche dekonstruálta, mondván az ok-okozati struktúra felfogása egy kronológiai megfordítás („chronologische Umdrehung") eredménye. Vö.: Culler 86.

[27] White tipológiáját részletesen lásd White 1973. IX-X és 31-37.

tehát a történelmi kutatás és a történetírás megváltoztatja a kutatót, a kutatott témát és a közönséget egyaránt.[28] Ugyancsak a posztmodern gondolat egyik tétele, hogy az elbeszélés az események felidézését és a magyarázatot egybemossa. Ebből a szempontból érdekes módszertani kísérletnek minősült Robert Fogel és Stanley Engerman *Time on the Cross* című munkája (1974), amelyben a szerzők két külön kötetbe foglalva megkísérelték fizikailag is elválasztani a tényanyagot a magyarázattól. Némileg hasonló gondolatot vetett fel Hayden White, amikor a történelmi munkák elsődleges és másodlagos referenciahordozójáról beszélt. Felfogása szerint az előbbi a múltbeli eseményekre utal, míg az utóbbi az elképzelt valóságra. Ő maga korábbi gondolataihoz híven kitart a „valósággal" szemben az elképzelt elsődlegessége mellett.[29]

Ugyanakkor a regény is elmozdul napjainkban a történelem felé, amennyiben egyre többen elvetik a realizmust, egyre inkább eltűnik az egyén mint a cselekmény összetartó ereje s a szépírók is egyre nagyobb figyelmet szentelnek a szintaxis és a szavak korlátozó és egyben felszabadító voltának. Mindkét műfajban egyre inkább a diszkontinuitás veszi át a kontinuitás helyét. Az amerikai történetírásban mindez azzal járt, hogy a II. világháború utáni ún. konszenzus-iskola eredményeit már az 1960-as évek elejétől megkérdőjelezték, s az elkövetkező években olyan új történeti iskolák születtek, mint az „új társadalomtörténet", az „új politikatörténet", a modern számítástechikát nagymértékben igénybe vevő „kliometrikusok", a „politikailag helyes" (politically correct) és az amerikai történelmet a kisebbségek, a nők, a bennszülött amerikaiak szemszögéből leíró műhelyek – egyszóval megszűnt a szakma egysége, és teljes mértékben polarizálódott és fragmentizálódott az amerikai történetírás, amelyben a posztmodern szemlélet szerint senki sem vindikálhatja magának a jogot arra, hogy bármiféle elsőbbségre tegyen szert a többivel szemben. A posztmodern történetírást továbbá egy olyan paradigmaváltás is jellemzi, amit Jörn Rüsen a *makrohistorische Strukturen*ből a *mikrohistorische Situationen und Lebensverhältnise* felé való átmenetként jellemzett; vagyis eszerint a múlt lényege *nem* a múlt lényege, hanem a múlt félresikerült pillanatai, jelentéktelen apróságai, azok a pillanatok, amikor a múlt öntudatlanul „kiadja magát."[30] Ilyen szempontból akár posztmodernnek is minősíthetnénk minden olyan próbálkozást az Egyesült Államokban, mely a történelmet nem „felülről lefelé", hanem „alulról felfelé" kísérli meg bemutatni, kezdve Studs Terkel „oral history"-jától Ronald Takaki *A Different Mirror (A History of Multicultural America)* (1993) című kötetéig, mely utóbbi az ország történetét hat etnikai csoport története köré építi, s amelyben csak marginális szerepet kapnak az eddig az Egyesült Államok történetéről szóló művekben sokszor domináló fehérek.

[28] Vö.: Meggill, Allan: Recounting the Past: Description, Explanation, and Narrative in Historiography. *American Historical Review*, vol. 94 (June 1989). 627-653.

[29] Lásd: Kausteiner, Wulf: Hayden White's Critique of the Writing of History. *History and Theory*, vol. 32. no. 3 (1993). 282.

[30] Vö.: Ankersmit, F.R.: History and Postmodernism. *History and Theory*, vol. 28, no. 2 (1989). 137-153. (a továbbiakban: Ankersmit 1989.)

Összevethetők-e egymással a történelmi narratívák? A posztmodern szerzők határozott „nemmel" válaszolnak erre a kérdésre. Két alapvető indokkal támasztják alá ezt a véleményt. Egyetlen elbeszélés sem pusztán a múlt valóságának tükrözése vagy mása – ahogy Erich Gombrich kifejezte, „a művészet mint a művész által használt nyelv nem a valóság mimetikus reprodukciója, hanem annak helyettese vagy pótléka"[31] –, mivel a múlt realitása, definíciószerűen, már nem jelenidejű. Éppen ezért lehetetlen összehasonlítani hasonló eseményekről vagy helyzetekről készült különböző leírásokat azokkal az eseményekkel és helyzetekkel, amelyeket ábrázolni szeretnének. Másrészt, a történelmi narratívákat retorikai alakzatok határozzák meg, így tehát kizárólag esztétikai kategóriákat alkalmazhatunk egy-egy történelmi mű megítélésére.

A történetírás tudományos voltának megmentésére tett érdekes kísérletet Leon Goldstein (*Historical Knowing*. Austin, Tx. and London, 1976). A kutatást és annak közzétételét szolgáló elbeszélést ő is kettéválasztja, de az előbbit infrastruktúrának, míg az utóbbit egyszerű felépítménynek nevezi, „a történetírói vállalkozás azon részének, amely a nem történész fogyasztók számára látható abból, amit a historikus létrehoz."[32] Véleménye szerint az előbbi képezi a történelem tudományos oldalát, az évszázadok alatt kialakult kutatási technikákat és a kutatási területek összességét. Lionel Gossman osztja Goldstein aggodalmát, mely szerint a történelmi és a fikciós elbeszélés egybemosása, valamint a történetírás „költői" oldalának túlhangsúlyozása olyan felületes és felelőtlen relativizmushoz vezethet, amely védtelenné teszi az embereket a veszélyes mítoszokkal és eszmékkel szemben, mivel minden szilárd tájékozódási pontot elveszítenek. Nem fogadja el viszont Goldstein azon elképzelését, mely két, élesen elválasztott mozzanatra osztja a történetírás folyamatát, és az egyikről, a narratív részről könnyedén lemond az esztétika javára. A történelmi kutatás ugyanis szerinte mindössze a történetírói munka egy része: a történész több, mint a „tények" összegyűjtője. Ez a feladat szükséges, ám nem elégséges feltétele a történészi munkának; az összegyűjtött anyag rendszerezése, az adathalmaz egységbe integrálása legalább olyan fontos, mint a másik fázis.[33]

A fentiek alapján egyáltalán nem meglepő, hogy a posztmodern történelemfelfogás tagadja az objektivitást. A történetírói folyamat minden egyes alkotóelemének szubjektivitását hangsúlyozza, s az eredmény is természetesen szubjektív. Michel Foucault nyomán számos posztmodern történész azt az álláspontot tette magáévá, hogy mivel a történelmi műveket a szerzők társadalmi-politikai körülményei határozzák meg elsősorban, a keletkezett alkotások is politikai jellegűek, méghozzá a mindenkori „jelen" politikai viszonyait ismerhetjük fel a háttérben. A francia filozófus azonban kitágította a „politikai" szó jelentését, szerinte ugyanis a kifejezés a legszélesebb értelemben vett erőviszonyokat: szexuális, személyi, faji, társadalmi, stb. erőviszonyokat foglalja magában. Foucault egyik amerikai követője, Joan Wallach Scott ezért úgy véli, hogy ha például a nők történetét akarjuk megírni, nem

[31] Ankersmit 1989. 141.

[32] Idézi Gossman 298. Goldstein véleménye érdekesen összecseng Lyotard megjegyzésével, mely szerint a narrativitással egyszerűen „fogyaszthatóvá" teszik a tudósok a tudásukat. Habermas–Lyotard – Rorty 63.

[33] Lásd: Gossman 298-306.

elég az általunk róluk tudni vélt anyagot a meglévő történelembe belefoglalni, hanem teljesen új történelmet kell írnunk.[34] Az ún. konzervatív amerikai történeti iskola már az 1960-as évek elején riadót fújt ez ellen a szemlélet ellen. Carl Bridenbaugh 1962-ben szót emelt a szűk specializáció ellen, mely a „közös kultúra" erózióját hozza magával. Az „uralkodó narratíva" viszont – vélik a posztmodern hívei – kirekesztésen alapult; az amerikai történelmet illetően a fehér amerikaiak története képezte a történet középpontját, mert túlnyomórészt fehér férfiak művelték a szakmát: a posztmodern történetírás ezzel szemben csak megkísérli leírni az eddig mellőzött csoportok történelmi élményeit, s ha ez nem egyezik a fehérek történelmével, az nem a történetírók „hibája", hanem a történelemé. Mivel a történetírás mindenekfelett értelmezést jelent, ezért a levont következtetések mindig viszonylagosak, a rendelkezésre álló ismeretektől függnek.[35]

A posztmodern amerikai történetírás a történetírás társadalmi determinációjának klasszikus példájaként a multikulturális társadalommal együtt jelent és erősödött meg. Ilyen módon a történészek között folyó vita része lett egy heves, az Egyesült Államok jelenéről és jövőjéről folyó társadalmi vitának. A posztmodern bírálói azt vetik az irányzat szemére, hogy a tudás, az értékek és a racionalitás viszonylagosságának hangsúlyozásával a társadalmat és az autoritást akarják aláásni. Érvelésük szerint a posztmodern irányzat nem ismer el valóságot a nyelven kívül, s mivel a hagyományos nyelvi struktúrákat felbontja, ezáltal közvetetten a társadalmat bomlasztja. A kritikusok a posztmodern képviselőinek a „hagyományos" értékekben hívők elleni vádját, ti. hogy azok szűk, többnyire burzsoá, politikai érdekeket képviselnek, visszafordítják a posztmodernekre, s azt állítják: a múlt dekonstruálásával a múlt „szövegét" (azaz történelmét) s az összes korábbi történelmi munka „szövegét" is új történelmekké lehet formálni az alkotó faji, osztály vagy nemi irányultsága szerint – s pontosan ekkor jönnek létre a szűk csoportérdekeket képviselő történelmi narratívák, melyek a múlt egysíkú, bevallottan részrehajló s ezért hamis képét adják. Még ennél is súlyosabb vád a posztmodern képviselői ellen, hogy a történelem teljes relativizálása szinte felhívást jelent a *creatio ex nihilio*-ra.[36] Az értékek elutasításának bírálatában érdekes módon egymásra találtak a konzervatívok és a marxisták az Egyesült Államokban. A marxista irodalomkritikus Frederick Jameson kritikájának a lényege az, hogy a posztmodern képviselői a múltat megszűntették és helyette összefüggéstelen „jeleneket" hoztak létre, miközben az igazság fogalmát értéktelen metafizikai kacatként kidobták a történettudomány tárházából.[37] A történelmi leírás, bármiféle történelmi leírás azonban valamilyen szintű ismeretet tételez fel a múltról. Az ismeret maga viszont feltételezi, hogy valamilyen „igazság" birtokában van annak

[34] Vö.: Himmelfarb 1989.

[35] A vitát illetően lásd Scott, Joan Wallach: History in Crisis? The Others' Side of the Story. *American Historical Review*, vol. 94. no. 3 (June 1989). 680-92.

[36] A posztmodern történetírás kritikájára lásd többek közt Himmelfarb 1992. A posztmodern általánosabb kritikájára lásd Bloom, Allan: The Closing of the American Mind. New York, 1987. A multikulturális társadalom szélsőségeinek bírálatára lásd Schlesinger, Arthur M., Jr.: The Disuniting of America. New York–London, 1992.

[37] Idézi Zagorin, Perez: Historiography and Postmodernism: Reconsiderations. *History and Theory*, vol. 29. no. 3 (1990). 265.

tulajdonosa. Azaz a posztmodern sem menekülhet az „igazság"-tól, s ebből következően az értékítélettől. Nyilvánvaló, hogy a társadalomtudományokban abszolút igazságok nincsenek. Karl Popper gondolatának parafrázisával élve: sohasem juthatunk el az abszolút bizonyossághoz, a legtöbb, amit tehetünk, az, hogy az ún. eliminacionizmus eljárásával kirostáljuk az objektív igazságtól távolabb eső magyarázatokat, és így egyre közelebb jutunk a megoldáshoz.[38] Ez az eljárás azonban nem alkalmazható a posztmodern gondolatkörén belül, hiszen – amint azt már korábban láttuk – White és társai a történelmi szövegnek a múlthoz viszonyított autonómiáját tételezik fel, s ebből a kiindulópontból jutnak el egyrészt a történelem esztétizálásához, másrészt ahhoz a gondolathoz, hogy ezeknek a szövegeknek kizárólag egymásra vonatkoztatva van értelmük. Jean-François Lyotard más oldalról közelíti meg a kérdést, de hasonló következtetésekre jut. Lyotard a 19. és a 20. században a történelmi létezés legitimizálására használt ún. *metarécits* és a jelen kapcsolatáról írva azt állítja, hogy az egyes történelmi fogalmak *metarécits*-jeit a jelen döntő eseményei teljesen eltorzították vagy megváltoztatták, így, például a szocialista forradalom *metarécit*-jét Sztálin és a gulágok, a racionalitását Auschwitz, a szabad piacgazdaságét a kapitalista gazdaságok visszatérő válságai.[39] Vita folyik azonban a posztmodern iskolán belül arról, hogy a Lyotard által *metarécit*-nek nevezett racionalitás egyáltalán létezik-e valamilyen formában; többek, közöttük Jürgen Habermas véleménye szerint az teljesen felbomlott, s ez a történelem végét is jelenti, ami a posztmodern gondolat egyik központi eleme.

Ez lenne valóban a történelem vége? Chris Lorenz véleménye szerint létezik egy harmadik, köztes út is a pozitivizmus és a posztmodern jelentette végletes relativizmus között. Lorenz ezt az átmeneti megoldást Hilary Putnam nyomán „belső realizmus"-nak nevezi.[40] Mint minden realizmus, ez is bizonyos alapvető előfeltevésekből indul ki, melyeknek az a lényege, hogy a valóság az ismeretektől függetlenül létezik, ebből következően – tudományos – kijelentéseink erre a tudatunktól független valóságra utalnak még akkor is, ha – ahogy azt a posztmodern gondolat állítja – a valóság és az azt kifejező nyelv közötti viszony nem „tiszta". Nem teljesen igaz az az állítás, hogy mivel a történelem nem az anyagi valósággal foglalkozik – a természettudományokkal ellentétben – nem is fogható fel a „valóság" ismereteként. A történelem nyersanyagát egyedi egzisztenciális kijelentések alkotják, melyek a valóság egy darabját tükrözik; tehát – vallja Lorenz – a történetírás kettős tükrözésnek is felfogható, mely torzíthat ugyan, de mégis a múlt valóságának egy szeletét adja az olvasónak, úgy, „ahogy az megtörtént".

[38] Popper falszifikációs tételére lásd Kelemen János előszavát. In: Popper 5.

[39] Vö.: Vattimo, Gianni: The End of (Hi)story. In: Zeitgest in Babel. The Postmodernist Controversy. Ed. Ingeborg Hoesterey. Bloomington and Indianapolis, 1991. 132-133.

[40] Lorenz, Chris. Historical Knowledge and Historical Reality: A Plea for „Internal Realism". *History and Theory*, vol. 33. no. 3 (1994). 307.

HAYDEN WHITE

A narrativitás szerepe a valóság reprezentációjában*

A narrativitás természetének vizsgálata módot ad arra, hogy elgondolkodjunk a kultúra, sőt meglehet, maga az emberi lényeg természetéről is. Oly természetes az a késztetés, hogy elbeszéljünk, s oly elkerülhetetlennek látszik, hogy a narráció formájában számoljunk be mindarról, ami a valóságban történt, hogy a narrativitás csak olyan kultúrákban jelenthetett problémát, amelyekből hiányzott, vagy ott, ahol – ahogy az a jelenlegi nyugati intellektuális és művészi kultúra egyes területein történik – a narrativitást programszerűen tagadják. A kultúra velejáró általános jellemzőjeként felfogva a narratíva és a narráció sokkal inkább egyszerű ténynek tűnik, mint problémának. Ahogy a néhai Roland Barthes (akinek hiánya nagyon is fájó) megjegyezte, a narratíva „egyszerűen olyan, mint maga az élet ... internacionális, korhoz és kultúrához nem kötött".[1] Eszerint a narratíva nemhogy nem jelent problémát, de épp mintha választ adna arra az általános emberi kérdésre, hogy hogyan lehet a tudást szavakba önteni,[2] hogyan lehet az emberi tapasztalatot olyan formában megfogalmazni, ami felruházható általános emberi jellegű s nem kultúrához kötött struktúrákból építkező jelentéssel. Nem vagyunk képesek teljes egészében megérteni egy másik kultúra specifikus gondolati sémáit, sokkal kevesebb nehézséget okoz azonban az, hogy megértsünk egy másik kultúrából származó történetet, bármennyire egzotikus is legyen számunkra az az adott kultúra. Ahogy Barthes mondja, „az elbeszélés *lefordítható* lényegbevágó deformáció nélkül", ahogy egy lírai költemény vagy filozófiai diskurzus nem.

Ez azt sugallja, hogy az elbeszélés távolról sem csupán egy kód a sok közül, melyeket egy kultúra a valóságról szerzett tapasztalatok jelentéssel való felruházására használ, hanem olyan metakód, emberi univerzálé, melynek segítségével a kultúrák közölni tudják egymással egy közösen átélt valóság természetéről szerzett élményeiket. Az elbeszélés, mondja Barthes, a világról gyűjtött tapasztalatunk és az ezt a tapasztalatot a nyelv eszközeivel leírni kívánó törekvésünk között születik meg, „állandóan jelentést közvetít ahelyett, hogy az elmesélt események egyszerű másolatát

* A fordítás alapjául szolgáló kiadás: White, Hayden: The Value of Narrativity in the Representation of Reality. In: The Content of the Form. Narrative Discourse and Historical Representation. Baltimore and London: The Johns Hopkins University Press, 1987. 1-25.

[1] Barthes, Roland: Introduction to the Structural Analysis of Narratives. In: Image, Music, Text. Trans. Stephen Heath. New York, 1977. 79.

[2] A narratív, a narráció szó a latin gnārus („tudni", „ismeretségben állni", „szakértő", „képzett" stb.) és narrō („kapcsolatba hozni", „elmondani"), valamint a szankszkrit gnâ („ismerni") tőből származik. Ugyanaz a tő a γνώριμος („megismerhető", „ismert"). Lásd: Boisacq, Emile: Dictionnaire étymologique de la langue grecque. Heidelberg, 1950. Köszönetet mondok Ted Morrisnak (Cornell University), nagy etimológusaink egyikének.

adná." Ebből az következne, hogy az elbeszélő képesség hiánya vagy a narráció tudatos elutasítása a jelentés hiányát vagy annak elutasítását jelzi.

De miféle jelentés hiányzik illetve utasíttatik vissza? Ha megvizsgáljuk, hogyan alakult az elbeszélés sorsa a történetírás történetében, megtudhatunk erről valamit. A történészeknek nem feltétlenül kell narratív formát választaniuk ahhoz, hogy a valóságról alkotott igazságaikat közölhessék. Választhatnak más, nem elbeszélő, sőt kifejezetten antinarratív reprezentációs formákat is, mint például a meditációt, az elemzést vagy az epitomét. Tocqueville, Burckhardt, Huizinga és Braudel, hogy csak a modern történetírás legprominensebb mestereit említsük, egyes történeti munkáikban visszautasították a narráció alkalmazását, feltételezhetően azért, mert abból indultak ki, hogy azoknak az eseményeknek a jelentése, melyekkel foglalkozni kívánnak, nem ragadható meg az elbeszélés formájában.[3] Megtagadták, hogy a múltról egy történetet meséljenek el, pontosabban szólva, nem egy jól jelzett felütéssel, középső és befejező résszel rendelkező történetet írtak; az általuk vizsgált folyamatokra nem húzták rá azt a formát, amit általában elbeszélésként szokás értelmezni. Miközben elmondták a valóságról szerzett észleleteiket, illetve azt, amit ők annak tartottak, nem narrativizálták az általuk vizsgált bizonyítékokban, illetve az azok mögött meghúzódó valóságot, nem öntötték egy történet formájába. Példájuk alapján megkülönböztethetünk olyan történeti diskurzust, amely elbeszél, s olyat, ami „narrativizál", azaz olyat, ami nyíltan rátekint a világra és jelenti észleleteit, s olyat, ami úgy tesz, mintha a világot magát beszéltetné, mégpedig egy történet formájában.

Az az elv, hogy a narratívát sokkal inkább az eseményekről való beszélés módjának kell tekintenünk, mint a reprezentáció formájának – legyenek azok az események akár valóságosak, akár képzeletbeliek –, a közelmúltban körvonalazódott a diskurzus és a narráció viszonyáról folytatott vitában, melyet a strukturalizmus megjelenése, Jakobson, Benveniste, Genette, Todorov és Barthes munkássága váltott ki. Eszerint a narratíva egy olyan beszédmód, melyet – ahogy Genette fogalmaz – „bizonyos kizárások és korlátozó feltételek" jellemeznek, melyeket a diskurzus „nyitottabb" formái nem követelnek meg a beszélőtől.[4] Genette szerint Benveniste

[3] Lásd: Tocqueville, Alexis de: Democracy in America. Trans. Henry Reeve. London, 1838.; Burckhardt, Jakob Christoph: The Civilization of the Renaissance in Italy. Trans. S. G. C. Middlemore. London, 1878.; Huizinga, Johan: The Waning of the Middle Ages: A Study of the Forms of Life, Though and Art in France and the Netherlands in the Dawn of the Renaissance. Trans. F. Hopman. London, 1924.; Braudel, Fernand: The Mediterranean and the Mediterranean World in the Age of Philip II. Trans. Siân Reynolds. New York, 1972. Lásd még: White, Hayden: Metahistory: The Historical Imagination in Nineteenth-Century Europe. Baltimore, 1973. (a továbbiakban: White); Kellner, Hans: Disorderly Conduct: Braudel's Mediterranean Satire. History and Thought 18, no. 2. (1979) 197-222.

[4] Genette, Gerard: Boundaries of Narrative. New Literary History 8, no. 1. (1978) 11. (a továbbiakban: Genette) Lásd még: Culler, Jonathan: Structuralist Poetics: Structuralism, Linguistics, and the Study of Literature. Ithaca, 1975. 9. fejezet; Pettit, Philip: The Concept of Structuralism: A Critical Analysis. Berkeley and Los Angeles, 1977.; Jean-Louis Baudry, Philippe Sollers és Julia Kristeva tanulmányai a Théorie D'ensemble (Paris, 1968.) című kötetben; Scholes, Robert: Structuralism in Literature: An Introduction. New Haven and London, 1974. 4-5. fejezet; Todorov, Tzvetan: Poétique de la prose. Paris, 1971. 9. fejezet; Zumthor, Paul: Langue, texte, énigme. Paris, 1975. 4. k.

bizonyította, hogy „bizonyos nyelvtani formák, mint például az «én» névmás (és az abban rejlő implicit «te»), a névmási «indikátorok» (bizonyos mutatónévmások), a határozói indikátorok (például az «itt», «most», «tegnap», «ma», «holnap» stb.) és legalábbis a francia nyelvben bizonyos igeidők, mint például a jelen idő, a befejezett jelen és a jövő idő csak a diskurzusban használhatók, míg elkülönül ettől a szigorú értelemben vett narratíva, melyet az egyes szám harmadik személy, a múlt idő és a befejezett múlt kizárólagos használata jellemez."[5]

A diskurzus és a narratíva közötti ezen különbségtétel természetesen kizárólag a diskurzus két módja nyelvtani ismertető jegyeinek elemzésén alapszik, miszerint az egyik mód „objektivitását" és a másik „szubjektivitását" mindenekelőtt „nyelvi kritériumok" alapján határozhatjuk meg. A diskurzus „szubjektivitását" a beszélő „én" explicit vagy implicit jelenléte adja, mely ént „csak a diskurzust folytató személlyel azonosíthatunk". Ezzel szemben a „narratíva objektivitását a narrátorra való mindenféle utalás hiánya" hordozza. A diskurzus „narrativizálása" nem jelent mást, fogalmazhatjuk meg Benveniste-tel együtt, mint hogy „többé nincs jelen «narrátor». Az események kronologikus rendben jelennek meg egy történet formájában. Senki sem beszél. Látszólag az események maguk mesélnek."[6]

Hogyan alkothatunk olyan diskurzusokat, amelyekben „az események látszólag maguk mesélnek", főként ha olyan eseményekkel van dolgunk, melyeket kifejezetten valóságosaknak s nem képzeletbelieknek tekintünk, ahogy az a történeti reprezentáció esetében is fennáll?[7] A bevallottan képzeletbeli eseményeket elénk táró diskurzusoknál, melyekben ezek az események a fiktív diskurzus „tartalmát" alkotják, nem merül fel sok probléma. Hiszen miért ne lehetne képzeletbeli történéseket olyan formába önteni, mintha „azok maguk mesélnének"? Miért is ne, hiszen a képzelet világában még a kövek is beszélhetnek – mint például Memnon oszlopa, amikor a nap sugarai megérintették. De a valóság eseményei nem beszélhetnek, nem mesélhetnek. Azok egyszerűen csak vannak; azok lehetnek egy diskurzus tárgyai, beszélhetnek róluk, de ők maguk nem lehetnek elbeszélők. A történeti diskurzus kései feltalálása az emberiség történetében és fenntartásának nehézségei a kulturális hanyatlás korszakaiban (mint például a korai középkorban) amellett szól, hogy az az elképzelés, miszerint a valóság eseményei „maguk mesélhetnek", vagy hogy azok úgy reprezentálhatók, mint amelyek „maguk elmondják saját történetüket", nagyon is mesterkélt. Az effajta fikció nem okozott problémát mindaddig, míg a történet elmondójának nem kellett különbséget tennie valóságos és képzeletbeli események között; az elbeszélés csak azután válik problematikussá, miután az események két rendje áll az elbeszélő rendelkezésére mint a történetek és az elbeszélés lehetséges komponensei, és az elbeszélésnek a diskurzus során a kétfajta rendet szigorúan elkülönítve kell tartani. Amit mi mitikus elbeszélésnek nevezünk, még nem külön-

[5] Genette 8-9.

[6] Genette 9.cf.; Benveniste, Emile: Problems in General Linguistics. Trans. Mary Elizabeth Meek. Coral Gables, Fla., 1971. 208.

[7] Lásd: Mink, Louis O.: Narrative Form as a Cognitive Instrument. In: Canary, Robert H. – Kozicki, Henry (Ed.): The Writing of History: Literary Form and Historical Understanding. Madison, Wis., 1978. (bibliográfiával a történetírás narratív formájának problémájáról); Gossman, Lionel: History and Literature. Uo.

tette el a valóságos és a képzeletbeli események két egymástól elkülönülő rendjét. Az elbeszélés csak akkor válik problémává, ha egy történet formájába akarjuk rendezni a valóságos eseményeket. Azok ugyanis nem kínálják tálcán magukat mint történeteket, s épp ezért oly nehéz őket narratív formába önteni.

Mit is jelent tulajdonképpen a „történeti feljegyzések" kaotikus formájában előttünk megjelenő eseményekben avagy azok mögött meghúzódó „igaz történet" feltárása, a „valódi történet" felfedezése? Milyen óhaj manifesztálódik, milyen vágy nyer kielégítést abban a képzetben, hogy a valóság eseményeit megfelelő módon megjeleníthetjük, ha egy történet formális koherenciájának jegyeit mutatjuk fel? Ezen óhaj, ezen vágy enigmáján keresztül bepillantást nyerhetünk a diskurzusok narrativizálásának általános kulturális funkciójába, annak a láthatóan univerzális törekvésnek a pszichológiai hátterébe, mely szerint nemcsak elbeszélünk, de szükségesnek tartjuk, hogy magukat az eseményeket ruházzuk fel a narratívitás ismérveivel.

A történetírás különlegesen jó terep arra, hogy elgondolkodjunk a narráció és a narratívitás természetéről, mivel itt a képzelt, a lehetséges utáni vágyunknak versenyre kell kelnie a valóságos, a ténybeli kényszerítő erejével. Ha a narrációt és a narratívitást eszköznek tekintjük a képzelt és a valóságos követelményei között húzódó konfliktus áthidalására, kezelésére vagy megoldására egy diskurzuson belül, ráérezhetünk mind a narratívitás vonzóerejére, mind az annak elutasítása felé ható erőkre. Ha minden kétséget kizáróan valóságos eseményeket nem narratív formában is reprezentálhatunk, milyen is az a valóság, mely magától értetődően a reprezentáció narratív formáját kínálja, vagy amelyről legalábbis ezt feltételezzük? Hogyan nézne ki a történeti valóság nem narratív reprezentációja? E kérdésre válaszolva nem feltétlenül jutunk el a narratívitás természetéről felvetett probléma megoldásához, de képet alkothatunk arról, miért vonzódunk afelé, hogy az inkább valóságosnak, mint képzeltnek tekintett események reprezentációjára a narratívitást tartsuk alkalmasnak.

Szerencsére nagy bőséggel állnak rendelkezésünkre a történeti valóság reprezentációjának nem narratív formái. A modern történetírás doxája szerint a történeti reprezentációnak három alapvető fajtája létezik – az évkönyv, a krónika és maga a történetírás; az első kettő „történetiségének" hiányait épp az adja, hogy nem sikerül az általuk tárgyalt eseményeket teljes narratív sorba rendezniük.[8] Természetesen a narratívitás önmagában nem elegendő ahhoz, hogy e három formát elkülönítsük egymástól. Ahhoz, hogy események elmondása, múltbeli avagy múltbeli valóságos eseményeké is, tényleges történetírásnak minősüljön, nem elegendő, hogy az a narratívitás minden jegyével rendelkezzék. Ezen túl a reprezentációnak vállalnia kell a bizonyítékok tárgyilagos kezelését, s tiszteletben kell tartania az események eredeti sorrendjét mint olyan fő vonalat, melyet nem szabad semmibe venni egyetlen esemény okká vagy okozattá való minősítésénél sem. Általában elmondható, hogy nem elegendő az, ha a reprezentáció valóságos, s nem képzeletbeli eseményekkel foglalkozik, s az sem, ha az eseményeket a kronologikus rendnek megfelelően taglalja.

[8] Helykímélés céljából a történetírás történetének konvencionális felfogásának reprezentánsaként csak egy műre utalok: Barnes, Harry Elmer: A History of Historical Writing. New York, 1963. (a továbbiakban: Barnes) 3. fejezet, mely a középkori nyugati történetírást tárgyalja. Scholes, Robert – Kellogg, Robert: The Nature of Narrative. Oxford, 1976. 64., 211.

Azokat nemcsak regisztrálnia kell eredeti megtörténtük kronológiájának kereteiben, hanem az eseményeket el kell beszélnie, azaz bennük struktúrát, a jelentés egyfajta rendjét kell feltárnia, mellyel azok puszta szekvenciasor mivoltukban nem rendelkeznek.

Az évkönyvekből nyilvánvalóan hiányzik ez a narratív elem, hiszen azok csak az események listáját foglalják magukban a kronológiai sor rendjében. A krónikák ezzel szemben, úgy tűnik, törekszenek a narrativitásra, egy történet elbeszélésére, de a legtöbb esetben nem sikerül megvalósítaniuk azt. Pontosabban szólva, a krónikát rendszerint a narratív lezárás hiánya jellemzi. Nem befejeződik, hanem egyszerűen csak véget ér. Belekezd egy történet elmesélésébe, de azután *in medias res* abbahagyja a krónikaíró jelenébe érkezve; bizonyos dolgok megoldatlanul, illetve a történetmesélés normái szerint megoldatlanul maradnak.

Míg az évkönyvek a történeti valóságot úgy állítják elénk, mintha a valóság eseményei nem egy történet formájában mutatkoznának meg, a krónikaíró úgy reprezentálja a valóság eseményeit, mintha azok az emberi tudat számára befejezetlen történetek formájában jelennének meg. A hivatalos álláspont szerint azonban bármennyire is objektíven jár el a történész az eseményekről szóló híradásban, bármennyire is aprólékosan vizsgálja meg a bizonyítékokat, bármennyire is pontosan helyezi el időben a *res gestae*t, ha a valóságot nem egy történet formájában állítja elénk, műve nem lehet teljes értékű történeti munka. Ahol nincs elbeszélés, mondja Croce, ott nincs történelem sem.[9] Peter Gay pedig, Croce relativizmusával homlokegyenest ellenkező nézőpontból, ugyanolyan kategorikusan fogalmaz: „A történeti elbeszélés elemzés nélkül triviális, a történeti elemzés elbeszélés nélkül tökéletlen."[10] Gay formulája a történeti reprezentációban az elbeszélés követelményének kanti egyoldalú elvére megy vissza, miszerint – Kant gondolatait parafrazálva – a történeti narratívák elemzés nélkül üresek, míg a történeti elemzések narratíva nélkül vakok. Így aztán feltehetjük a kérdést: Milyen fajta tudást nyújt a narráció a valóságos események természetéről? Milyen fajta vakságot tud eloszlatni a narrativitás a valósággal kapcsolatban?

A következőkben az évkönyvvel és a krónikával foglalkozom mint a történeti reprezentáció formáival, de nem mint tökéletlen történetírói munkákkal, ahogy azokat általában értelmezni szokták, hanem mint a történeti valóság lehetséges koncepcióinak speciális termékeivel, mint olyan koncepciókkal, melyek sokkal inkább a modern történetírás formájában megvalósulni látszó, teljes következetességgel felépített történeti diskurzus alternatívái, mintsem annak tökéletlen előzményei. Ennek során mind a történetírás, mind a narráció problémájára fény derül, s megvilágosodhat, mit is értek a kettejük közötti kapcsolat pusztán konvencionális jellegén. Az érvelés során kibontakozó tétel, úgy gondolom, az, hogy a valóságos és a képzeletbeli események közötti különbségtétel, mely mind a történelem, mind a fikció modern felfogásának alapját képezi, a valóság olyan felfogásán alapszik, amely

[9] White 318-385.

[10] Gay, Peter: Style in History. New York, 1974. 189.

„az igazat" csak abban az esetben azonosítja „a valóságossal", ha ki lehet mutatni benne a narrativitás jellemzőit.

Ha mi, a modern idők emberei beletekintünk a középkori évkönyvekbe, akaratlanul is megdöbbenünk az évkönyvírók nyilvánvaló naivitásán; s hajlunk ennek magyarázataként arra, hogy az évkönyvíró tudatosan nem akarta, illetve nem volt arra képes, avagy vonakodott attól, hogy az események vertikálisan, évenkénti felsorolás formájában rögzített együttesét egy lineáris/horizontális folyamattá alakítsa. Más szóval, valószínűleg elriaszt bennünket az, ahogy az évkönyvíró nyilvánvalóan képtelen arra, hogy a történeti eseményeket mint elmondásra, elbeszélésre váró történeteket lássa. A valódi történeti szemlélet kívánalma szerint azonban nem azt kell megkérdeznünk, hogy hogyan és miért nem írt az évkönyvíró „narratívát", hanem hogy a valóságnak milyen felfogása késztette őt arra, hogy mindazt, amit végül is valóságos eseménynek tekintett, évkönyv formájában reprezentálja. Ha válaszoltunk erre a kérdésre, talán megérthetjük azt is, miért vált problematikussá számunkra most, a mi kulturális közegünkben a narrativitás.

A *Scriptores* sorozatban megjelent *Monumenta Germaniae Historica* első kötete tartalmazza az *Annals of Saint Gall* évkönyv szövegét, azon események listáját, amelyek Galliában történtek a 8., 9. és a 10. században.[11] Bár ez a szöveg „referenciális" jellegű és az időbeliség egyfajta reprezentációját adja[12] – márpedig Ducrot és Todorov ezeket tekinti a narratíva jellemzőinek –, mégsem rendelkezik egyetlenegy olyan tulajdonsággal sem, amelyet általában egy történet fogalmával kapcsolunk össze: nincs központi témája, sem jól jelzett eleje, közepe és vége, nincs benne fordulópont, és nincs azonosítható elbeszélő. S ami számunkra elméleti szempontból a legérdekesebb a szövegben, az az, hogy nem tételez fel semmiféle szükségszerű kapcsolatot a benne szereplő egyes események között. A 709-734 közötti időszakra vonatkozóan például a következőket találjuk:

709. Kemény tél. Gottfried herceg meghalt.
710. Kemény év és szűkös termés.
711.
712. Mindenfelé árvíz.
713.
714. Pippin, a palota majorja meghalt.
715. 716. 717.
718. Károly nagy pusztítást vitt végbe a szászok között.
719.
720. Károly harcolt a szászok ellen.
721. Theudo kiűzte a szaracénusokat Aquitániából.

[11] Annales Sangallenses Maiores, dicti Hepidanni. Ed. Ildefonsus ab Arx. In: Monumenta Germaniae Historica. Series Scriptore. Ed. George Heinrich Pertz. 32 vols. Hanover, 1826.; új kiadás: Stuttgart, 1963. 1:72 ff.

[12] Ducrot, Oswald – Todorov, Tzvetan: Encyclopedic Dictionary of the Sciences of Language. Trans. Catherine Porter. Baltimore, 1979. 297-299.

722. Bő termés.
723.
724.
725. Először jöttek szaracénusok.
726.
727.
728.
729.
730.
731. Áldott Bede, a presbiter meghalt.
732. Károly harcolt a szaracénusok ellen Poitiers-nél szombaton.
733.
734.

Ez a felsorolás azonnal egy szétbomlás előtt álló kultúrába, a szorongató szűkösség társadalmába, a halál, pusztulás, árvíz és éhínség által fenyegetett emberi csoportok világába helyez bele bennünket. Minden esemény szélsőséges, s a megörökítésre való kiválasztásuk implicit szempontja liminális [*liminal*] jellegük. Az alapvető szükségletek – élelem, biztonság a külső ellenséggel, a politikai és a katonai vezetőréteggel szemben – s az a félelem, hogy kielégítésükre nem nyílik mód, áll az érdeklődés középpontjában; de arról nem esik szó, hogy az alapvető szükségletek s azok kielégítésének feltételei között milyen kapcsolat áll fenn. Magyarázat nélkül marad az, Károly miért harcolt a szászok ellen, ahogy az is, miért hozott az egyik év „bő termést", míg a másik „mindenfelé árvizet". A társadalom eseményei nyilvánvalóan a természeti eseményekhez hasonlóan átláthatatlanok. A fontosság és nem fontosság ugyanazon rendjébe rendeződnek. Úgy tűnik, egyszerűen megtörténnek, s fontosságuk elválaszthatatlanul kapcsolódik össze azzal a ténnyel, hogy feljegyezték őket. Valójában egész jelentőségük mindössze abban látszik állni, hogy megörökítésre kerültek.

S arról fogalmunk sincs, ki jegyezte fel őket; s arról sem, hogy mikor. Az a 725-ről szóló rész, miszerint „*először* jöttek szaracénusok", azt sugallja, hogy a feljegyzésre legalábbis a szaracénusok második jövetele után került sor, s ez mintha megfelelne az igazi narratívával szemben támasztott követelményeknek; de nem a szaracénusok jövetele és kiűzésük a feljegyzés tárgya. Károly harca „a szaracénusok ellen Poitiers-nél szombaton" megörökítésre kerül, de a harc kimenetele már nem. S a „szombat" megjelölés amúgy is zavaró, mivel sem a hónap, sem a nap nincs megadva. Túlságosan sok az elvarratlan szál – nincs körvonalazódó cselekmény – s ez furcsa, ha nem egyenesen zavaró egy történetet váró és konkrét információk után áhítozó modern olvasó számára.

Továbbá felfigyelhetünk arra, hogy a feljegyzésnek nincs igazi felütése. Egyszerűen elkezdődik a „címmel" (de cím-e ez igazán?), *Anni domini*, ami az időpontok és az események két oszlopa fölött áll. Vizuálisan ez a cím összeköti a dátumok bal oldali és az események jobb oldali oszlopát egy olyan jelzést [*signification*] ígérve, amit mitikusnak tekinthetnénk, ha nem arról lenne szó, hogy az *Anni domini* egyszerre utal bennünket a Szentírásban megjelenő kozmologikus történethez

s ahhoz a kalendáriumi konvencióhoz, amelyet a nyugati történészek még mindig használnak történeteik egyes egységeinek a jelölésére. Nem szabad a szöveg jelentését elhamarkodottan a mitikus kerethez kötni, mely abból bomlik ki, hogy a szöveg az „éveket" „az Úr éveinek" nevezi, mivel ezek az „évek" szabályos rendszerességgel váltják egymást, ami viszont idegen a keresztény mítosznak az eseményeket tiszta hiposztatikus rendbe foglaló (Teremtés, Bűnbeesés, Megtestesülés, Feltámadás, Második eljövetel) szemléletétől. A kalendárium rendszerezettsége az elbeszélés „realizmusát" hordozza, azt az igényt, hogy valóságos, s ne képzeletbeli eseményekkel foglalkozzék. A naptár az eseményeket nem az örökkévalóság idejében, nem a *kairotikus* időben, hanem a kronologikus időben helyezi el, úgy, ahogy azokat az ember átéli. Ennek az időnek nincsenek csúcs- és mélypontjai; az, fogalmazhatunk így is, mellérendelő jellegű és végtelen. Nincsenek benne megszakítások. Az időpontok felsorolása teljes akkor is, ha az események listája nem az.

Végezetül az évkönyv nem fejeződik be, pusztán csak véget ér. Az utolsó bejegyzések a következők:

1045.; 1046.; 1047.; 1048.; 1049.; 1050.; 1051.; 1052.; 1053.; 1054.; 1055.; 1056. Henrik császár meghalt; és fia, Henrik került hatalomra.
1057.; 1058.; 1059.; 1060.; 1061.; 1062.; 1063.; 1064.; 1065.; 1066.; 1067.; 1068.; 1069.; 1070.; 1071.; 1072.

Az évek felsorolásának folytatása a feljegyzés végén sugallja a sorozat folytatását ad finitum, vagyis inkább a Második Eljövetelig. De nincs egy történettől elvárható konklúziója. De hogyan is lehetne, hiszen nincs központi téma, amiről egy történetet lehetne elmesélni?

Mindazonáltal kell lennie egy történetnek, hiszen egészen biztosan van benne cselekmény – feltéve, hogy cselekményen azon összefüggések struktúráját értjük, melyek a feljegyzésben szereplő eseményeket jelentéssel látják el azáltal, hogy egy integrált egész részeiként azonosítják őket. Itt azonban nem a Bűnbeesésnek és az (emberiség jobbik része) Megváltásának bibliai mítoszára utalok, hanem a szöveg bal oldali oszlopában megadott évlistára, amely koherenciát és teljességet ad a lejegyzett eseményeknek azzal, hogy megtörténtük éve alá jegyzi fel őket. Az évek listája tehát az a jelölt, melynek a jelölőjét a jobb oldali oszlopban megadott események adják. Az események jelentése nem más, mint az e lista formájában történő megörökítésük. Úgy gondolom, éppen ezért az évkönyvíró a legkevésbé sem érezhette a modern tudós aggodalmát amiatt, amit mi hiányoknak, diszkontinuitásnak, a feljegyzett események közötti okozati összefüggés hiányának nevezünk. A modern tudós teljességet és kontinuitást keres az események rendjében; az évkönyvíró mindkettőt megtalálta az évek szekvenciájában. Melyik a „reálisabb" szemlélet?

Ne felejtsük el, hogy nem „az álmok világában mozgó" [*oneiric*] és nem is „gyermeki" jellegű [*infantile*] diskurzussal van dolgunk. Lehet, hogy egyáltalán nem is nevezhetnénk diskurzusnak, mégis van benne valami, ami arra emlékeztet. A szöveg „létezőt" idéz fel, sokkal inkább az emlékezet, mint az álom vagy a fantázia terén mozog, „a valóságos", s nem „a képzelt" jegyeit viseli magán. Valójában teljesen racionálisnak – s első pillantásra meglehetősen körültekintőnek – tűnik az a

nyilvánvaló szándéka, hogy csak olyan eseményeket jegyezzen le, amelyek megtörténtéhez nem férhet kétség; eltökélten kerüli, hogy spekulatív úton kikövetkeztetett tényekre hivatkozzon, s nem bocsátkozik fejtegetésekbe arról, hogy az események valójában hogyan kapcsolódnak egymáshoz.

A modern értékelők kommentárt fűztek ahhoz, hogy az évkönyvíró megörökítette a 732-es poitiers-i csatát, de nem említette meg az ugyanazon az évben lezajlott tours-i ütközetet, amely pedig – tudja ezt minden iskolás gyermek – „a világtörténet tíz nagy csatáinak" egyike.[13] De még ha tudott is az évkönyvíró a tours-i csatáról, milyen jelentéstartalom miatt kellett volna lejegyeznie? Csak a mi, Nyugat-Európa ezt követő történetét ismerő szemléletünk rendezi az eseményeket hierarchiába a világtörténelmi jelentőség alapján, de még így is azok jelentősége sokkal inkább csak nyugat-európai, mint világtörténelmi, ami mutatja, hogy a modern idők történészei mennyire hajlamosak arra, hogy az eseményeket nagyon is kultúrához kötött, s egyáltalán nem univerzális nézőpont alapján rangsorolják.

Ez az igény és késztetés az események fontosságbeli osztályozására egy adott, a saját történelmét író kultúra vagy csoport szempontjából az, ami lehetővé teszi a valóság eseményeinek narratív reprezentációját. Az eseményeket pusztán feljegyezni olyan sorrendben, ahogy történtek, egészen biztosan sokkal inkább „univerzális". Azon a minimális szinten, amit az évkönyvek képviselnek, az, amit a feljegyzésekbe belefoglaltak, teoretikus szempontból sokkal fontosabb a narráció természetének megértéséhez, mint az, ami kimaradt belőlük. Ez azonban felveti azt a kérdést, hogy mi a funkciója azon évek felsorolásának, melyekben „semmi sem történt". Minden narratíva, bármennyire is „teljesnek" tűnik, bizonyos események együttesét feltételezi, amelyek bekerülhettek volna abba, de mégis kimaradtak; ez éppoly igaz a képzeletre, mint a valóságra alapozó narratívákra. Ez aztán elvezet bennünket ahhoz a kérdéshez, hogy a valóságnak milyen fajta fogalma hatalmaz fel bennünket a valóság narratív reprezentációjának azon konstrukciójára, melyben mindenekelőtt a folyamatosság, s nem a diszkontinuitás a diskurzus szervezőelve.

Ha elfogadjuk, hogy ezt a diskurzust a valóságos utáni vágy fűti – ahogy el kell ezt fogadnunk, ha az évkönyveket a történeti reprezentáció típusai között meg akarjuk őrizni –, arra a következtetésre jutunk, hogy az a valóság olyan felfogásának a terméke, melyben a társadalmi rendszer, amely egyedül lehetne az események fontossági sorrendjét meghatározó diakritikus tényező, csak minimális szinten van jelen az író tudatában, vagyis inkább csak a hiányának révén szerepel a diskurzus szerkezetét meghatározó tényezőként. Minden tekintetben a zűrzavar természeti és emberi erői, az erőszak és a pusztítás állnak a figyelem előterében. A feljegyzés sokkal inkább minőségekről, mint cselekvőkről szól, olyan világot állít elénk, melyben az események megtörténnek az emberekkel, s nem az emberek formálják az eseményeket. 709 telének keménysége, a 710-es esztendő megpróbáltatásai és a termés csekély volta abban az évben, az árvizek 712-ben és a halál fenyegető jelenléte az, ami állandó rendszerességgel visszaköszön, hiányoznak a cselekvő ember tettei. A megfigyelő számára a valóság melléknevek képében jelenik meg, melyek erősebbek a főneveknél, s módosítva ez utóbbiakat ellenállnak azok determináltságának.

[13] Barnes 65.

Károlynak sikerül szétvernie a szászokat, harcol ellenük, és Theudonak sikerül még a szaracénusokat is kiűznie Aquitániából, de ezek a tettek a létezés ugyanazon rendjébe látszanak tartozni, mint a természeti események, melyek vagy „bő" vagy „szűkös" termést hoznak, s ugyanolyan felfoghatatlannak tűnnek.

Az események fontosságát vagy jelentőségét hordozó alapelv hiányát mindenekelőtt az események jobb oldali oszlopában levő hiányok jelzik, például a 711-es évnél, amikor – úgy látszik – „nem történt semmi". A vizek túlságos bőségét hozó 712-es esztendőt olyan év előzte meg és olyan is követte, amelyben „nem történt semmi". Ez Hegel megjegyzését juttatja eszünkbe, miszerint az emberi boldogság és biztonság időszakai fehér foltok a történelemben. De ezeknek a fehér foltoknak a jelenléte az évkönyvíró feljegyzésében az ellentét erejével segít ráéreznünk, milyen erővel hat a narratíva késztetése arra, hogy minden hiányt betöltsünk, hogy az idő destruktív hatalmáról szóló rémálmainkat uraló üresség, szükség és elnyomott vágy fantáziaképei helyett a kontinuitás, koherencia és a jelentés képét vázoljuk fel. Az évkönyvíró olyan világot tár elénk, melyben a szükség mindenhol jelen van, melyben a szűkölködés a lét alapszabálya, s melyben a szükségletek kielégítésének egyetlenegy ágense sem létezik, vagy azok hiányoznak, illetve a halál közvetlen fenyegetésének árnyékában élnek.

Egyfajta lehetséges megelégedettség azonban implicit módon jelen van az évek felsorolásának bal oldali oszlopában. Ennek a listának a teljessége hitet tesz az idő, legalábbis „az Úr éveinek" teljessége mellett. Ebben nincs szűkölködés: az évek peregnek kezdetüktől, a Megtestesülés évétől kezdve, s megszakítatlanul gördülnek potenciális végpontjuk, az Utolsó Ítélet felé. Ahhoz, hogy az események felsorolása hasonló rendszerességet és teljességet nyerjen, hiányzik egyfajta társadalmi centrum képzete, mely ezeket az eseményeket egymáshoz képest elhelyezné, s azokat etikai vagy morális jelentőséggel felruházná. Bármiféle társadalmi centrum tudatának a hiánya az, mely megakadályozza, hogy az évkönyvíró osztályozza az eseményeket, melyeket mint a történés történeti terepének elemeit tárgyalja. S ez a hiány zárt ki, illetve hiúsított meg részéről bármifajta törekvést arra, hogy munkáját narratív formába öntse. Efféle centrum nélkül Károly hadjárata a szászok ellen csak harc marad, a szaracénusok inváziója csak jövetel, s az a tény, hogy a poitiers-i ütközetet szombaton vívták, csak annyira fontos, mint az, hogy az ütközet egyáltalán lezajlott. Ez azt bizonyítja számomra, hogy Hegelnek igaza volt abban, hogy egy igazi történeti reprezentációnak nem pusztán egy bizonyos formában, azaz narratív formában kell testet öltenie, hanem bizonyos tartalmat, mégpedig egyfajta politikai-társadalmi rendet is hordoznia kell.

Az Előadások a világtörténet filozófiájáról című művének bevezetésében Hegel a következőket írja: „A *történelem* egyesíti nyelvünkben az objektív és a szubjektív oldalt, s jelentése éppúgy a *historia rerum gestarum*, mint maguk a *res gestae*, éppúgy a sajátlagosabban megkülönböztetett történelem-elbeszélés, mint maga a megtörtént, a tettek és események. A két jelentésnek ezt az egyesülését magasabb rendűnek kell tekintenünk, mintsem külső esetlegességnek; azt kell hinnünk, hogy a történelem-elbeszélés egyidejűleg jelenik meg a tulajdonképpeni történeti tettekkel és eseményekkel; valamilyen belső közös alap fakasztja őket együtt. Családi emlékek, patriarkális hagyományok érdekesek a családon, a törzsön belül. *Állapotuk egyforma*

alakulása [kiem. – H. W.] nem tárgya az emlékezetnek; de kiváló tettek vagy sorsfordulatok Mnémosynét éppúgy képek fogalmazására serkentheti, ahogyan szeretet és vallásos érzés a fantáziát ilyen alaktalanul kezdődő vágy alakítására szólítja fel. De csak az állam hoz olyan tartalmat, amely nemcsak alkalmas a történelem prózájára, hanem azt magát ugyanakkor létre is hozza."[14] Hegel ezután különbséget tesz „mélyebb érzelmek", mint például a „szeretet" vagy a „vallásos szemlélet és alakulatai" és „az állam külső egzisztenciája" között, melynek „ésszerűek a törvényei és erkölcsei". Az utóbbi, mondja „nem teljes Jelen; teljessé válásához értelmének a múlt tudatára van szüksége". Ezért van az, folytatja, hogy vannak olyan periódusok, melyek „talán tele voltak forradalmakkal, vándorlásokkal, a legmerészebb változásokkal", mégis „ *objektív* történelem nélkül valók". S ennek oka az, hogy „nem mutatnak fel *szubjektív* történelmet, nincs történelem-elbeszélésük".

„Nem mintha – jegyzi meg – az ilyen időszakokra nézve az elbeszélés véletlenül elveszett volna; hanem azért nincs róluk elbeszélésünk, mert ilyen nem létezhetett. Csak az olyan államban, amelyben megvan a törvények tudata, vannak tiszta tettek, s velük együtt létezik egy rájuk vonatkozó tudat világossága, s ebből adódik a képesség és a szükséglet ama tettek ilyetén megőrzésére." Valódi események narratívája esetén tehát fel kell tételeznünk, hogy léteznie kell egy olyan tárgynak, amely tevékenységének feljegyzésére ösztökél.

Hegel véleménye szerint az efféle feljegyzés megfelelő tárgya az állam lehet, de az állam számára absztrakció. Az a valóság, amely kínálja magát a narratív reprezentációra, nem más, mint a vágy és a törvény közötti konfliktus. Ahol nem létezik a törvény uralma, nem létezhet semmiféle tárgy vagy esemény sem, amely a narratív reprezentációt kívánná. Ez persze olyan kijelentés, amit nem lehet empirikusan sem igazolni, sem cáfolni; ugyanakkor mint ígéretes előfeltételezés vagy hipotézis lehetővé teszi, hogy elképzeljük, hogyan teremtődnek meg a „történetiség" és a „narrativitás" alapjai. S lehetővé teszi számunkra azt a feltételezést, hogy egyikük sem létezhet egy jogi szubjektum fogalma nélkül, olyan szubjektum nélkül, mely mint cselekvő személy, cselekvő erő és a történeti narratíva tárgya jelenik meg e narratíva mindenfajta megjelenési formájában, kezdve az évkönyvekkel, a krónikákon át a történeti diskurzusnak általunk ismert modern, sikeres vagy sikertelen megvalósulási változataiban.

A törvény, legalitás vagy legitimitás kérdése nem merül fel az *Annals of Saint Gall* évkönyvének általunk tárgyalt részeiben; legalábbis az emberi törvényeké nem. Semmi sem utal arra, hogy a szaracénusok jövetele bármiféle korlát áthágását jelentené. Mivel minden, ami megtörtént, nyilvánvalóan Isten akaratából történt, elegendő azt egyszerűen feljegyezni az „Úr évének" megfelelő helyén. A szaracénusok jövetele és Károly szászok elleni harca egyforma morális jelentőséggel bír. Nem tudjuk, hogy az évkönyvíró vajon kiegészítette-e volna az események listáját, és megfelelt-e volna azon események narratív reprezentációjára ösztökélő kihívásnak, ha egy adott társadalmi rend fenyegetettségének és az anarchiába való süllyedés

[14] Hegel, G. W. F.: The Philosophy of History. Trans. J. Sibree. New York, 1956. 60-63. Magyarul: Előadások a világtörténet filozófiájáról. Fordította: Szemere Samu. Bp., 1966. 123-124.

lehetőségének tudatában írt volna, melyekkel szemben a törvény rendszerét mutathatta volna fel.

Mihelyt azonban felismerjük ezt a Hegel által feltárt közvetlen kapcsolatot törvény, történetiség és narratívitás között, meglepődve tapasztalhatjuk, hogy mily gyakran feltételezi a narratívitás, akár a képzeletre, akár a valóságra épülő formájában, egy olyan jogrendszer létét, amelynek ellenében vagy amelynek képviseletében lép fel az adott narratíva. Ebből viszont arra következtethetünk, hogy a narratívitás általában, tekintsük akár a népmesét vagy a regényt, akár az évkönyvet vagy a teljes értékű „történetírás"-t, összefügg a jog, a legalitás, a legitimitás, azaz általánosabban fogalmazva a hatalom kérdésével. S valóban, ha egy pillantást vetünk arra a formára, amelyet az évkönyv után a teljes értékű történetírás felé tett első lépésként szokás értelmezni, vagyis a krónikára, ez a gyanú csak megerősítést nyer. Minél inkább tudatosan viszonyul a történelemhez a történeti munka szerzője, legyen szó bármilyen formájú munkáról, annál inkább a társadalmi rendszer és az annak alapjaként szolgáló jogrendszer, a jog autoritása és igazolása, illetve az arra leselkedő veszélyek állnak figyelmének előterében. Ha igaza van Hegelnek abban, hogy a történetiség mint az emberi létezés különálló módja elképzelhetetlen valamiféle jogrendszer előfeltételezése nélkül, amelynek viszonylatában meg lehet konstruálni valamely jogi szubjektumot, úgy a történeti tudat, a tudatnak az a formája, mely szükségét érzi annak, hogy a valóságot mint történelmet értelmezze, csak a jog, a legalitás és legitimitás, stb. iránti érdeklődésével definiálható.

A társadalmi rendszer iránti érdeklődés, mely rendszer nem más, mint törvények által szabályozott emberi viszonylatok összessége, teszi lehetővé, hogy érzékeljük azokat a feszültségeket, konfliktusokat, harcokat és azok különböző feloldásait, melyek megtalálhatók a valóságról mint történelemről alkotott bármely reprezentációban. Ez elvezet bennünket ahhoz a gondolathoz, hogy a történeti tudat erősödése és fejlődése, mely együtt jár a narratív képesség erősödésével és fejlődésével (megfigyelhető ez a krónika és az évkönyv műfajának különbségeiben is), valamiféle összefüggésben áll azzal, hogy a jogrendszer mennyire áll a figyelem középpontjában. Amennyiben valamennyi teljes értékű történet, bárhogyan is definiáljuk ezt a jól ismert, de elméletileg nagyon is körülhatárolatlan entitást, egyfajta allegória, mely valamiféle tanulság felé mutat, avagy olyanfajta fontossággal ruház fel eseményeket, legyenek azok akár valóságosak, akár képzeletbeliek, amellyel azok puszta időbeli egymásutánjukban nem rendelkeznek, úgy lehetségesnek tűnik azt a következtetést levonni, hogy minden történeti narratíva látens vagy manifeszt formában magában hordja az általa tárgyalt események erkölcsi értékelésének óhaját. Az egyén a jogrendszer formájában szembesül legközvetlenebbül azzal a társadalmi renddel, melybe emberi mivolta kiteljesítésére beleszületett; ha e jogrendszer státusát illetően kétértelműség és ambivalencia áll fenn, hiányzik az az alap, amelyhez viszonyítva az ember a közösségi vagy az egyéni múltról bármiféle összegzést is el akarhatna mondani. Ez tehát arra mutat, hogy a narratívitás, a tényekre építő történetelbeszélés esetén egészen bizonyosan, de valószínűleg a fikciónál is, szorosan kötődik – ha nem egyenesen annak eredménye – a valóság erkölcsi értékelésének igényéhez, azaz ahhoz a késztetéshez, hogy a valóságot azzal a társadalmi rendszerrel azonosítsuk, mely az általunk elképzelhető mindenfajta moralitás forrása.

Az *Annals of Saint Gall* évkönyvíróját láthatóan nem érdekli semmiféle emberi erkölcsi vagy törvényi rendszer. Az 1056-os bejegyzés, „Henrik császár meghalt; és fia, Henrik került hatalomra" magában hordja a narrativitás elemeinek csíráját. Igen, ez valóban elbeszélés, mely – annak ellenére, hogy az első esemény (Henrik halála) és a második (Henrik trónralépése) közötti, az *és* kötőszóval jelölt kapcsolat tisztázatlan marad – kerek egészet alkot a jogrendszer hallgatólagos dicsőítésével, azzal, ahogy az évkönyvíró magától értetődőnek tekinti a geneologikus öröklés szabályának érvényesülését a hatalomnak generációk közötti átadásánál. De ez a kis narratív elem, ez a „narréma" könnyedén lebeg a dátumok tengerében, s ez az utódlást magát mint a kozmikus rendszer egy elemét állítja elénk. Mi, akik tudjuk, mi várt a fiatalabb Henrikre a nemességgel és a pápákkal való konfliktusaiban az investitúra küzdelmek időszakában, amikor épp akörül folyt a harc, hogy a földön ki testesíti meg a legfőbb autoritást, zavarónak érezhetjük, hogy az évkönyvíró milyen szűkszavúan emlékezett meg erről az eseményről, mely későbbi morális és jogi következményeit tekintve oly lényeges volt. Az évkönyvíró által egyszerűen csak felsorolt 1057-72 közötti évek több mint elegendő „eseményt" szolgáltattak e küzdelem kezdeti szakaszának jelzésére, több mint elegendő konfliktust ahhoz, hogy szükségesnek érezzük egy teljes értékű elbeszélés megkomponálását. De az évkönyvíró ezeket az eseményeket egyszerűen figyelmen kívül hagyta. Nyilvánvalóan úgy érezte, eleget tett kötelességének az évek puszta felsorolásával. Mi lehet annak az oka, kérdezhetjük, hogy nem akart elbeszélni?

Az bizonyos, szögezhetjük le – Frank Kermode nyomán –, hogy az *Annals of Saint Gall* évkönyvírója nem volt jó naplóíró; s az efféle józan észre alapozott ítélet nyilvánvalóan helytálló. De a jó naplóírásra való képtelenség elvben nem sokban különbözik az arra törekvő akarat hiányától. S a narrativitáshoz való viszonyulás tekintetében egy „rossz" narratíva még többet is elárulhat, mint egy jó. Ha igaz az, hogy az évkönyvíró rendetlen vagy lusta elbeszélő volt, fel kell tennünk a kérdést: mi hiányzott ahhoz, hogy megfelelő narrátor váljék belőle. Mi hiányzik beszámolójából ahhoz, hogy az általa adott kronológia történeti narratívává alakulhasson át?

Az események vertikális elrendezése önmagában arra vall, hogy az évkönyvíróban megvolt egyfajta metaforikus és paradigmatikus tudat. Nem szenvedett attól, amit Roman Jakobson „hasonlósági zavar"-nak [*similarity disorder*]* nevez. Valóban úgy tűnik, a jobb oldali oszlopban felsorolt valamennyi eseményt azonos jellegűnek tekintette; mindegyikük az általa megörökített „valóság" általánosan jellemző szűkösségére vagy túltelítettségére utaló metonímia. A *különbözőséget*, az azonosságon belüli lényeges eltérést csak a bal oldali oszlop, a dátumok listája jelzi. Ezen dátumok mindegyike mint az Úr ideje teljességének és befejezettségének metaforája szerepel. Az ezt az oszlopot jellemző rendezett egymásutániságnak nincs megfelelője a jobb oldali oszlopban megörökített természeti és emberi jellegű eseményekben. Az évkönyvíró nem volt képes arra, hogy a lejegyzett események együtteséből narratívát konstruáljon, mivel hiányzott belőle az a képesség, hogy az eseményeket is ugyanazzal a fajta „propozícionális" jelleggel ruházza fel, mint amely implicit módon a dátumok

* Jakobson, Roman: Az afázia nyelvi tipológiája. In: Hang – jel – vers. Bp., 1969. 191. (A ford. jegyzete)

szekvenciájának leírásában jelen van. Ez a hiány emlékeztet arra, amit Jakobson „az érintkezés zavar"-ának [*contiguity disorder*] nevez, melyet a beszédben a „grammatikus hiánya" és egy diskurzusban „a grammatikai koordináció és szubordináció összekötő kapcsainak" szétesése jelez, mely kapcsok segítségével illeszthetők össze a „szóhalmok" jelentéssel bíró mondatokká.[15] Évkönyvírónk természetesen nem szenvedett beszédzavarban – képessége jelentéssel bíró mondatok alkotására bőven bizonyítja ezt –, de nem volt képes arra, hogy a jelentéseket egymással behelyettesítse a szemantikus metonímiák láncolataiban, ami átalakíthatta volna az események listáját egy az időben fokozatosan átalakuló totalitásként értelmezett eseményekről szóló diskurzussá.

Az a képesség pedig, hogy az események összes elemét úgy tekintsük, mint amelyek a jelentés ugyanazon rendjéhez tartoznak, előfeltételez egyfajta metafizikai alapelvet, amely alapján a különbözőséget az azonosságok szintjére át lehet fordítani. Azaz feltételezi egy olyan „tárgy" létét, amely a feljegyzésben előforduló valamennyi eltérő mondat közös jelöltje lehet. Ha létezik ilyen tárgy, az az „Úr", akinek „az évei" mint hatalmának manifesztációi jelennek meg, s ez a hatalom az indítóoka minden eseménynek. A leírás tárgya tehát az időn túl létezik, s ezért nem is lehet egy narratíva tárgya. Az következik ebből, hogy ahhoz, hogy narratíva születhessék, léteznie kell az Úrhoz hasonló szakrális valaminek, az Úr autoritásával és hatalmával felruházva, egyúttal azonban az időben létezve? Ha igen, mi lehet ez a hasonló valami?

Ennek a valaminek a természete, mely a jelentés központi szervező elve lehet egy olyan diskurzusban, mely a valóságról szól és struktúráját tekintve narratív jellegű, a történeti reprezentáció krónika néven ismert formájában tárul elénk. A történetírás történetével foglalkozók között általánosan elfogadott nézet az, hogy a krónika a történeti konceptualizálás „magasabb rendű" formáját és a történeti reprezentációnak az évkönyvnél előrehaladottabb típusát képviseli.[16] Felsőbbrendűsége átfogóbb jellegében, az anyag „téma és réma" formájában történő rendezettségében és az erősebb narratív koherenciában ölt testet. A krónikának van központi tárgya is – egy egyén, város vagy vidék élete; valamiféle nagy témája, mint például egy háború vagy keresztes hadjárat; vagy valamely intézmény, mint például egy monarchia, püspökség vagy kolostor. A krónikát az évkönyvvel a diskurzus kronologikus szervező elve köti össze, s épp ez az, ami a teljesen kifejlett „történetírás"-nál kevesebbé teszi. Ez utóbbitól eltérően, s az évkönyvhöz hasonlóan a krónika is inkább csak véget ér, mint befejeződik; általában hiányzik az összegzés, annak a „jelentés"-nek a kifejtése, amelyet az események láncolatából várunk előhívni egy kerek történet esetén. A krónika tipikus formájában előirányozza a befejezést, de azután nem valósítja meg – ezért nem tekintették valódi „történetírás"-nak a középkori krónikákat azok 19. századi kiadói.

Tekintsük most azonban a dolgot más szemszögből. Tegyük fel, hogy a krónika nem a valóság reprezentációjának az évkönyvnél „magasabb" avagy kifinomultabb, hanem egyszerűen csak más formája, melyben az a vágy nyilatkozik meg, hogy a valóságnak valamiféle rendezett és teljes reprezentációját adják, ugyanakkor azonban ennek elméleti igazolása továbbra is hiányzik, így az – a további kifejtésig nevezzük

[15] Jakobson, Roman – Halle, Morris: Fundamentals of Language. The Hague, 1971. 85-86.

[16] Barnes 65. ff.

így –, teljesen indokolatlan. Mit is jelent a rendezettségnek ez az erőltetése s (a részletek) teljességéről való gondoskodás, ami az évkönyvtől megkülönbözteti a krónikát?

A történeti reprezentáció krónika formájára példaként Rheimsi Richerus *Histoire de France* című, i.sz. 1000 (kb. 998) körül született munkáját választottam.[17] Nem nehéz e szöveget narratívaként értelmeznünk. Van központi témája („a franciák konfliktusai"), valódi földrajzi középpontja (Gallia), valódi társadalmi centruma (Rheims érseki székhely, mely megosztott abban a kérdésben, hogy az érseki székre pályázó két jogkövetelő közül melyik igényei tekinthetők legitimnek), valódi kezdete (a szerző a világ történetének szinoptikus változatát adja a Megtestesüléstől kezdve egészen Richerus művének idejéig és helyéig bezáróan). A munka mégsem tekinthető – legalábbis a későbbi kommentátorok szerint – valódi történetírásnak, mégpedig két ok miatt sem. Először is az elbeszélés a kronológia rendjét követi, tehát az eseményeket megtörténtük sorrendjében ismerteti, ezért nem nyújt olyan fajta jelentést, amit a narrativitás szabályainak megfelelő elbeszélésnek szokás tulajdonítani. Másrészt – valószínűleg szintén az „évkönyvszerű" elrendezés következtében – az összefoglalás nem annyira befejeződik, mint egyszerűen csak véget ér; hirtelen végeszakad az érsekségre pályázó egyik jelölt elmenekülésével, ami az olvasóra hárítja azt a feladatot, hogy megtalálja az elbeszélés eleje és vége közötti összekötő kapcsokat. Az összefoglalás elér az író saját „tegnapjához", hozzátesz még egy tényt az Inkarnációval kezdődő folyamathoz, s azután egyszerűen abbamarad. Ekképpen az olvasó (a mai olvasó) teljesen szokványos narratologikus elvárásai teljesítetlenek maradnak. A munka mintha egy cselekményt beszélne el, de azután saját létét *in medias res* megszünteti a talányos kijelentéssel: „Gregorius pápa felhatalmazza Arnulfust az érseki funkciók ideiglenes ellátására, arra várva, hogy a törvényes döntés majd vagy neki juttatja a jogot vagy megvonja tőle" (2:133).

S mégis Richerus tudatos elbeszélő. Nyíltan arról szól műve elején, hogy munkájában „mindenekelőtt írásban megörökíteni" szándékozik [ad memoriam recuere scripto specialiter propositum est] a franciák „háborúit", „bajait" és „ügyeit", mégpedig más összefoglalásoknál, különösen Rheims egy korábbi krónikásának, Flodoardnak az általa forrásként használt művénél magasabb szinten. Richerus megjegyzi, hogy szabadon merített Flodoard művéből, gyakran „más szavakat alkalmazott" az eredeti helyett és „teljesen átalakította a prezentáció stílusát [pro aliis longe diversissimo orationis scemate disposuisse]" (1:4). Belehelyezi magát egyfajta történetírói tradícióba is, idézve olyan klasszikusokat, mint Caesart, Orosiust, Jeromost és Isidorust mint a gallok korai történetére vonatkozó tekintélyeket, s azt sejteti, hogy saját megfigyelései oly mélységű bepillantást engedtek számára a tényekbe, mint senki másnak. Mindez a saját diskurzus meglétének tudatára utal, ami az *Annals of Saint Gall* megalkotójánál teljesen nyilvánvalóan hiányzik. Richerus diskurzusa egy megformált diskurzus, melynek narrativitása az évkönyvíróéval összehasonlítva épp annak a tudatosságnak a megnyilvánulási formája, amely a megformálásban szerepet játszik.

[17] Richer: Histoire de France, 888-995. Ed. and trans. Robert Latouche. 2 vols. Paris, 1930-1937. 1:3, minden további utalást lásd zárójelben a szövegben (saját fordításomban).

Paradox módon azonban épp ez a tudatos formálás, mely Richerus munkáját a történeti narrativitás aspektusával ruházza fel, gyengíti történeti elbeszélésének „objektivitás"-át – a szöveg modern elemzői legalábbis általában ezt vallják. A szöveg modernkori kiadója, Robert Latouche például épp Richerus saját stílusának eredetiségével való büszkélkedését jelöli meg annak okaként, hogy Richerus nem valódi történelmet írt. „Végül is – jegyzi meg Latouche – Richerus *Története* pontos fogalmazásban [*proprement parler*] nem történetírás, hanem egy retorikai munka, melyet egy szerzetes állított össze, ... aki igyekezett Sallustius technikáit utánozni." S ehhez még hozzáteszi: „Őt valójában nem a matéria [*matière*] érdekelte, melyet fantáziájához igazodó alakba öntött, hanem a forma" (1:XI).

Latouche-nak abban minden bizonnyal igaza van, hogy Richerus nem igazi történész, akit – a közhiedelem szerint – eltökélten a történelem egy periódusának „tényei" érdekelnek, de abban legalább ennyire biztosan téved, hogy a munka azért nem felel meg a történetírás követelményeinek, mert szerzőjét inkább a „forma", mint a „matéria" foglalkoztatta. *Matéria* alatt Latouche természetesen a diskurzus jelöltjeit értette, azaz az egyenként vett eseményeket mint a reprezentáció tárgyait. De Richerust „a franciák konfliktusai [Gallorum congressibus in volumine regerendis]" (1:2) érdekelték, különösen pedig patrónusának, Gerbert rheimsi érseknek az érseki székhely felügyelete körül támadt csatározásai. Richerus nagyon is távol állt attól, hogy elsősorban a forma érdekelje a matéria avagy a tartalom helyett, valójában csakis ez utóbbi állt figyelmének előterében, hiszen ez a konfliktus saját jövőjét is érintette. Arra kívánt választ adni narratívájának összeállításakor, hogy hol keresendő a legitim jog Rheims érseki székhely ügyeinek intézésére. S joggal feltételezhetjük, hogy e konfliktus narratívájának megírására ösztönző impulzus nála valamilyen formában összefügg azzal a vággyal, hogy (mind íróként, mind cselekvő tényezőként) olyan autoritást képviseljen, melynek legitimitása teljes mértékben egyfajta kifejezetten történeti jellegű rend „tényeinek" feltárásán nyugodott.

S valóban, mihelyt regisztráljuk a hatalom motívumának jelenlétét ebben a szövegben, azonnal érzékeljük azt is, hogy a narratíva igaz voltra számot tartó igénye s maga a narráció igazolása milyen nagy mértékben az autoritáshoz mint olyanhoz való egyfajta viszonyulásra épül. A szerző által segítségül hívott első tekintély saját patrónusa, Gerbert; az ő autoritása gyúrta egybe az elbeszélést („imperii tui, pater sanctissime G[erbert], auctoritas seminarium dedit" [1:2]). Ezután következnek azok a klasszikus szövegek által képviselt „autoritások" (Caesar, Orosius, Jeromos és így tovább), melyekre Richerus a franciák korábbi történetének bemutatását alapozta. Jelen van Rheims történetének megörökítői mivoltában elődje, Flodoard „autoritása" is, akivel mint narrátor Richerus fel kívánja venni a versenyt, s akinek stílusát meg kívánja haladni. Ebben saját autoritására támaszkodik, Flodoard fordulatai helyett „más szavakat" alkalmazva s „teljesen átalakítva a prezentáció stílusát". S végül nemcsak a Mennybeli Atya autoritása van jelen, mint minden történés végső okáé, hanem Richerus saját atyjáé is (az egész kéziraton keresztül mint „p.m." [*pater meus*] [1:XIV] utalva rá), aki a munka egy szegmensében centrális szerepet tölt be úgyis, mint olyan szemtanú, akinek az autoritására épül az adott rész.

Az autoritás problémája Richerus szövegét olyan módon hatja át, ahogy az az *Annals of Saint Gall* évkönyvírójánál fel sem merülhet. Az évkönyvírónak nincs

szüksége arra, hogy az események elbeszélését igazolja, hiszen az események mint egyfajta valóság manifesztációinak státusa teljesen problémamentes számára, nincs, ami azt megkérdőjelezné. S mivel nincs „kihívás", nincs miért narrativizálni, nem szükséges, hogy az események „maguk beszéljenek" vagy hogy oly formában mutassuk be őket, mintha „maguk mondanák el történetüket". Csak le kell őket jegyezni észlelésük sorrendjében, s mivel nincs kihívás, nincs elmondandó történet. Richerus azért narrativizált, mivel létezett ez a fajta kihívás. De nem azért nincs Richerus quasi narratív munkájának befejezése, mert a verseny nem dőlt el; hiszen valójában eldőlt Gerbert Ottó király udvarába való menekülésével és Arnulfusnak Gregorius pápa által Rheims érseki székébe történő beiktatásával.

Ami hiányzott a teljes diskurzív befejezéshez, a befejezés narrativizálásához, az az erkölcsi elv volt, amelynek fényében Richerus a befejezést akár igazságosnak, akár igazságtalannak minősíthette volna. A valóság maga döntött a konfliktusban úgy, ahogy az megtörtént. Valójában találunk bizonyos utalást egyfajta igazságtételre Otto király részéről, aki „felismerve Gerbert műveltségét és kiemelkedő tehetségét Ravenna püspöki székébe emelte őt". De ez az igazságtétel már más helyen játszódik le, s egy másik király, egy másik autoritás műve. A diskurzus vége nem helyezi visszamenőleg sajátos megvilágításba a feljegyzett eseményeket, s nem lép fel azzal az igénnyel, hogy egyfajta, az eseményekben kezdettől fogva immanensen benne rejtező jelentést sugározzon beléjük. Nincs igazság, csak erő, jobban mondva csak egy olyan autoritás, mely különböző erők formájában jelenik meg.

Nincs más célom a történetírás és a narrativitás közötti összefüggésre vonatkozó ezen reflexiókkal, minthogy megvilágítsam a történeti diskurzus sztori elemei és cselekmény elemei közötti különbséget. Az általánosan elfogadott felfogás szerint a narratíva cselekménye egy olyan struktúrát feltárva a végső fázisban, amely az eseményekben mindvégig immanensen benne rejlett, egyfajta jelentéssel tölti fel a sztori szintet alkotó eseményeket. A történeti diskurzus megfelelő tartalmaként kínálkozó valóságos események bármely narratív elbeszélésében tetten érhető ezen immanencia természetét kívánom feltárni. Ezek az események nem azért valóságosak, mert megtörténtek, hanem mivel először is emlékeznek rájuk, másodszor pedig beleilleszkednek egy kronologikusan rendezett szekvenciába. Ahhoz azonban, hogy azok elbeszélését valódi történetírásnak tekinthessük, nem elégséges, hogy előfordulásuk sorrendjében lejegyezzük őket. Ugyanakkor éppen az a tény, hogy megörökíthetők másképp is, a narrativitás szabályainak megfelelően, megkérdőjelezi autenticitásukat és alkalmasságukat arra, hogy a valóság megnyilatkozó jeleinek fogadjuk el őket. Ahhoz, hogy egy eseményt történetinek minősítsünk, lefolyásának legalább kétféle narratív variációját kell hogy adni tudjuk. Ha ugyanis nem lehetséges ugyanazon eseménysor leírásának kétféle verziója, a történésznek nincs miért magának vindikálnia az igaz összegzés érdemét. A történeti narratíva autoritása magának a valóságnak az autoritásával azonos; a történeti elbeszélés formába önti ezt a valóságot, és így kívánatossá teszi azáltal, hogy folyamatainak olyan formai koherenciát kölcsönöz, mely csak történetek sajátja.

A történelem tehát abba a kategóriába tartozik, amit „a valóságos diskurzusá"-nak nevezhetnénk „a képzeletbeli diskurzusá"-val avagy „a kívánt diskurzusá"-val szemben. A megfogalmazás szembeötlően Lacan-i ihletésű, de nem áll szándékomban

Lacan elveit mélyrehatóan követni. Pusztán azt kívánom hangsúlyozni, hogy megérthetjük a történeti diskurzus vonzerejét, ha felismerjük, milyen nagy mértékben teszi a valóságost kívánatossá, s alakítja át azt egy kívánt tárggyá, mégpedig azáltal, hogy a valóságosként bemutatott eseményeket olyan formai koherenciába gyúrja, amely a történetekre jellemző. Az évkönyvekkel szemben a történeti narratíva útján az „önmaga beszélő" valóság hozzánk szól, távolról hív bennünket (ez a távol pedig a formák világa), és olyan formai koherenciát tár elénk, amely felé mi magunk törekszünk. A történeti narratíva – ellentétben a krónikával – olyan világot tár elénk, amely végérvényesen „befejeződött", megalkottatott, amely azonban mégsem bomlott fel, nem hullik darabjaira. Ebben a világban a valóság egyfajta jelentés maszkját hordja magán, melynek befejezettségét és teljességét csak elképzelni tudjuk, megtapasztalni nem. Amennyiben a történeti sztorikat befejezéssel, narratív lezárással lehet ellátni, valamiféle folyamatos cselekményt lehet bennük kimutatni, azok a valóságot az ideális illatával itatják át. Épp ezért lehet a történeti narratíva cselekménye zavar forrása, s ezért kell azt mindig mint az eseményekből „kihámozottat" s nem a narratív technikák által megalkotottat bemutatni.

A történeti narratíva cselekménye körüli zavarodottságot tükrözi az az általános megvetés, amivel a modern történészek arra a típusú „történetfilozófiá"-ra tekintenek, melynek modern paradigmatikus példáját Hegel adja. A történeti reprezentációjának ezt a (negyedik) formáját azért szokás elítélni, mert az semmi mást nem tartalmaz, mint cselekményt; eseménytörténeti elemei csak manifesztációk, a diskurzus céljául szolgáló cselekményszerkezet másodlagos szimptómái. Itt a valóság olyan szabályszerűség, rend és koherencia képét ölti magára, melyben nincs többé hely az emberi cselekvő számára, s mely a teljesség és befejezettség olyan fokát képviseli, mely sokkal inkább elrettenti, mint bátorítja a képzeletbeli azonosulást. A történetfilozófia cselekményében a különböző történelmek/történetek különböző cselekményei, melyek pusztán múltbeli regionális eseményeket beszélnek el nekünk, igazi valójukban, csak mint azon autoritás képei jelennek meg előttünk, mely egy morális univerzumban való részvételre hív fel bennünket, mely univerzum azonban, ha nem sztori formájában jelenne meg, semmiféle vonzerővel nem bírna.

Ez közel visz bennünket ahhoz, hogy megmagyarázzuk az igényt a valódi befejezésre a történeti reprezentáción belül, aminek hiánya miatt a krónikát csak tökéletlen narratívának tekintik. A történeti sztori befejezésének igénye – szól az általam javasolt formula – valójában a morális jelentésre való igény, azaz arra, hogy a valóság eseményeinek szekvenciáit egy morális dráma elemeinek jelentőségével ruházhassuk fel. Született-e valaha is olyan történeti narratíva, melyet ne hatott volna át a narrátor morális tudata, sőt még inkább annak morális autoritása? Nehéz megneveznünk egyetlen egy történeti munkát is, mely a történeti narratíva klasszikus korában, a 19. században született, s melyet ne ruháztak volna fel az általa tárgyalt eseményekről való morális ítéletalkotás erejével.

De nem kell elhamarkodottan véleményt formálnunk erről pusztán 19. századi történeti szövegek alapján. A morális tudat működését megvizsgálhatjuk a teljes tökéletességgel megvalósult narratíva olyan késő középkori példáján is, mint például Dino Compagni 1310 és 1312 között íródott *Cronicá*ja, melyet általában valódi

történeti narratívának tartanak.[18] Dino munkája nemcsak hogy „kitölti a hiátusokat", melyeket az ugyanazon témával (a hatalmon lévő Guelf párt fekete és fehér frakciója közötti küzdelem Firenzében 1280 és 1312 között) foglalkozó évkönyvíró valószínűleg benne hagyott volna, s történetét egy hármas cselekménystruktúra jól felismerhető sémája szerint rendezi, de narratív egészet is teremt azáltal, hogy kifejezetten arról beszél, hogy egy társadalmi rendszer szolgálhat szilárd referenciapontként a tűnékeny események folyamának kifejezetten erkölcsi jelentéssel való felruházásához. Ebből a szempontból a *Cronica* világos példája lehet annak, hogy a krónikaírónak mily nagy mértékben kell közelednie a morális vagy anagogikus allegória formájához, ha a narrativitás és a történetiség követelményének egyidejűleg meg akar felelni.

Érdemes megfigyelni, hogy ahogy a krónika formáját felváltja a valódi történetírás, a krónika bizonyos ismertető jegyei eltűnnek. Mindenekelőtt nem jelölnek meg már konkrét patrónust. Dino narratívája nem fordul egy meghatározott patrónus autoritásához, ahogy azt még Richerus tette. Dino jogát az általa „látott és hallott", figyelemre méltó események (*cose notevoli*) elbeszélésére egyszerűen saját látnoki képességére alapozza. „Senki sem látta ezeket az eseményeket kezdetüktől fogva [*principi*] biztosabban, mint én" – mondja. Remélt közönsége így nem egy speciális eszményi olvasó, ahogy Gerbert volt Richerus számára, hanem sokkal inkább egy csoport, amelyről feltételezhető, hogy osztja Dino nézeteit az események igazi természetéről, Firenze azon polgárai, akik – Dino megfogalmazása szerint – képesek arra, hogy felismerjék „az örök időkre uralkodó és kormányzó Isten jótéteményeit". Ugyanakkor szól egy másik csoporthoz, Firenze romlott polgáraihoz is, akik felelősek a „konfliktusokért" (*discordie*), melyek mintegy három évtizedre megnyomorították a várost. Az előbbiek irányában elbeszélésének célja az ezektől a konfliktusoktól való megszabadulásba vetett hit ébrentartása, az utóbbiak felé pedig egyfajta figyelmeztetés és a bűnhődéssel való fenyegetés. Az utóbbi tíz év káoszát VII. Henrik császár Firenzébe érkeztét követő eljövendő „virágzóbb" évekkel állítja szembe, ő majd megbünteti a népet, melynek „bűnös szokásai és hamisan szerzett jövedelmei" „korrumpálták és tönkretették az egész világot".[19] Amit Kermode az elbeszélt események „jelentésbeli súlypontjának" nevez, az itt a jelen utáni közvetlen jövőbe „helyeződik előre", abba a jövőbe, mely majd morálisan ítélkezik a gonoszok felett és megbünteti őket.[20]

Az a jeremiáda, mellyel Dino munkáját befejezi, jelzi – állítják a kommentátorok –, hogy műve még az igazi történeti „objektivitás" szekuláris ideológiájának korszaka előtt íródott. De nehéz belátni, miként is lehetett volna elérni azt a fajta narratív befejezettséget, amiért Dino Compagnit oly nagyon szokás dícsérni, ha nem jelöli meg implicit módon azokat a morális elveket, melyek alapján elkülönítette azokat a

[18] La cronica di Dino Compagni delle cose occorrenti n' tempi suoi e La canzone morale Del Pregio dello stesso autore. Ed. Isidoro Del Lungo. 4. ed. rev. Florence, 1902. (a továbbiakban: Compagni); Barnes 80-81.

[19] Compagni 5.

[20] Kermode, Frank: The Sense of an Ending: Studies in the Theory of Fiction. Oxford, 1967. 1. fejezet

valóságos eseményeket, melyeket feljegyzésre méltónak ítélt az arra méltatlanoktól. A narratíva keretében lejegyzett események épp annyiban tűnnek a valóság elemeinek, amennyiben a morális létezés egyfajta rendjéhez tartoznak, s jelentésüket épp e rendbe való belehelyezésük adja meg. A leírt események épp annak megfelelően találnak helyet a valódiságukat igazoló narratívában, hogy azok elősegítik-e vagy sem a társadalmi rend megteremtését. Csak az Isten kormányzata és uralma, illetve a jelen firenzei társadalmi szituációjának anarchiája közötti kontraszt igazolhatja a befejező bekezdés apokaliptikus hangvételét és narratív funkcióját, a császár képének felvillantásával, aki majd eljön, hogy megzabolázza mindazokat, „akik rossz szokásaikkal a bűnt a földre hozták". S csak valamiféle morális autoritás igazolhatja azt a fordulatot a narratívában, mely befejezést adhat. Dino narratívájának végét kifejezetten azonosítja egy a világ morális rendjében bekövetkező „fordulat"-tal. „A világ most újra fordul egyet [*Ora vi si ricomincia il mondo a revolgere adosso*]...: a császár eljön, hogy meghódítson és elpusztítson téged, szárazföldön és vizen."[21]

Ez a moralizáló befejezés az, ami miatt Dino *Cronicá*ja nem felel meg a modern „objektív" történeti elbeszélés követelményeinek. De éppen ez a moralizálás teszi lehetővé, hogy a munka véget érjen, illetve – az évkönyvek és krónikák műfajától eltérően – befejeződjön. S milyen más alapon fejeződhet be valóságos események narratívája? Amennyiben valóságos események együttesének elmesélésével van dolgunk, a „moralizálás mellett" milyen más befejezés képzelhető el egy effajta eseménysor végén? Mi más képezhet narratív befejezést, mint egy egyfajta morális rendből egy másikba való átmenet? Megvallom, én nem tudok valóságos események elbeszélésének más lehetséges „befejezési" módjáról, nem állíthatjuk ugyanis, hogy a valóságos események sora valóban véget ért, hogy a valóság maga megszűnt, hogy a valóság rendjének eseményei többé nem történnek. Effajta eseményeket csak akkor tekinthetünk megszűntnek, befejezettnek, ha egyfajta jelentésátvitel történik, mégpedig narratív eszközökkel, valamely fizikai vagy társadalmi térről egy másikra. Amennyiben hiányzik a morális érzékenység, ahogy az a valóság évkönyv típusú reprezentációjában előtűnik, vagy az csak potenciálisan van jelen, mint ahogy azt a krónikáknál láttuk, nemcsak a jelentés, hanem az effajta jelentésátvitel eszköze, azaz a narrativitás is hiányzik. Ahol viszont a valóság reprezentációjában a narrativitás jelen van, biztosak lehetünk abban, hogy ott a moralitás vagy a moralizálásra késztetés is megtalálható. Nem lehetséges más forma, melyben a valóság felruházható olyan jelentéssel, mely önmaga teljességében mutatkozik meg, ugyanakkor megtagadja önmagát azáltal, hogy egy „másik sztori"-ba helyeződik át, mely „a vég" határain éppen csak túl „elmondásra vár".

Ebben az írásban arra kerestem választ, hogy milyen értékeket kapcsolunk a narrativitáshoz, mindenekelőtt pedig a valóság reprezentációjának a történeti diskurzus formájában megtestesülő típusában. Felmerülhet az a gyanú, hogy eleve úgy kevertem a kártyákat, hogy az tézisemre nézve – mely szerint a narrativizált diskurzus a morális ítéletalkotás céljait szolgálja – kedvező legyen, hiszen csak középkori anyagot használtam fel. S talán így is van, de maga a modern történetírói társadalom tesz különbséget az évkönyv, a krónika és a történeti diskurzus formái között

[21] Compagni 209-210.

aszerint, hogy azok mennyire felelnek meg avagy sem a narratív egész követelményeinek. A történészeknek azonban azt a tényt még meg kell magyarázniuk, hogy amikor saját megítélésük szerint a történetírás „objektív" tudományággá alakult át, a teljesen „objektív" – speciális, mégis tudományos jellegű – diszciplínává való érés egyik jeleként épp a történeti diskurzus narrativitását ünnepelték. Ők maguk transzformálták a narrativitást egyfajta beszédmódból olyan formai paradigmává, melyben a valóság maga megnyilatkozik egy „realisztikus" tudatban [*„realistic" consciousness*]. Ők maguk tették értékké a narrativitást, melynek jelenléte egy „valóságos" eseményekkel foglalkozó diskurzusban jelzi annak objektivitását, komolyságát és valószerűségét.

Annak kimutatására törekedtem, hogy a valóságos események reprezentációjában a narrativitásnak tulajdonított érték abból a vágyból táplálkozik, hogy a valóság eseményeit az életnek oly koherenciát, integritást, teljességet és befejezettséget felmutató képében ábrázoljuk, amely kép csak a fantázia szülöttje, s nem is lehet más. Az az elképzelés, hogy a valóságos események szekvenciái a történetek ugyanolyan formai jegyeivel rendelkeznek, mint a képzeletbeli események csakis vágyakban, ábrándokban, a képzeletben gyökerezhet. A világ valóban jól megszerkesztett történetek formájában áll elénk, központi témával, markánsan jelzett felütéssel, középrésszel és befejezéssel, s olyan koherenciával, amely lehetővé teszi számunkra, hogy meglássuk „a véget" a kezdet kezdetén? Vagy sokkal inkább olyan formában, mint amilyet az évkönyv vagy a krónika műfaja sugall; mint kezdet és befejezés nélküli puszta eseménysor vagy mint kezdetek szekvenciái, melyek csak véget érnek, de nem fejeződnek be? S vajon a világ, még a társadalmi világ is, már eleve narrativizált, „önmaga beszélő" formában érkezik hozzánk, azon képességünk határain túlról, mely tudományos értelmezést ad e világnak? Vagy egy ilyen önmaga beszélő és önmagát egy történet formájában feltáró világ fikciója ahhoz szükséges, hogy megteremtsük azt a morális autoritást, amely nélkül a társadalmi valóság fogalma elképzelhetetlen volna? Ha csak a reprezentáció valósághűségéről lenne szó, könnyű lenne amellett érvelni, hogy a valóság olyan formákban kínálja magát megragadásra, mint amilyet az évkönyv és a krónika képvisel. Lehetséges, hogy az okjektivitás rovásukra írt hiánya, mely a valóság megfelelő narrativizálásának hiányosságában megmutatkozik náluk, egyáltalán nem a percepció módjának eltérésével függ össze, hanem azzal, hogy nem reprezentálják a morális aspektust az esztétikai mögött? S tudunk-e választ adni erre a kérdésre anélkül, hogy ne kezdenénk az objektivitás történetének narratív elbeszélésébe, olyan elbeszélésbe, amely már megelőlegezné azon történet kimenetelét, melyet az általában vett morális érdekében mondanánk el? Tudunk-e bármikor is elbeszélni morális ítéletalkotás nélkül?

Fordította: **Deák Ágnes**

KÓRÁSZ MÁRIA

Az amerikai magyar történetírás kezdetei

Rácz Rónay Károly levelei

Az amerikai magyar történelemkutatás és történetírás több mint százéves múltra tekint vissza. Az első összefoglaló tanulmányt Amerika felfedezésének négyszázadik évfordulójára írta Márki Sándor (1853–1925) kolozsvári történészprofesszor.[1] Azóta többek között Pivány Jenő (1873–1946),[2] Kende Géza (1879–1933),[3] Feleky Károly (1863–1930),[4] Vasváry Ödön (1888–1977)[5], napjainkban pedig Puskás Julianna,[6] Várdy Béla [7] foglalkoztak és foglalkoznak a magyar amerikai történelmi kapcsolatokkal.

Kevesek előtt ismert azonban Rácz Rónay Károly neve, és mivel a lexikonok többsége sem tesz említést[8] az amerikai magyar történetkutatás ezen úttörő alakjáról, élete és munkássága feledésbe merült. Ismeretlenségének másik oka, hogy fő műve, A magyar emigráció Amerikában nem jelent meg nyomtatásban. Már az 1920-as

[1] Amerika s a magyarság. Földrajzi Közlemények, 21. kötet. 1893. márc., II. füzet 49-94.

[2] Hungarians in the American Civil War. Reprinted from "Dongó" Tenth Anniversary Number. Cleveland, OH. 1913.; Magyarok az amerikai forradalomban. Klny. Az Amerikai Magyar Népszava 1925. évi Naptárából. New York.; Hungarian-American Historical Connections. Budapest,1927.; Magyarok Észak amerikában. Budapest, 1944.

[3] Magyarok Amerikában. Az amerikai magyarság története. 1-2. kötet. Cleveland, 1927. Az első két kötet először a Szabadság című lapban jelent meg folytatásokban, éveken keresztül. Az ólomszedést ezután félretették a kiadandó könyv számára. A két megjelent kötet az első világháborúig tárgyalja az eseményeket. Kende a harmadik kötetet is összeállította és kiszedette, de hirtelen halála megakadályozta a kiadását. Ennek töredéke a Bethlen Otthon (Ligonier, PA, USA) gyűjteményében maradt fenn.

[4] Összegyűjteni igyekezett mindazt, amit valaha angol nyelven a magyar nemzetről írtak. A mintegy hatezer kötetes könyvtárából hozták létre halála után a Hungarian Reference Libraryt, amely 1937-ben nyílt meg New Yorkban és 1942-ig működött. 1953-ban gyűjteménye bekerült a washingtoni Kongresszusi Könyvtárba, ahol könyvtárának katalógusát mikrofilmre vették. A későbbiekben az eredeti gyűjtemény teljesen szétaprózódott. A mikrofilm Kenneth Nyirády (Kongresszusi Könyvtár) szívességéből a Somogyi-könyvtár Vasváry-gyűjteményében is hozzáférhető, azzal a lapkivágat-gyűjteménnyel együtt, amely a Hungarian Reference Library tulajdonában volt működése idején.

[5] Lincoln's Hungarian Heroes. The Participation of Hungarians in the Civil War 1861-1865. Washington, D. C., 1939.; Magyar Amerika. Szeged, 1988. (Válogatás Vasváry Ödön több mint ezer cikkéből.)

[6] Emigration from Hungary to the United States before 1914. Budapest, 1975.; From Hungary to the United States (1880-1914). Budapest, 1982.; Kivándorló magyarok az Egyesült &&llamokban 1880-1940. Budapest, 1982.

[7] Historical, Literary, Linguistic, and Ethnographical Research on Hungarian-Americans. A Historical Assessment. Klny. Hungarian Studies, 1985. no. 1. 77-122.; The Hungarian-Americans. Boston, 1985.

[8] Kivéve: 1. Gulyás Pál: Magyar írók élete és munkái kiadás előtt álló R betűs kötetét. Viczián János, a lexikon sajtó alá rendezője szívességéből jutottunk hozzá az abban található Rácz Rónay szócikkhez; 2. Sz. Debreczeni Kornélia: Magyar írói álnév lexikon. Budapest, 1992.

évek elején kiadásra készen állt e munka – további hárommal együtt[9] –, ám a Bevezetőn kívül más nem olvasható belőle.[10] Napjainkra a kéziratoknak és mindannak, amit Rácz Rónay az amerikai magyarok vonatkozásában összegyűjtött, tudomásunk szerint nyoma veszett. Fennmaradt viszont jó néhány levele, amelyek egy részére Vasváry Ödön az amerikai magyarsággal kapcsolatban folytatott kutatómunkája során talált rá a washingtoni Kongresszusi Könyvtárban 1976-ban.[11] E leveleket Rácz Rónay 1923–1927 között írta Feleky Károlyhoz, s ezekben beszámol életéről, kutatásairól, nagy terjedelmű műveiről. Vasváry az Amerikai Magyar Világ hasábjain hírt adott e levelekről, és egyben össze is foglalta azok tartalmát.[12] Vasváry Ödön halála után, 1978-ban gyűjteménye Washingtonból Szegedre, a Somogyi-könyvtárba került,[13] így a 123 oldalnyi levelezés xeroxmásolata is hozzáférhető, mivel Vasváry lemásoltatta azokat gyűjteménye számára.

A kutatásokat folytatva, további levelekre (Márki Sándorhoz, Gulyás Pálhoz (1881–1963), Benyovszky Rudolfhoz (1874–1954), Gábor Andorhoz (1884–1953), Bánffy Miklóshoz (1874–1950), Fraknói Vilmoshoz (1843–1924) írottakra) bukkantunk.[14] A jelenleg a Vasváry-gyűjtemény birtokában lévő 34 terjedelmes Rácz Rónay levél xeroxmásolata önmagában is roppant nagy adatmennyiséget tartalmaz. Megközelítőleg 700 név, mintegy 250 bibliográfiai utalás szerepel bennük könyvekre, cikkekre, megemlítve több kézirati naplót, naplótöredéket, levelet is az amerikai magyarság történetére vonatkozóan. Az adatok forrásainak egy része is Rácz Rónay Károly tulajdonában volt. Mindez arra enged következtetni, hogy a fent említett kiadatlan művek is rendkívül sok adattal szolgálhatnának ma is mindazok számára, akik az amerikai magyarság történetével foglalkoznak. Munkásságának jelentősége – ahogy azt levelei is sejtetni engedik – főként abban áll, hogy mind életrajzi adatok szempontjából, mind könyvészeti tekintetben, olyan anyagokat kutatott fel, amelyek között előfordulhatnak máshol nem megszerezhetők; az is lehetséges, hogy éppen Rácz Rónay műveinek kiadatlansága miatt csak azok az anyagok kerültek felhasználásra, amelyekre ő maga hívta fel a figyelmet, vagy amelyeket ő szolgáltatott kortárs kutatók számára. Megérdemli tehát, hogy összefoglaljuk mindazt, amit

[9] Az emigráció bibliográfiája; A magyar zsidóság Amerikában; Magyarság és Amerika.

[10] Bevezetőt lásd: Új Magyar Szemle, 1921. június. 273-276.

[11] Feleky Collection jelzés alatt, Library of Congress Manuscript Division.

[12] Rácz Rónay Károly (Amerikai magyar történelmünk egy méltatlanul elfelejtett kutatója). 1977. febr. 20. nem szószerint ua.: Rácz Rónay Károly emlékezete. In: Vasváry Ödön: Magyar Amerika. Szeged, 1988. 158-160.

[13] Polner Zoltán: Szegeden a Vasváry-hagyaték. Előreláthatólag ősztől már a kutatók rendelkezésére áll. Csongrád Megyei Hírlap, 1978. máj. 26. 4.; Ruffy Péter: „Magyar Amerika". A Vasváry-hagyaték története. Magyar Hírek, 1978. okt. 21. 5.; Péter László: A Vasváry-gyűjtemény a szegedi Somogyi-könyvtárban. Hungarológiai Értesítő, 1982. 1-4. sz. 602-605.; András Csillag: The Edmund Vasváry Collection. Hungarian Studies, 1985. no. 1. 123-130. További cikkek bibliográfiáját lásd: Vasváry Collection Newsletter, 1993. 2. sz. 1-4.

[14] Lelőhelyeik: Márki Sándorhoz: MTAK Kézirattár Ms 5164/978-987, Gulyás Pálhoz: OSZK Kézirattár Gulyás Pál Fond 36/2796, Benyovszky Rudolfhoz: e levél másolatához Benyovszky Móricné (Budapest) szívességéből jutottunk hozzá, aki a kölcsönkapott eredetiről másolta azt le. Gábor Andorhoz: MTAK Kézirattár Ms 4492/104(levelezőlap), Bánffy Miklóshoz: MOL K szekció 605/212-213, Fraknói Vilmoshoz: MOL K szekció 605/214.

leveleiből és a felkutatott adatok alapján eddig tudunk róla. Rácz Rónay Károly Homonnán (Humenné, a mai Szlovákia területén) született 1888-ban.[15] Valamikor 1903 és 1905 között Kassán élt. Itt írta Márki Sándornak 1921. szeptember 13-án: „A mindennapi kenyér gondja túlságosan korán vert ki az életbe s az érettségi után nem állott módomban, hogy hajlamaimnak megfelelően valamelyik egyetemre kerülhettem volna, a kenyér gondja a kassai jogakadémiához kényszerített, mert egy ottani ujságnál kaptam állást". 1906 körül kezdett el foglalkozni a magyar amerikai történelmi kapcsolatok felderítésével. Ehhez jó alkalom volt számára, hogy elkísérte Ambrózy Lajos (1868–1945) követségi tanácsost – 1907 és 1909 között – az amerikai magyar közösségekben tett második körútjára.[16] „Az amerikai magyarság körében jó összeköttetéseim vannak, az egyes telepeken sok-sok régi ismerősöm van (hiszen annak idején grof Ambrózyval mind bejártam)" (Feleky Károlyhoz 1924. július 16.). Az Egyesült Államokban Rácz Rónay újságíróként dolgozott. Philadelphiában 1909. január 15-én indította az első amerikai magyar irodalmi és művészeti folyóiratot Amerikai Magyar Magazin címmel,[17] melynek szerkesztője és kiadója is volt egyben. Ugyanez év végén indult Rudnyánszky Gyula (1858–1913)[18] rövid életű hetilapja a Napsugár,[19] amelynél Rudnyánszky őt is alkalmazta. Munkatársa volt az Amerikai Magyar Népszavának is; ennek 1910-ben New Yorkban megjelent jubileumi díszalbumában a szerkesztőségről készült csoportképen ő is látható.[20] Versek írásával is foglalkozott, a „szerkesztőség poétája" volt. [21] Tárcái és cikkei is jelentek meg a lap hasábjain. A Türk József[22] által 1909-ben New Yorkban kiadott baptista magyar bibliához Rácz Rónay fordította a „verses énekeket."[23] Az első világháború kitöréséig New Yorkban élt. „A világháborút végigverekedtem, egy kurta, béna lábbal kerültem ki belőle" (Márki Sándorhoz 1921. szeptember 13.).

[15] Itt jegyezzük meg, hogy Rácz Rónay többször utal korára leveleiben: „36 nehéz esztendőmmel még biztos kenyerem sincs" (Márki Sándorhoz 1921. szept. 13.) vagy „ahol 40 éves koromban is tartok" (Feleky Károlyhoz 1926. júl. 22.), mely utalások eltérnek a fenti évszámtól.

[16] Az első körútra 1899-ben került sor. 1907 és 1909 között Ambrózy a washingtoni nagykövetségnél szolgált. Jelentéseinek egy része a Magyar Országos Levéltárban található. Utalást lásd: „Valahol túl, meseországban...". Az amerikás magyarok 1895-1920.Válogatta és szerkesztette Albert Tezla, Kathy Elaine Tezla közreműködésével. 1. kötet. Budapest, 1987. 374-375.

[17] 1. évf. 1. sz. Erről az egy számról tudunk, az OSZK-ban H 62.571 jelzés alatt. A fejléc szerint „megjelenik minden hó 15-én".

[18] Rudnyánszky Gyula költő, újságíró, 1905 decemberében vándorolt ki az Egyesült &&llamokba, ahonnan 1913-ban visszatért Magyarországra.

[19] Cleveland 1. évf. 1909. dec., 2. évf. 1910. 1-20. sz. (jan. 2-máj. 29.), 1910. máj. 1-től Chicago.

[20] Az Amerikai Magyar Népszava Jubileumi Díszalbuma 1899-1909. Szerk. Berkó D. Géza. 301.

[21] Három versét lásd: Amerikai magyar költők. Összegyűjtötte Rickert Ernő. Budapest, 1920. 88-90.

[22] Türk József konzulátusi hivatalnok, az 1906. febr. 27-én alakult Amerikai Magyar Szövetség titkára volt.

[23] Hoffmann Géza: Csonka munkásosztály. Az amerikai magyarság. Budapest, 1911. 251.

1920-tól 1922-ig a hamburgi magyar konzulátuson dolgozott mint „press és kereskedelmi atashé",[24] és létrehozta az ottani Magyar Kereskedelmi Kamarát. E munkákért semmi juttatást nem kapott. „Az itteni konzulátusnál egy esztendő óta végzem a sajtó, kereskedelmi, politikai, propaganda ügyeket – ingyen. Szerencse, hogy van néhány tanítványom. Fiatal német kereskedelmi hallgatók és volontőrök, kiket a »magyar« nyelvre tanítok. Szűkös megélhetés, de ezért is hálát kell adni az Istennek" (Márki Sándorhoz 1921. szeptember 13.). Később is többször bizonyult számára egyetlen pénzforrásnak az, hogy hallgatókat készített fel vizsgáikra. Amikor 1920-ban elindult Hamburgba, végső úticélja eredetileg Amerika volt: „csupán a legfontosabb, maga a tényleges beutazási engedély – hiányzik, tekintettel, hogy a magyar kivándorlási kontingens már betelt s így más czímen kell azt igényelnem." (Márki Sándorhoz 1922. január 3.) Azonban Hamburgban rekedt, ahol idejének egy részét kutatásokkal töltötte, elsősorban a hamburgi Johanneumban.[25] Régi hajónaplók átnézésével is foglalkozott. Itt értesült arról, hogy Budapesten létrehozták a Ki- és Visszavándorlókat Védő Irodát.[26] Erről a következőképpen ír: „ezek a visszavándorlók mielőtt odakerülnének már előbb az én kezemen mennek keresztül, mivel minden hajó érkezéshez kimegyek eléjük. Itt kellene egy kis iroda, a védelem itt kell az idegenben s nem otthon, ahol a magyar már tudja, hogy otthon van s a magyar nyelven előadott panaszát, baját megértik." (Márki Sándorhoz 1921. szeptember 13.) Innen lépett levél útján kapcsolatba 1921. május 24-én Márki Sándorral, akitől „Amerika s a magyarság" című tanulmánya felől érdeklődött. Márki akkoriban települt át Szegedre, mivel a kolozsvári tudományegyetemet 1921-ben odahelyezték. Az oktatás 1921. október 10-én indult meg. A magát műkedvelő historikusnak nevező Rácz Rónaynak összeköttetései a hazai illetékes tudományos körökhöz nem lévén, Márki közbenjárását kérte művei megjelentetéséhez, és állásügyben is hozzá fordult segítségért. Márki érdeklődésére, hogy Rácz Rónay vállalna-e munkát „a megszervezendő egyetemi könyvtárnál", így válaszolt: „Szíves örömest vállalnám bármily csekély dotációval, mert legalább otthon lehetnék" (1921. december 5.). Nincs utalás arra, hogy ez megvalósult volna, akár csak rövid időre is. Rácz Rónay még hamburgi tartózkodása alatt elküldte az amerikai magyar telepekről írt cikksorozatát a Külföldi Magyarság számára, amelyet ott közöltek is.[27]

[24] A nagyobb magyar külképviseletek és a képviselők felsorolását ez időből lásd: A „Külföldi Magyarság" képviselői Európában, Amerikában és Ázsiában. Külföldi Magyarság, 1922. 8. sz. 13.

[25] A város legnagyobb történelmi múltú líceuma, 1529-ben alapította dr. Johannes Burgenhagen wittenbergi pap. 1914 óta a Marie-Louisen Strasse 114-ben működik.

[26] Az iroda 1921. jún. 1-jén a Keleti pályaudvaron kezdte meg működését. Lásd: Megalakult a Külföldi Magyarok Szövetsége legszebb intézménye. Megnyílt a Kivándorlókat és Visszavándorlókat Védő Iroda. Külföldi Magyarság, 1921. 12. sz. 2.

[27] Felsorolását lásd: Rácz Rónay Károly amerikai magyarsággal kapcsolatos írásainak bibliográfiájában a cikk végén. A Vasváry-gyűjteményben hiányosan meglévő cikksorozat Bodó Ibolya (Budapest, OSZK) szíves közreműködésével vált teljessé.

1922-ben jött vissza Hamburgból Budapestre, ugyanis a Magyar Amerikai Társaság[28] Márki Sándor közbenjárására egy kiállítás megrendezését bízta rá, a társaság hivatalos ajánlása szerint 3000-4000 korona fizetéssel és a felállítandó Magyar Amerika Intézet vezetésével. Az intézet a kiállítás anyagára épült volna. „Kulturális tekintetben egy nagy álom megvalósításán fáradozik a Magyar Amerikai Társaság. Egy kiállítás keretén belül kívánja szemléltetni a magyar-amerikai vonatkozásokat a legrégibb idők anyagától máig. A kiállítás legértékesebb anyagát aztán egy Amerika-Intézetben óhajtja őrizni".[29] Márkinak a következőket írta erről Rácz Rónay: „Méltóságod tudja a Külügyi Társaság-gal történteket. Azok az urak a szó szoros értelemben hazabolondítottak, az am. tört. kiállítás megrendezésével s az Am. Intézet felállításának s ezzel kapcsolatban Amerikába való kiküldetésemnek igéretével, de bizony hónapok teltek el s az igéret csak igéret maradt." (1924. június 14.) Állás nélkül, súlyos anyagi gondokkal küzdött, szűkösen élt beteges feleségével. Némi pénzhez úgy jutott ekkoriban, hogy gyűjteményéből volt kénytelen eladogatni egy-egy darabot, mint például Lincoln saját kezű levelét, Újházi Klára[30] leveleit, hogy meg tudjanak élni.

1923. január 25-étől kezd levelezni Feleky Károllyal. Levélváltásuk négy éve alatt egymás adatait egészítették ki, és beszámoltak egymásnak kutatási eredményeikről. Még ez évben súlyos betegségen esett át: has- és mellhártyagyulladással két hónapig feküdt a Szent János közkórházban. Olyan nyomorúságos körülmények közé került ezután, hogy kénytelen volt elhagyni a fővárost. Békésre költözött, ahol 1924. február 1-jétől 1925 végéig lakott. 1924 őszén mégis újra tervbe vette, hogy Amerikába utazik néhány hónapra, Felekytől várva támogatást, az út azonban csak reményeiben élt. Hol a végső kétségbeesés gyötörte: „Higyje el, sokszor fog el a keserűség, a kétség, vajon érdemes volt-e hosszú esztendőket, évtizedeket áldozni a mi munkánkra" (Feleky Károlyhoz 1926. július 22.), hol pedig tele volt tervekkel: „Szeretnék számszerű összehasonlítást tenni a két nemzet kölcsönös irodalmáról. Én ugyanis összeállítottam az amerikai vonatkozású magyar könyvek bibliographiáját. (Egyelőre még csak a könyvekét s most dolgozgatok az ujság, folyóirat stb. megjelent czikkeken). De eddig nem tudtam többet kihozni 158 könyvnél. (Fordítás, szépirodalom nincs benne) [...] Nem lehetne esetleg valamelyik amerikai angol tudományos folyóiratban írni erről a tárgyról (Amerika magyar bibliographiája), illetve nem-é lehetne elhelyezni valamelyikben"? (Feleky Károlyhoz 1924. június 8.) Emellett összeállította 1914-ig „mindazon könyvek, röpiratok, füzetek, folyóirati tanulmányok, ujságczikkek stb. jegyzékét, amelyek valaha is Magyarországról, m.

[28] 1921. júl. 4-én alakult, a Magyar Külügyi Társaság keretében működött. Megalakulásáról lásd: A magyar-amerikai testvériség ünnepe a budapesti Washington-szobor előtt. Külföldi Magyarság, 1921. 14. sz. 4-5.; Külügyi Almanach. A Magyar Külügyi Társaság évkönyve 1922. (Külügyi Könyvtár VI.) Budapest, 1922. 87.; A Magyar Amerikai Társasággal kapcsolatos iratokat 1922., 1924., 1926. évekből lásd: MOL K szekció 605.

[29] Póka-Pivny Béla: Magyar-amerikai vonatkozásokról. A Társaság, 1922. 11. sz. 176.

[30] Újházi Klára (1821-189?) Újházi László második gyermeke. 1849 végén a nyolc testvérből öt követte apját Amerikába, közöttük Klára is. A Magyarországon maradt testvéreinek levelekben számolt be kinti sorsuk alakulásáról. Többek között ezeket is közli: Bogáti Péter: Édes Pólim! Budapest, 1979.

dolgokról (historia, geogr. pol. szépirod. természettud.) stb. stb. angol nyelven megjelentek." (Márki Sándorhoz 1921. augusztus 25.) „Teli vagyok anyaggal, millió terv van bennem [...] Tervbe vettem egy kis könyvsorozat megindítását és kiadását »Amerikai Magyar Könyvtár« címen. (A régi »Olcsó Könyvtár« mintájára és külső formájában.) Programmon lenne: »A magyarság Amerikában«. »Az am. magy. telepek története«. »A magyar emigráció Amerikában«. »A magyar elem Amerika politikai, gazdasági és kulturális életében«. »Amerika és Magyarország egymáshoz való viszonya«. »Amerika a magy. irodalomban« stb." (Feleky Károlyhoz 1924. június 8.) Magyarság és Amerika című művét szerette volna angolul is megjelentetni. Szívesen bocsátott kutatásaiból adatokat mások rendelkezésére, azonban nehezményezte, hogy azok munkáikban nem tesznek oly módon említést róla, mint ahogy azt megérdemelné. Ezért neheztelt Hajnal Istvánra (1892–1956),[31] de főként Pivány Jenőre, akit azért is hibáztatott, mert nem néz alaposan utána az egyes adatoknak, míg ő utánament a „tegnap szekérnyomának" is. Sok adatot küldött Pásztor Árpádnak (1877–1940)[32] a Világban közölt történelmi cikksorozathoz,[33] Kende Gézának pedig a Magyarok Amerikában című művéhez. A napi sajtóból értesült Gulyás Pál Magyar életrajzi lexikona első füzetének megjelenéséről.[34] Ennek kapcsán 1925. október 14-én Gulyáshoz adatszolgáltatást felajánló levelet írt, 32 személyről mellékelt életrajzi adatokat[35] „próba-küldemény"-ként a készülő lexikonhoz, továbbiakat is ígérve. 1927. február 4-én kelt levelében – amely a jelenleg rendelkezésünkre álló utolsó is egyben – pedig egy teljesen új Benyovszky Móric[36] életrajz megírásáról tájékoztatta Benyovszky Rudolfot. Levele szerint kutatásai addig ismeretlen okmányokhoz juttatták, és a szóban forgó 11 iratot fel is ajánlotta. „Nagyon természetes, hogy amennyiben Gróf Ur-nak tetszik, a családi levéltár részére szívesen szolgálok az én fölkutatattam amerikai okmányok másolatával".

Ezután még további két adat valószínűsíthető vele kapcsolatban: az egyik 1929-ből származik,[37] a másik az 1992-ben megjelent Magyar írói álnév lexikonban

[31] Hajnal István történész, egyetemi tanár, 1920-tól az Országos Levéltár tisztviselője, 1921-től magántanár, 1930-tól az újkori egyetemes történelem ny. r. tanára.

[32] Pásztor Árpád hírlapíró, író, világjáró, színes útirajzok és riportok szerzője. Többször tett hosszabb utazást Amerikába. Idevonatkozó műveiből: Tengeren innen és túl. Budapest, 1909.; Budapesttől a föld körül Budapestig. Budapest, 1911.; Amerika Kanadától Panamáig. Budapest, 1924.

[33] „Világos után" sorozatcímmel 1923. febr. 2. és 1923. márc. 9. között összesen 30 cikk jelent meg.

[34] A lexikon Szinnyei József Magyar írók élete és munkái kiegészítő sorozata alcímmel jelent meg, Budapest, 1925. Összesen hat füzet került kiadásra.

[35] Lelőhely: OSZK Kézirattár Gulyás Pál Fond 36/1197, 1466, 2093, 2099, 2131, 2159, 2185, 2187, 2189, 2193, 2220, 2254, 2258, 2368, 2373, 2393, 2394, 2409, 2410, 2466, 2580, 2586, 2614, 2700, 2769, 2779, 3006, 3069, 3113, 3144, 3303, 3444.

[36] Benyovszky Móric Ágost, gróf (1741-1786) utazó, emlékiratíró. Részt vett a hétéves (1756-1763) és a lengyel-orosz háborúban (1768-1769). 1776-ban Madagaszkár királyává választották. Később Amerikába, majd 1785-ben ismét Madagaszkárra hajózott.

[37] Lelőhely: MTAK Kézirattár. Egyéb iratok. K 813:1929/25., 162., 224., 1330.

található, miszerint 1935-ben a Bélyeggyűjtőbe írt.[38] E folyóirat Rácz Rónayt gyárigazgatóként említi, és ez azt engedi feltételezni, hogy váratlan fordulat következhetett be életében, hiszen korábban – leveleinek tanúsága szerint – sanyarú szegénységben élt. A róla közölt nekrológ[39] szerint Amerikából hazatérve került az Első Magyar Bélyegzőgyár Rt. élére, és így jutott kapcsolatba a filatéliával. Budapesten halt meg 1937. május 27-én.[40]

Az eddig összegyűjtött levelei rávilágítanak Rácz Rónay Károly életének egy-egy szakaszára, azonban a teljes életút és munkásság felderítésére további kutatásokat folytatunk. Célunk az is, hogy kéziratban maradt műveit felkutassuk és az érdeklődők számára hozzáférhetővé tegyük, mivel reményeink szerint nem semmisültek meg teljesen. Terveink között szerepel a Vasváry-gyűjteményben őrzött levélmásolatok szövegének teljes közlése is. Minden további adatot köszönettel fogadunk.

Az alább olvasható két levél (Márki Sándorhoz, Hamburg, 1921. augusztus 3. és Feleky Károlyhoz, Budapest, 1923. január 25.) betekintést ad a Rácz Rónay Károly által végzett kutatásokba. (A leveleket betűhív átírásban közöljük.)

[38] A magyar lebetűzések (lebélyegzések) történetével kapcsolatban jelentek meg szakcikkei az 1930-as években.

[39] A Bélyeggyűjtő, 1937. 6. sz. 121.

[40] A gyászjelentés szövege: "Rácz Rónay Károlyné szül. turovi Jahoda Mária felesége, özv. turovi Jahoda Károlyné szül. Turcsek Mária anyósa, turovi Jahoda Jolán sógornője, turovi Jahoda Károly sógora ugy a maguk, valamint az egész rokonság nevében fájdalommal tudatják, hogy a szeretett jó férj, vő, sógor és rokon Rácz Rónay Károly ügyvezető gyárigazgató folyó évi május hó 27-én hajnali 3 órakor, életének 49-ik, boldog házasságának 18-ik évében, rövid szenvedés után, a szent kenet szentségével megerősítve visszaadta lelkét Teremtőjének. Felejthetetlen halottunk földi maradványait folyó hó 30-án délután 4 órakor fogjuk a X. ker. uj köztemető halottasházában a róm. kath.egyház szertartása szerint beszenteltetni és ugyanazon temetőben nyugalomra helyeztetni. Az engesztelő szent miseáldozatot folyó hó 31-én reggel 9 órakor a józsefvárosi plébánia templomban fogjuk a Mindenhatónak bemutatni. Budapest, 1937. május hó 28-án. Áldás és béke poraira! Lakás: VIII. Baross-u. 77. Községi temetkezési intézet: VIII. Baross-utca 67. Telefon:1-303-17." A gyászjelentés Bodó Ibolya (Budapest, OSZK) szívességéből került a Somogyi-könyvtár Vasváry-gyűjteményébe.

1. levél

Hamburg. 1921. augusztus hó 3-án
Benecke Strasse 48. ptr.

Igen tisztelt Tanár Úr:

Junius hó 14-én kelt nagybecsű sorait, csupán most köszönöm meg, tekintettel ama körülményre, hogy előbb az átköltözéssel járó gondok közepette, zavarni nem akartam. Végtelen hálával vettem Tanár úr szives, jóakaratú érdeklődését – az amerikai magyar emigrációról írott kézirati – művem iránt s annál is inkább, mivel sok jóakaratra eddig nem igen találtam. Mint helyhöz kötött, nehezen küzdő ember, – itt is, Amerikában is, – mindig távol szülőhazámtól, bizony csak hosszadalmas, fárasztó utánjárással tudtam és tudok a szükséges segédművekhez jutni.

Közel tizenöt esztendeje, hogy hozzákezdtem az emigráció amerikai históriájának kutatásához, páratlan s teljesen egyedülálló anyagot gyűjtöttem össze, rég elfeledett, ma már egyáltalán nem ismert adatokat, rengeteg egykorú emigráns levelet, naplótöredéket, kisebb-nagyobb feljegyzést, amely feldolgozva az Emigráció amerikai históriájának teljes egészét adja. A munka kész, csupán az utolsó simításokat végzem rajta s néhány kisebb bővítést azoknak az ujabb adatoknak nyomán, melyeket itteni kutatásaim eredményeztek.

Az „Uj Magyar Szemle"[41] júniusi füzetében Pethő[42] szerkesztő úr volt kegyes művem u.n. Bevezető sorait közölni s igéretet tett, hogy esetleg a Történelmi Társulatnál szorgalmazni fogja, hogy művem valamilyen formában, teljes egészben megjelenhessék. Sikerülni fog-é a mai viszonyok között, – kitudja? Sok reményem nincs hozzá. Pedig érdemes lenne. Hiszen az emigráció amerikai históriája – Kossuth diadalútját kivéve, – mindmáig földolgozatlan s még a szakemberek előtt is jórészt ismeretlen s az én művem lenne az első és egyetlen, amely annak teljes képét igyekszik adni.

A kiindulási pont Komárom kapitulációja. Eredeti okmányok alapján mutatom ki, hogy már a vár átadási feltételeinek tárgyalásai alatt a komáromiak Ujházy[43] elnöklete alatt formális „Kivándorlási Társaságot" alapítottak s inkább – a szó megszokott értelmében vett – „kivándorlók", mintsem „politikai menekültek" voltak. Reámutatok arra, hogy miért választották Amerikát s nem az elsőbben tervbe vett Ausztráliát s ezzel kapcsolatban „kivándorlásuk" valódi – czélját. Világos, elfogadható adatokat nyujtok az amerikai emigránsok valódi számáról s csoportosítom őket: a komáromi-; svajcz-badeni-; törökországi-; angliai csoportokba az időrendi beosztás

[41] 1900-ban indult politikai, társadalmi, irodalmi és művészeti havi folyóirat volt. Többszöri szünetelés után 1921 végén végleg megszűnt.

[42] Pethő Sándor (1885-1940) publicista, történész. 1912-ben szerkesztője az Élet c. folyóiratnak. A Magyarság című napilapnak pedig 1934-38 között főszerkesztője volt. 1938-ban egyik alapítója a Magyar Nemzet c. napilapnak.

[43] Újházi László (1793-1870) földbirtokos, politikus. 1849-ben Komárom kormánybiztosa. A forradalom idején elhagyta neve végéről a nemesi származást jelző y-t és nevét azután i-vel írta. Lásd: Bogáti Péter: Édes Pólim! Budapest, 1979. 9. A szabadságharc leverése után az USA-ba emigrált, ahol megalapította Új-Budát Iowaban, majd Sírmezőt Texasban.

szerint. Mintegy 1217 amerikai magyar emigráns nevét, személyi adatait sikerült felkutatnom a Kertbeny[44] alig 300 am. emigránsával szemben.

Bemutatom amerikai életük mikéntjét; gazdasági és politikai törekvéseiket, czéljaikat, egész sorsukat; az európai emigrációtól való izoláltságuk s a Kossuthtal való szakítás miértjét; az ujbudai emigráns gyarmat való történetét, ami egészen másként fest, mint a Miss Wilson – tanár úr által is ismert, – tanulmánya[45] rajzolja. Emigránsaink szerepét a polgárháborúban, a középamerikai, kubai mozgalmakban, a krimi-olaszországi és porosz-osztrák hadjáratokban; Amerika kulturális életében stb. stb.

Fájdalom, a mi munka eddig megjelent az am. emigrációra vonatkozólag, javarészt rosz és tévedésekkel teljes. Egykori am. ujságíró kollégám, Pivány Jenő, aki pedig szeretettel és lelkesedéssel foglalkozott e kérdéssel, még ő is javarészt falsumokat ad. Munkája – „Hungarians in the Am. Civil War", melyet, ha jó emlékszem, éppen Tanár úr kegyeskedett nagy jóakarattal ösmertetni annak idején a Századokban,[46] – hiányos és hemzseg a tévedésektől, bár jóakaratú próbálkozás. Nem mond semmit, amit kellene. Alig húsz emigránsról tud névszerint, kik a polghban szerepeltek s még ezeknek sem tudja nagy értékű s még az amerikaiak által is elsikkasztott – szerepét, s valódi kilétét. Mándy,[47] Pomucz,[48] Kozlay[49] tábornokokról nem tud, nem ír neveiken kívül egyebet. Pedig utánjárással megállapíthatta volna csakúgy, mint én, hogy mind három komáromi kapituláns volt: az első a Lehell huszárok ezredese, a második, Komárom polgári rendőrfőnöke, a harmadik pedig a 25. zszlj. főhdnagya s Pomutz nem tót, de somogymegyei régi, jó magyar család sarja.[50]

A kalandor Utasit a „Garibaldi Guard"[51] ezredesét agyondicséri, holott egyedüli szégyene volt az emigránsoknak s neve nem Utassy György,[52] de Strasser Dávid, cirkuszi műlovar, akit a hadtörvényszék sikkasztásért egy évi „Sing Sing"-re ítélt.

[44] Kertbeny, K. M.: Alfabetische Namensliste Ungarischer Emigration 1848-1864. Brüssel & Leipzig, 1864.

[45] Wilson, Lillian May: Some Hungarian Patriots in Iowa. The Iowa Journal of History and Politics, October, 1913. Vol. 11. no. 4., 479-516.

[46] Az ismertetés valójában a Történeti Szemlében jelent meg. 1914. 595-598.

[47] Mándy Ignácz (1814-1883) ezredes. 1849 július közepétől a komáromi hadsereg lovasságának főparancsnoka, Klapka ezredessé lépteti elő. 1867-68-ban gazdálkodó. A budapesti honvédmenház parancsnokaként halt meg.

[48] Pomutz György (1818-1882) honvéd százados. Az iowai Új-Buda egyik alapítója, a polgárháború ezredese. 1866-ban Johnson elnök kinevezi az Egyesült Államok szentpétervári konzulává, majd 1874-től ugyanott főkonzul.

[49] Kozlay Jenő (1827-1883) volt honvédkapitány, az 54. New York-i önkéntes gyalogezred szolgálatába szegődött, 1865-ben dandártábornok.

[50] Az 1980-as évek kutatásai szerint Pomutz Gyulán született, szülei románok voltak. Lásd: Berényi Mária: Gyulai románból – magyar honvédtiszt, majd amerikai tábornok. (Mozaikok egy életképhez) Békési Élet, 1985. 3. sz. 395-398.

[51] A Garibaldi Guard New York-i ezred volt, a 39. gyalogezred.

[52] Utassy Frigyes György, eredeti neve: Strasser Dávid (?-1892) a polgárháború után Cincinnatiban (OH) lakott, később Wilmington (DE) városában, ahol öngyilkos lett.

Megemlékszik B. Estvánról,[53] mint a déliek híres lovas ezredeséről, aki egy mühlhauseni könyvet is írt 63-ban.[54] Ez a bizonyos B. István, aki grófnak nevezte magát való nevén Bátori (Berkovics) Ignácz főhdgy, komáromi kap. volt, aki sohasem volt a déliek ezredese, ellenben Richmondban ajánlatot tett igenis a délieknek egy magyar lovas ezred felállítására, s amikor az erre való pénzt megkapta, azzal együtt Washingtonba szökött s ugyanezt próbálta Lincolnnal is, de itt leleplezték s menekülnie kellett. Igy került aztán ide Hamburgba, majd – Ausztráliába, hol nyoma veszett.

A déliek ügyét mindössze 3 emigránsunk szolgálta különben, miről Pivány könyve nem tud: Zeyk Albert[55] szds., mint a déliek konzula Tarentben; Vállas Antal[56] egykori piarista, majd pesti egyet. tanár, mint a déliek kat. akadémiájának igazgatója s a hannoveri szárm. de a szabharczban részt vett Henningsen Károly[57] (Kossuth későbbi amerikai ügynöke is), mint Wise,[58] virginiai kmzó katonai tanácsadója.

Pivány, – de azt hiszem más sem, – arról sem tud, hogy a polghború első halottja is emigráns volt, a lengy. légióban velünk küzdött Blandovszky Konstantin,[59] ki mint szds. 1861 május 25-én esett el a polghborút bevezető Camp Jackson elfoglalásánál.

Fájdalom, nemcsak mi magyarok, de az amerikaiak is rég elfelejtették azokat a szolgálatokat, melyeket emigránsaink a polghban kifejtettek s bármiként szeretem is Amerikát, mégsem merném leírni azt, amit Pivány, hogy ezeket a szolgálatokat A. mily nagyszívűen jutalmazta.

„Az itteni nagy belharczban, – olvasom egy egykorú emigráns levélben, – a szabadság oldalán aránylag egyetlen faj sem volt annyira képviselve, mint a magyar; adott e faj Amerikának hőst, számos magasrangú tisztet s magasérdemű közvitézt, de mindannyian ma a köztársaságok hálátlanságának átka által sujtatnak. A kivétel itt csak szabályt erősít." (Kelt 1865. XII. 28.) Különben a híres Zágonyi ezrds.[60] – kiről

[53] Estván Béla (1827-?) Radetzky alatt szolgált az olaszországi osztrák-magyar seregben. Amerikában a virginiai Richmondban élt amikor a polgárháború kitört. Pogány András H.: Béla Estván Hungarian Cavalry Colonel in the Confederate Army. New York, 1961.

[54] War Pictures from the South. London, 1863.

[55] Zeyk Albert (1828-1896) miniszteri tanácsos, a szabadságharc leverése után Amerikába vándorolt, az USA kormánya konzulként küldte Torinóba.

[56] Vállas Antal (1809-1869) tanár, matematikus. 1851 őszén hagyta el Magyarországot. 1853-ig New Orleansban egy német egyházközség papja volt, azután Nicaragua köztársaságban kávéültetvényesként élt. 1854-ben visszatért New Orleansba, ahol hajózási iskolát tartott fenn és 1858-ban tudományos akadémiát alapított, amelynek titkára is volt.

[57] Henningsen, Charles Frederick (1815-1877) hannoveri származású forradalmár. The Past and Future of Hungary című könyve 1852-ben jelent meg Londonban.

[58] Wise, Henry Alexander (1806-1876) ügyvéd, politikus, demokrata képviselő 1832-38, 1855-59.

[59] Blandowski, Konstantin, eredeti neve Bledowski (1827-1861) lengyel származású katona, mint kapitány állt be a 3. missouri önkéntes gyalogezredbe.

[60] Zágonyi Károly (1824-?) huszárezredes, 1851-ben emigrált az USA-ba, ahol a polgárháború őrnagya. A springfieldi (MO) lovasrohammal írta be nevét a polgárháború történetébe. A háború után vasútépítési üzleti vállalkozásba kezdett New Yorkban. 1865-ben a New York-i Magyar Egyesület elnöke.

Pivány egy önálló tanulmányt is írt,[61] – a legjobb példa, ki éhen halt. Pivány nagy baja, hogy csupán egyoldalú amerikai folyóiratok nyomán „dolgozott" s az emigráció szereplőit, való történetét, kilétüket nem igyekezett alaposan kikutatni. Csak így lehetséges, hogy amikor a polghban hdngyként szerepelt Serini Philipről emlékszik meg, azt írja, hogy ez valószínűleg „Szerényi Antal" lehetett. Holott Szerényi Antal, az egykori krassói főbíró még 1856-ban meghalt Flushingban, hol a Mitschell-csldnál volt nevelő s utódja a hadügyér Mészáros Lázár[62] lett, s az a bizonyos Serini sem Antal, sem Philip, hanem Szerényi János egyk. honv. őrmester, aki Sumláról 1851-ben jött Amerikába.

Megemlékezik valahol a Rev. Stearnék[63] „magyar kör"-éről is s annak egyik tagjáról Thuoltról[64] azt írja, nem tudja mi lehetett az eredeti neve. Pedig csak egy kis komoly utánnézés Nagy Iványban, vagy bármely m. nemz. könyvben s reájött volna, hogy 1200 óta mindig Thuolt volt (de gen. Kis- és Nagyselmecz); s az illető Viddinben renegál, majd Aleppobol Kmetty[65] tbnok magával viszi Londonba s Kossuth – egy Asbóthhoz[66] írt ajánló levelével 1853 januárjában megy Amerikába. Különben nváradi szül. husz. szds. s arról nevezetes, hogy Viddinben házasodott s ez volt az első emigráns „lakodalom".

Xantus Jánosról[67] is megemlékezik valahol s a 41-ben kivándorolt Haraszthyval[68] emlegeti együtt, jóllehet Xantus, csak 1852-ben, mint besorozott cs. közvitéz emigrál. Nyomtatott írásban sohasem akartam reámutatni Pivány kollégám ilyen szarvas hibáira, nehogy a roszakaratú elfogultság vádjával illessenek, pedig igazán

[61] Zágonyi, a springfieldi hős. Emlékezés az amerikai polgárháborúban részt vett magyarokról. Philadelphia (PA), 1910 és Budapesti Hírlap, 1910. aug. 30. 1-3.

[62] Mészáros Lázár (1796-1858) altábornagy, a szabadságharc hadügyminisztere, majd tábornoka. Világos után törökországi, angliai majd amerikai emigrációba vonult. Farmer, majd házitanító az USA-ban. Később Angliában telepedett le.

[63] Stearns, George Luther (1809-1867) bankár, üzletember. Érdeklődést tanúsított a magyar ügy iránt. Bostoni házában alakult meg és tartotta rendszeres összejöveteleit a „Bostoni Magyar Klub". Lásd: Nagymagyarország, 1939. jún. 15. Róla: The Life and Public Services of George Luther Stearns. Philadelphia, 1907.

[64] Thuolt István százados, huszártiszt. Kalapsza János lovardáját vette át Bostonban.

[65] Kmety György (1813-1865) honvéd tábornok. A szabadságharc után emigrációba vonul. Mohamedán hitre tér és belép a török hadseregbe. 1856-ban hadosztályparancsnok. 1862-ben nyugalmazzák, Londonban telepedik le.

[66] Asbóth Sándor (1810-1868) honvédtiszt, mérnök, az amerikai polgárháború tábornoka. 1866-ban Grant elnök az USA argentínai követévé nevezte ki.

[67] Xántus János (1825-1894) néprajzkutató, a pesti állatkert alapítója és 1866-ig igazgatója, az MTA levelező tagja. Amerikai élményeiről lásd: Xántus János levelei Éjszakamerikából. Pest, 1858.; Utazások Kalifornia déli részeiben. Pest, 1860.; Letters from North America by John Xántus. Detroit, 1975.; Travels in Southern California by John Xántus. Detroit, 1976.; The Fort Tejon Letters 1857-1859. Tucson, 1986.

[68] Haraszthy Ágoston (1812-1869) utazó, földrajzi író. 1840 márciusában indult amerikai körútjára, amely közel két évig tartott. Visszatérte után nem sokkal újra Amerikába ment, ahol családjával telepedett le. A kaliforniai szőlőkultúra megteremtője. 1868-ban Nicaraguába költözött, itt többek között fűrésztelepet és fafeldolgozó üzemet létesített. Amerikai útjáról megjelent kötete: Utazás Éjszakamerikában. 1-2. kötet. Pest, 1844.

szükséges lenne sokszor; mert tévedésbe ejti a gyanutlan olvasót s nincs mindenkinek módja, ideje kikutatni a – valóságot.

Valószínű, hogy az én művemnek is megvan egy és más hibája, hiszen nem vagyok az a fölkészültségű – historicus, aki – szeretnék lenni. De ennek ellenére is – s erről megvagyok győződve, – az avatottabb és alaposabb szakembernek olyan és annyi positiv és új adatot gyűjtöttem össze, amelyet forrásmunkának használhat. S amennyiben ez sikerült, úgy czélomat – elértem. Különben, mihelyst készen leszek művem legépírásával, bátorkodom majd egy példányát Tanár urnak elküldeni, szives átnézés czéljából. Végtelen hálával venném ugyanis, ha majd kegyeskednék reámutatni az én hibáimra, tévedéseimre, hogy azok korrigálhatók legyenek.

Annak idején méltóztatott megígérni, hogy „Amerika és a magyarság" című becses értekezését – amennyiben kb. egy hónap mulva erre figyelmeztetem, – elküldeni kegyeskedik. Nagyon szépen kérem tehát most ujólag s igérem, mihelyst áttanulmányozom, hálás köszönettel azonnal visszaszármaztatom. Egy hónappal ezelőtt – Tanár úr értesítése alapján – lementem Berlinbe s Grager[69] tanár úrral ott néztem utána, hátha a Geogr. Institutban megtalálom, de különösképpen, éppen a Földr. Közl. 1893-ik évfolyama – elveszett.

Ne méltóztassék rosznéven venni tehát, ha csak Tanár urat terhelem, de – más utat nem tudok. Összeköttetésem odahaza nincs, hogy máshoz fordulhatnék s anyagi helyzetem nem olyan, hogy ma – hazamehetnék, pedig a múzeumban is utána kellene néznem egy és más dolognak, szintúgy Bécsben is. S bizony hosszú esztendők során sokszor a szájamtól kellett megvonnom a falatot, hogy a kutatási költségekre teljék. Igen szép könyvtárat szereztem az emigráció irodalmáról s a háború – rokkantságom mellett, – azt is magával vitte. Felsőzempléni öreg családi kúriám az orosz betörés folytán romhalmaz lett s könyveim mind odavesztek irataim egy igen nagy részével egyetemben, amit még egyszer megszerezni – lehetetlen.

S végül még egy kérés:

Ha jól emlékszem Tanár Úr Rákócziról írott hatalmas művében[70] írja, hogy Rákóczi Lengyel- Franciaország közötti hajóútján, valahol Hull környékén partraszállva megéjszakázott Washington György nagyszüleinek hajlékában. Kaphatnék erre közelebbi adatot, mivel már nem emlékszem világosan a tényre s szeretném, mint jellegzetes „kapcsolatot", históriai véletlent – idézni. Kutatásaim közben odakünn ugyanis reájöttem arra, hogy a mi kapcsolataink Amerikával tényleg a Rákóczi kornál kezdődhetnek. Egy Philadelphiában megjelent régi könyvben ugyanis azt a feljegyzést találtam, hogy 1713-ban a Raritan-völgyben „lengyel emigránsok" telepedtek meg s „reformatus egyházközséget" alapítottak. Talán közeli a feltevés, hogy ezek között Rákócziánusok is lehettek. Néhány felfedezett „lengyel" név Knez (Kenéz?), Brekowyj (Barkói?), Wledor (Wladár?) stb. erre enged következtetni, hiszen a lengyel nemzetségi könyvekben seholsem találtam ilyen, vagy

[69] Gragger Róbert (1887-1926) irodalomtörténész. 1916-tól a berlini egyetem magyar tanszékének tanára. Az ugyanebben az évben megalapított berlini Magyar Tudományos Intézet (Collegium Hungaricum) első igazgatója.

[70] II. Rákóczi Ferencz. 3. kötet. 1709-1735. Magyar Történeti Életrajzok. 1910. XXVI. évf. 1-5. füzet. Budapest, 1910. 333-334.

hasonló nevekre, viszont az is kétségtelen, hogy a lengyelek mind katholikusok voltak javarészt s lengyel protestáns egyházközség maiglan sincs Amerikában. Nem lehetséges-é, hogy a Lengyel földre bujdosott kuruczok összekeveredve lengy. emigránsokkal, együtt mehettek tengerentúlra? Hiszen okmányokkal tudom bizonyítani, hogy az 1831-iki lengy. felkelés emigránsainak egy csapata is a sárosi (hanusfalvai) szül. Krajtsir Károly[71] magy. orvosdoktor vezérlete alatt költözött Amerikába s telepedett meg a Maryland állami Ellicorts Millben 1833-ban. Lehet-e tehát tört. alapja, ha valószínűvé teszem, hogy a raritani telep lengyelei között magyarok, kuruczok is voltak?

Szíves válaszát előre is köszönve vagyok alázatos tisztelője Rácz Rónay Károly Sekretär des „Ung. Handelskammer zu Hamburg." Kgl. Ung. Konsulat. Benecke Strasse 48.

[71] Krajtsir Károly (1804-1860) orvos, nyelvész, a lengyel forradalmárok seregében ezredorvos. 1833-ban New Yorkba került. 1837-ben a marylandi Baltimore mellett, Ellicott's Millsben magángimnáziumot létesített, nyelvészeti munkákat is publikált. 1844-ben Bostonban, majd 1851-től New Yorkban élt.

2. levél Budapest, 1923. Január 25.

Dear Mr. Feleky:

Bocsássa meg e sorokkal való alkalmatlankodásomat, de régen szerettem volna már fölvenni Önnel az érintkezést, s amennyiben ez Amerikában jártam idején, – a kenyér gondja miatt, – fájdalom, nem volt lehető személyesen, így legalább most, levélileg próbálom meg.

Tudom, hogy Ön az amerikai magyar emigrációnak legfáradhatatlanabb kutatója, s Ön is tudja, – legalább Pásztor Árpádhoz intézett egyik közelebbi leveléből ezt látom, – hogy magam is foglalkozom ezzel a kérdéssel. Tizenhét esztendő óta járok az amerikai bujdosóknak rég betaposott nyomában, fölkutattam két világrész minden érdemesebb könyvtárát, gyüjteményét, családi levelesládákat s olyan anyagot sikerült fölkutatnom s összegyüjtenem, a mi lehetővé tette, hogy megírjam az amerikai emigráció történet[ét]. Négy hatalmas kötetet (á 35-40 ív) adna e munka, ám, mikor jelenhetik meg, csak az Isten a tudója! Mi nálunk erre nincs pénz, bár kecsegtettek vele, hogy esetleg az Akadémia kihozza, de két esztendő óta húzódik – pénz hiján a dolog, – ugyhogy már nincs reményem hozzá, hacsak az Atheneum – Pásztor uram közvetítésével, – meg nem könyörül rajta.

Szeretném ezt a művet átolvasás végett átküldeni Önnek, de ez ma lehetetlen. Az eredeti, írott példányt – félve az esetleges útközbeni elkallódástól, nem merem, másod példányom pedig egyelőre még nincs, mert hiszen a leírógépelésért oldalanként ma 30 Kor-t számláznak, s fájdalom nekem nincs jelenleg 70-75.000 koronám, hogy ezt eszközölhessem. Pedig tudom, hogy nemcsak érdekelné, de itt-ott esetleg néhány adatot korrigálni és pótolni is tudna a saját kutatásai nyomán. Pld. a műhöz csatolom az amerikai emigránsok névjegyzékét, ellátva életrajzi adatokkal s bár nem teljes, hiszen nem is lehet ma már, de az egyedüli a maga nemében. 1726 amerikai magyar emigráns nevét sikerült kiásnom eddig, a mi ha meggondoljuk, hogy Kertbeny a maga tévedésekkel teljes névjegyzékében alig 300 amerikai emigránst szerepeltet, határozott eredmény s bizonyára nem tudok még sok olyanról, aki az Ön nagyszerű gyüjteményében szerepel. Jó lenne az egymás adatait kölcsönösen kiegészítenünk. Én meg is kezdem.

Pásztornak – a „Világ" részére küldött, – mindenképpen értékes czikkében[72] Pomutzról írván, megemlékszik valami Kompolthy Tivadarról.[73] Én mindjárt mondtam Pásztornak, hogy ez tévedés lehet. Kompolthy Tivadar sohasem járt Iovaban, nem is járhatott, mivel 1861-ben még alig tíz éves fiú volt s csak később, 1870-ben mint tengerész növendék, ment ki rövid két hónapra s ez időből írott két New Yorki levele a Vasárnapi Ujságban meg is jelent. Volt ellenben Iovában, Uj-Budán egy Kompér Péter nevű, somogymegyei származású emigráns huszár szds, komáromi kapituláns s valószínűnek tartom, hogy ő lehetett Pomutz Ön által jelölt

[72] Feleky Károly: Világos után. Pomucz Gyuri. Világ, 1923. febr.17. 3-4. Rácz Rónay a cikket valószínűleg kézirat formájában látta.

[73] Kompolthy Tivadar (1852-1907) szerkesztő, nyomdász. Műve: Amerikában. Elbeszélések s rajzok az amerikai életből. Veszprém, 1885.

„Kompolthy"-ja. Nincs kizárva, hogy Kompér odakünn fölvette a Kompolthy nevet, amint az ilyen névváltoztatások gyakoriak voltak emigránsainknál. (Löffler = Kanalassy, Blauhorn = Kékessy, Számvald = Stahel, Schultz = Bírányi, Strasser = Utassy, Eisler = Vasfy, Boeck = Bekey, Gallik = Gálfy stb.) Tessék talán ilyen értelemben utána nézni. Ez a Kompér idehaza a forradalom előtt technikus diák volt. Iovában írással is foglalkozott s néhány czikke megjelent Boernstein – kinek neje különben budai származású magyar hölgy volt, – St. louisi lapjában az „Anzeiger d. Westens"-ben, egy pedig itthon, Oxford. Ia. 1861. decz. 29-iki keltezéssel a „Hortobágy" 1862. évf. 1. sz. Állítólag Ia.-ban valami vasútépítésnél is alkalmazva volt. Ezek a körülmények azt látszanak igazolni, hogy Kompér – Kompolthy egy személy. „ ő is somogymegyei Pomutz is, mint technikus-diák, értett a térképezéshez stb.

Én művemben megírtam Uj-Buda teljes történetét s azt hiszem sikerült fölfednem annak való históriáját, hiszen Miss Wilson – Ön által is ismert – tanulmánya nem az.

Birtokomban vannak Ujházy Klára összes levelei, amelyek csaknem egy napló folyamatosságával számolnak be a komáromi kapitulációtól a texasi átköltözésig Ujházy és a komáromi emigránsok minden dolgáról. Ezeket csak kiegészítik az öreg U. levelei, melyek szintén nálam vannak.

Itt jut eszembe, hogy Ön Pomutzot 48-as századosnak mondja. Nem volt az. Sem nemzetőri, sem honvéd százados. A forradalom előtt juratus s Ujházyval Pesten akadt össze, amikor ez egy vadász-csapatot szervezett s mint magán titkárját alkalmazza. Igy kerül vele Pozsonyba, Debreczenbe, majd Komáromba, ahol polgári rendőrfőnöknek nevezi ki. Mint ilyen szerepel a korabeli komáromi plakátokon s amikor a vár átadási feltételeinek tárgyalásai alatt Ujházy agitálására s elnöklete alatt (jegyző: Kászonyi, pénztárnok: Mednyánszky) megalakul a „Kivándorlási Társaság" (minden tag 250 ezüst tallért tartozott befizetni s maga Klapka a hadipénztárból 1500 frtot adott), Pomutzot és Schultz-Bírányit[74] teszik meg a kivándorolni akarók uti-marschalnak. Ennyit Pomutzról.

Különben én kimutatom, hogy a komáromi „kivándorlók" előre kitervelt programmal, a gyarmatalapítási programmal indulnak útnak e czélból küldik előre Sumlára Kossuthhoz Csomortányi Lajos [75] őrnagyot s Pragayt[76] és Fornetét[77] Amerikába. Kossuth nemcsak magáévá tette Ujházyék tervét s a törökországi mene-

[74] Bírányi István, Schultz (1815-1856) újságíró, ismeretterjesztő író. A szabadságharc bukása után Új-Buda egyik megalapítója Iowaban.

[75] Csomortányi Lajos (1820-?) honvéd őrnagy. 1838-tól önkéntes, 1848 márciusától hadnagy. Komáromi kapituláns. Emigrál, 1851-től aranyásó Kaliforniában.

[76] Prágay János (?-1851) alezredes, Komárom feladása után emigrált. New Yorkba kerül, majd 1851-ben a spanyolok ellen indított függetlenségi háborúban a kubai forradalmi haderő parancsnoka Lopez tábornok seregében. A döntő vereségük bekövetkeztekor öngyilkos lett.

[77] Fornet Kornél (1818-1894) a szabadságharc őrnagya. 1849 végén érkezett az Egyesült Államokba. A New Jersey-i 22. önkéntes gyalogezredet szervezte meg, az amerikai polgárháború ezredese, majd gazdálkodó. Később visszatért Magyarországra. Mohácson sótári hivatalnokként kapott állást.

kültek körében propagálta és támogatta, sőt Prick Józsefet[78] egy a komáromiak Kivándorlási Társaságához hasonló „Amerikai Egylet" alapítására hívta föl, hanem úgy Prickéket, mint Ujházyékat abban a reményben ringatta, hogy ő is majd velük telepszik. Ez a hitegetés lett tulajdonképpen Uj-Buda végzete. Amikor ugyanis a sumlaiak Prickkel Amerikába kerülnek s várják az Uj-Budára való telepítésüket, – pénzük nem lévén Corcoran[79] new yorki bankár hajlandó lett volna financírozni, ha Kossuth erkölcsileg támogatja s 124 főnyi emigránst le is szállíttat Chicagoba előre, – Kossuth megérkezésekor Prick levelet intéz hozzá, de Kossuth ekkor már hallani sem akar a letelepedésről, sőt még az erkölcsi támogatást is megvonja, amikor Prickhez így ír:

„Nekem mindenek előtt a haza megmentésének szent érdeke forogván szemem előtt, egyedül s kizárólag ez eszmének élek; gyenge és megtörött testi erőmet, mint egy galvanikus hatalom, csak ez tartja össze. Ha egyszer czélomat kivittem, vagy ha olyan szerencsétlen lennék annak kivitele felett kétségbeesni: összefogok omlani, mint egy test, melyet a vitalitás elhagyott. Ennélfogva én a telepi kérdést körömön kívülinek vagyok kénytelen tekinteni, mert nem helyeselhetem azt, hogy valaki magyar létére hazájának jövőjén kétségbeessék, már pedig a letelepedés expatriatió, vagy legalább ilyesminek adná tanuságát." (Prick kézirati naplótöredéke; Birtokomban.) Ugyanilyen választ kap Ujházy is, amikor St. Louisban Pomutz kíséretében fölkeresi.

A sumlaiak letelepedéséből hát nem lett semmi, Corcoran visszavonult, a Chicagóban várakozók mehettek a szélnek s Ujházy megindult Texas felé uj birtokot keresni.

Kossuth visszatérve Angliába, már megbánta ezt a merev és következetlen álláspontját s már egy 1852. szept. 9-én kelt s Asbóth Sándorhoz intézett levelében így szól:

„Azt írja Hajnik,[80] hogy a jovai telepedést elismerés helyett siberiai száműzéshez hasonlítják. Bizony szép, hát Ujházy, Spelletich,[81] Majthényi,[82] Madarász,[83] Varga[84] stb. Siberiába exilálták magukat? Siberia az, hol a föld értéke 3 hónap alatt oly

[78] Prick József (1823-1872) jogász, a szabadságharc alatt Torontál vármegye főjegyzője. Követte Kossuthot az emigrációba. 1851-ben Angliába, majd az Egyesült Államokba ment. A menekültek letelepedését szorgalmazta. 1868-ban hazatért Magyarországra.

[79] Corcoran, William Wilson (1798-1888). Bankár, filantrop, 1869-ben alapította a Corcoran Gallery of Art-ot.

[80] Hajnik Pál (1808-1864) ügyvéd, politikus, pesti rendőrfőnök. Kossuth kísérője amerikai útján. Hazatért Magyarországra.

[81] Spelletich Bódog (Felix) (1815-1890) ügyvéd, őrnagy, politikus, a szabadságharc kormánybiztosa, majd katonája. A bukás után több évi hányattatást követően az USA-ban telepedett le, 1868-ban hazatért.

[82] Majthényi József, báró (1814-1888) képviselő, földbirtokos, somogyi főispán és a forradalmi felsőtábla jegyzője volt. A szabadságharc bukása után emigrációba kényszerült. 1851-ben az USA-ba ment.

[83] Madarász László (1811-1909) ügyvéd, politikus, 1851-ben került az Egyesült Államokba, ahol gazdálkodóként telepedett le.

[84] Varga Ferenc (1817-1902) ügyvéd, egykori torontáli alispán, a szabadságharc kormánybiztosa. 1851-ben érkezett azUSA-ba, ahol jelentős közéleti és üzleti sikereket ért el.

mértékben megduplázta a capitalist, a mint nyugoti New-Yorkban 5 év alatt nem duplázhatja! – Lássák. Hajnik bolondot csinál a visszajövetelével. – Ilyenek az emberek." (Eredet. birtokomban.)

Érdekes különben, hogy Ujházy 100 itthoni családot akart kivinni Uj-Budára. Körlevelekkel árasztotta el Magyarországot s valósággal kivándorlásra csábít. (Ma becsuknák e czímen.) Kezeim között van egy ilyen körlevele, valóságos prospectus (a mai „real estate" ősi mintája) s már nemcsak farmereket toboroz, de – "a tudományos szaktehetségek képviseletére szükséges a telepben: 1.) orvos, ki egyszersmind gyógyszerész is legyen; 2.) gyakorlati mérnök: 3.) kertész s egyszersmind botanikus; 4.) vegytanár egyszersmind geologus; 5.) mathematikus; 6.) physikus és mechanikus; 7.) egy pár magyar literator, kik közül egy történettudós; 8.) olyan ki a görög és latin literaturákban oktató lehet; 9.) egy pár gyermek tanító; 10.) egy veterinarius; 11.) egy lythographus; 12.) egy pár zeneművész..." Sic! „Az iparosok sorából szükséges 2 magyar szabó, 1 szűrszabó, 1 szűcs, 1 tímár, 3 csizmadia, 1 takács, 1 kalapos, 2 kerékgyártó, 2 kovács, 2 lakatos, 1 esztergályos, 3 asztalos, 4 ács, 1 kőmíves, 1 bádogos, 1 szíjjártó, 2 molnár, 1 kútású, 1 könyvkötő, 1 üveges..."

Álom volt, sírni és megmosolyogni való, de – szép! Szeretném tudni van-e a birtokában Önnek adat az ujbudai telepesek neveiről. Kik és hányan voltak, mert én csak ezekről tudok: Albrecht Ferencz őrngy, Amon Ferencz kmbiztos és neje, Aufricht Ferdinand és csldja, Asztalfi Kristóf hgy. Bányafi Frigyes főhgy. Baróthy László őrngy, Berzenczey Tamás honvéd, Schultz-Birányi István hadbíró őrngy, Böröndy Ferencz honv. Dobozy Imre honv. Drahos Ernő vésztvszéki ülnök, Farkas Lajos honv., Fekecs István honv., Gal András – Türr piemonti legiójában őrmstr., Gyöngyösi-Au'mal Imre, Hainer Ignácz és csldja, Kalotai Sándor őrmst., Karaffiath Tódor, Katona Gábor honv., Kerényi Frigyes, (Kompér Péter szds.) Koszta Miklós őrmstr. (nem „Márton"!), Kovács Gusztáv főhgy. Kükemezey Mihály szbíró, Langer Ignácz törzsorvos, Liptay László ezredauditor, Lukács Sándor, felsz. biztos, neje és anyósa. Madarász, Majthényi, Nagy János honv., Nemes László honv., Piller... szbíró, Pokorny Antal hgy., Pomutz, Radnich, Szabó Ignácz őrmst., Szirmay Pál követ, Takács Ferdinand szds., Tóth János huszár, Ujházyék, Vargha, Xantus, Zichy Ottó, Zichy László, Zsarnay Pál főhgy. és Beisigel Károly szds.

Nagyon hálás lennék, ha pótolni sziveskednék, ezt a névsort. Hallom, hogy dolgozik, Pásztor mondta, az emigráczió bibliographiáján. Nekem készen van szintén egy, művemhez csatolva. Nem lehetne esetleg a kettőt összekapcsolni, hiszem hogy egyik a másikat tökéletessé egészítené ki, mivel az enyém nem teljes egy csomó ujság- (angol) és folyóiratban megjelent dolgom hiányzik, míg viszont a magyar mind megvan, ez pedig Önnél nem lesz meg. Szintúgy a német dolgok. Két évi hamburgi tartózkodásom alatt ezt sikerült szintén összeszednem. Igy összedolgozva aztán megjelenthetnők együtt a bibliografiát. Tessék gondolkozni rajta. Abba is belemennék, hogy kihagyom a művemből és eladom Önnek, használja föl s jelentesse meg. Ugyancsak készen van még két művem: „A magyar zsidóság Amerikában", ami már szedés alatt van s Önnek is voltam bátor egy gyüjtő-előfizetési felhívást küldeni (Bizony megköszönném, ha lenne eredménye), s a „Magyarság és Amerika" cz.

történelmi művem, amelyen most csinálom az utolsó simításokat. Ezt szeretném angolul is kihozni, mert páratlan propaganda munka lenne.

Ezzel kapcsolatban igen kérem, nem-e tud egy szatmári származású Leidesdorff-ról, aki San Francisco egyik alapítója volt s mint igen tekintélyes, első polgára halt meg ott. Appleton[85] megemlékezik róla ugyan, de hátha Önnek is van adata róla. Ha valamiben rendelkezésére állhatok, nagyon szívesen megteszem. Igen szeretnék hozzájutni egy könyvhöz. Évekkel ezelőtt volt a kezemben s olvastam a chicagoi Publ. Lybr.-ban, jegyzeteket is csináltam belőle, de valahol – jártamban-keltemben, – elkallódtak s ma már a címét sem tudom. Valami prot. egyházi tört. mű volt s arról volt szó benne, hogy 1712-13 körül egy nagy csomó lengyel emigráns valahol a Raritan River völgyében (N.J.) telepedett meg s ezek voltak N.J. első kálomistái, akik ott egyházközséget is szerveztek. Szükségem lenne nagyon erre a könyvre, mert kimutatom, hogy a II Rákóczival lengyel földre menekült kuruczok, az u.n. jaroslaui bujdosók közül is többen mentek át – Amerikába. (Az első magyar politikai emigráczió A-ban!) Valószínűnek tartom, hogy a Raritan-völgyben megtelepedett lengyelek zömét ezek adták. Ezt látszik igazolni az a tény, hogy a lengyelek között a kalvinizmus sohasem hódított, lengyel kalvinista nincs s tudomásom szerint ma is Amerikában lengyel-kalvinista egyház.

Nagyon érdekes lenne, ha ez a föltevésem bebizonyosodna s annál is inkább, mivel Rákóczi személye révén is van kapcsolatunk Amerikával, ki vagyonát a Jean Law[86] of Lauriston 1718-iki Mississippi-szélhámosságon vesztette el, másrészt pedig Lengyelországból – Franciaországba vivő útja közben 1712 XII. 10-én Hull közelében partra szállva, egy Mr. Washington házában töltötte az éjszakát. (Boyer: The history of the reign of Queen Anne XI. 397. p.) Georg Washington ugyan még csak 20 esztendő múlva született meg Va.-ban, de van valami megható abban a legendában, amely a szabadságküzdelmeknek ezt a két halhatatlan nevét olykép fűzte egybe, hogy Rákóczi, Washington őseinek telkén lépett először Anglia szabad földjére...

Ha nem esik terhére, igen kérem nézze meg valahol Krajtsir Károly: „The Poles in the United States" cz. könyvét. Megj. 1836-37. Talán abban található valami szintén a fentebb említett Raritan-völgyiekről s viszont kell hogy beszámoljon az ő és társai kiköltözéséről is. Vele a 31-iki lengyel fölkelésben szereplő magyarok is mentek ki. Kik és mennyien, talán ír róla. (Ez lett volna a II. pol. magy. emigr.)

[85] Appleton, William Henry (1814-1899) kiadó. Apjával (Daniel Appleton) közösen hozták létre 1838-ban a „D. Appleton & Co." néven cégüket. Appleton's Cyclopaedia of American Biography. D. Appleton & Co., 1856.

[86] Law, John (1671-1727) skót közgazdász. Hiteljegyekkel és a kis tőkék összegyűjtésével kapcsolatos elképzeléseit Franciaországban valósította meg, s ezzel spekulációs hullámot indított el. 1720-ban bankja csődbe jutott, ő maga szegényen halt meg Velencében.

Ha tud, vagy talál valamit egy „Count Polarecka"-ról,[87] állítólag részt vett a Washingtoni függetlenségi harczban.[88] Ennek eredeti neve Polareczky s azonos annak a Polareczky (Polereczky) Andrásnak[89] az ivadékával, aki mint Rákóczyné apródja került ki Franczia-országba, hol egy huszár ezred tulajdonosa, a Szt Lajos rend lovagja és fr. gróf lett. Az én Polereczkym állítólag Lafayett kíséretében ment volna Amerikába. Azonban csak annyit sikerült megállapítanom, hogy 1800-ban visszajött Európába s hűség esküt téve az osztr. császárnak, bejöhetett Magyarországba s Besztercebányán telepedett meg s ott is halt meg.

S végül, Washington „baker general"-jéről, a philadelphiai Cristopher Ludwick (Ludvig) szeretnék közelebbi adatokat, ha lenne és lehetne. Ez mint fiatal suhancz részt vett az utolsó itthoni török háborukban s 1753-ban telepedett meg Philadelphiaban, mint pék. ŭ u.o. 1801. Talán a philadelphiai „Hist. Soc."-nál tudnak többet róla, mint Appleton. Bocsásson meg, hogy ennyi mindenfélével terhelem, de tudom, hogy Önt is érdeklik ezek a dolgok, míg nekem egy és más felvilágosításért nincs kihez fordulnom – Amerikába, hová szeretnék átmenni néhány hónapra. Ha „Magy. zsidóság A-ban" cz. könyvem-nek lesz egy kis anyagi haszna, úgy azt erre szánom s a tavasszal megyek. Hajójegyet kapok gratis, tehát csak annyi kell, hogy a feleségemről, míg künn vagyok gondoskodni tudjak. Kedves szívességét előre is köszönöm s viszontszolgálatra örömest bármikor készen van szolgálatkész híve Rácz Rónay Károly Hotel Rémi. József körút 4. III. 49.

Rácz Rónay Károly amerikai magyarsággal kapcsolatos írásai

Csatangolások (Borozók, Marion), A bányász álma [Versek]. In: Az Amerikai Magyar Népszava jubileumi díszalbuma 1899–1909. New York, 1910. 236., 262–265.

Az amerikai magyarságról. Magyar Figyelő, 1913. jan.–márc. 150–155.

Szilveszter a Broadwayn. Debreczeni Független Újság, 1914. 1. sz. 1–2.

Könnyeinket..., A bevándorlók, Megint a bánya [Versek]. In: Amerikai magyar költők. Összegyűjtötte Rickert Ernő. Bp., 1920. 88–90.

[87] Polereczky Ferenc András (1737-1800) generális. Apja Polereczky András, akinek ezredében szolgált francia földön. 1762-ben a Szent Lajos-rend lovagkeresztje kitüntetést kapta. A francia udvar titkos politikai ügynöki tevékenységgel bízta meg az észak-amerikai helyzet tanulmányozására. Az 1780-as évek végén Magyarországon élt.

[88] A Polereczkyek közül a függetlenségi háborúban Polereczky János László (1748-1830) Polereczky Ferenc András öccse vett részt, aki őrnagyként szolgált. 1780 áprilisában a Lauzun-légióval került Amerikába. A háború befejeztével az Egyesült Államokban maradt. 1794-ben a Maine állambeli Pownalborough-ból Dresdenre keresztelt város első jegyzőjévé választották. 1805-től 1828-ig annak főjegyzőjeként tevékenykedett.

[89] Polereczky András (1700-1783) brigadéros, Polereczky János László és Polereczky Ferenc András apja. 1722-ben a Bercsényi-huszárezredbe jelentkezett. 1737-ben kapta XV. Lajostól a királyi és katonai Szent Lajos-rend lovagkeresztje kitüntetést. 1743-ban huszárezredet szervezett. A Polereczkyekről lásd: Zachar József: Idegen hadakban. Budapest, 1984., és G. Kabdebó Györgyi kutatásai.

Visszhang az idegenből. Külföldi Magyarság, 1921. 10. sz. 7.

A magyar emigráció Amerikában. Új Magyar Szemle, 1921. jún. 273–276.

Az amerikai magyarság bölcsőkora I. A New York-i magyar telep. Külföldi Magyarság, 1921. 15. sz. 2–3.

Az első amerikai magyar újságíró és az első amerikai magyar újság. A „Magyar Száműzöttek Lapja." Szerkesztette tótváradi Kornis Károly. Külföldi Magyarság, 1921. 16. sz. 7.

Amerika legelső magyarjai. [név nélkül] Külföldi Magyarság, 1922. 4. sz. 3.

Az amerikai magyar telepek története II. St. Louis. Külföldi Magyarság, 1922. 6. sz. 2.

Az amerikai magyar telepek története III. New-Orleans. Külföldi Magyarság, 1922. 7. sz. 2.

Az amerikai magyar telepek története IV. New-Buda, ahol Kossuth Lajos letelepedését előkészítették. Külföldi Magyarság, 1922. 8. sz. 8–9.

Magyarország sírásója Wilson, Amerika megmentője Kossuth. Külföldi Magyarság, 1922. 8. sz.

Az amerikai magyar telepek története V. Philadelphia. Külföldi Magyarság, 1922. 10. sz. 2.

Az amerikai telepek története VI. Haraszthyfalva. Külföldi Magyarság, 1922. 11. sz. 2.

Az amerikai magyar telepek története VII. Chicago. Külföldi Magyarság, 1922. 13. sz. 2.

Az amerikai magyar telepek története VIII. Az első külföldi magyar dalárda. Külföldi Magyarság, 1922. 14. sz. 2.

Az amerikai magyar telepek története IX. Bridgeport. Külföldi Magyarság, 1922. 19. sz. 2.

Az amerikai magyar telepek története X. Cleveland. Külföldi Magyarság, 1923. 2. sz. 2.

Világos után. Ujházy Klára kiadatlan levelei. (Közli: Rácz Rónay Károly) Világ, 1923. 35. sz. 3–4.

Szertefoszlott álmok. Világ, 1923. 43. sz. 3–4.

Petőfi-legendák Amerikában. Külföldi Magyarság, 1923. 5. sz. 5.

„Mi, történészek, mindannyian művészek vagyunk."

Interjú David W. Noble professzorral

David William Noble, aki 1995-ben töltötte be 70. életévét, a Wisconsini Egyetemen (Madison) szerezte Ph.D. fokozatát 1952-ben. Ettől az évtől kezdve a Minnesotai Egyetemen (Minneapolis) tart kurzusokat az amerikai történelem és amerikanisztika tárgykörében. Hosszú időn át töltötte be a Minnesotai Egyetem Amerikanisztika Tanszékének vezetői posztját az 1990-es évek elejéig. Vendégoktatóként megfordult Németországban, Ausztriában és Japánban. Kutatási területei: az amerikai történetírás története, amerikai eszmetörténet, kultúrelmélet, a modernitás és a fejlődés fogalma az amerikai kultúrelméletben. Legismertebb művei közé tartoznak: *The Paradox of Progressive Thought* (1958), *Historians Against History* (1965), *The Progressive Mind* (1970), *The Free and the Unfree* (Peter Carroll-lal közösen) (1977), *The End of American History* (1985).

A professzor úrhoz levélben tettük fel kérdéseinket, amelyek a pályáját meghatározó fő motivációkra és célkitűzésekre, illetve az amerikai történettudomány jelenlegi helyzetéről vallott nézeteire irányultak. Betegsége miatt az egyes kérdésekre csak röviden tudott válaszolni, ezért válaszait egybeszerkesztve közöljük.

* * *

A történet szerint, amelyet a harmincas években ismertem meg, az Írországból és Németországból származó nagyszüleim egy olyan óvilágot hagytak a hátuk mögött, ahol szegénység és háború uralkodott, és egy olyan újvilágba érkeztek, amelyet béke és jólét jellemzett. A helyzet később megváltozott. 1940-ben elvesztettük a farmunkat, s ezzel a szegénység újra meghatározó élménnyé vált családunk számára. Ebből 1943-ban kerültem ki, abban az évben, amikor besoroztak az Egyesült Államok hadseregébe, hogy Európában harcoljak. Az irónia azóta is világnézetem meghatározó eleme.

Azt, hogy 1945-ben megkezdhettem tanulmányaimat a Princeton Egyetemen, annak köszönhettem, hogy az Egyesült Államok kormánya támogatást nyújtott a veteránoknak. Az egyetemen nagy hatással volt rám Joseph Strayer, aki középkori európai történelmet oktatott, valamint E. Harris Harbison, aki reneszánsz és reformáció korabeli történelmet adott elő. Ők ismertették meg velem a civilizációk felemelkedésének és hanyatlásának az elméletét, amit azután magammal vittem a Wisconsini Egyetemre. Azok közül a tanárok közül, akikkel ott kapcsolatba kerültem, nem volt senki, aki hatást gyakorolt rám. Ők kivétel nélkül – így utólag visszatekintve legalábbis úgy vélem – megpróbálták eltitkolni azt a válságot, amit én magam is átéltem. Hozzájuk hasonlóan én is tapasztaltam az Ó- és Újvilág különbözőségéről szóló elbeszélés elvesztésének fájdalmát. Későbbi tanulmányaim során Carl Becker írásai voltak nagy hatással rám. Ő az 1920-as években azon a nézeten

volt, hogy a modern kori transzatlanti világ a végéhez közeledik. Egész életemben lábjegyzeteket írtam Beckerhez.

Egyetértek Thomas Kuhn téziseivel, melyeket *A tudományos forradalmak szerkezete* című könyvében (1962) fejtett ki. Kuhn amellett érvel, hogy a hipotézisek határozzák meg a valóságot. A modern kor embere számára a nemzet volt az, amely a nyugati civilizáció csúcspontját jelentette. A posztmodernizmus evvel a hipotézissel kapcsolatos kétségeinkről ad számot. A valóság meghatározásának hiányában minden mesterséges, művi – ha úgy tetszik – művészi konstrukciónak tűnik.

Nem gondolom, hogy a mai Egyesült Államokban léteznének nagyobb központjai a nemzeti történetírásnak. Mivel több egymással rivalizáló elbeszélés létezik a jelenlegi posztmodern állapotban, nem beszélhetünk központokról.

A nyugati civilizáció – a modern nemzethez hasonlóan – többé már nem állítható be úgy, mintha az egyetemes emberi történelem csúcspontja lenne. Úgy gondolom, hogy továbbra is egy olyan időszakban fogunk élni, amikor nem történelemről, hanem különböző történelmekről kell beszélnünk, amelyek átfedik egymást. Az Egyesült Államok anglo-protestáns elitjei – paradox módon – egy, a nemzeti kereteket előtérbe állító nép életének értelmet adó tájkép esztétikai tekintélyét pusztították el akkor, amikor az 1940-es években véget vetettek a nemzeti elszigetelődés elbeszélésének. A nemzeti kereteket privilegizáló, homogén nép esztétikai tekintélye hiányában ma már nem egy, hanem több amerikai népről beszélhetünk az Egyesült Államok területén belül. Ezt az új paradigmát mint esztétikai tekintélyt én is magaménak vallom. Ezért úgy gondolom, szükség van arra, hogy az Egyesült Államokban az amerikai kultúrák különféle változatait tanítsuk.

A nemzeti történelem által vallott feltevés szerint elkerülhetetlen az elmozdulás a helyi kultúrák változataitól egy egységes nemzeti kultúra felé. Ebből a paradigmából viszont átléphetünk egy alternatív paradigmába, amely azt vallja, hogy a helyi kultúrák léte szükségszerű. Jelenleg olyan erők hatnak, melyek a nemzeti határok meghaladására ösztönöznek annak érdekében, hogy feltárjuk a transznacionális mintákat. Ugyanakkor az irányban is tapasztalható nyomás, hogy az egyes nemzeti kultúrákon belül a kultúrák pluralizmusát lássuk.

Egyetemi hallgató koromtól kezdve, azóta, hogy érdekelnek a nagyobb struktúrák és folyamatok, értelmetlennek tűnik a számomra az egyetemekre jellemző tanszéki felosztás és széttagoltság, amelyben megkezdtem tudományos pályafutásomat. Bár egymástól merőben különböző kultúrák léteznek, az egyes kultúrák olyan többé-kevésbé egységes formákban nyilvánulnak meg, mint a közgazdaságtan, a politika, a különböző társadalmi minták, a vallás, a tudományok és a művészetek. Csak egy interdiszciplináris módszer képes arra, hogy megmutassa a közös struktúrákat. Ugyanakkor úgy vélem, hogy a kultúrák térbeli és időbeli aspektusokkal rendelkeznek, és ezért szükség van az időbeni változás érzékelésére, vagyis a történeti megközelítésre is.

Úgy gondolom, hogy mi, történészek, mindannyian művészek vagyunk. Írásaink és oktatói munkánk egyaránt műalkotásnak tekinthetők. Vannak olyan alkotásaink, amelyek művészileg értéktelenek, míg mások értékesek. Pályafutásom során jobban ügyeltem arra, hogy szépen tanítsak, mint arra, hogy szépen írjak. Ez

talán azért van így, mert azok, akiket tanítok, nagyra értékelik a tanításom művészetét, ám attól félek, hogy a kollégáim, kutatási eredményeimet olvasván, „művészetnélküli" igazságot szeretnének látni.

Jelenleg egy könyvön dolgozom, amely az Egyesült Államok azon nemzeti tájképének a halálát fogja bemutatni, amit az angolamerikaiak 1830 és 1860 között elképzeltek. Meg szeretném magyarázni azt a válságot, amely egyaránt jellemezte a korabeli történetírást, irodalomkritikát, művészetkritikát és filozófiát. Meg akarom mutatni, miként váltotta fel a nemzeti tájkép terét a nemzetközi piac tere. Benedict Anderson *Imagined Communities* című művének gondolatmenetét követve, úgy vélem, könyvem esettanulmány lesz a nemzeti térnek az Atlanti-óceán mindkét partján tapasztalható válságáról.

Szeged–Minneapolis, 1995-1996

Az interjú kérdéseit összeállította: **Vajda Zoltán**

David W. Noble műveinek bibliográfiája

Könyvek:

The Paradox of Progressive Thought. Minneapolis, 1985.

Historians Against History. The Frontier Thesis and the National Covenant in Americal Historical Writing since 1830. Minneapolis, 1965.

The Eternal Adam and the New World Garden: The Central Myth in the American Novel. New York, 1968.

The Progressive Mind. Chicago, 1970 (átdolgozott kiadás, 1981).

The Restless Centuries. (Peter Carroll-lal) Minneapolis, 1973 (átdolgozott kiadás, 1988).

The Free and the Unfree. (Peter Carroll-lal) New York, 1977 (brit kiadás, 1977, olasz kiadás, 1981), átdolgozott kiadás, 1988.

Twentieth-Century Limited. (David Horowitz és Peter Carroll közreműködésével) Boston, 1980.

The End of American History. Minneapolis, 1985 (japán kiadás 1988).

American Research Methods. Tokió, 1993. (Szerkesztés és bevezető)

Kiadás alatt: The Anglo-Protestant Monopoly of the Term "American", Durham, North Carolina.

Előkészületben: The Death of the American Landscape: The Crisis of Cultural Criticism in the United States, 1890s-1990s.

Egyéb publikációk:

The *New Republic* and the Idea of Progress. *Mississippi Valley Historical Review* (1951).

The Paradox of Progressive Thought. *American Quarterly* (1953). Újranyomva in The American Experience, ed. Hennig Cohen. Boston, 1968.

Herbert Croly and American Progressive Thought. *Western Political Quarterly* (1954). Újranyomva in American Political Thought, ed. John P. Roche. New York, 1967.

Simon Patten: Relativist or Utopian. *Antioch Review* (1954).

The Religion of Progress in America. *Social Research* (1955).

Veblen and Progress: The American Climate of Opinion. *Ethics* (1955). Újranyomva in Essays in American Intellectual History, ed. Wilson Smith. Hinsdale, Illinois, 1975.

Carl Becker: Science, Relativism and the Dilemma of Diderot. *Ethics* (1957).

Dreiser and Veblen and the Literature of Cultural Change. *Social Research* (1957). Újranyomva in Studies in American Culture, eds. Joseph Kwait and Mary Turpie. Minneapolis, 1960 és in Intellectual History in America, ed. Cushing Strout. New York, 1968.

William Dean Howells: The Discovery of Society. *Midwest Quarterly* (1962).

Cooper, Leatherstocking and the Death of the American Adam. *American Quarterly* (1964). Újranyomva in The American Experience, ed. Hennig Cohen. Boston, 1968 és in The American Novel, ed. Christof Wegelin. New York, 1972.

The Sacred and the Profane: The Theology of Thorstein Veblen. In Thorstein Veblen. The Carlton College Veblen Seminar Essays, ed. Carlton Qualey. New York, 1968.

American Society and Metaphysics. *Buchnell Review* (1971).

Beyond Alienation. *Journal of Current Social Issues* (1974).

Conservatism in the USA. *Journal of Current Social Issues* (1978).

Paradigms, Progress and the Interpretation of History. *The Canadian Review of American Studies* (1982).

Robert Bellah, Civil Religion and the American Jeremiad. *Soundings* (1982).

American Studies and the Burden of Frederick Jackson Turner: The Case of Henry Nash Smith and Richard Hofstadter. *Journal of American Culture* (1982).

„Progressivism" in Scribner's *Encyclopedia of Political History*, ed. Jack Greene. New York, 1984.

The Metaphor of Two Worlds: The American West, Industrial Revolution in England, and Modernization Theory. (Michael Fores közreműködésével) in *Soundings* (1985).

William Appleman Williams and the Crisis of Public History. In Redifining the Past: Essays in Diplomatic History in Honor of William Appleman Williams, ed. Lloyd Gardner. Cornwallis, 1986.

Democracy or Capitalism: Charles Beard, Richard Hofstadter and the Paradigmatic Revolution in American Historical Writing 1941-1955. In Peril or Promise: Essays on American Culture Since World War II, ed. Lary May 1988.

Előszó Jeffrey Burton Russell *Inventing the Flat Earth. Columbus and Modern Historians* című könyvéhez. New York, 1991.

Bevezetők az alábbi művek új kiadásaihoz:

Donnelly, Ignatius: The Golden Bottle. (reprint) New York, 1968.

Steffens, Lincoln: The Struggle for Self-Government. (reprint) New York, 1968.

Ward, Lester Frank: Dynamic Sociology. (reprint) New York, 1968.

Fiske, John: Outlines of Cosmic Philosophy. (reprint) New York, 1969.

DAVID W. NOBLE

„Amerika" anglo-protestáns kisajátítása

Nagyon fontos, hogy összevessük Amy Kaplan Left Alone with America: *The Absence of Empire in the Study of American Culture* című tanulmányát Jack Greene legújabb könyvével, melynek címe *The Intellectual Construction of America*.[1] Greene arra törekszik művében, hogy tisztázza azokat a gondolati konstrukciókat, amelyek segítségével 1492-től az Egyesült Államok megteremtéséig, azaz 1789-ig az európaiak azt igyekeztek elképzelni, mit is jelent Amerika. Az európai „Óvilágnál" jobb „Újvilágot" elképzelve, a kora újkori európai középosztályok egy olyan „Amerikát" teremtettek, amelyben megvalósíthatták a határtalan gazdasági erőforrásokkal és az egyén politikai szabadságjogaival kapcsolatos modern értékeiket. Greene azonban – úgy tűnik – nincs tudatában annak, hogy bár az „Újvilág" spanyol, portugál és francia vízióinak hangsúlyozásával kezdi történetét, az az észak-amerikai angol gyarmatok „Újvilág"-reményének európai látomásává válik. A jelek szerint nem veszi észre, hogy amikor a kétszáz évvel ezelőtti Egyesült Államokról ír, akkor *ennek* az amerikai nemzetnek a számára sajátítja ki az „amerikai" és „Újvilág" szavakat.

Az 1993-ban író Greene tehát nem sokban különbözik a Kaplan által ábrázolt, 1950-es évekbeli Perry Millertől. Kaplan tanulmányában szembeállítja Millert és William Appleman Williamset, akivel a negyvenes évek vége felé együtt jártam a Wisconsini Egyetemre. Miller akkoriban az „amerikai" eszmetörténet és az „amerikanisztika" éppen feltáruló területeinek gigantikus alakja volt. Egyike azoknak, akik a harmincas években a Harvardon létrehozták az amerikai civilizációt tanulmányozó programot. Kaplan azért elemzi Miller *Errand into the Wilderness* című tanulmánykötetét, hogy felhívja a figyelmet Miller „Amerika" határaival kapcsolatos feltevéseire.[2] Azok a feltételezett határok az Egyesült Államokat Európától szigetelték el. Miller egyik fő célja annak bizonyítása volt, hogy az európaiak által Észak-Amerikába hozott „óvilági" kultúrák feloldódtak az „újvilági" környezetben. Miller számára tehát a harvardi Amerikai Civilizáció program azt a valóságot tükrözte, mely szerint két különálló civilizáció létezik, európai és „amerikai". Millernek és harvardi kollégáinak azonban eszük ágában sem volt az „amerikait" ázsiai vagy afrikai civilizációkkal összehasonlítani. Metaforikus geográfiájukban pedig, ahol csupán Európa és „Amerika" voltak a tudományos értekezésre érdemes helyek, a számos nemzetből álló európai civilizációt olyan „amerikai" civilizációval állították szembe, amelyet egyetlen nemzet, az Amerikai Egyesült Államok alkotott. Ez szerintem azt jelentette, hogy Miller és kortársai szemében Észak- és Dél-Amerika többi nemzete ugyanúgy nem tekinthető méltónak a tudományos tárgyalásra, ahogyan Afrika és Ázsia kultúrái sem. Ázsia és Afrika minden népéhez hasonlóan, a többi amerikai

[1] Kaplan tanulmányát lásd in: *Cultures of United States: Imperialism*. Eds. Kaplan, Amy és E. Pease, Donald. Durham: Duke University Press, 1993.; Greene, Jack P.: *The Intellectual Construction of America*. Chapel Hill: University of North Carolina Press, 1993.

[2] Miller, Perry: *Errand into the Wilderness*. Cambridge: Harvard University Press, 1956.

nemzet lakosai is a jelentőséggel bíró téren kívül éltek. Nem képezték részét az „Újvilágnak".

Tanulmányában Kaplan nem közvetlenül azoknak a tér- és időfogalmaknak a történetével foglalkozik, amelyek „Amerika" Miller és Williams által nyújtott meghatározásait kialakították. Elsősorban arra akar rámutatni, hogy mivel Miller hite szerint „Amerika" elkülönült Európától, ezért számára lehetséges volt az imperializmust európai jelenségként elkülöníteni. Miller „Amerikája" azért volt ártatlan a birodalmi gondolatban, mert számára Európában a hatalom, „Amerikában" viszont a szabadság létezett. Kaplan azt állítja, hogy a legújabb időkig az amerikanisztika tudományának jó része Miller nemzedékének, az amerikanisztika Alapító Atyáinak a hagyományát folytatta. Mivel továbbra is Európától kulturálisan elkülönültnek képzelik el „Amerikát", az Egyesült Államokban ma nagyon sok tudós figyelmen kívül hagyja azokat a módokat, amelyek segítségével a posztkoloniális kulturális elmélet felhasználható az Egyesült Államokban uralkodó kultúra imperializmusának megvilágítására. Kaplan azt remélte, hogy felkeltheti az amerikanista szakemberek érdeklődését e kultúraelmélet iránt, ha bemutatja, hogyan konstruálta meg Miller az „Amerika" kivételességét ünneplő narratívát. Miller ugyanis narratívájában elhallgatta, hogy az angol gyarmatokon létrehozták a rabszolgaság intézményét, és hogy az még 1789 után is központi szerepet játszott az új nemzet történetében. Kaplan bebizonyítja azt, hogy Miller narratívájában elhallgatta azt az évszázadokon át zajló folyamatot, melynek során az anglo-amerikaiak erőszakkal elűzték hazájukból az indiánokat, a benszülött amerikaiakat. Bemutatja továbbá azt, hogy Miller narratívájában elhallgatta, hogy 1846-ban az anglo-amerikaiak erőszakkal foglalták el Mexikó északi felét.

Azért kezdtem írásomat Kaplan erőteljes és meggyőző tanulmányával, mert részletesen meg kívánom vizsgálni a Miller nemzedéke által vallott tér- és időparadigmák történetét. Meg akarom kérdőjelezni a harvardi Amerikai Civilizáció program neve által jelzett „két világ" metaforát. Ennek érdekében nyomon követem ezeket a tér- és időparadigmákat egészen azon sémákig, amelyeket Benedict Anderson a polgári nacionalizmusként azonosított *Imagined Communities* című könyvében.[3] Anderson szerint az 1770-es évektől az 1830-as évekig a polgári elitek az Atlanti-óceán mindkét partján megszerkesztették a modern nemzet gondolatát. Úgy vélem, amikor Miller, F. O. Matthiessen, Howard Mumford Jones, Henry Nash Smith, R. W. B. Lewis és Leo Marx az Egyesült Államokat kivételes nemzetnek képzelték el, ezen állításuk esztétikai tekintélye [*A szerző az esztétikai tekintély* (aesthetic authority) *kifejezés használatával (a tudományossal szemben) a fenti szerzők által hirdetett Amerika-kép relatív, paradigmatikus természetét hangsúlyozza.* [A szerkesztő jegyzete.]] azokon a tér- és időparadigmákon alapult, amelyek a tizenkilencedik század elejének elképzelt polgári nemzeteit alapozták meg. A Miller, Matthiessen, Jones, Smith, Lewis és Marx által használt tér- és időparadigmák azonosak voltak a múlt század közepének anglo-amerikai történészei, George Bancroft, John L. Motley, William H. Prescott és Francis Parkman által alkalmazottakkal. A polgári nacionalizmus ezen európai

[3] Anderson, Benedict: *Imagined Communities*. London: Verso, 1983.

paradigmáinak leghíresebb szószólója azonban természetesen a porosz G. W. F. Hegel volt.[4]

Nemzedékünk legnagyobb részéhez hasonlóan William Appleman Williams és én a polgári nacionalizmus konvencióiba nyertünk beavatást. Az 1950-es évekbe mindketten olyan esztétikai tekintéllyel felvértezve léptünk be, amely arra biztatott bennünket, hogy a nemzeti tájképet ábrázoló képünkből távolítsuk el az indiánokat, a feketéket, a mexikóiakat és az anglo-amerikai nőket is. Mindketten olyan esztétikai tekintély képviselői voltunk, amely egy „európai Óvilág" és egy „amerikai Újvilág" képzetéből indult ki. 1955-ben egyikünk sem képzelte, hogy az Egyesült Államokban az anglo-amerikaiak erőszakot alkalmaztak volna vagy alkalmaznának „vörös," „fekete" vagy „barna" emberekkel szemben. Az ötvenes évek végére azonban, mint nemzedékünkből még néhányan, mindketten kezdtük elveszíteni a polgári nacionalizmus ama bizonyos formájának az esztétikai tekintélyét, amelybe beavattak bennünket. Mindkettőnknek kétségei támadtak afelől, hogy a modern állam lenne a történelmi haladás célja. Amint a nemzet eszméjének szentsége megkopott, amikor már nem látszott időtlennek és megváltoztathatatlannak, amikor a határai elvesztették metafizikai erejüket, Williams drámai lépést tett, és a *The Contours of American History* című könyvében a kora újkori Európában kifejlődött imperialista terjeszkedés sémájában helyezte el az „amerikai" történelmet.[5] Ez már nem Miller birodalmi hatalom bűnében ártatlan „amerikai" világa volt. Williams számára az észak-amerikai angol gyarmatok és az e gyarmatokból kifejlődött Egyesült Államok története a hatalom állandó gyakorlásának a története. Williams szemében az Egyesült Államok polgári kultúrája, az európai nemzetekéhez hasonlóan, jövőjét csak a birodalmi terjeszkedés formájában tudta elképzelni.

Amikor a *The Contours of American History* megjelent, én már belefogtam *Historians Against History* című könyvembe. Úgy láttam, az Egyesült Államok legnagyobb történészei George Bancrofttól Daniel Boorstinig amellett érvelnek, hogy az idő mint haladás abban a térben csúcsosodott ki, amelyet Amerikai Egyesült Államoknak nevezünk. Engem is ebben a hitben neveltek fel, de Williamshez hasonlóan belőlem is eretnek lett. A *Historians Against History* egy időben jelent meg Thomas Kuhn *The Structure of Scientific Revolutions* című kötetével, [*Magyarul: A tudományos forradalmak szerkezete. Budapest, 1984. [A szerkesztő jegyzete.]*] és élményemet drámai paradigmaváltásként éltem meg.[6] Azonban ahogy erre tanulmányában Kaplan emlékeztet bennünket, nálam két nemzedékkel fiatalabb tudósok is vannak, akik még mindig hittel vallják az „amerikai" kivételezettséget és az „amerikai" ártatlanságot. Mind a mai napig az *establishment* egyetlen politikai

[4] Alvineri, Shlamo: *Hegel's Theory of the Modern State*. Cambridge: Cambridge University Press, 1972.; Plant, Raymond: *Hegel*. Oxford: Basil Blackwell, 1983.; Wuthnow, Robert: *Communities of Discourse*. Cambridge: Harvard University Press, 1989.

[5] Williams, William Appleman: *The Contours of American History*. Cleveland: World Publishing Company, 1961.

[6] Noble, David W.: *Historians Against History*. Minneapolis: University of Minnesota Press, 1965 (A továbbiakban: Noble 1965).; Kuhn, Thomas: *The Structure of Scientific Revolutions*. Chicago: University of Chicago Press, 1962.

beszédmódot szentesít: a kivételezettségnek és az ártatlanságnak a konszenzusos 1950-es évtizedben dívó diskurzusát. A hatvanas évek óta azonban egyre nő a konszenzus-paradigmát megkérdőjelező tudósok paradigmatikus közössége. Az alábbiakban azt fejtem ki, mi módon veti el ez a szembenálló közösség a polgári nacionalizmusra 1800-ban jellemző, és az 1950-es években még mindig hegemón szerepet betöltő tér- és időfogalmakat.

A kora újkori Európa polgári kultúrái számára a jelentőségteljes, jelentésteljes idő [*meaningful time*] a reneszánsszal és a reformációval kezdődött. Ebből a perspektívából nézve, korábban a legtöbb ember jelentés nélküli időben [*meaningless time*] élt, mert kultúráik képzeletük szüleményei voltak csupán. Ezek a míves [*artful*] és mesterséges [*artificial*] kultúrák képtelenek voltak az állandóságra. Mint puszta stílus tünékenyek voltak. Feltűntek, majd eltűntek az időben. A jelentésteljes idő, a jelentés nélküli idővel szemben, elmozdulást jelentett az emberi konstrukció világától, a lényegtelentől a lényegi, azaz az időtlen, a megváltoztathatatlan, a külső természet felé. A jelentésteljes idő tehát a mesterségestől a természetes felé való haladást jelentette.[7]

The Estrangement of the Past című könyvében Anthony Kemp emlékeztet arra, mekkora volt a kulturális válság Európában, amikor a reformáció és a reneszánsz férfiai kijelentették, hogy a 400 és 1400 közötti évezred a múlt használhatatlan része.[8] A protestánsok számára az eredeti egyház igazsága már akkor elveszett, amikor a katolikus egyház a Biblia időtlen igazságai helyére a saját míves és mesterkélt hagyományait állította. A reneszánsz kori férfiak számára pedig a klasszikus világ racionalitását temették maguk alá az általuk immár „sötét középkornak" nevezett időszak irracionális hagyományai. Az emberiség előtt álló feladat tehát az volt, hogy elmeneküljön az értelmetlen kultúrák özöne elől, és felfedezze az időtlen teret, ahol az ember stabilitást élvezhet.

Európa és az észak- és dél-amerikai gyarmatok polgári elitjei számára a „sötét középkor" meghaladása eleinte az egyszer már létezett tökéletesség pillanatához való visszatérést jelentette. Az újkori nemzet képzeletbeli konstrukciója azonban lehetővé tette, hogy a polgári elitek az értelmetlen időből, az efemer kultúrák áramlásából való kilépést előrehaladásként fogják fel. A jelentőségteljes idő nem az ősegyházhoz vagy a klasszikus Rómához való visszatérést jelentette, hanem előrehaladást az alattvalók „Óvilágától" az állampolgárok „Újvilága" felé. A haladás a helyi közösségeket távoli uralkodókhoz kötő politikai köteléktől való elmozdulást jelentette. Az új politikában a nemzeti jellegű és homogén nép lett szuverén. Az értelmes, jelentésteljes történelem mint az értelmetlen történelem folyamatából való exodus a nemzetben csúcsosodott ki. A polgári elitek két földrengető korszakhatárt különítettek el, és haladásként határozták meg a történelem szakaszainak sémáját. A 400 és 1400 közötti évezred már korábban használhatatlan múltnak minősült. Most az 1400-tól az „amerikai" és a francia forradalomig tartó időszakot is használhatatlan múltnak tekintették. Ezt az újabb időszakot azonban szükséges állomásnak tartották a nemzetállamban való végső kiteljesedés felé haladó történelem exodusában.

[7] Wagner, Roy: *The Invention of Culture*. Chicago: The University of Chicago Press, 1981.

[8] Kemp, Anthony: *The Estrangement of the Past*. New York: Oxford University Press, 1991.

Míg a korábbi szakasz szükséges előfeltétele volt az újnak, az „Óvilágból" az „Újvilágba" irányuló exodus résztvevőire az a feladat várt, hogy elfelejtsék az éppen meghaladott szakasz kulturális sémáit. A használhatatlan múlt emléke megnehezítette az egyén számára, hogy a nemzet „Újvilágának" polgárává váljék. A polgári elitek a reneszánsz és a reformáció óta a nem-igazat az emberi képzelet termékeként határozták meg. A hagyomány ennek kiemelkedő példája volt. A valóság azonban már előbb létezett a természet formájában: ezért azt nem *találhatták fel* az emberek; csak *felfedezni* lehetett. Ebből következően az új nemzetek kultúráját nem feltalálták, hanem felfedezték. A tizennyolcadik századra a természet volt annak a valóságnak a fő forrása, amelyet a polgári elitek felfedezhettek. Most, hogy feltalálták a nemzetet, feltalálták a nemzeti tájképet is mint a nemzeti kultúra forrását. Az ember úgy fedezte fel állampolgárként saját kulturális identitását, hogy felkutatta nemzeti tájképét. A nemzet festészetét, zenéjét, építészetét, költészetét és prózairodalmát mind a nemzeti tájkép ihlette.[9]

Benedict Anderson amellett érvelt *Imagined Communities* című könyvében, hogy az újkori nemzetet olyan abszolút határokkal képzelték el, amelyek szavatolták annak mind kulturális, mind pedig politikai függetlenségét. Az új ember, az állampolgár a nép tagjaként részese volt a kulturális és politikai szuverenitásnak. A nemzet művészete politikájával egyetemben a nép mélységes testvériségét fejezte ki. Ezt fejezte ki oly ékesszólóan F. O. Matthiessen *American Renaissance* című epikus hangvételű művében.[10] Matthiessen és a nemzedékéhez tartozó számos irodalomkritikus, akik az 1930-as években nőttek fel, egyetértettek Ralph Waldo Emersonnal és még többekkel az ő 1830-as nemzedékéből abban, hogy „Amerika" végre eléri a kulturális függetlenséget, s megfogadták: nem élnek együtt tovább az európai múlt gátló emlékeivel. Ehelyett a nemzeti tájképhez fordulva keresték az ihletet különböző művészeti ágaikban.[11]

Ezért robbant Anderson könyve megjelenésekor, 1983-ban dinamitként. Az „amerikai" kivételesség valamennyi ellentét metaforája – „Óvilág és Újvilág," „hatalom és szabadság," „alattvalók és állampolgárok," „hierarchia és a nép" – az Atlanti-óceán két oldalán nemzeteket építő polgári elitek nemzeteken túli közös metaforái voltak. Azzal az ironikus ténnyel szembesültem, hogy az „amerikai" nacionalizmus metaforái, amelyeket annak idején egyetemistaként és fiatal kutatóként Miller, Matthiessen és Smith műveiben olvastam, valójában nemzeteken túli metaforák. A polgári nacionalizmus mint művészeti forma szükségszerűen elfojtotta annak az emlékét, hogy a meghaladás [*supersession*] látomását sok helyen egyidejűleg

[9] Boyarin, Jonathan, ed.: *Remapping Memory: The Politics of Timespace*. Minneapolis: University of Minnesota Press, 1994. Ez a kötet a fenti kérdéseket tárgyaló tanulmányokból összeállított meggyőző gyűjtemény.

[10] Matthiessen, F. O.: *American Renaissance*. New York: Oxford University Press, 1941.

[11] Azt, hogy Emerson nemzedéke a természet felé való fordulással vélte elérni a kulturális függetlenséget, a következő művek tárgyalják: Spencer, Benjamin: *The Quest for Nationality*. Syracuse: Syracuse University Press, 1957.; Fussewll, Edwin: *Frontier: American Literature and the American West*. Princeton: Princeton University Press, 1965.; Elliot, Emory: *Revolutionary Writers*. New York: Oxford University Press, 1982.

átélik és kifejezik a polgári elitek az Atlanti-óceán térségében. Az egyes polgári művészhez hasonlóan, érveltek, az egyes polgári nemzetek is túlnőttek a közösségen.

A felvilágosodás és a romantika, a természet és a nemzet, a racionalitás és a nemzeti nép e polgári szintézisében az Emerson nemzedékéhez tartozó anglo-protestáns férfiak egyetértettek Hegellel abban, hogy csak egy adott nemzet vezetheti az exodust a civilizáció alacsonyabb fokáról egy magasabb fokra. Hegelhez hasonlóan azt vallották, hogy ez a példamutató nemzet protestáns lesz. Osztották Hegel nézetét arról, hogy a katolikusok nem hajlandók elhagyni meghaladott világukról őrzött emlékeiket. Abban is egyetértettek vele, hogy a protestantizmus és a germán népek között szoros kapcsolat jött létre. Egyedül a germán népek vetették el a katolikus múltat, és tettek hitet a protestáns jövő mellett. Hegel számára csupán a protestáns germán népek voltak képesek arra, hogy az „Óvilág" összetett és egymást átfedő politikai kötelékeiből átlépjenek a nemzetállam polgárainak egységes és racionális kötelékeibe. A protestánsok azért lehettek képesek erre, mert elvetették a katolicizmus közösségi életfelfogását. Protestánsnak lenni annyit jelentett, hogy az ember olyan autonóm egyéniség, aki képes a nemzetállam iránti totális hűségre.

Prescott, Motley, Parkman és Bancroft narratíváikat a meghaladás sémájára alapozták. Prescott (1796-1859) két fő történeti műve a *The Conquest of Mexico* és a *The Conquest of Peru*. Ezekben e két bennszülött civilizációt a Kelet civilizációival azonosította. A Kelethez hasonlóan az aztékok és az inkák politikája is a despotizmus volt. Prescott szemében a katolikus spanyolok is despoták voltak, de az ő zsarnokságuk sémái kevébé voltak visszataszítóak, mint az aztékoké vagy az inkáké: a történelmi haladás magasabb fokán helyezkedtek el. Az aztékok keleti despotizmusának gonoszságai „szolgáltatták meghódításukhoz a legjobb mentséget," írta Prescott.[12]

Ezen anglo-protestáns történészek számára, csakúgy mint Hegel számára, a történelem mint haladás az időt mindig térhez kötötte. A haladás mint a szabadság története a despotikus keleti civilizációk terétől nyugatra irányuló mozgás volt. E történet szerint a zsarnokság és a szabadság közti hatalmas csata vette kezdetét Nyugat-Európában, amikor a német államok, Skandinávia, a Németalföld és Anglia germán népei a protestáns szabadságot választották a katolikus zsarnoksággal szemben. Motley (1814-1877) a protestantizmusnak a katolicizmus felett aratott egyik legnagyobb győzelmét ünnepelte *The Rise of the Dutch Republic* című könyvében. Ebben a perspektívában Dél- és Kelet-Európa nem lehetett része annak a szent térnek, a Nyugatnak, amelyben a szabadság története végső célját hivatott elérni. Ezen férfiak számára az angol gyarmatok által elfoglalt Észak-Amerika azonban természetesen a szent térhez tartozott. Ugyanakkor a Mexikótól Dél-Amerika déli csücskéig terjedő tér nem alkothatta a Nyugat részét, mivel szemükben Spanyolország és Portugália olyan profán teret jelképezett, amelyben a szabadság

[12] E történészek tárgyalásához lásd: Levin, David: *History as Romantic Art*. Stanford: Stanford University Press, 1959 (A továbbiakban: Levin). Powell, Philip Wayne: *Tree of Hate: Propaganda and Prejudices Affecting United States Relations with the Hispanic World* (New York: Basic Books, 1971) című könyvében Prescottot az Erzsébet-kori Angliában elkezdődött protestáns hagyományba helyezi.

képtelen célját betölteni. Miután a katolicizmus elnyomta az aztékok és az inkák keleti civilizációját, nem lehetett arra számítani, hogy a protestáns szabadság majd átveszi itt a katolikus zsarnokság helyét.[13]

Ez azonban nem állt az angol gyarmatoktól északra fekvő térre. Az a térség nyilvánvalóan arra hivatott, hogy otthont adjon a protestáns szabadságnak. Ez volt Parkman (1823-1893) *France and England in North America* című könyvének a témája. Prescott-tal ellentétben, aki az aztékok és inkák zsarnokságánál kedvezőbb színben festette le a spanyol despotizmust, Parkman a katolikus franciák észak-amerikai jelenlétének haladásellenes zsarnokságát azonosította az indiánokéval. Szerinte „hűbérurak, vazallusok és fekete csuhás papok szoros barátságban vegyültek a vad harcosokkal." Mind a kanadai vidékről, mind pedig az Ohio és a Mississippi folyók völgyéből el kellett tüntetni az emberi történelem e két alacsonyabb rendű, a franciák és az indiánok által fémjelzett kultúráját. A Mexikó fölött elterülő egész Észak-Amerika lesz majd a Nyugat – az a tér, amelyben a történelem mint haladás kiteljesedik a protestáns szabadságban.[14]

Bancroft (1800-1891) egyetértett Hegellel abban, hogy a haladásként értelmezett történelem kibontakozásában bizonyos nemzetek döntő szerepet játszanak. Abban is egyezett a véleményük, hogy a haladás vezetőjének szerepében az egyik nemzetet felváltja a másik. Bancroft számára tehát Anglia már eljátszotta szerepét a zsarnokságból a szabadságba vezető exodusban. Anglia kiűzte a katolikus Franciaországot Észak-Amerikából. Bancroft történetében azonban nem Anglia és nem is Hegel Poroszországa volt hivatott elérni a szabadság legfelső fokát. Poroszországra várt az a fontos feladat, hogy kiűzze a katolicizmust Északkelet-Európából. Bancroft szerint azonban Anglia is, Poroszország is képtelen volt lemondani a szervezett hatalomgyakorlás azon intézményeiről, amelyeket a katolicizmus fölött aratott győzelmeik során voltak kénytelenek igénybe venni. Az angol és a porosz hatalom haszonélvezője az Amerikai Egyesült Államok volt. Ezek a protestáns nemzetállamok feláldozták azt a lehetőséget, hogy a hatalom „Óvilágából" teljesen átlépjenek a szabadság „Újvilágába".

Amikor Anglia vezetői látták, milyen szabadságot élveznek az angol telepesek az „Újvilág" terében, intézményesített hatalmukat arra próbálták felhasználni, hogy korlátozzák a telepesek szabadságát. A szellem történelmi haladása során ez elkerülhetetlen volt, és arra kényszerítette a telepeseket, hogy egy forradalommal létrehozzák a saját nemzetállamukat. Ez a nemzet hivatott aztán arra, hogy megteremtse a haladásként értelmezett történelem utolsó szakaszát, amikor is a szabadság teljes mértékben meghaladja a hatalmat. Az Egyesült Államok hivatott képviselni a szabadság és a hatalom tökéletes szétválasztását. A protestáns Anglia és

[13] Lásd Motley értekezését in: Levin.; Robert Young *White Mythologies: Writing History and the West* (New York: Routledge, 1990) című művében a posztkoloniális kulturális elemzés kezdetét az Egyesült Államokban Edward Said *Orientalism* (London: Routledge, 1978) című művének megjelenésével hozza összefüggésbe. Said szerint az európai tudósok oly módon ábrázolták munkáikban Afrikát és Ázsiát, hogy azzal igazolták az európai imperializmust, mintegy szükségszerű paternalizmusként ábrázolva azt. Egyértelműen ugyanez a gondolatmenet jellemzi az európai és egyesült államokbeli anglo-protestáns tudósok „Latin"-Amerika-ábrázolását is.

[14] Lásd Levin.

Poroszország, noha nemzeti vidékein belül a szabadság magas fokát testesítették meg, már „Óvilággá" lettek. Északnyugat-Európa nemzeteinek tere nem lehetett a szabadság végső otthona, mivel az keletről nyugatra vándorolt. Az ígéret földje, a Nyugat, ahol a szabadság majd végleges otthonra lel, az az észak-amerikai tér lesz, amelyet angol protestánsok leszármazottai népesítenek be – az a tér, amelyből majd az Egyesült Államok nemzeti tájképe formálódik ki.

Bancroft előtt azonban az a feladat tornyosult, hogy nemzetének olyan történetét írja meg, amelyben a nemzet a Konföderációs Cikkelyek tizenhárom független államából fejlődött ki – ezek az államok pedig a brit birodalomban élvezett, hosszan tartó önállóság nyomán jöttek létre. Bancroft szerint az eljövendő nemzet szelleme már a puritánok alapította Massachusettsben jelen volt. Érdekes párhuzam áll fenn itt Hegelnek azzal a hitével, hogy a sok kis német államocska hosszú történelmét felváltó német nemzetállamnak Poroszország volt az előképe mint a német nacionalizmus szellemének első otthona.

Bancroftnak azonban könnyebb volt elképzelnie azt a nemzeti tájképet, amelyben a helyi államocskák történelme már nem lesz jelen, mint Hegelnek. Az a nemzeti tájkép, amely térbeli otthont nyújt majd a nemzetnek, lélekben már jelen volt a gyarmati Massachusettsben. Hegel számára a német nemzeti tájkép és a német nemzeti nép, az a bizonyos „Újvilág" csak akkor jelenhetett meg, ha Bajorország, Szászország vagy Schleswig-Holstein már eltűntek a történelem süllyesztőjében. A porosz víziónak át kellett vennie a lokális népek és lokális tájképek helyét. Bancroft ezzel szemben el tudott képzelni még egy újabb exodust keletről nyugat felé. A tizenhárom gyarmattól és az európai hatalommal összefonódott hosszú történelmüktől nyugatra, az Appalache-hegységen túl „Szűz Föld" terült el. Az Egyesült Államoknak mint nemzetnek az volt a különleges feladata, hogy megvalósítsa a demokráciát. Erre akkor került sor, amikor a Dél-Karolinából, Marylandből, New Jersey-ből vagy Connecticutból származó emberek átkeltek a hegyeken, és „amerikaiakká" lettek. Maguk mögött hagyták helyi történelmüket és lokális tájképüket. A hegyektől nyugatra már a nemzeti tájképből született néppé váltak. Ez a demokrácia völgye volt, mivel „itt, és egyedül itt volt egy nép kész arra, hogy a [demokratikus] politikai hatalom letéteményeseként és hordozójaként cselekedjék."[15]

Bruce Greenfield írt arról az esztétikai tekintélyről, amellyel Lewis és Clark eltüntették beszámolóikból az őslakos amerikai népeket és a tájképből azok hosszú, lokális történelmét. Ugyanúgy, mint Myra Jehlen *American Incarnation* című könyvében, Greenfield sem hozza ezt az esztétikai tekintélyt összefüggésbe a Benedict Anderson által tárgyalt nacionalizmus transzatlantikus mintáival.[16] Bancroft szemében azonban, Hegelhez hasonlóan, a népeknek és földrajzi területeknek csak akkor volt értelmük, jelentésük, ha nemzetállam részei voltak. Bancroftnak nem jelentett nehézséget figyelmen kívül hagyni az indiánokat. Számára az utóbbiak történelem és

[15] Lásd Levin és Noble 1965.

[16] Greenfield, Bruce: The Problems of the Discoverer's Authority in Lewis and Clark's History. In: *Macropolitics of Nineteenth Century Literature*. Eds. Arac, Jonathan és Ritvo, Harriet. Philadelphia University of Pennsylvania Press, 1991.; Jehlen, Myra: *American Incarnation*. Cambridge: Harvard University Press, 1986.

értelmes tér nélküli népek voltak. Az ő problémája az volt, hogyan haladja meg a gyarmati múltat. És ezért ott ünnepelte a nemzet-nép és a nemzeti tájkép megszületését, ahol nem kell emlékezni a gyarmati népekre. „Mindenütt merész, szívós és szorgalmas népesség özönlött nyugat felé az Allegheny kapuin át – örvendezett –, elfogadván a természet kezéből a lakatlan pusztaságra szóló tulajdoni okiratot." A Poroszországban megjelenő német nép ideálja a porosz hadsereg segítségével feledtette el a bajorokkal és a hesseniekkel saját helyi történelmüket. Bancroft számára azonban a Massachusettsben elsőként megjelenő nemzet-nép az ártatlanság és nem a hatalom keretében jött létre, amikor az amerikaiak az utolsó Nyugaton felfedezték nemzeti tájképüket.[17]

Mondhatnánk, hogy Perry Miller 1950-es években kidolgozott narratívájának valamennyi aspektusa, amely tudatosan figyelmen kívül hagyta az anglo-protestánsok kontinentális imperializmusát, központi jelentőséggel bírt a Bancroft által az 1830-as években hirdetett „amerikai" ártatlanság narratívája szempontjából is. Ez a narratíva azonban válságba került az 1880-as évek és az első világháború között. A tizenkilencedik század végére cáfolhatatlannak tűnt Marx tétele, miszerint az ipari forradalom nemzetek fölötti jelenség. A polgári nacionalisták az Egyesült Államokban csakúgy, mint Angliában, Franciaországban vagy Németországban, attól féltek, hogy nemzeti tájképüket elsodorja egy nemzetközi városi-ipari tájkép. Kezdtek attól tartani, hogy a történelem mégsem a nemzetállamban teljesedett ki, hanem e városi-ipari tájképen alapuló modern civilizáció a haladásként értelmezett történelem magasabb fokát képviseli.[18]

Ebben a kontextusban lett Frederick Jackson Turner az 1890-es és az 1920-as évek között az Egyesült Államok leghíresebb történésze. Turner hírneve egy szempillantás alatt született meg, amikor 1893-ban a chicagói Columbia Kiállításon felolvasta „A határvidék jelentősége az amerikai történelemben" [*The Significance of the Frontier in American History*] című dolgozatát. Egy tekintetben Turner határozottan elkülönítette pozícióját Bancrofttól. Ahhoz az első történésznemzedékhez tartozott, amelynek tagjai történész mivoltukat a természettudományos módszerek alkalmazására alapozták. Ez a nemzedék felsőbbrendűnek tekintette magát Bancroftéknál, akiket nem objektív tudósként, hanem inkább szubjektív irodalmárként tartottak számon. Bancrofttól eltérően Turner a haladást nem Istennek a protestantizmus közege által érvényesülő akaratának határozta meg. Ugyancsak elvetette az angolszász faji felsőbbrendűséget is, amelyet Bancroft oly nyíltan ünnepelt.

Narratívája azonban átvette Bancroft azon tételét, hogy az amerikai polgárok a végső Nyugaton, az Appalache-hegységen túl születtek. Bancrofthoz hasonlóan Turner is a „Demokrácia e völgyével" azonosította az „amerikai" nemzetet. Ő is azt hitte, a gyarmati múlt partikularizmusa homogén népnek adta át helyét. Amikor azt állította, hogy a haladásra képtelen európai kulturális hagyományok nem tudnak behatolni ebbe a Nyugatba, akkor Bancrofthoz hasonlóan ő sem sorolta az

[17] Noble 1965.

[18] Noble, David W.: *The End of American History*. Minneapolis: University of Minnesota Press, 1985 (A továbbiakban: Noble 1985).; Breisach, Robert: *American Progressive History: An Experiment in Modernization*. Chicago: University of Chicago Press, 1993.

indiánokat, afroamerikaiakat és mexikóiakat az amerikai nép testvéri közösségébe – és Turner számára, csakúgy mint Bancroft számára, csak egyetlen, Európával szembeállítandó „amerikai" nemzet létezett.

Turner szerint azonban a történelmet mint az „amerikai" nemzet tökéletes szabadságában kulmináló haladás történetét meghaladta az Európában született városi-ipari jövő története. Az 1890-es népszámlálás volt a Nyugat halotti bizonyítványa – vallotta. Ezután a modern nemzetek megjelenésének progresszív történetét felváltotta az Európában született városi-ipari jövő nemzetek fölötti élményének fiatalos energiája. A Természetet Turner 1890-es évekbeli felfogása szerint nem merítették ki az időtlen nemzeti tájképek. Ekkor már hitt az evolúcióban, és amellett érvelt, hogy a természet dinamikus és egyetemes is egyben. E második narratívája szerint az evolúció dinamikus törvényei hozzák létre a nemzetek fölötti városi-ipari tájképet.

Karl Marxtól eltérően azonban Turner nem tudta a szabadságot a nemzetek fölötti városi-ipari tájkép törvényszerű áldásaként azonosítani. Számára a szabadság továbbra is az Appalache-hegységtől nyugatra elterülő nemzeti tájkép ajándéka volt. Noha hitte, hogy a városi-ipari tájképet a természet hozta létre, azt mégis a hatalommal azonosította. Ezt a tájképet, mivel Európából származott, hierarchikus szerveződés jellemezte. A korporációs kapitalizmusnak ebben az új világában néhány ember tulajdonában voltak a termelési eszközök. A hierarchikus hatalom, amely először Új-Angliában vetette meg a lábát, de feltartóztathatatlanul nyomult nyugatnak, a Csendes-óceán felé, átvette a nemzeti tájképpel összhangban élő, birtokos farmergazdálkodók szabadságának és egyenlőségének a helyét. Megsemmisítette azt a testvériséget, amelynek a modern nemzet polgárait kellett volna jellemeznie.[19]

Marxtól eltérően Turner nem tudta elképzelni, hogy az evolúció a korporatív kapitalizmusnál magasabb fokra emeli az emberi civilizációt. Turner ifjabb kollégája, Charles Beard viszont képes volt erre. Az egyetem elvégzése után azonnal Angliába utazott, ahol a fábiánus szocialistákkal együtt megjósolta: a politikai demokrácia kialakulásához szükséges környezetet az ipari tájkép teremti meg. A szabadságot, egyenlőséget és testvériséget nem volt hajlandó a nemzeti tájképpel azonosítani, hanem azt állította, hogy az 1879-es új „amerikai" nemzetet a kapitalisták hozták létre. Beard számára a kapitalisták azok, akik az önérdeket a közérdek elé helyezik. Olyan emberek, akiket megrontott a hatalom, amelyet a nekik dolgozók fölött gyakoroltak.

Mivel Turnerhez hasonlóan ő is elfogadta a tizennyolcadik századi angol republikánus hagyomány kategóriáit, Beard is úgy látta, hogy a tulajdonnal nem rendelkező munkásokat lezülleszti a gyártulajdonosoktól való függés. Számára tehát az 1890. évi népszámlálás nem jelképezte az Egyesült Államok mint demokratikus nemzet végét. [*A népszámlálás adatai szerint az egykor összefüggő határvidék* (frontier) *a betelepülések miatt eddigre már megszűnt létezni. Turner ezt a tényt az amerikai kivételesség végeként értelmezte, mivel úgy vélte, hogy a frontier megszűntével a betelepülésre váró szabad földek is elfogytak, s ennek következtében Amerika nem lesz képes több, saját*

[19] Noble 1985, Második fejezet.

földjét művelő bevándorló befogadására, így jövője hasonlatossá válik az iparosodó Európáéhoz. [A szerkesztő jegyzete.]] Ilyen nemzet ugyanis felfogása szerint soha nem is létezett, mivel a nemzetet mindig azok a kapitalisták irányították, akik megteremtették. Beard azonban 1901-ben megjelent *The Industrial Revolution* című könyvében azt ígérte, hogy az evolúció áthozza az ipari társadalmat [*industrialism*] Angliából az Egyesült Államokba. Angliában az iparosodás már kikezdte a kapitalizmus hatalmát is, és megkezdődött a demokrácia megteremtése. Ugyanez várt az Egyesült Államokra is, ahogy az a világtörténelemnek a nemzetközi kapitalizmust jelentő állomásától a nemzetközi demokrácia állomása felé haladt. Marxtól eltérően azonban Beard ezt az átmenetet békésnek jósolta. Optimizmusa részben abból fakadt, hogy különbséget tett a racionális termelésre használt erényes magántulajdon és a kapitalizmus korrupt, irracionális önérdeket szolgáló magántulajdona között. Az „amerikai" középosztály többsége Beard hite szerint az erényes magántulajdon mellett állt, és örömmel vesz majd részt a kapitalista elit rétegek és a profitot a termelés elé helyező, énközpontú világuk békés megdöntésében.[20]

Beard próféciája, amelyben olyan befolyásos tudósok is hittek, mint John Dewey és Thorstein Veblen, az első világháború idején összeomlott. Ezért az 1920-30-as években Beard sok egyesült államokbeli kortársával összefogva megpróbált új életet lehelni Bancroft nacionalizmusának szerkezetébe. Feleségével, Mary Bearddel közösen a húszas évek vége és a negyvenes évek eleje között megírták a *The Rise of American Civilization* négy kötetét. Ebben egyértelműen elvetették az ipari forradalmat Angliából az egész világon elterjesztő, nemzetek fölötti történelem gondolatát. Nyíltan tagadták, hogy a természet azonos lenne az evolúció egyetemes törvényeivel. Ehelyett azt állították, hogy csak egyes nemzetek léteznek, amelyek mindegyike a saját nemzeti tájképének egyediségét fejezi ki.[21]

Bancroft narratíváját így burkoltan Beardék is elfogadták, méghozzá olyan népszerűvé vált formában, hogy művük első két kötetét a *Book-of-the-Month Club* [*Az amerikai könyvklubot Harry Schernar reklámszakember alapította 1926-ban. Tagjainak a rendszeres vásárlásért cserébe engedménnyel árusít szépirodalmi és egyéb témájú köteteket.* [*A szerkesztő jegyzete.*]] terjesztette. A Nyugat számukra az emberi haladás varázslatos végső célja volt. A végső Nyugat, az Egyesült Államok nemzeti tájképe az Appalache-hegységtől nyugatra pedig a demokrácia völgye. Felhasználták Bancroft esztétikai tekintélyét arra, hogy eltávolítsák az őslakos indiánokat erről a szűzföldről, és osztották Bancroft nézetét abban is, hogy a többi amerikai nemzet nem valódi nemzet, mivel népeik a progresszív történelmen kívül léteztek. Történelem nélkül és jelentéssel teljes tér nélkül a többi amerikai országot csupán látszatnemzetek alkotják. Beardék számára egyedül az Egyesült Államokban valósult meg a történelem végcélja, a testvériesült polgárok tökéletes szabadsága. Egyetértettek Bancrofttal abban is, hogy még Észak-Európa nemzetei sem részesei e szabadságnak és testvériségnek.

[20] Beard, Charles: *The Industrial Revolution*. London: Allen and Unwin, 1901.

[21] Beard, Charles and Mary: *The Rise of American Civilization*, Első kötet: *The Agricultural Era*. New York: The MacMillan Company, 1927; Második kötet: *The Industrial Era*. New York: The MacMillan Company, 1930; Harmadik kötet: *America in Midpassage*. New York: The MacMillan Company, 1939; Negyedik kötet: *The American Spirit*. New York: The MacMillan Company, 1942.

Turnerhez hasonlóan azonban meg kellett erősíteniük, hogy az iparosodás Európából terjedt át az Egyesült Államokba. Turner két, egymásnak ellentmondó narratíváját azonban mégis megkerülték azzal, hogy szerintük ezt a városi-ipari tájképet magába olvasztotta az erősebb nemzeti tájkép. Az Egyesült Államok határain belül, és csakis e határokon belül, a városi-ipari tájkép magára öltötte a nemzeti tájkép jellemzőit. Csak az Egyesült Államokban történt meg az, hogy a városi-ipari tájkép egyben a szűzföld, az eredeti pásztorális tájkép szabadságát, egyenlőségét és testvériségét is megtestesítette. Beardék számára ez jelentette a hatalmat meghaladni képtelen nyugat-európaitól olyannyira eltérő amerikai civilizációt. Amikor Beardék az 1930-as években azt követelték, hogy az „amerikai" civilizáció szigetelődjék el a háborúra készülődő Európától, akkor Bancrofthoz hasonlóan az ő szemük előtt is ez az egész világtól metafizikailag világosan elkülönült „Amerika" lebegett. Miközben a szent nemzet határait védelmezték, a nemzetközi marxizmust, a nemzetközi katolicizmust és a nemzetközi judaizmust is bírálták. A nemzeti önrendelkezés ezen alternatíváinak egyike sem volt olyan veszélyes azonban, mint a nemzetközi kapitalizmus. Amikor a nemzet meghasonlott a polgárháború idején, a kapitalizmus megragadta az alkalmat, és átkelt az Atlanti-óceánon. Az önérdek és a nemzetközi piac mellett elkötelezett kapitalisták Beardék szerint idegen munkaerőt importáltak Dél- és Kelet-Európából. Mivel ezek katolikusok és zsidók voltak, Beardék gondolatmenete szerint nem válhattak az emberi haladás kulminációját megtestesítő amerikai nemzet részévé. Ezek az emberek nem rendelkeztek történelemmel, és semmi keresnivalójuk sem volt a nemzeti tájképet alkotó szent Nyugaton.

Beardék abban is követték Bancroftot, hogy hozzá hasonlóan nyíltan összekötötték az „amerikai" nacionalizmust és a protestantizmust. A *The Rise of American Civilization* című könyvükben ezért dicsérték az 1920-as évek törvényhozását, amely gátat szabott az európai katolikusok és zsidók bevándorlásának. Nyíltan elvetették azt a gondolatot, amelyben Turner nemzedéke az 1880-as években még hitt, jelesül, hogy a tudományos objektivitásra törekvő diszciplínában nem lehet helye a vallásnak.[22]

Azok a férfiak, akik az 1930-as években a Harvardon elindították az Amerikai Civilizáció programot, Beardékkel együtt ugyanezt az esztétikai tekintélyt követték. Később aztán ők is ugyanúgy összetörtek, mint Charles és Mary Beard, amikor az „amerikai" politikai és gazdasági elitek a második világháború segítségével forradalmat idéztek elő a nemzeti identitás narratívájában. Ezek a kapitalista elitek meg akarták semmisíteni polgári nacionalista őseik hagyományát, amely egyedül a nemzeti tájképet tekintette szent térnek. Az 1940-es évek forradalmárai azt vallották, hogy a nemzetek fölötti piac a jövő szent tere. A nemzet határait meg kell nyitni, hogy a nemzetgazdaság beáramolhasson a nemzetközi piacra. A nemzeti tájkép szentségének lerombolásával ezek a elitek kimondatlanul azt is tagadták, hogy ez a tájkép lenne az

[22] Ahhoz, hogy Charles Beard 1900 és 1918 között mennyire elkötelezte magát az objektivitás és az egyetemes történelem mellett, lásd Noble, David W.: *The Progressive Mind*. Minneapolis: Burgess Publishing, 1981. 1919 után Beardék elvetették az objektivitást és az egyetemes történelmet; erre lásd Novick, Peter: *That Noble Dream: The Objectivity Question and the American Historical Profession*. Cambridge: Cambridge University Press, 1988.

a környezet, amelyből a nemzetet alkotó nép eredt. Mivel azonban demokratának nevezték magukat, igyekeztek szétválasztani a demokrácia gondolatát és a mély testvériség kötelékére épülő nép polgári nacionalista elképzelését. A demokráciát ezután csak a világméretű piacon fogyasztóként fellépő egyén szabadságával hozták kapcsolatba. Már nem volt követelmény, hogy az építészet, a festészet, a zene vagy az irodalom szerves kapcsolatban álljon a nemzeti tájképpel. Ehelyett a művészeteknek a nemzetközi piac univerzáliáit kellett kifejezniük.

F. O. Matthiessen és Perry Miller első harvardi tanítványainak – Henry Nash Smithnek, R. W. B. Lewisnak és Leo Marxnak – az 1940-es években abban az ijesztő élményben volt részük, hogy az Európától különálló „amerikai" civilizációról szóló narratívájuk valóságból hirtelen mítosszá változott. Mivel azonban elképzelni sem tudták, hogy az Egyesült Államoknak az egyetemes piacon betöltött szerepéről írjanak, ezért inkább elégiákat szereztek a korai tizenkilencedik századról, amikor a haladásként értelmezett történelem a jelek szerint a Nyugaton, az Egyesült Államok nemzeti tájképeként teljesedett ki. Smith *Virgin Land: The American West as Symbol and Myth*, Lewis *The American Adam*, Marx pedig *The Machine in the Garden* című művében úgy írt, mintha az idő egy pillanatra megállt volna az „amerikai" nemzet megjelenésekor.[23] Nem vették figyelembe, hogy az elitek a hatalom segítségével hozták létre a nemzetet, és Bancrofttal együtt fújták az „ártatlanság" nótáját, amely szerint a nemzeti identitás a nemzeti tájkép ajándéka volt. Beardékkel együtt azt is vallották az 1930-as években, hogy az Európából származó városi-ipari tájkép beleépült a nemzeti tájképbe. Abban is osztották Beardék véleményét, hogy a kapitalisták veszélyeztetik a nemzet szent határait. Beardékhez hasonlóan azonban a harmincas éveket úgy határozták meg, mint olyan évtizedet, amelyben az amerikai nép megtisztította a nemzetet az amerikaiatlan [*unAmerican*] kapitalisták jelenlététől. 1945-ben aztán már képtelenek voltak olyan „amerikai" civilizációt látni, amelyben a városi-ipari tájkép a nemzeti tájkép szerves folytatása. Ekkor már Turnerhez hasonlóan nekik is két narratívájuk volt. Ők is úgy döntöttek mint Turner, azazhogy tudósi energiáikat és odaadásukat egy olyan narratívának szentelik, amelyben elválasztják az „amerikai" nemzetet attól az időtől, amikor a haladás kulminált a „Nyugaton," a nemzeti tájkép terében. Csakúgy, mint Turner, második narratívájukban azt siratták, hogy a nemzeti tájképet elsöpörte egy más rendszerű haladás. Ez az újabb és erősebb haladás a nemzettől a kapitalizmus nemzetközi tájképe felé vezetett. Turnerhez hasonlóan ezt a tájképet ők is a hatalommal azonosították.[24] Számukra a nemzetet az Európából származó városi-ipari tájkép visszataszította az időbe. Ezek a történészek inkább képzeletben visszatértek az 1880-as és 1890-es évekbe a Frederick Jackson Turner és Charles Beard fémjelezte válsághoz, de nem

[23] Smith, Henry Nash: *Virgin Land: The American West as Symbol and Myth*. Cambridge: Harvard University Press, 1950.; Lewis, R. W. B.: *The American Adam*. Chicago: University of Chicago Press, 1954.; Marx, Leo: *The Machine in the Garden*. New York: Oxford University Press, 1964.

[24] Smith, Lewis és Marx osztották tanáruk, F. O. Matthiessen álláspontját, aki *American Renaissance* (New York: Oxford University Press, 1941) című művében azt vallotta, hogy az 1830-as években az „óvilági" hagyományokat meghaladták, és az „amerikai" tér vette át az európai idő helyét. A tért a szabadsággal, az időt pedig a hatalommal azonosították.

ismerték be, hogy a nemzeti tájkép helyét az 1940-es években átvette a nemzetközi kapitalista piac.[25]

Miközben anglo-protestáns férfiakból álló politikai és gazdasági elitek gyakorolták a hatalmat a nemzetközi piac „Óvilága" felett uralkodván, az anglo-protestáns férfiakból álló tudományos elitek képtelenek voltak a nemzeten belül kulturális hegemóniájukat fenntartani. Már nem állíthatták, hogy ők az egyedüli, szent történelemmel és szent térrel rendelkező amerikaiak. Valaha, réges-régen még mondhatták, hogy a nőknek csakúgy, mint az indiánoknak, az afroamerikaiaknak, a mexikóiaknak, a katolikusoknak, a zsidóknak és az ázsiaiaknak Amerikában nincs jelentésteljes történelme és jelentésteljes tere. Ezeknek a férfi tudósoknak az emlékezete csak addig terjedt, hogy ősapáiknak 1830 körül volt ilyen történelme és ilyen tere. Úgy érezték, az a veszély fenyegeti őket, hogy a történelem túllép rajtuk, s történelem és tér nélküli néppé válnak.

Annak ellenére, hogy még ma is jelentős számban élnek tudósok az európai hatalomtól mentes „ártatlan Amerika" emlékével, az 1960-as évek óta az Egyesült Államok tudományos tájképében együtt élnek az anglo-protestáns nők, az indiánok, az afroamerikaiak, a mexikóiak, a katolikusok, a zsidók és az ázsiaiak az anglo-protestáns férfiakkal. Az esztétikai tekintélyben beállt ilyen drasztikus változás után egyre nehezebb erre a kulturálisan sokszínű tájképre tekintve figyelmen kívül hagyni, hogy 1789-től az 1940-es évekig a férfi anglo-protestánsok kisajátították a nemzeti tájkép tudományos bemutatásának a jogát. Ugyanez vonatkozik arra is, hogy eddig az Egyesült Államokat az egyetlen „amerikai" nemzetként mutatták be. Nem igaz, hogy egyedül a haladásként értelmezett történelem logikája hallgattatta el az amerikaiak többségét; inkább arról volt szó, hogy a történelem ilyen felfogása eszköz volt, amelynek segítségével az anglo-protestáns elitek és követőik az intézményesített hatalmat gyakorolták.

Néhányan az én tudományos nemzedékem tagjai közül és még többen a következő nemzedékekből úgy látják, hogy a polgári nacionalizmusnak az a narratívája, amely szerint a történelem a hatalomtól a szabadság felé halad, már nem elég meggyőző. Amikor 1955-ben William Appleman Williams *The Tragedy of American Diplomacy* című könyvét írta, hősként tekintett vissza Charles Beardre. Jómagam is hősnek tekintettem őt. 1945-ben Arthur Schlesinger, Jr. *The Age of Jackson* című könyvét mintegy Beardék *The Rise of American Civilisation*-jéhez készült lábjegyzetként adta közre. Ugyanez volt a helyzet 1945-ben Richard Hofstadter

[25] Turnertől eltérően azonban Smith, Lewis és Marx elfogadta Beard 1920 utáni álláspontját, mely elvetette az evolúció egyetemes törvényeit. Amikor képtelenné váltak arra, hogy folyamatosságot lássanak a nemzeti hagyományban, nem láttak többé értelmes narratívát az „amerikai" nemzet jövőjében sem. Gene Wise *American Historical Explanations* (Homewood: The Dorsey Press, 1973) című könyvében a figyelmet a narratíva 1940-es években bekövetkezett válságára irányította. Újabban Thomas Schaub *American Fiction in the Cold War* (Madison: University of Wisconsin Press, 1991) című írásában amellett érvelt, hogy a narratíva e válsága mind a negyvenes évek irodalomkritikusai, mind pedig az ötvenes évek nagy regényírói körében kifejezésre jutott.

Social Darwinism in American Thought című könyvével is.[26] Beardékhez és Bancrofthoz hasonlóan mi is úgy határoztuk meg az imperializmust, hogy az a nemzet hatalmának a saját határain kívül való felhasználása. 1955-ben Williams még nem látta, hogy az Észak-Amerika atlanti partjain létrehozott telepek katonai hídfőállások voltak, amelyek állandóan terjeszkedtek, amíg az euroamerikaiak le nem győztek, és a földjeiktől meg nem fosztottak minden indián közösséget az Atlanti- és a Csendes-óceán között. 1955-ben ő azzal az implicit feltételezéssel dolgozott (és így voltam ezzel én is), hogy ezeknek a földeknek addig nincs jelentése, amíg az „Egyesült Államok" nevű nemzet részévé nem válnak. 1955-ben ő hallgatólagosan elfogadta (és én is), hogy az „eltűnő indiánoknak" nincs valódi létezése a nemzet terében kulmináló történelem menetében. Az amerikai diplomácia tragédiája Williams szerint akkor következett be, amikor az „amerikaiak" engedtek a kísértésnek, és kontinentális ártatlanságukon túllépve nemzeti határaikon kívül is használták hatalmukat. Williams nemzedéke azonban olyan forradalmi pillanatban élt, amikor az volt a feladat, hogy átírjuk a történelmet, és bizonyítsuk, hogy az angol gyarmatok és az Egyesült Államok mindig is az Európából terjeszkedő nemzetközi piac részét képezték. Legtöbb kollégájától eltérően azonban Williams, amikor e narratíva követője lett, nem tudta azt a szabadság felé tartó progresszív koncepciójának a keretében értelmezni. Nem tudta elhinni, hogy a piac minden hatalmi viszony alól felszabadítja az egyént. Ezért aztán *The Contours of American History* című könyvében az angol gyarmatokat és az Egyesült Államokat a kora újkori Európában elkezdődött birodalmi terjeszkedés rendszerében helyezte el. Ebből a szemszögből nézve az Egyesült Államok nyilvánvaló rendeltetése [*manifest destiny*] annak a hatalmi mechanizmusnak a része volt, mely a népeket mindenütt a piacra való termelésre kényszerítette. A kiválasztottságukat vesztett anglo-protestáns tudományos elitektől így meg lehetett tagadni a szabadság előőrsének a szerepét az Egyesült Államokon belül. Miután elvesztették kulturális hegemóniájukat, olyan kiváltságolt emberekké váltak, akik hatalmat gyakoroltak a hozzájuk képest feltételezetten „alacsonyabb rendűek" fölött. Williams az Egyesült Államokat meg akarta fosztani kiválasztottságától, meg akarta tagadni tőle a szabadság előőrsének nemzetközi szerepét. Kétségbe akarta vonni azt, hogy az Egyesült Államok felemeli a „hátrányos helyzetű" világ „alacsonyabb rendű" nemzeteit.[27]

Oly korban élünk tehát, amikorra már jócskán megkopott a polgári nacionalizmus és a marxizmus teleológiai narratíváinak meggyőző ereje. Ugyanakkor úgy tűnik, hogy a polgári szabadságnak az egyetemes piacon beteljesülő új teleológiai narratívája még nem rendelkezik a régi metanarratívák [*A metanarratíva kifejezést a szerző az „esztétikai tekintéllyel" bíró, legitimizáló erejű, ideológiai szerepet is betöltő nagy eszmerendszerek jelölésére használja.* [A szerkesztő jegyzete.]] metafizikai erejével.

[26] Schlesinger, Jr., Arthur: *The Age of Jackson*. Boston: Little, Brown, 1945. Hofstadter, Richard: *Social Darwinism in American Thought*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 1945.

[27] Williamshez lásd Noble 1985. Lásd még a Williamsről szóló tanulmánykötetet in: Gardner, Lloyd C., ed.: *Redefining the Past: Essays on Diplomatic History in Honor of William Appleman Williams*. Corvallis: Oregon State University Press, 1986.

Ezeknek a metanarratíváknak a megtörése támasztott kételyeket a „haladó" és „haladni képtelen" nemzetek, a „haladó" és „haladni képtelen" népek kategóriáival szemben.[28] Sokan ma már képtelenek vagyunk olyan népeket elképzelni, amelyeknek nincs történelmük, olyan emberiséget, amelyben nincs változatosság, és olyan emberi kultúrákat, amelyeknek nincs méltósága és joga ahhoz, hogy mentes legyen a külső erőszaktól. Ma már nagyon sokan tudjuk, hogy oda kell figyelnünk az olyan amerikaiak hangjára, akiket az „amerikai" civilizáció anglo-protestáns kisajátításának intézményesített tekintélye egykor nem volt hajlandó meghallani. E kisajátítás szétzúzása után egybegyűlünk, hogy ismét megszólaltassuk José Martit. Most, hogy lassan alábbhagy a hangzavar, egyre többen tudunk csatlakozni a *Nuestra Americát* éneklő Martihoz.

Fordította: **Novák György**

[28] A rasszizmusnak a modern civilizációban játszott lényeges szerepéről szóló egészen új tanulmány David Theo Goldberg könyve: *Race and Culture* (Cambridge: Blackwell, 1994). Segít megmagyarázni, miért olyan erős az anglo-amerikai rasszizmus az Egyesült Államokban. Andrew Janos, *Politics and Paradigms: Changing Theories of Change in Social Science* (Stanford: Stanford University Press, 1986) című könyvében azokat a nehézségeket tárgyalja, amelyekkel az „amerikai" társadalomtudósoknak közvetlenül a második világháború után az egyetemes történelem elméletének megteremtése során szembe kellett nézniük. Frederick Buell, *National Culture and the New Global System* (Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1994) című műve áttekintést ad a narratívákkal kapcsolatos jelenlegi zavarodottságról és arról, hogy nincs olyan, az egyetemes történelem menetére vonatkozó elmélet, amely tekintélyt tudna kivívni magának.

„Amerika befejezetlen forradalma"

Eric Foner:
Reconstruction. America's Unfinished Revolution, 1863–1877
New York: Harper & Row, Perennial Library, 1988. (The New American Nation Series, eds. H. S. Commager and R. B. Morris.) 690 old.

A recenzió írójának ezúttal arra nyílik lehetősége, hogy egy olyan ma is élő és aktívan alkotó történészt mutasson be, aki kortársai szerint is a jelenkor amerikai történetírásának egyik legnagyobb, legkiemelkedőbb képviselője: Eric Fonert. Eddigi munkássága, illetve nem kis részben jelen műve kétségtelenül a kortárs nemzedék kiemelkedő jelentőségű egyéniségévé teszi. Több olyan munkával járult hozzá az Egyesült Államok 19. századi történetének kutatásához, amelyeket nemcsak a szakma értékelt nagyra, hanem a szélesebb közvélemény is rendkívül kedvező fogadtatásban részesített, mivel Foner azzal a kivételes képességgel rendelkezik – és ez a szóban forgó művére hangsúlyozottan érvényes –, hogy ne csak egy szűk szakmai réteg számára írjon, hanem a hétköznapi átlag-amerikai olvasónak is, ami a mai amerikai történetírásban egyre erősebben érezhető tendencia. Korábbi publikációi két téma köré összpontosulnak: egyfelől a múlt század derekának politikai-ideológiai trendjeit vizsgálja, másfelől nagymértékben vonzódik a feketék (20. század végi terminológiával élve, az afroamerikaiak) politikai, társadalmi, gazdasági helyzetének kutatásához. Munkásságának központi eleme az ún. „fekete történelem."[1] (Mindamellett, Fonernek egy, a 70-es években írott monográfiája Thomas Paine-ről a magyarországi könyvtárakba is eljutott.)[2]

Az amerikai történetírás doyenje, a hazánkban sem ismeretlen Henry Steele Commager Fonert kérte fel, írja meg az általa (Richard B. Morris-szal közösen) szerkesztett új, többkötetes Amerika-történeti szintézisben a Rekonstrukció periódusának (1863-1877) történetét. Commager professzor a műhöz írt „Szerkesztői bevezetőben" méltatja Foner történetírói tehetségét, hangsúlyozva, milyen meggyőző erővel láttatja a kor problematikáját. Az amerikai történetírás véleménye egységes a tekintetben, hogy nincs még egy olyan korszak az Egyesült Államok történelmében, amelynek megítélése olyannyira sokszínű és ellentmondásos, hogy napjainkig nem jöhetett létre konszenzus az eltérő álláspontok között. Foner legfőbb eredménye, hogy megpróbál egyfajta kivezető utat találni az ellentétes, előítéletektől és ideológiai megfontolásoktól sem mentes interpretációk vadonjából. Ugyanakkor a közvélemény felé is fordul, azaz, a szélesebb olvasótábor számára kíván egy befogadhatóbb modellt felállítani, amely lehetővé teszi, hogy a Rekonstrukció ne csak úgy éljen az amerikaiak szemében, mint egy anarchikus, zűrzavaros és kaotikus időszak, amelyről még a történészek is véget nem érő, sokszor parázs vitákat folytatnak, hanem mint komplex, de áttekinthető társadalmi, gazdasági és politikai folyamatok összessége, az Egyesült Államok múlt század végi prosperitásának nélkülözhetetlen nyitánya.

[1] Foner, Eric: Free Soil, Free Labor, Free Men: The Ideology of the Republican Party before the Civil War. New York, 1970.; Nat Turner. Englewood Cliffs, 1971.; Politics and Ideology in the Age of the Civil War. New York, 1980.; Nothing, but Freedom: Emancipation and Its Legacy. Baton Rouge, 1983.

[2] Foner, Eric: Tom Paine and Revolutionary America. New York, 1976.

Foner legfőbb erényei az objektív látásmód, a világosság, illetve az a képessége, amellyel a történetírás régóta vitatott kérdéseire úgy tud visszatekinteni, hogy egyben fölébük is emelkedik és függetleníti magát az évtizedeken át rögzült sztereotípiáktól.

Amellett, hogy minden korábbi történetírói álláspont kritikáját adja, Foner természetesen azok eredményeit felhasználja és szintetizált formában tárja az olvasó elé. Kivételes pozitívuma, hogy kritikája mindkét irányban – mind a tradicionális, mind a revizionista iskolát tekintve – mindennemű elfogultságtól mentes. Foner kívül akar maradni a szenvedélyes vitákon, de nem úgy, hogy a korábbi nézeteket kirekesztené saját látásmódja alakításánál. Előítéleteiktől azonban tartózkodik. Ugyanakkor nem próbál mindenáron tökéletesen új, egyéni véleményt kialakítani, miközben nem is kreál mesterségesen összeollózott, középutas interpretációt. Az ok kézenfekvő: a Rekonstrukció történeti irodalma olyan gazdag, hogy szinte már nem is lehet teljesen újat mondani, és napjaink történetírója nem függetlenítheti magát az elődök értelmezésétől. Foner mindent megtesz, hogy pártatlan maradjon, bár nem tagadhatja, hogy maga is a revizionisták által kijelölt úton halad. Óriási érdeme azonban, hogy, mint már említettem, e történetírói iskolával szemben is kritikus.

Éppen ezért szükséges, hogy az olvasó rövid betekintést nyerjen a Rekonstrukció irodalmának eltérő interpretációiba, és a szerző maga is fontosnak tartja, hogy mindennek jelentős helyet szenteljen. Foner mindjárt a mű elején felvázolja saját álláspontját és elhelyezi azt a Rekonstrukció historiográfiájában. Az 1960-as évek revizionista iskolájának útját követve bírálja az ún. Dunning-iskola megállapításait. Az elsősorban William A. Dunning nevével fémjelzett irányzat századunk első harmadában játszott meghatározó szerepet a történetírásban, de a későbbi generációkra is jelentős hatással volt, egészen napjainkig.[3] Mélységesen elítélte a Rekonstrukciót, mondván, hogy ez az időszak az amerikai történelem legsötétebb lapja, szégyentelen és gyalázatos merénylet, melyet a győztes Észak egy maroknyi radikális republikánusa követett el, amikor egy, csupán a saját hasznát növelő, korrupt rendszert erőszakolt rá a háború sújtotta, kiszolgáltatott Délre. A sokat szenvedett déli gazdaságot nem állították talpra, hanem központi ösztönzésre gátlástalan szerencselovagok (*carpetbaggers*) lepték el a déli államokat a földfoglalás reményében, kisajtolva a terület utolsó erőforrásait is. A tudatlan és „infantilis" feketék nem voltak felkészülve a szabadságra és politikai jogaik gyakorlására. A déli arisztokraták pedig csak arra vártak, mikor restaurálhatják a fehérek uralmát. A Dunning-irányzat szerint tehát a Rekonstrukció eleve kudarcra ítéltetett. A tradicionalista iskola nézetei a közvéleményt is nagyban befolyásolták, és részük volt abban, hogy az amerikaiak néhány általuk inspirált regénnyel, illetve mozifilmmel azonosítsák a Rekonstrukció korszakát. (Közéjük tartozik például Margaret Mitchell Elfújta a szél című bestsellere és a belőle készült nagy sikerű film.)

Az 1930-as években indult útjára a Dunning-iskola revízióját zászlajára tűző reformista irányzat, amely a 60-as, 70-es évekre teljesedett ki a polgári jogokért folytatott küzdelemben (*Civil Rights Movement*), és amely nem véletlenül

[3] Dunning, William A.: Reconstruction, Political and Economic. New York, 1907.

nyerte el a „Második Rekonstrukció" nevet. Az első történész, aki alternatív módon mert közelíteni a korhoz, s rasszista elfogultsággal vádolta a tradicionalistákat, W. E. B. DuBois volt.[4] Az első jelentős fekete amerikai történetíró úgy látta, a Rekonstrukció elsősorban a felszabadított feketék erőfeszítése volt arra, hogy demokratikus társadalmi berendezkedést hozzanak létre Délen. A revizionizmus igazi nagy alakjai, J. H. Franklin és Kenneth Stampp azután a 60-as években kategorikusan elutasították Dunningék nézeteit. Radikálisan revideálták a rekonstrukciós periódus sikertelenségéről alkotott korábbi véleményeket. A rekonstrukciós berendezkedés Délen, ha nem is volt tökéletes, egy szempontból óriási jelentőségű volt: biztosította és védelmezte a felszabadítottak politikai jogait. Nem volt tehát kudarc, sőt, egyértelmű fejlődési folyamatot indított el. Ha a kor tragikus volt, annak oka az, hogy a változás nem terjedt ki elég széles körben, különösen a földreform területén. Mindemellett, mutat rá Foner, a revizionisták talán túlságosan is vehemensen vádolták rasszizmussal a tradicionalista iskolát. Ezzel megszülethetett a revizionizmusnak egy önmagával szemben is kritikus, mérsékelt szárnya, amelynek főbb megállapításait – igaz csupán részben – Foner is osztja. Az ún. poszt-revizionisták, például Leon Litwack, a 70-es évek végétől kezdve alapozták meg irányzatukat.[5] Ők megpróbálják hangsúlyozni a Rekonstrukció érdemeit, messzemenően kiemelve pozitívumait, értékeit és tagadhatatlan, szinte forradalmi erejét. Foner – amint azt művének címe is sugallja – közösséget vállal ezzel az irányzattal. Ahogyan Litwack, ő sem ért egyet azzal a véleménnyel, mely szerint a Rekonstrukció nagyon kevés eredményt hozott, gyakorlatilag semmilyen gyakorlati haszna nem volt, különösen a feketék helyzetét illetően. A revizionistákkal szemben tagadja, hogy a Rekonstrukció csupán felszíni változásokat hozott a Délen. A legkisebb sikert is meg kell becsülni – figyelmeztet Foner –, hiszen maga a szabadság, az egyenlőség is óriási változást eredményezett a feketék életfelfogásában. A puszta tény, hogy a korábbi rabszolgák egyszer és mindenkorra fel tudtak szabadulni a szolgai állapotból és képesek voltak arra, hogy egy bizonyos fokú politikai, gazdasági és vallási függetlenséget vívjanak ki maguknak a déli társadalmi környezet minden korlátozó tényezője ellenére, döntőfontosságú. Ha pedig a Rekonstrukció legnagyobb csatájára, a feketék választójogáért folytatott küzdelmére gondolunk, az ezen a téren aratott győzelem elvitathatatlan. Ilyen mélyreható változások függvényében a periódus visszásságai eltörpülnek.

Foner arra törekszik, hogy munkájában minden politikai, gazdasági és társadalmi aspektust egy analitikus műben integráljon. Ezen a széles kontextuson belül kiemel néhány meghatározó kritériumot, amelyek köré fel lehet építeni az egész periódus problematikáját. Közülük is a legnagyobb teret a feketék politikai-társadalmi tudata fejlődésének szenteli, a politikai emancipáció, a választójog és gyakorlati érvényesítése, illetve a szabad munkaerő kérdésköréhez kapcsolva. A mű központi motívuma a felszabadítottak helyzetének vizsgálata az

[4] DuBois, W. E. B.: The Black Reconstruction. New York, 1935.

[5] Litwack, Leon: Been in the storm too long. London, 1979.; lásd még: Litwack, Leon – Stampp, Kenneth M. (eds): Reconstruction. An anthology of revisionist writings. Baton Rouge, 1969.

élet minden területén (*centrality of black experience*). Foner leszögezi, hogy a déli feketék, ahelyett hogy mások cselekedeteinek passzív áldozatai lettek volna, vagy egyszerűen „megoldandó problémát" jelentettek volna a déli fehérek számára, igenis aktív részesei voltak a Rekonstrukció folyamatának, nem pusztán a radikális republikánusok vezette mozgalom tárgyai. A rekonstrukciós politika igazi háttérerejét képezték. Az ő egyéni, függetlenségért és közösségi autonómiáért folytatott erőfeszítéseik mozgatták a Rekonstrukció teljes gépezetét. Foner ezen központi kérdéskörön belül is két területre koncentrál: egyfelől a feketék egyenlőségének, annak intézményes formáinak és gyakorlatban való alkalmazásának (például választójog) a kérdésére, elsősorban a XIV. Alkotmánykiegészítésnek tulajdonítva nagy jelentőséget. Másfelől a szabad munkaerő politikai ideáljára, az új munkaformákra fordít figyelmet.

Foner meggyőzően mutatja be, miként kapcsolódott össze a déli fehérek szemében fokozatosan és egyre szorosabban a déli államok gazdaságának hanyatlása és az 1860-as, 70-es évek politikai korrupciója a feketék új politikai jogaival. Egyszóval, a feketék bűnbakká váltak, és a Délen a feketék szabad választójogát tették felelőssé mindazon gazdasági, társadalmi és politikai nehézségekért, amelyekkel a Dél a Rekonstrukció idején kénytelen volt szembenézni. A szerző véleménye szerint ennek a „bűnbakkereső ideológiának" a mai napig ható következményei vannak a déli társadalomban. A déliek hosszú évtizedekig meg voltak győződve arról, hogy hátrányos pozíciójukat az északiak által rájuk erőszakolt, tőlük idegen társadalmi berendezkedésnek köszönhetik. Az Észak olyan gazdasági szerepet szánt a Délnek, amely magában hordozta a déli gazdaság előnytelen helyzetét és az északival szembeni esélyegyenlőtlenségét. Délen sokáig úgy gondolták, hogy az Észak a feketék egyenlőségével még tovább mélyítette a déli gazdaságnak a polgárháború okozta súlyos válságát, sőt, egyben a kilábalás útjait tette lehetetlenné, hiszen a szabad munkaerő alapján felépíthetőnek vélt új gazdaság nem volt képes működni a régi monokultúrás ültetvényes berendezkedés helyén. A Dél lemaradásának okai teháta Rekonstrukcióban keresendők. Foner ma is élő nézetek forrását fedezi fel a Rekonstrukciós érában. Úgy ír történelmet, hogy minden állítása egyben a jelen társadalmának is szól. A 20. század végének problémái iránt érzékenyen próbálja megjeleníteni a múltból leszűrhető tanulságokat.

Az emancipáció elsősorban azzal segítette elő a déli társadalom messzeható átalakulását, hogy az új gazdálkodási rendszerrel, a szabad munkaerő (*free labor system*) bevezetésével megtörte az ültetvényes tulajdon monopóliumát. Mindazonáltal a rekonstrukciós időszak problémáinak gyökere ott keresendő, hogy a felszabadítottak bizonyosak voltak abban, a republikánusok beváltják ígéretüket, és szabad farmergazdaságokat hoznak létre Délen. A feketék szabad földbirtoklása azonban – és ezt tartják a Rekonstrukció legnagyobb tragikumának – csak ideál maradt. A felszabadítottak gazdasági autonómiájának megteremtése elmaradt. A feketék mélységesen csalódtak az északiakban, akiknek az idealista ábrándokon nyugvó gazdaságpolitikája a háború utáni időszak szükségszerű gyakorlati megfontolásai nyomán tarhatatlanná vált. Az ígéretek nem teljesültek, és a Republikánus Párt politikája csaknem a visszá-

jára fordult. A *free labor* ideológiája – amint azt Foner bemutatja – teljes jelentésváltozáson ment keresztül. A szabad néger kistermelők közösségei helyett a 60-as évek végén a republikánusok már a szabad mezőgazdasági bérmunkások társadalmának létrehozását tartották követendőnek. Az ültetvények feldarabolása egyre inkább elképzelhetetlenné vált, mivel a republikánusoknak az Unió újraegyesítése érdekében fel kellett adniuk terveiket. A szecesszionista, azaz az Államokból való kiválást szorgalmazó politika újraéledése ellenében ugyanis hajlandóak voltak arra is, hogy elvessék a déli gazdaság szabad farmerbirtokok alapján való újjászervezésének tervét, nehogy az veszélyeztesse a nehezen megszerzett békét, és újra elvesse az ellenségeskedés magját. A radikálisabb rekonstrukcióról vallott elveiket kénytelenek voltak feláldozni az Unió egységének oltárán. Maga Lincoln is feladta korábbi ideálját. A feketék csalódtak reményeikben a nagyarányú birtok- és vagyonelkobzások tekintetében: a lázadók megbüntetésére nem került sor. A politikai pragmatizmus győzedelmeskedett: hatalmuk fenntartása – a déli tömegbázis megnyerésének, a háború előtti (*antebellum*) elit „visszaédesgetésének" primátusa – többet nyomott a latban, mint az idealista politikai megfontolások. A déli fehérek támogatásának az elnyerése, amely lehetővé tette erős republikánus kormányok felállítását a déli államokban, egy radikális rekonstrukció esélyeit eleve a nullával tette egyenlővé.

Foner szerint azonban a Rekonstrukció visszásságainak a gyökerét nem szabad kizárólag a republikánusok „köpönyegforgatásában" keresni, hiszen – az általánosan elterjedt kép ellenére – maga a párt sosem volt teljes egészében abolicionista és a radikális újjáépítés híve. Tehát nem arról van szó, hogy a párt 180 fokos fordulattal hátat fordított volna 1861-1863 közötti politikai platformjának, ugyanis ez a program egyáltalában nem volt az egész párt sajátja, hiszen nemcsak az Észak nem volt sem az emancipáció, sem a déli gazdaság új alapokra helyezésének kérdésében egységes, hanem magán a Republikánus Párton belül is óriási viták folytak. A republikánusok politikáját tisztán közgazdasági meggondolások is befolyásolták. A déli ültetvényes rendszert ugyanis nem lehetett egy csapásra eltüntetni és felváltani északi típusú farmergazdaságokkal. A déli ültetvényes övezet mezőgazdasági követelményeinek és szükségleteinek összefüggéseiben, amelyek nagyszerűen megfeleltek a gyapot-, rizs- vagy cukornádtermelés nagyüzemi gazdasági szervezetének, a kisgazdaságok berendezkedése már kezdettől fogva kudarcra volt ítélve. Ennek a republikánusok többsége is tudatában volt. A Dél háború utáni – a Konföderáció gazdasági kormányzatának és valutájának csődje, háborús pusztítások, népességcsökkenés okozta – mély gazdasági válságában egyre nagyobb mértékben csökkent a művelés alatt álló terület nagysága, s ezzel együtt az északi iparvidékeket mezőgazdasági nyersanyaggal ellátó ültetvényes gazdaság hozama. Foner jó érzékkel idézi egy ültetvényes panaszát: „minden, minden, minden elveszett, csak az adósságaim maradtak meg." (125. o.) A déli mezőgazdasági termelésben mutatkozó súlyos visszaesés „észre térítette" az északi politikusokat, akik rádöbbentek arra, hogy a déli gazdaság akkori állapotában a termelési rendszert illető bármilyen beavatkozás végzetes következményekkel járhat a hagyományos északi-déli gazdasági érdekközös-

ségre nézve. Egy erőszakos átalakítás, bármennyire is kívánatosnak látszott a szabad munkaerő rendszerének bevezetése, romlásba dönthette volna az egész déli gazdasági rendszert. Így az egyetlen megoldás az ültetvényes rendszer megtartása volt, legfeljebb új keretek között: nem rabszolga munkaerőre, hanem szabad bérmunkára építve. A felszabadítottak tehát az ültetvényeken maradtak, ha nem is kötött státuszban, hanem szabadokként. Ugyanakkor, Foner szerint, nem szabad alábecsülni magát a változást, és úgy értelmezni a rekonstrukciós folyamatot, mint a régi társadalmi rend uralmának helyreállítását, hiszen az átalakulás, ha korlátozott szinten is, hihetetlenül nagy hatású volt. Teljesen új társadalmi rend kezdett kifejlődni, és az emancipáció érdemei megkérdőjelezhetetlenek még akkor is, ha az álmot a szabad kistermelők közösségeiről nem sikerült valóra váltani. Ugyanakkor a felszabadítottak és az északi republikánusok között hamarosan szakadék nyílott, amely legfőképpen a Felszabadítottak Hivatalának tevékenységével szemben érzett elégedetlenségben nyilvánult meg, s amely hatással volt a későbbi évtizedek politikai szituációjára is. A feketék úgy érezték, az új bérmunkás rendszer nem más, mint a rabszolgaság visszatérése új köntösben. Néhol a fenyítés visszatéréséről tudósítanak Foner forrásai! „Akik felszabadítottak, azoknak meg is kellene védeni szabadságunkat" – érveltek a feketék. (167. o.) Különösen a déli kormányok által a 60-as évek végén bevezetett ún. Fekete Törvénycikkelyek (*Black Codes*) – amelyek retorziókat alkalmaztak a feketék szabad munkavállalásával szemben, többek között tiltották, hogy földet béreljenek vagy mezőgazdasági bérmunkán kívül bármilyen munkát vállaljanak, netán önállósodjanak, üzletet nyissanak, stb. – élezték ki az ellentéteket és növelték az elégedetlenséget a Szövetségi Kormányzattal szemben.

A feketék várakozásai azonban csak a republikánusok felszínes, meggondolatlan, idealista kijelentéseiből táplálkoztak, s így nem is lehettek megalapozottak. Mint már említettem, az emancipációnak nem volt egységes, szilárd bázisa Északon. Ahogyan Foner megállapítja, az unionisták tábora, s maguk a republikánusok is inkább az antiszeceszionisták, a Konföderáció kiválását ellenzők, az Államok egységét féltők közös tábora volt, mintsem abolicionisták gyűjtőhelye. Be kell vallani, jegyzi meg Foner, hogy a rabszolgaság elleni harc nem volt elsődleges tényező a déliek elleni küzdelemben. Vagyis, csak azért emelkedhetett döntő jelentőségre, mert a republikánusok rájöttek, a rabszolgaság eltörlésének kívánalma remek ürügyet kínál Észak számára, hogy az alkotmányos és gazdasági ellentéteken kívül emberbaráti és ideológiai síkra tereljék a konfliktusokat, s így mérjenek végzetes csapást a rabszolga milliók segítségével a fő ellenségre, a szecesszionista mozgalomra és a Konföderációra. Foner szinte szenvedélyesen kritizálja a Republikánus Pártot ezért a politikai pragmatizmusért. Talán egy kicsit túlságosan is sötéten látja a helyzetet, ugyanis szerinte a radikális rekonstrukciós reformok véghezvitelének kudarcában rendkívül nagy szerepet játszott az, hogy – már közvetlenül a háború lezárása után – a felszabadított rabszolgák csalódtak az unionisták ígéreteiben, s így megszűnt közöttük az érdekközösség. Mindez már az elején kudarcra ítélte a radikálisabb újjászervezési programokat, és feloldhatatlan ellentéteket szított a feketék és az északi politikusok között. A

szakítás azonban még a Rekonstrukció elején nem lehetett ennyire nyilvánvaló. Ebben a kérdésben Foner túl szkeptikus álláspontot foglal el.

Mindezek ellenére nem ítéli el a republikánusok politikai opportunizmusát, ugyanis megpróbálja azt a politikai szükségszerűséget is – kellő súllyal – figyelembe venni, ami a republikánus szenátorok többségének szeme előtt lebegett, azaz az Unió egysége megőrzésének az igényét. Ennek a célnak a keresztülvitele minden más politikai tényezőt háttérbe szorított, amit a szerző nemcsak tudomásul vesz, hanem megkísérel megérteni és bemutatni. Különösen jó alkalmat nyújt erre a korszak republikánus elnökének, Andrew Johnsonnak a politikai tevékenysége, amelyet Foner hosszasan tárgyal. Johnson opportunizmusa igen nagy támadási felületet nyújtott a történetírás számára, amely a konzervatív-reakciós-rasszista, illetve az emancipáció-ellenes politikus skatulyájába helyezte be az elnököt. Johnson annak a folyamatnak vált a szimbólumává, melynek keretében egyre csökkent a republikánusok radikális szárnyának tábora, ugyanakkor szélesedett a konzervatív jobboldal. A történészek Johnson személyét tekintették azon fő akadálynak, amelyen a radikális rekonstrukciós elképzelések megtörtek. Foner ebben a kérdésben is megpróbálja felülvizsgálni a tradicionális interpretációt. Szerinte Johnson, ha nem is volt abolicionista, nem ellenezte határozottan a Dél új alapokon való átszervezését. Negatív megítélésének fő oka – állítja Foner – az, hogy politikai kényszerpályán mozgott, amiből nem tudott kitörni. Őt is természetesen az Unió megőrzésének mindenekfelettisége vezette, machiavellisztikusan védte az északi győzelem eredményeit, s ennek érdekében súlyos engedményekre is hajlandó volt. A Rekonstrukció véghezvitelének és az Unió egysége megőrzése alapvető feltételének a Republikánus Párt hatalmon maradását tekintette. A szecesszionista mozgalom kiújulásának megakadályozásának érdekében elengedhetetlennek tartotta, hogy a Délen huzamosabb ideig republikánus kormányok igazgassanak. A párt támogatottságának növelése érdekében mindent megtett, s képes volt „feladni" a republikánusok idealista terveit a totális újjászevezésről a tradicionális déli elit megnyerése fejében. Nem voltak tömeges letartóztatások, felelősségre vonások, de a republikánusok hatalmon maradtak. Foner szerint ezt nem szabad csupán a politikai konzervativizmus szemszögéből megítélni – a problémát a politika adott lehetőségei és mozgástere keretében kell látnunk.

Mindez azonban nem lehet mentség az elnök hangsúlyozottan érvényesülő antiemancipációs érzelmeire. Johnson többször is kifejezésre juttatta, mennyire ellenzi a feketék szabad választójogát, kifejezetten rasszista alapon elutasítva a volt rabszolgák részéről a politikai jogok bárminemű gyakorlását, mondván, a feketék nem alkalmasak efféle tevékenységre: „a feketéknek bármely emberfajnál kevesebb képességük van a kormányzásra." (1867, *Message to Congress*, 180. o.) Ebből az aspektusból viszont úgy tűnik, Foner túlságosan is pozitívan értékeli Johnson politikai nézeteit, talán egy kissé elnézője, bár igaz, hogy mindenképpen újszerű és figyelemre méltó álláspontot képvisel. Maga is bevallja, milyen központi szerepet szán művében a faji előítéletek objektív bemutatásának, pontosabban annak, milyen formában éltek tovább – nemcsak Délen, Északon is – a rasszista megnyil-

vánulások jóval a polgárháború lezárása után is. Álláspontja szerint a faji előítéletek hosszú évtizedekig olyannyira eleven részét alkották az amerikai tudatnak, a rasszista attitűdök annyira beleivódtak a társadalmi életbe, hogy – függetlenül a rabszolgák felszabadítása ellenére – az amerikaiaknak nagyon nehezen sikerült kigyógyulniuk ebből a „betegségből." 1865-ben például az északi New Yorkban a városi hatóságok megtiltották, hogy a feketék, Lincoln elnök temetési menetében részt vegyenek. (75. o.) Tehát még a nagy abolicionista politikusnak sem adózhattak tisztelettel azok, akiket ő felszabadított, mivel republikánus utódai – nem valahol Louisianában, hanem az abolicionizmus egyik fellegvárában – még nem érezték úgy, hogy a feketék „szalonképesek" ahhoz, hogy végigvonuljanak a városon. Foner kiemeli, hogy a háború utáni rasszista megnyilvánulások reális veszélyt jelentettek a volt rabszolgák társadalmi-politikai beilleszkedésére és az emancipáció gyakorlatban való megvalósítására. Ugyanakkor hozzáteszi, hogy ezeket nem szabad azonosítani pusztán a Ku Klux Klán tevékenységével Délen – amelyet Foner természetesen részletesen elemez – hanem reális, széles körű képet kell festeni a faji előítéletek más megjelenési formáiról is az Államok egész területén. Mindazonáltal Foner nem esik a 60-as, 70-es évek revizionista történetíróinak hibájába, vagyis hogy a radikális rekonstrukciós reformok véghezvitelének kudarcáért „bűnbakként" kizárólag a rasszista előítéleteket állítsa be. Nem tekinti a faji gondolatot a „gonosz kezének," amely a rekonstrukció minden nehézségéért felelős. Ellenkezőleg, Foner elismeri, hogy a déli fehérek között is jelentős tábora volt a kompromisszumnak és a feketékkel való együttélés új keretei megszervezésének. Valójában tehát a rekonstrukciós folyamat hátramozdítóit nem kizárólag a déli fehér elit soraiban kell keresni, hanem ugyanolyan felelősnek tekinthető a folyamat megrekedéséért Észak konzervatív-reakciós blokkja is.

Foner ugyanígy határozottan ellenzi a déli társadalom uniformizálását. Célja az, hogy a déli társadalmat a maga objektivitásában mutassa be, és segítsen eloszlatni azokat a történetírói kliséket, amelyeknek nagy szerepük volt abban, hogy egy, a déli ültetvényes elit dominanciáját hirdető, egyhangúlag elfogadott általános kép éljen a társadalomban. Foner nézete szerint a déli politizálás nem értékelhető anélkül, hogy a déli társadalmat a maga regionális és helyi különbségeinek figyelembevételével mutatnánk be. Meg kell törni a déli ültetvényes arisztokraták túlsúlyáról alkotott képet, és helyet kell biztosítani a történettudományban azon kérdés vizsgálatának, hogy milyen eltérő „szubkultúra" létezett a déli államokban: az ún. *upcountry yeoman* réteg, a hegyvidékek farmerei, akik egyéni földművelő gazdaságokban dolgoztak, és inkább északi „testvéreikkel" mutattak rokonságot – a politikai elkötelezettség területén is –, mint a déli ültetvényesekkel. (Elsősorban Tennessee, Kentucky, Virginia, North-Carolina államokban volt jelentős a réteg súlya.) A határvidék, a *frontier* lakossága és a déli rabszolgatartó világ között nemcsak a hegyek húztak éles választóvonalat. Teljesen eltérő gazdasági és társadalmi berendezkedés létezett néhány száz mérföldre a partvidék gyapot- és rizsültetvényeitől. Az ültetvényes övezet politikai-társadalmi rendszere tehát nem általánosítható Dél egészére: a „belső konfliktus" rögtön a háború kezdetén napvilágra került, és az

upcountry farmerei az unionistákhoz csatlakoztak. A Rekonstrukció idején a republikánusok joggal számíthattak így rájuk mint a radikális reformok végrehajtóira az új déli kormányok tagjaiként. Óriásit tévedtek azonban! A déli *yeoman*ek valójában csak a Konföderáció szecesszionista politikájával álltak szemben, és politikai elképzeléseiket nem azonosították a republikánusok platformjával. Az északiak nem igazán számíthattak rájuk tovább a radikális reformokban.

Foner további célkitűzése az, hogy a Rekonstrukció történetét nemzeti kontextusba helyezze, vagyis egy új dimenzióban közelítse meg a periódust. Az amerikai történész a nemzetállam dimenziójában igyekszik megragadni a korszakot: hangsúlyozza a szövetségi hatalom expanzióját az állami gazdaságpolitikában, a pénzügyek területén és a politikai autoritás színterén. A korábban precedens nélküli állami, szövetségi centralizáció mértéke egy évszázados politikai konfliktust hozott újra a felszínre. Az amerikai politizálás vissza-visszatérő alkotmányos vitája, hogy hol húzható meg a határ a szövetségi, központi hatalom és az egyes államok politikai autoritása között. Meddig terjed a szövetségi kormányzat hatásköre, illetve meddig nem veszélyezteti az államok alkotmányban lefektetett autonóm jogait? Foner szerint a radikális republikánusok platformja abszolút mértékben a visszájára fordult. Alapjában utasították el az Alapító Atyák politikai elveit – pragmatikus érdekből. A centralizáció hívei lettek, és ehhez egy „kifordított" ideológiát is gyártottak. Úgy gondolták, a centralizáció nem áll szemben a személyes szabadsággal, nem sérti az államok egyes jogait – Jeffersonék vélekedésével ellentétben –, hanem kevésbé veszélyeztetik a szabadságokat, mint a helyi, regionális hatalom, sőt, az erős szövetségi kormány még védelmet is nyújt a helyi hatalmak túlkapásai ellen. Ez a gondolkodás széles körű ellenérzést váltott ki Délen. Éppen az „amerikaiságot" megtestesítő politikai ideológiát adták fel, amely az egyes államok és a szövetségi hatalom közötti egyensúly sérthetetlen elvén nyugodott. Mi lehet ennek a „pálfordulásnak" az oka? A válasz talán abban keresendő, állítja Foner, hogy a republikánus párt bázisát egyre nagyobb arányban alkotó, a háborús konjunktúrán meggazdagodott északi, New England-i vállakozó rétegnek erős, stabil, centralizáló gazdaságpolitikát folytató központi kormány működéséhez fűződött érdeke. Egy ilyen politikai hatalom (a gondoskodó állam, *benevolent state*) biztosíthatta azokat a feltételeket, amelyekre az északi tőkének leginkább szüksége volt: a hazai ipar védelme, s ennek biztosítékaként jótékony hatású infláció, illetve egy erős, államilag garantált szövetségi valuta. Az 1860-as évek végére már ez az északi *entrepreneur* bázis rá tudta kényszeríteni akaratát a republikánus pártra.

Végül, de nem utolsósorban érdemes néhány szót ejtenünk a szerző stílusáról, ami talán az európai történetírás hagyományaihoz képest egy kicsit szokatlan. Forrásait tekintve Foner nagyon sok elbeszélő forrást használ fel: memoárokat, naplókat, tudósításokat. Különösen e forrásanyag teszi a művet rendkívül sokszínűvé, sokszor életképszerűvé. Egyéni, emlékiratokban megfogalmazott látásmódokat vesz át, amelyek szinte regényszerű megjelenítést kölcsönöznek a könyvnek. Egyáltalán nem „száraz," emellett mégis tudományos érvényű munka. Helyenként filmszerű beállítások, regénybe illő *setting*, fikciót idéző fordulatok, irodalmias nyelv, néha

patetikus hang jellemzi. Ez a fajta, elsősorban olvasóvonzó, attraktivitásra törekvő előadásmód Amerikában már rég nem idegen a tudományos irodalomtól.

Befejezésül csatlakozhatunk Foner egyik kritikusához, Vincent Hardinghoz, aki az *American Historical Review* oldalain ezt írja a könyvről szóló recenziójában: „ezért a teljesítményéért, valamennyiünknek, tudósoknak, kutatóknak, tanároknak és diákoknak hálával kell adóznunk Eric Foner előtt."[6]

Bárány Attila

[6] American Historical Review. Vol. 95 (February 1990), 264.

„Roma caput mundi" = „Roma cauda mundi"

Monica Kurzel-Runtscheiner:
Töchter der Venus.
Die Kurtisanen Roms im 16. Jahrhundert.
C. H. Beck, München, 1995.
348 old.

Az 1526-27. évi római népszámlálás adatainak elemzése — az 55 000-es lélekszámú város lakosságának kb. 10%-át tették ki a prostituáltak — kiválóan szemléltei a „Roma caput mundi" ismert szólás és annak elferdített változata, „Roma cauda mundi", közti párhuzam létjogosultságát: a 16. század Rómája valóban egyidejűleg volt a keresztény világ és a világprostitúció fővárosa.

A reneszánsz Róma, Firenze és Velence sikeres hetérái régóta izgatják a kor iránt érdeklődő szerzők fantáziáját, a téma irodalma rendkívül gazdag. Monica Kurzel-Runtscheiner fiatal bécsi történésznő munkája ennek ellenére egészen új színfoltot jelent e publikációk sorában, mert *történeti forrásanyagon* és levéltári kutatásokon alapszik. A korabeli szórakoztató irodalom, főként Arentino, Bandello és Delicado novelláinak és komédiáinak kedvelt szereplői voltak a kurtizánok. Az 1880-as években L. A. Ferrai, Antonio Bertolotti, Arturo Graf és Vittorio Cian adtak közre egyes résztémákat érintő dokumentumokat. E források tudományos feldolgozását Umberto Gnolis publikálta 1940-ben a „Cortigiane della Rinascenza" című cikksorozatában. Az azóta megjelent munkák, beleértve az utóbbi két évtized monografikus feldolgozásait,[1] közös jellegzetessége, hogy fő forrásuk a 16. századi szépirodalom, szerzőik szinte kritika nélkül átvették elődeik nézeteit, egyikük sem dolgozott eredeti forrásokkal.Kurzel-Runtscheiner négy évet töltött római levéltárakban, főként a 16. század bírósági dokumentumai, adólistái és az ún. „avissi"-k[2] tanulmányozásával, és könyvében sikeresen ötvözi e kutatások tapasztalatait az eddigi publikációk eredményeivel.

Miért éppen Rómában alakult ki ez a fent említett, az első pillanatban meglepő kettősség? A szerző jó érzékkel tapint rá a lényegre: a pápai kúria a korabeli európai udvartartások leggazdagabbjai közé tartozott. Fényét mégis erőteljesen beárnyékolta a férfiak kizárólagossága. Róma Európa tehetséges, karrieréhes és művelt férfiainak gyűjtőpontjává vált. A cölibátus intézménye azonban a III. lateráni zsinat óta egyértelmű előírásnak számított. A római kurtizánok az így keletkezett űrt töltötték be, és átvették az uvarhölgyek szerepét, nemcsak szexuális, hanem *kulturális értelemben is*. Nem véletlen, hogy a „cortigiana"/„curialis" szó a 15. század végéig udvarhölgyet jelentett. 1498-ban tűnik fel a „tisztességes kurva" értelmezés.

Kurzel-Runtscheiner művén végighúzódik a kronológiai és a tematikus

[1] Masson, Georgina: Cortigiane italiane del Rinascimento. Roma, 1981.; Larivaile, Paul: La vita quotidiana delle cortigiane nell'Italia del Rinascimento. Milano, 1983.; Lawner, Lynne: Lives of the Courtesans. New York, 1987.

[2] A követségeknek írt heti tudósítások, a modern sajtó elődje.

szerkezet kettőssége. A következő korszakokat különíti el a szerző:

1. A 15. század vége és a 16. század eleje a római kurtizánok aranykora. A kereszténység történetében egyedülállóan pozitív a szexualitás megítélése. A klasszikus görög és római irodalom hatására szalonképes témává és kultúrát hordozó elemmé válik az erotika, megszűnik a homoszexualitás tabu jellege. Amíg a papság az előző évszázadokban a konkubinátussal játszotta ki a cölibátus intézményét, most a kurtizánok lépnek ebbe a szerepkörbe: az egyház számára elfogadhatóbb, ha papjai heti néhány alkalommal felkeresik „Vénusz lányait", mint a konkubináikkal való, a házasságra emlékeztető tartós együttélés. A kurtizánok a társadalom felső rétegeinek elismert tagjai, szabad bejárással rendelkeznek a pápai udvarba. Számtalan püspök, érsek, VIII. Ince és VI. Sándor pápa ismeri el közös gyermekeik legalizálásával a hozzájuk fűződő viszonyt — VI. Sándor maga is egy ilyen „törvénytelen" kapcsolatból származik. Egy korabeli gúnyirat szövege jól érzékelteti a kor egyházi funkcionáriusainak a szexualitáshoz való szabados viszonyát: „Azt szeretném, ha a püspökök megtanulnák, hogy a tulajdonképpeni kötelezettségeik fontosabbak a világi hatalomnál és a nagyvilági élvezeteknél. Ami a papokat illeti, feleséget adnék nekik, hogy ne a kurvákhoz járjanak, és a szerzeteseknek kurvákat adnék, hogy megszűnjenek minden férjezett nő férjének és minden nős férfi feleségének lenni."

2. A „Connétable de Bourbon" zsoldosainak 1527. évi „Sacco di Roma" néven ismertté vált bevonulása és az ezt követő anarchia véget vet az aranykornak. A kurtizánok továbbra is ragyogó karriert futhatnak be, de társadalmi helyzetük, foglalkozásuk „tisztességes" jellege többé nem támadhatatlan. V. Pius, XIII. Sixtus és VIII. Clemens pápák rendeleteikkel egyre inkább szűkítik mozgásterüket: először megtiltják a státusszimbólummá vált kikocsikázást. Majd a Vatikánnal határos városrészekből kell elköltözniük, később egy külön városrészt (Hortaccio) jelölnek ki számukra. Egyre szigorúbbá válnak a kerítésért járó büntetések. Kikorbácsolás vagy kiutasítás jár az anális közösülésért, a papokkal vagy nős férfiakkal való kapcsolatért. Egyre gyakrabban „vendégeskednek" a kurtizánok Róma börtöneiben, befolyásos pártfogóik azonban többnyire kimentik őket. Mindennapi munkájuk végzéséhez rendszeresen át kell lépniük a törvényesség határait, tevékenységük „kriminalizálódik", társadalmi státusuk periférikussá válik.

3. A század végétől egyértelműen az ellenreformáció uralkodik. Az egyház kemény szankcióval eléri, hogy a papság nagy része nem meri többé igénybe venni a kurtizánok szolgáltatásait: a többség lemond a kulturális többletszolgáltatásról és titokban, a „normál" prostituáltaknál éli ki szükségleteit. Róma azonban a 17. században is a prostitúció fővárosa marad.

A szerző által felállított tematikus keresztmetszet a következő súlypontok köré rendezhető:

Ügyfelek

Természetesen nemcsak a papság soraiból kerültek ki a kurtizánok ügyfelei. A város nemesemberei, bankárai, kereskedői és művészei, az itt állomásozó zsoldosok szintén előszeretettel keresték fel „Vénusz lányait". A híres kurtizánokkal való kapcsolat a felső rétegekhez való tartozás *státusszimbó-*

*lumá*vá vált. A kurtizánok a város „nevezetességei" közé tartoztak, egy valamit magára adó idegen számára kötelező „attrakciónak" számított a náluk tett látogatás. Kurzel-Runtscheiner mindenekelőtt két réteggel foglalkozik behatóan: egyrészt a semmiben mértéket nem ismerő reneszánsz grandseigneur típusával, másrészt azokkal az egész Európából ide özönlő fiatalemberekkel, akik a pápai udvarnál való szolgálatban keresték társadalmi felemelkedésük egyetlen lehetőségét.

Szolgáltatások

A reneszánsz művelt embertípusát nem elégítette ki önmagában a nemi aktus gyors élvezete, hanem a szexuális, kulináris és intellektuális élvezetek tartós kombinációjára törekedett. A tisztességes feleségeknek semmi esélyük nem volt arra, hogy ezeknek az elvárásoknak megfeleljenek, mivel a 16. század római szokásjoga tiltotta a nyilvános lakomákon és rendezvényeken való részvételüket. A házasság intézményének célja kizárólag a társadalmi rang megőrzése és ennek megfelelően az utódok nemzése volt. A tisztességesség egyik alapkritériumának számított, hogy a nő nem adhatott kifejezést szexuális örömének. A férjeknek így többnyire eszükbe sem jutott, hogy az erotika gyönyöreit feleségük ölében keressék. Kellemes és művelt társaságban élvezni a jó ételt és a jó bort, az európai udvari élethez elengedhetetlenül hozzátartozó zene és tánc örömeit, és időközben a szíve hölgyével visszavonulni, mindez csak a kurtizánok házában vagy társaságában volt elképzelhető. A kulturális keretfeltételek vonzerejét bizonyítja például Tullia d'Aragona esete, aki ugyan egyértelműen nem tartozott a legszebb kurtizánok közé, mégis a legsikeresebbek között tartották számon, mivel rendkívüli filozófiai és irodalmi műveltsége folytán háza a város értelmiségének rendszeres találkozóhelyévé vált. Versei és a „Párbeszéd a szerelem végtelenségéről" című írása az utókor számára is fennmaradt. A legtöbb kurtizán műveltsége ugyanakkor meg sem közelítette ezt a szintet.

Az előkelő hetérák társasága iránti nagy keresletet magyarázza az a tény is, hogy Róma a karnevál időszakán kívül nem tudott más szórakozási lehetőséget kínálni. Rendszeres társasági élet csak a kurtizánok házaiban és városkörnyéki szőlőskertjeiben folyt. Törzsvendégeik és azok baráti köre ide szinte mindig szabad bejárással rendelkezett. A városba érkező idegen számára is itt kínálkozott a legjobb lehetőség társadalmi kapcsolatok keresésére. Mindebből természetesen következik az is, hogy egy kurtizán házának felkeresése nem vonta feltétlenül maga után a szexuális kapcsolatot.

A kurtizánok kínálta élvezetek nem tartoztak az olcsó mulatságok közé. Az egy éjszakáért kirótt tarifa 1–4 scudo között mozgott. Ha ezzel összevetjük, hogy a pápai gárda jól megfizetett zsoldosai havi 3,5 scudót kerestek, egy a pápa szolgálatában álló vezető hivatalnok (pl. kamarás) évi jövedelme körülbelül 100 scudót, egy jómódú kereskedőé 200–300 scudót tett ki, könnyen megérthetjük, hogy a „Vénusz lányaival" való érintkezés státusszimbólumát a jómódúak is csak alkalmilag engedhették meg maguknak. Társaságuk rendszeres élvezete a gazdagok kiváltságává vált (a társadalmi hierarchia csúcsán 20 000 és 120 000 scudo közti évi jövedelmükkel az érsekek és bankárok álltak). Aki megengedhette

magának, egy általában az egyedi árnál kedvezőbb havi „átalány" fizetése ellenében lefoglalta magának a hét egy vagy több napját. A forrásokban gyakran tűnnek fel utalások arra is, hogy e „havi bérlet" díját és szolgáltatásait baráti körök tagjai egymás között felosztották, mivel külön-külön nem tudták volna azt megfizetni.

A kor szexuális szokásait illetően kizárólag a korabeli szépirodalomra támaszkodhatunk. Kurzel-Runtscheiner megkísérli a részben az antik irodalomtól átvett toposzok mögött a valóságot megközelítő legfőbb tendenciákat kiolvasni. A kurtizánokkal szembeni legfőbb elvárást a szexuális öröm kimutatása, az aktív kezdeményezőkészség, a kísérletező fantázia és a kielégíthetetlenség látszatának keltése jelentette. A könyv széles teret enged az ezt alátámasztó idézeteknek és azoknak a forrásokra támaszkodni nem tudó feltevéseknek, amelyek a kurtizánoknak a szexualitáshoz való személyes beállítottságát igyekeznek rekonstruktálni. A munka behatóan foglalkozik az anális közösülés témakörével: a görög pederasztia mintájára főleg az egyházi főméltóságok különösen kedvelték ezt a „főpapi szerelemnek" nevezett technikát. A biszexualitás széles körű elterjedettségére a szerző Macchiavelli és Vettori levelezéséből hoz meggyőző idézeteket.

Társadalmi státus

A szerző 50–100 secudóra becsüli a kurtizánok átlagos havi jövedelmét. Ez az összeg lényegesen alatta marad a korabeli szórakoztató irodalomban megjelenő számokat többnyire kritikátlanul átvevő eddigi munkák megállapításainak. „Vénusz lányai" azonban ezzel az összeggel is a társadalmi piramis középmezőnyének felső rétegeihez tartoztak. A kurtizánok pályafutása körülbelül 15 éves korukban kezdődött, 20. életévük körül érték el pályájuk csúcsát, 25-30 évesen viszont már kiöregedtek (a 16. században 50 évesen az ember már aggastyánnak számított), tehát viszonylag rövid idő alatt kellett az életre szóló anyagi biztonságukat megteremteniük. Megtakarított pénzüket ezért igyekeztek biztonságot nyújtó ingatlanokba (házak, szőlőskertek) átmenteni. A vállalkozószelleműbbek tőkéjüket forgatták, elsősorban privát hitelüzleteken keresztül: ennek legelterjedtebb formái a hivatásos zsidó uzsorások 18–24 %-os kamatú ajánlatainál lényegesen kedvezőbb „censo"[3] és „compagnia d'offizio"[4] voltak. A források tanúsága szerint Lucrezia Galetta alias „la Luparella" ügyes hitelüzleteivel akkora vagyonra tett szert, hogy 1560-ban a francia király egyik legnagyobb hitelezőjeként tartották számon. Sokan illegális „mellékfoglalkozások" — főként kerítés és játékszalonok üzemeltetése — segítségével egészítették ki jövedelmüket. Egy kurtizán társadalmi megbecsülése elsősorban szeretői társadalmi helyzetének függvénye volt. Társadalmi súlyuk és befolyásuk kiváló mércéi azok a rendezvények, ahova rendszeresen meghívták őket: elég egy pillantást vetnünk a rendezők és vendégeik társadalmi rangjára. Rövid idő alatt szerzett és gyakran labilis társadalmi státusukat igyekeztek a nyilvánosság előtt minden lehetséges eszközzel bizonyítani. Kurzel-Runtscheiner írásának az

[3] 7—10%-os kamatú hitel ingatlanbiztosíték fejében.

[4] 12%-os kamatú hitel, biztosíték; jól megfizetett hivatal a pápai udvarban.

ezekre a státusszimbólumokra vonatkozó fejezetei a munka legalaposabban kidolgozott részét képezik. A társadalmi rang „kirakatba helyezésének" leggyakoribb formái a következők voltak: egy gazdagon berendezett ház[5]; város környéki szőlőskertek; exkluzív ruhák és ékszerek; saját vagy rendszeresen bérelt kocsi[6]; több főből álló személyzet, ebből legalább egy mór szolga; könyvek és egzotikus állatok.

A 16. századi római kurtizánok életében a gyors felemelkedés és a magas társadalmi elismertség lehetősége a kiszolgáltatottság rendszeresen visszatérő szituációival párosult. A pápai udvarban lejátszódó politikai pálfordulások kihatásaira már utaltunk a fentiekben. A legnagyobb veszélyt mégis az jelentette, hogy a korabeli konfliktuskezelés legelterjedtebb módja az erőszak volt. „Vénusz lányai" nap mint nap ügyfeleik féltékenységi és rivalitási viszonyainak hálójában fejtették ki tevékenységüket. Nem meglepő tehát, hogy a szerző a rájuk vonatkozó bírósági akták tanulmányozása során rendszeresen találkozott a nemi erőszak, a brutális összeverés, az arcvágással való elcsúfítás és a gyilkosság eseteivel, így azután a kurtizánok többsége egészen fiatalon irattatta meg az első végrendeletét. VIII. Károly francia csapatainak 1494-es nápolyi bevonulása után Itáliában villámszerűen elterjedt a szifilisz.[7] Ettől kezdve ez a betegség jelentette a prostitúció minden formájában a legjelentősebb szakmai kockázatot. A „franciakór" áldozatai között nem kis számban találkozunk az egyház képviselőivel. Ezért is érdekes Kurzel-Runtscheiner megfigyelése, mely szerint e kór korabeli megítélésénél hiányzott a szokások „isten büntetése" jelleg, a bűnösöket a keresztény világon kívül keresték.[8]

Egyéni életutak

A 16. században a nők számára két lehetőség kínálkozott a tisztességesség keretein belül, ha a mosónőként, csaposlányként, szolgálóként vagy napszámosként való reggeltől estig tartó robotolást és a nyomort el akarták kerülni: egy jó házasság vagy a kolostorba vonulás. Ezek az utak azonban csak a hozománnyal rendelkezők számára álltak nyitva. Rajtuk kívül a felemelkedés egyetlen reális lehetőségét a prostitúció jelentette. A kurtizánok többsége ennek megfelelően az alsó rétegekből vagy azokból a középrétegekből származott, ahol a család vagyona csak az első leánygyermek/ek kiházasítására volt elegendő. Gyakran nem jószántukból választották ezt az utat, hanem szüleik kényszerítették őket erre a pályára: nem ritka az az eset, amikor az anya azzal teremti meg 13–15 éves lánya jövendő pályájához és ezáltal a család megélhetéséhez szükséges alaptőkét, hogy jó pénzért eladja gyermeke szüzességét. Szerencsés esetben ez az első ügyfél megnyitotta a leányzó számára a felső

[5] Mivel a 16. századi Róma a mai fogalmaink szerinti utcaneveket nem ismerte, tájékozódási pontként a nemesek és egyházi főméltóságok palotái szolgáltak. Jellemző módon gyakran találkozunk a forrásokban ebben a funkcióban a kurtizánok házaival.

[6] A kocsi a 16. században jött divatba. Rómában körülbelül ugyanazt a luxust jelképezte, mint Velencében a gondola.

[7] Innen a „franciakór" elnevezés.

[8] A 15. század végén például a Spanyolországból elűzött és Itáliába menekült zsidóknál.

körökbe vezető utat, és így az átlagos prostituáltak közül a kurtizánok közé emelte. A prostitúcióhoz vezető másik legelterjedtebb motivációnak a zátonyra futott házasságból való menekülés számított. Figyelemre méltó a szerző azon megfigyelése is, mely szerint a kurtizánok jelentős többsége Itália más városaiból, Spanyolországból, Európa különböző térségeiből, s nem Rómából származott.

A források nem elegendőek ahhoz, hogy lehetővé tegyék egy-egy kurtizán teljes életútjának felrajzolását. Kurzel-Runtscheinernek ez két esetben sikerült: Ambrosia de Pironibus pályája az „aranykor", Maria Fasarga sorsa a hanyatlás időszaka egy-egy tipikus képviselőjének életébe ad betekintést.

A szerző forrásokkal bizonyítja, hogy az az elterjedt nézet, mely szerint a kurtizánok többsége tartalékai felélése után nyomorban fejezte be életét, nem felel meg a valóságnak. Jelentős részüknek sikerült időben megházasodnia (magas hozományukkal jó partinak számítottak) vagy kolostorba vonulnia. A tehetségesebbek üzleti vállalkozásaikkal továbbra is megőrizték önállóságukat.

A 16. századi Európa embere világképének magától értetődő része az istenben való hit. A kurtizánok esetében sem volt ez másképp. Foglalkozásukat azonban nem tudták volna nap mint nap elkövetett „bűnök" nélkül gyakorolni. Az isteni megbocsátás és feloldozás megvásárolhatósága (búcsúcédulák, zarándoklatok, misék mondatása, szegények megfizetése, azért, hogy önostorozással mossák fehérre megbízóik lelkét) általánosan elfogadott kiutat jelentett ebből a kelepcéből. A leggazdagabb kurtizánok (a nemes emberekhez hasonlóan) végrendeletükben rendelkeztek a haláluk után felállítandó sírkápolnák létesítéséről és sírkövük szövegéről. Ezek közül sajnos egyetlen egy sem maradt fenn, mert az 1590-es években VIII. Clemens pápa felkutattatta és eltávolíttatta őket.

Kurzel-Runtscheiner munkája egy alapművel gazdagítja a 16. századi Itáliára vonatkozó társadalomtörténeti szakirodalmat, és kiváló példát kínál a feminista ihletésű történetírás eredményességére.[9]

Fischer Lajos

[9] A feminista ihletésű történetírás megítélésére vonatkozóan lásd: Feminizmus és történetírás. Beszélgetés Susan Arpaddal. AETAS 1993/4. 134-138.; illetve Freist Dagmar: Zeitschriften zur Historischen Frauenforschung. Ein internationaler Vergleich. Geschichte und Gesellschaft 1/1996. 97-117.

„Az igazság az idő leánya"

Anthony Kemp:
The Estrangement of the Past
Oxford University Press, New York and Oxford, 1991. 227 old.

Anthony Kemp munkájában azt a folyamatot kísérli meg nyomon követni, melynek során a 3. századtól a 14. századig uralkodó középkori történeti gondolkodás modelljét kiszorítja és felváltja a modern történeti paradigma. Kemp szerint a két modell közötti alapvető különbség a történeti idő problémáján keresztül válik megfoghatóvá: a középkori nyugat-európai történelemszemléletet jellemző szinkretikus, egységes idő- és történelemfelfogás a 14. és 18. század közötti időszakban átalakul, dinamizálódik, és az állandó változás, folyamatos meghaladás (*supersession*) kereteként a modernitás, az újkori történelmi tudat döntően meghatározó elemévé fejlődik.

Kemp számára a közeg, amelyben ez az átalakulás végbemegy, a történeti szövegek világa. Amint azt többször is hangsúlyozza munkájában, a társadalmi-politikai kontextus szerepét témája tárgyalásakor elhanyagolhatónak tekinti. Elméleti alapvetése szerint a „múltnak irodalmi kifejeződésén túl nincs érzékelhető léte" (VII. o.), azaz a múlt az azt megismerni szándékozó történész számára csak a szövegekben létezik. Ezért Kemp a szövegközpontú megközelítést hívja segítségül, amikor a két történetfilozófiai rendszert, mint egy-egy egységes narratív modellt, a rájuk leginkább jellemző narratívák elemzésével kívánja rekonstruálni. A végeredmény – a szerző szavaival élve – egy „metahistorikus idő-szöveg" (VII. o.), amelynek változása, átalakulása az egyes történetírói szövegek vizsgálata során érhető tetten.

Ez a fajta megközelítési mód ugyanakkor elsődleges fontosságot tulajdonít a jelentés, az értelmezés kérdésének, amit jelez a könyv előszavában idézett, a 17. századi puritán Új-Anglia egyik jeles vezetőjétől, Thomas Hookertől származó rövid szövegrészlet az igazságról (V. o.). A connecticuti lelkipásztor az igazság megszületését a közvetlen, sötét, igazság nélküli múltat felváltó puritán jelenbe teszi. Kemp szerint Hooker kommentárja, amely az újvilági puritán „kiválasztottak" történelemfelfogásának lényegeként fogható fel, az óvilági, premodern Angliából származó mondás – „Az igazság az idő leánya." – félreértése, „félreolvasata", átértelmezése. Míg a középkori (eredeti) olvasatban a mondat a tradíciót, a folytonosságot jelöli meg az igazság legitimáló erejeként, addig Hooker a kijelentést a „feje tetejére állítja" (V. o.), és következtetéseiben a múlttal, pontosabban a múlt, azaz a középkor igazságával való szakítást jelöli meg az új igazság alapjaként.

A *The Estrangement of the Past* szerkezete világosan tükrözi a két modell történetét: a középkori történelemszemlélet kezdeteiről szóló fejezetet az annak kiteljesedését tárgyaló rész követi. Az eredeti modell lebontásával, az új paradigma megszületésével foglalkozó fejezet után kerül sor az amerikai puritánok (Kemp szerint a modernkori időfelfogás legkövetkezetesebb képviselői) értékelésére. Az utolsó fejezet már a vallási alapú modell szekularizált változatait elemzi, elsősorban amerikai példákon keresztül, de európai gondolkodókról (pl. Nietzsche) is szót ejtve.

A középkori múltértelmezés alapjait

ismertető első fejezetben a korai időszak (4. század) legfontosabb alakjai közül Kemp Caesareai Eusebios és Szent Ágoston munkásságának szenteli a legtöbb figyelmet. Mindkét szerző olyan történelemfelfogást követ munkáiban, amely az időt változatlannak tekinti, és nem tételez fel különbséget jelen és múlt között.

A gondolat, mely szerint a történelemben minden jelen idő, Eusebios munkáiban kristályosodik ki. Kemp a 3. és 4. században alkotó egyházatya történelemszemlélete kapcsán ismerteti és elemzi a gondolatmenetében kardinális szerepet betöltő, a középkori modell létrejöttében döntő fontosságú vallási lelki élményt. A középkori keresztény ember számára alapvető fontosságú a hit történeti vonatkozása, amely legszemléletesebben a távolodó Krisztus képében fejeződik ki. A kereszthalállal a hívők minden egyes generációja egyre távolabb kerül a történeti Krisztustól és így Istentől is. A Krisztus utáni földi jelent ezért Isten távolléte jellemzi, és a Megváltóval való újraegyesülés reményét a Második Eljövetel ígérete élteti a hívő számára. Ám ennek az ígéretnek a beteljesülése bizonytalan. A múlt és a jövő e két fontos eseménye közötti időszak alapvető élménye a „hosszú várakozás" (6. o.), amely egyben az isteni kinyilatkoztatás hiányát is jelenti a földön. Ebből viszont az következik, hogy a középkori ember a jelenben kizárólag a múltbéli kinyilatkoztatásra támaszkodhat, amely egyedül a változatlannak ítélt, kanonizált, isteni eredetű szövegekből ismerhető meg. Így az eredeti kinyilatkoztatást kell alapul vennie ahhoz, hogy pszichikailag le tudja küzdeni a távolságot önmaga és Isten, jelen és múlt között.

Kemp olvasatában Eusebios Egyháztörténetében – indirekt módon – kísérletet tesz a távolodás fent vázolt fájdalmas élményének a feldolgozására és kompenzálására egy olyan történelemfelfogás kidolgozásával, amely a változatlanság dogmájára épül, s melyben – tagadva az idő legfontosabb jellemvonását, a változást – múlt és jelen eggyé válik. A krízisélmény feldolgozása tehát retorikailag, a szó, a nyelv eszközével, a történelem ideologikus célzatú használata során valósul meg Eusebios művében. Az egyházatya, amikor amellett érvel, hogy a korabeli keresztény egyház hűen követi az eredeti dogmákat, igyekszik kimutatni a folytonosságot az egyház 4. századi és Krisztus korabeli állapota között. Ebben a folytonosságban minden dogmatikai újítás, változás anomáliaként – az eusebiosi retorikában eretnekségként – jelenik meg. Csak ezek kiküszöbölésével valósulhat meg az egység – a nyelvi, misztikus egység – hívő és Isten, jelen és múlt között. Kemp szerint ezt a gondolatot hivatott kifejezni az Egyháztörténet narratív szerkezete. Az Inkarnáció és a Megváltás révén az Isten és ember között megvalósuló integrációt a hívők első generációjának korát követő hanyatlás időszaka váltja fel, amelynek során – az eretnekek megjelenésével – kezdetét veszi egy dezintegrációs folyamat és az egyház üldöztetése. Az egyházatya művének konklúziója ugyanakkor visszatérést jelent az eredeti állapothoz: Eusebios Nagy Constantinusban látja a szabadítót. Ő „Isten barátja" (17. o.), aki megoldja a konfliktusokat, véget vet a keresztény egyház üldözésének, és visszaállítja az eredeti állapotot, helyreállítja múlt és jelen egységét. Ezért – Kemp szerint – Eusebios Nagy

Constantinusa szinte második Krisztusként jelenik meg az Egyháztörténetben.

Az Eusebios által létrehozott modellt – amint azt Kemp bemutatja – Szent Ágoston a *De civitate Dei*, és az *Enarrationes in Psalmos* című munkáiból kiolvasható korszakolásával bővíti ki. A hat évezred, mely az Ádámtól a Második Eljövetelig tartó periódust öleli fel, hat korszakot jelent, amelyek egy ismérvben mégis azonosak: az egyes millenniumokat változatlanság jellemzi. Egy-egy korszakon belül, csakúgy mint Eusebiosnál, semmilyen dogmatikai újítás nem történik. Ágoston saját kora – a 4. század – a periodizáció folytán a hatodik, utolsó évezredre esik, amelyet az Első Eljövetel vezet be, és amely a Második Eljövetellel zárul.

Az egységesítő törekvés ugyanakkor nem csak az időbeliség tekintetében jut kifejezésre Ágostonnál. A *De civitate Dei*ben a két ország – Istené és emberé – eredetében és számos elemében különbözik egymástól, ugyanakkor a földi ország olyan vonásokat is magában hordoz, amelyek az égi országra utalnak, hiszen eredetileg annak képmásaként teremtetett. A földön ezt az isteni részt testesíti meg a keresztény egyház, amely összekötő kapocsként szolgál az égi és a földi ország között. Ahogy a hatodik évezred – homogenitása folytán – összeköt múltat, jelent és jövőt, úgy az Egyház fogalma – melynek működését ezzel az millenniummal azonosítja az egyházatya – lehetőséget nyújt az égi földi megjelenítésére. Ágoston másik fontos újítása a középkori modell fejlődése szempontjából az, hogy megalapozza a folytonosságot a korábbi keresztény történészek által Antikrisztusként jellemzett Róma és a keresztény Egyház között. Kemp meggyőzően mutatja be, hogy Ágoston értelmezésében a Jelenések könyvének Rómát elítélő szimbolikája miként veszti el élét, hogyan kerüli el az egyházatya a „nagy parázna asszony" (Jelenések 17) azonosítását Rómával, illetve a „vadállatét" (Jelenések 13) Caliguláéval. Róma Ágoston korában már azonossá válik a keresztény egyházzal: a Jelenések könyvének Róma-ellenessége aláásta volna Ágoston szinkretizmusra való törekvését, egy olyan egység megteremtését, amelyben „a világi és a szent, múlt és jelen egyetlen paradox egységet alkot." (32. o.) A kontinuitás egyértelművé tétele a Római Birodalom és a későbbi középkori Német-Római Szent Birodalom között Ágoston tanítványának, Paulus Orosius nevéhez fűződik, aki *Historiorum adversum paganos* című munkájában átveszi Dánielnek a négy ókori birodalomra – asszír-babiloni, macedón, karthágói, római – épülő korszakolását. Orosius célja az, hogy bebizonyítsa, nem a keresztény vallás felvétele, illetve a pogány istenek elhagyása az oka Alaric Róma elleni inváziójának (i.sz. 410). A gótok pusztítása nem különleges sorscsapás, hanem csupán egy az egyes korszakokban előforduló szerencsétlenségek közül, és nem jelenti Róma, a római történelem folytonosságának a végét. Az örök város története teljesen kitölti az utolsó, negyedik évezredet.

A középkori történelemszemlélet kiteljesedését Kemp a 12-14. századra teszi. Clairvaux-i Bernát, Pierre Abélard, Westminsteri Matthew, Freisingi Ottó és Dante a nagy építkezés befejezői. Az épület elemei hasonlók az alap szilárdságát biztosító alkotórészekhez. Továbbra is él a Rómával való kulturális azonosság gondolata, amely legplasztikusabban Danténál jelenik meg, aki Augustus császár korát az aranykorral

azonosítja, és akinél Róma veszi át az addig Isten választott népeként tisztelt Izrael szerepét. Róma a keresztény vallás és „nemzet" központjává válik. A középkori polgárok számára a Római Birodalom bukása sohasem következett be – ők változatlanul a Birodalom polgárainak vallották magukat. Dantéhoz hasonlóan, a fentebb említett gondolkodók mindegyike befejezettnek tekintette a középkori tudás épületét, melyhez – nézetük szerint – semmi újat nem lehet hozzátenni, és ezért bármely újítás eretnekségnek számított volna a szemükben.

A középkori történelemszemlélet katedrálisa a 14. századig szilárdan állt. Ekkor azonban olyan erők jelentek meg a történelem színpadán, amelyek aláásták annak fő tartópilléreit. A középkoriból az újkori modellbe való átmenetet Kemp alapvetően két fontos fejleményre vezeti vissza. Az egyik a pápaság és az Antikrisztus közötti párhuzam gondolata, a másik pedig a kontinuitás tagadása a klasszikus Római Birodalom és a középkori Német-Római Szent Birodalom között.

A pápaság tekintélyének első nagy hatású kritikusa John Wyclif volt, aki továbbgondolva Ágoston periodizációját, heves támadást indított az egyház tekintélye ellen. *De apostasia* című művében az angol teológus elfogadja azt az állítást, miszerint a hatodik évezred az Egyház kora, amelyet a Második Eljövetelnek kell követnie; ugyanakkor felteszi a kérdést: mi a magyarázata annak, hogy a Krisztus utáni első évezred véget ért, de a Megváltó nem tért vissza, azaz a hetedik millennium még nem kezdődött el? Az 1300-as évek vége felé alkotó Wyclif a Szentírásban, az egyedül autentikus isteni kinyilatkoztatásban találja meg a választ a kérdésre, közelebbről a Jelenések könyvének 20. részében: a Sátán kora jött el, és ezért a korabeli keresztény egyház az Antikrisztus egyháza. Wyclif ezzel a megállapításával természetesen egyúttal tagadja az apostoli egyház és a jelenkor egyháza közötti azonosságot, súlyos csapást mérve ezzel a hagyomány dogmájára. Wyclif szerint a keresztény egyház története a hanyatlás története: a pápa bűnös, nem tud megfelelni annak az elvárásnak, hogy Krisztus imitációja, antitípusa legyen, nem szolgálhat összekötő kapocsként múlt és jelen között. Az egyház korabeli állapota bizonyítja Wyclif számára, hogy valóban az Antikrisztus kora jött el. A burjánzó korrupció és a hozzá kapcsolódó jelenségek mind őt látszanak igazolni.

Kemp hangsúlyozza Wyclif hatását Husz Jánoson keresztül Lutherra, aki annyiban különbözik az angol gondolkodótól, hogy a pápaság intézményét születésétől fogva – pontosabban az apostolok korát követő időszaktól kezdve – bűnösnek, romlottnak tartja. Luther a középkor újításellenes retorikáját használja fel az egyházi tradíció szubverziójára, amikor azt állítja, hogy a keresztény egyház 1500 éves története az eredeti, apostoli keresztény doktrína megcsúfolása, paródiája, a jelenkor egyháza pedig a Sátán eszköze. A német teológus számára egyedül a Biblia tükrözi az eredeti állapotot, így kizárólag az képezheti a tradíció alapját. A múlt és jelen – az apostolok és Luther kora – közötti időszak már nem a változatlanság kora, hanem a dinamikus, újításokkal, hibákkal teli történelemé.

A protestáns gondolkodók kritikájához hasonló bírálatot fogalmaztak meg a reneszánsz humanisták, akik a

középkor fogalmának megalkotásával (lásd Flavio Biondo *Historiarum ab inclinatione Romanorum decades III* [1483] című művét) egyértelműen elhatárolták a múltat a klasszikus eredetitől és a modern jelentől. A reneszánsz elsősorban a világi fronton intézett hatásos támadást a középkori történelemfelfogás ellen és ásta alá – a reformációval karöltve – annak legfontosabb tartópilléreit. A Római Birodalom folytonosságának dogmájára mért súlyos csapást például Petrarcha azzal, hogy Nagy Károly császári címének tagadásával kétségbe vonta a *translatio imperii* gondolatát, és a Római Birodalom paródiájaként szólt a Frank Birodalomról, illetve a Német-Római Császárságról.

A múlttól, a múlt történelemszemléletétől való eltávolodás kiteljesedését Kemp az Újvilág puritán történetíróinak munkásságában véli felfedezni. William Bradford, Edward Johnson vagy Cotton Mather nem csupán ideológiailag, szellemileg, és a verbalitás szintjén szakítottak a középkori modellel, hanem fizikai értelemben is: az Óvilágot elhagyták egy új világ kedvéért. A szellemi és fizikai eltávolodás esetükben ugyanakkor nem pusztán a középkori világnézethez való viszonyukat illetően érvényes. Az amerikai puritán történetírók közül először Bradford fogalmazza meg (*Of Plymouth Plantation* című művében) azt a véleményt, hogy az egyház folyamatos hanyatlása az európai reformációval sem állt meg. Az egyik bizonyíték erre a protestánsok (azaz puritánok) üldöztetése protestánsok által, a valódi egyház tagjainak a szenvedései. Ugyancsak Bradford az, akinél Kemp szerint először érhető tetten a meghaladás elve, mely szerint a reformáció által helyreállított igazság további hanyatlása miatt a puritánok számára a cél nem lehet más, mint az eredeti igazság újfent forradalmi módon való restaurációja, a lutheri reformáció igazságának a meghaladása. Az Óvilág – és így a múlt – lakóival szemben a kiválasztottak ahistorikus, az idő múlásával dacoló, az eredetivel megegyező egyházszervezetet kívántak létrehozni, amely a Bibliában lefektetett isteni elveken nyugszik, és amely nem szorul további reformációra, változtatásra.

Bradfordhoz hasonlóan a többi, Kemp által tárgyalt új-angliai történetíró is a meghaladás elvére építi narrációját. Ugyanakkor ezekben a munkákban Kemp szerint az új-eredeti igazság meghaladásától való félelem érzete is kitapintható. Cotton Mather *Magnalia Christi Americana*ja a jelenkorról mint a puritánok történetének hanyatló korszakáról beszél. Az amerikai puritánok harmadik generációjához tartozó történetíró szintén a meghaladás elvét alkalmazza művében, azt azonban összeköti a hanyatlás retorikájával. Kemp értelmezésében Mather jellegzetes stílusa – digressziók, allúziók – kísérletet jelent arra, hogy a retorika eszközével lelassítsa az időt, amely további hanyatlást hoz, további távolodást a valaha meglévő ideális állapottól. A tudatos kísérlet ellenére azonban Mather elismeri, hogy a hanyatlás megállítására csak egy új reformáció képes, amely a jelenlévő meghaladásával egy újabb új-eredeti igazságot hoz létre.

Az újkori egyháztörténészek műveiben megszületett és továbbörökített történeti paradigma szekularizációja a 19. századra teljesedik ki. Kemp az általa vizsgált 19. századi gondolkodóknál igyekszik kimutatni a modern puritán történeti modell továbbélését. Az egyik

példaként Ralph Waldo Emersont említi, akinek munkáiban (*The American Scholar* és *Nature*) a természet jelképezi az ideális, ahistorikus állapotot. Az ehhez való visszatérés az állandóhoz, az igazsághoz való visszatérést, valamint a múlt, az európai hagyomány elutasítását jelenti. A múlt nem képez egységes történelmet, az igazság különböző, egymástól eltérő formákban van jelen a tradícióban, ezért az nem tekinthető az igazság legitim forrásának. Egyedül a természet képviselte tudás állandó – szemben a történetivel. Ezért kizárólag a természet az, amely a puritánok Bibliájához hasonlóan az egyetlen érvényes episztemológiai alapot képezi Emerson számára – mondja Kemp.

Kemp másik fontos 19. századi gondolkodója – immáron Európából – Nietzsche. A német filozófus, aki szintén a modern történeti paradigmában alkotott, az idő és a különböző kultúrák közötti viszony elemzésére fektet nagyobb hangsúlyt. A történelem újkori, dinamikus modelljében nála a kulturális különbségek időbeni különbségekként jelennek meg. Nietzsche a történelmet a változás történeteként fogja fel, amelyben kultúrák születnek és pusztulnak el. A német filozófus egyúttal – amint azt Kemp hangsúlyozza – óva int attól, hogy az ideálishoz való visszatérés jogát (retorikáját) bármely nemzeti kultúra szószólói kisajátítsák maguknak, hogy egy kultúra saját magában lássa a történeti fejlődés csúcspontját. A 19. század nemzeti történetírói ugyanakkor Európában és Amerikában egyaránt – mutat rá Kemp – szinte kivétel nélkül összekapcsolták a jelennek a múlttal szembeni elsőbbségét a saját kultúrájuknak a többi kultúrával szembeni felsőbbrendűségének gondolatával. A nemzet-, illetve etnocentrikus történetírásban kihalásra ítélt fajként jelennek meg a fejlődés alacsonyabb szintjén megrekedt népekként ábrázolt csoportok – George Bancroft, amerikai történész esetében az észak-amerikai indián törzsek –, és így nyer legitimitást a fejlődésben élenjáró nemzet térnyerése az elmaradottak rovására. Az ilyen felfogású történészek műveiben a fejlődés elve csak az illető nemzet jelenéig működik: abban kiteljesedve megszűnik létezni.

A 19. század a mai értelemben vett tudományos történetírás megjelenésének a kora. Igen fontos ebben az összefüggésben Kempnek az a megjegyzése, hogy a modern történeti paradigma nem a történelem tudományágként való felemelkedésének köszönheti létét. A viszony éppen fordított. A modern kori történelemfelfogás – amint azt a szerző fent vázolt gondolatmenetével igyekszik bizonyítani – vallási eredetű és a meghaladás elvén nyugszik. A tudományos történetiség felemelkedése az új történeti paradigmával szemben támasztott kihívásokra adott válaszként és így annak következményeként értelmezhető. Kemp szerint a tudományosságra való hivatkozás retorikája a modern paradigmához tartozó tudás és igazság paradigmatikus, azaz relatív jellegét hivatott elfedni, és azok örökkévaló érvényességét próbálja igazolni azáltal, hogy kivonja őket az idő mint egymást követő és meghaladó paradigmák egymásutániságaként felfogott jelenség hatalma alól. (Kemp a vallásos történetírás tudományos történetírássá való átalakulásának a kezdeteit az Újvilágban Thomas Prince munkájához [*Chronological History of New England*, 1736] kapcsolja. Prince szakít a hagyományos modellre jellemző nyílt retorikai, ideológiai célzatosság-

gal – művében a tények ismertetése a fő szempont.)

Kemp nagyívű elemzését a századvég-századelő kiemelkedő amerikai történetírójának, Henry Adamsnek az értékelése zárja. Nem véletlenül, hiszen Adams munkássága egyaránt tartalmaz a középkori paradigmára, múltszemléletre utaló elemeket (*Mont Saint Michel and Chartres*), amelyek az egységet hangsúlyozzák a narráció eszközeivel (elsősorban az építészet maradandó emlékeit állítva ellentétbe a történelem mulandóságával), és olyan művet (*The Education of Henry Adams*), amely a modernitás sokrétegűségének a jegyében fogant, amelyben Adams már szakít a szimultán, térbeli szerkezet dominanciájával, és az időbeliséget, a változást tekinti kizárólagos rendezőelvnek. Kemp olvasatában a történelem tárgya Adams számára illuzórikus, megfoghatatlan anyag, a történelem mint tudomány pedig a „felejtés tudománya" (166. o.).

Bár Kemp műve elején leszögezi, hogy magát nem sorolja egyetlen történetfilozófiai irányzathoz sem, a múltról, annak megismeréséről vallott nézetei alapján, amelyeket könyve végén részletesen összefoglal (174–178. o.), és amelyekre korábban is tesz utalásokat (lásd fentebb), nem nehéz tetten érni nála a posztmodern történelemszemlélet bizonyos elemeit. (A posztmodern történetírás ismérveiről többek között lásd AETAS 1994/3. 155–161. o.) Ezek közé sorolandó az a tény, hogy Kemp hangsúlyozza a múlt és a megismerő tapasztalás között létező áthidalhatatlan szakadékot. Mivel a múlt anyagilag és filozófiailag megfoghatatlan, az csak az emlékezetben él és szövegekben ölt testet. A történész számára csupán az a lehetőség adott, hogy válasszon ezen szövegek közül. A választás elve kizárólag esztétikai és morális, nem episztemológiai, és ilyen értelemben a végeredményként létrejövő rekonstruált múlt, illetve a róla szóló igazság relatív. Posztmodern vonásnak tekinthető Kempnél továbbá az is, hogy a történeti tudat funkcióját alapvetően legitimáló funkcióként határozza meg. (Jean-François Lyotard, a posztmodern egyik legismertebb teoretikusa számára a legitimáció problémája kardinális jelentőséggel bír. Lásd: A posztmodern állapot. Jürgen Habermas, Jean-François Lyotard, Richard Rorty tanulmányai. szerk. Bujalos István, Bp., 1993.) A történelem mint legitimáció Kemp szerint egy adott történeti, kulturális modell ideológiájának az alátámasztására irányul. Ebből viszont számára az is következik, hogy maga a történeti paradigma is csak addig maradhat legitim, amíg megfelel az adott ideológia igényeinek. Ugyanakkor, érvel Kemp, a történeti modell is képes arra, hogy alakítsa a kultúrát, melyben gyökerezik.

Kemp megközelítése mindazonáltal néhány ponton – a két paradigma történetiségéről vallott nézetei következtében – különbséget is mutat a posztmodern szemlélethez képest. A legfontosabb ezek közül a középkori és a modern történeti modell összefoglaló összevetésénél érhető tetten. Kemp ugyanis a modern történetírói paradigma (modernitás?) egészen korunkig tartó folytonosságát tételezi fel szemben például Lyotard nézetével, mely szerint a modern kultúrát a 2. világháború után felváltja a posztmodern (lásd: A posztmodern állapot, különösen 82. o.). Így joggal állítja Kemp néhány oldallal korábban Henry Adams-szel kapcsolatban: „az ő történelmi világa a miénk." (174. o.) Kemp olvasatában továbbá a modern történeti paradigma

olyan metanarratívaként jelenik meg, amely legfőbb jellemvonása – minden új meghaladás befogadása, a forradalmak iránti tolerancia – révén biztosítja a nyelvjátékok pluralizmusát. Az ellene indított támadások (Claude Lévi-Strausst és Michel Foucault-t hozza fel példaként Kemp) szükségképpen betagozódnak a rendszerbe, megszelídülnek, nem okoznak igazi pusztítást, hiszen azok csupán egy-egy újabb forradalmat, meghaladást jelentenek. Mindez viszont azt is jelenti – érvel Kemp –, hogy a modern történeti paradigma szinte elpusztíthatatlan, mivel annak legfőbb legitimációs elve a meghaladás, a relativizmus elfogadása. A paradigma folytonossága ugyanakkor mára már az ideológiák pluralizmusát eredményezte (ez ismét posztmodern helyzetértékelés). Ezek az ideológiák egymással és múltbéli változataikkal állandó konfliktusban vannak, amit viszont a meghaladás elvére épülő, metanarratívaként funkcionáló *modern* történeti paradigma foglal keretbe (ez viszont már nem az).

Mindezek után felvetődhet a kérdés, miként viszonyul Kemp ahhoz a történeti paradigmához, amelyben ő maga is alkot. A hangnem, amelyben lezárja művét, melankolikusnak tűnik. Simone Weil nyomán ugyanis arról ír, hogy a nyugati világ a modern paradigmán keresztül az igazság állandóságát illető szkepticizmusát exportálta a világ többi részébe is. Ahogy Kemp megjegyzi: „... mi, akik a Nyugathoz tartozunk, és nem hiszünk semmiben, mindenütt olyan embereket alkottunk, akik az égvilágon semmiben nem hisznek." (178. o.) Mindez – úgy véljük, megkockáztatható a kijelentés – azt mutatja, hogy a Henry Adams által elsiratott premodern egység és állandóság iránti nosztalgia talán Kemptől sem idegen.

Vajda Zoltán

Egy Trianon-emlékkönyvre

Trianon and East Central Europe Antecedents and Repercussions (Ed. Béla K. Király, László Veszprémy.) Atlantic Studies on Society in Change 80. Social Science Monographs, Boulder (Colorado) – Atlantic Research and Publications, Highland Lakes (New Jersey), 1995. 321. old.

Trianon és Kelet-Közép-Európa. Előzmények és következmények címmel jelent meg a közelmúltban az amerikai Atlantic Research and Publications tizenöt történeti tanulmányt felvonultató kötete. Különösen nagy jelentősége van ennek, hiszen a hazai történettudomány mindmáig nem volt képes komplex időtálló számvetést készíteni a trianoni békeszerződés Magyarországra és a térségre gyakorolt hatásairól. A két világháború között született áttekintő munkák komoly erőfeszítéseket tettek ugyan a probléma bemutatására, tárgyalási módjukat azonban – még a legmértéktartóbbakét is – szükségképpen tendenciózus, sokszor hamis beállítások jellemezték. Javarészt eleve nem tudományos, hanem közvetett vagy közvetlen propagandacéllal íródtak, mások túlságosan szűk perspektívából vizsgálták a kérdést.[1] Nagyobb baj, hogy a háború utáni magyar történetírás sem produkált ilyen igényű összegző kötetet – e téren még az utóbbi években is csak törlesztette, de nem rótta le adósságát.

[1]A nívósabbak közül való: Igazságot Magyarországnak! A trianoni békeszerződés következményeinek ismertetése és bírálata. Magyar Külügyi Társaság, Budapest, 1928.; és Buday László: Magyarország küzdelmes évei. A szerző kiadása, Budapest, 1923.

A most megjelent munka címe ígéret – egyfelől arra, hogy a kötet több szempontú összefoglalást nyújt a térség hatalmi viszonyait gyökeresen átalakító hosszú távú társadalmi és politikai folyamatokról és hatalmi érdekekről, másfelől arra, hogy legalábbis vázlatot ad a politikai átrendeződésnek a térség egészét érintő, szerteágazó társadalmi hatásairól. Várakozásainkat az a tény is táplálja, hogy a kötet a közel két évtizede indult *Tanulmányok a változó társadalomról* c. sorozat részeként s éppen a békeszerződés aláírásának 75. évfordulójára jelent meg. A kiadvány érdekességét fokozza, hogy mivel az ARP a magyar történelemről rendelkezésre álló ismeretek – így a magyar történettudomány eredményeinek is – egyik legtermékenyebb közvetítője az angol nyelven olvasó közönség felé, az általa kiadott munkák számottevően alakítják a történelmünkről és történetírásunkról külföldön élő képet.

A többszörös felelősség – a történelmi Magyarország felboml(aszt)ása történeti környezetének bemutatása és egyfajta regionális társadalomtörténeti hatásvizsgálat elvégzése, egyszersmind „híradás" a külföldi tudományos közélet felé – és a szűkre szabott terjedelem nem kis feladat elé állította a szerkesztőket, akik láthatólag arra törekedtek, hogy mind a szerzők kötődése, mind az elemző és összefoglaló cikkek és az egyes történettudományi ágak egyensúlya tekintetében reprezentatív körképet nyújtsanak. A bő húsz íven végül tizenöt tanulmány kapott helyet; a könyvön belüli tájékozódást névmutató, megbízható életrajzi melléklet és válogatott szakirodalom, valamint a kiadó térképarchívumának néhány pontos és szép darabja segíti.

Sajnos a tartalomjegyzék hamar lehűti a várakozásokat: a cikkek közül kilenc az 1982-ben hasonló témában ugyancsak ennél a kiadónál publikált, jóval terjedelmesebb tanulmánykötetben már megjelent[2] – ráadásul ezek egyikét–másikát bízvást lehetett volna újakkal vagy legalább javított változatokkal helyettesíteni. Ám azzal, hogy a szerkesztők nagyrészt már ismert írásokból állították össze a kötetet, mintha eleve lemondtak volna arról, hogy igazi újdonsággal álljanak az olvasóközönség elé – s ez a tény önmagáért beszél. (Tanulmányok változatlan formában történő újraközlésének véleményünk szerint akkor van értelme, ha azok az egyes szerzők életművének kiemelkedő opuszai – esetleg csupán szakmai vitát provokáló, de éppen ezért megkerülhetetlen művek –, vagy ha a korábbi megjelenés körülményeitől eltérő, a tudományos élet számára alternatív hozzáférési lehetőséget biztosító közegben látnak napvilágot. Jelen esetben azonban nem erről van szó.) További négy cikket az 1980–1990-es évek magyar történelmi folyóiratai közöltek, s mindössze kettő akadt, amelynek nem bukkantunk nyomára a hazai szakirodalomban.

Mindennek dacára talán nem felesleges végignézni – főbb téziseik számbavételével –, hogy az egyes tanulmányok mennyiben gyarapítják/gyarapították a magyar közönség ismereteit s mennyiben nyújtanak újat az angol nyelvterület számára. (Mivel a kötet még sok nagyobb magyarországi könyvtárban sem elérhető, a jegyzetekben feltüntetjük az egyes tanulmányok korábbi magyar és angol nyelvű megjelenésének lelőhelyeit.)

L. Nagy Zsuzsa bevezető kisesszéje,[3] mely csak az angol fordításban egészült ki magyarázó jegyzetekkel, a Monarchia széthullásának az európai biztonságpolitikára gyakorolt hatásait tárgyalja. Találóan mutat rá arra, hogy az utódállamok, a számos kölcsönös előnyt biztosító nagytér felbomlásából fakadó hasonló gazdasági problémák mellett, győztes vagy vesztes voltuktól függően különböző további nehézségekkel szembesültek: a területben, népességben és gazdasági potenciálban gyarapodott országok a gazdaság és a társadalom számukra addig idegen vagy kevéssé ismert elemeinek integrálásával, a kárvallott országok pedig a korábbinál jóval szűkebb életkeretekhez való alkalmazkodással küszködtek. Mindez eltérő tónust kölcsönzött a térségben oly erős nacionalizmusoknak is; a győztesek diadalmas és a vesztesek sértett – egymást kölcsönösen tápláló – nacionalizmusa máig ható megnehezíti az őszinte megbékélést.

Ádám Magdának a trianoni békével kapcsolatos tévhiteket eloszlató rövid tanulmánya egy korábbi közlemény[4] átszerkesztett, jegyzetekkel kiegészített változata, mely elsősorban a Quay d'Orsay magyar vonatkozású irataiból összeállított új forráskiadvány-sorozat első két kötetének fontosabb dokumentumaira támaszkodik. Konklúziója szerint a trianoni békeszerződésben alapvetően nagyhatalmi érdekek döntöttek,

[2] Essays on World War I: Total War and Peacemaking. A Case Study of Trianon. (Ed. Béla K. Király, Peter Pastor and Ivan Sanders.) War and Society in East Central Europe. Vol. 6. Brooklyn College Press, Brooklyn, 1982. (A továbbiakban: Essays on World War I.)

[3] Trianon: a magyarság és Európa ügye. Világosság 1990/8-9. 695-700.

[4] Tévhitek Trianonról. Társadalmi Szemle 1990/8-9. 106-112.

amelyek azonban olykor csorbát szenvedtek a Közép-Európáról határozottabb elképzelésekkel bíró kis szövetségesek erőszakos területszerző politikája miatt. Így például megfeneklettek a Monarchia föderatív reformjának és a főként az angolszász és olasz delegátusok által szorgalmazott méltányos területmegosztásnak a kísérletei is. A közhiedelemmel ellentétben, a szigorú békefeltételek megfogalmazásában nem Clemenceau képzelt magyargyűlölete játszott döntő szerepet, hanem az, hogy – részben Szovjet-Oroszország elszigetelése céljából – a békeszerzők az utódállamok politikai–stratégiai megerősítésének eszméjét a nemzetiségi és önrendelkezési elv elé helyezték. A korábban egységesnek elképzelt Közép-Európa helyett a franciák németfóbiája és a bolsevizmus elszigetelésének igénye miatt 1918 végén felmerült a *cordon sanitaire* kialakításának gondolata, amelyen belül Románia és Csehszlovákia geopolitikai szempontból felértékelődött, ezért ezek stratégiai, közlekedési, gazdasági elveken alapuló területi követeléseire Franciaország nagyobb rokonszenvvel tekintett. Abban a kérdésben, hogy a magyar tanácskormányt felelősség terheli-e a szigorú békefeltételekért – ekkor fogadta el a békekonferencia a korábban már megfogalmazott javaslatokat –, Ádám óvatosan valószínűsíti, hogy a nagyhatalmak végleges döntését a magyarországi államforma alapvetően nem befolyásolta.

Szarka László cikke a magyar kisebbségek születéséről („Trianon and the Emergence of Hungarian Minorities", magyar nyelvű korábbi megjelenéséről nincs tudomásunk) bevezeti a hosszú 1919 fogalmát. Az 1918. október–1920. június közötti fegyverszüneti időszakot csakugyan jellemezte valamiféle egységesség, az azonban inkább interregnum, a megrendült és teljes egészében helyre nem állított közhatalom „egységessége" volt, ezért a terminust érdekesnek, de kevésbé találónak érezzük. Fontosabbnak látjuk azt a kategorizálást, amely a magyar nemzeti kisebbségek – mint ilyenek, új tartalmú – szerveződésének három közösségformáló tényezőjét különíti el: a tiltakozó akciókat, a passzív ellenállást, valamint az erősödő regionalizmust (patriotizmust, provincializmust). Mindez abban gyökerezik, hogy mivel a közhatalmat birtokba vevő szomszéd utódállamok nemzetállamként definiálták magukat – jóllehet a békeszerződés nemzetiségi cikkelyei jogi garanciákat nyújtottak a kisebbségi egyházak és nyelvhasználat számára, s a magyar kulturális és oktatási intézmények szerény hálózata is fennmaradt –, a magyar kisebbségek nehezebben hajlottak a lojalitásra. Érdekes és némileg meglepő, de nem kellően dokumentált a cikknek az a megállapítása, hogy „a magyar kisebbségek és a magyar közvélemény körében szűkebb tábora volt a radikális irredentizmusnak, mint ahogy az a köztudatban él." (34. o.) Ebben a vonatkozásban a szerző csak a két háború közötti magyar kisebbségi vezetők véleményére hivatkozik.

Hugh Seton-Watson írása már az 1982-es kötetbe is bevallottan félkész állapotban került bele,[5] s nagy kár, hogy a neves szerzőnek később sem volt módja tökéletesíteni azt. A cikk az idősebb Seton-Watson pályafutásának vázlatos ismertetése után megállapítja, hogy Seton-Watson a háború kitörése után hamarosan a Monarchia felbomlását

[5] R. W. Seton-Watson and the Trianon Settlement. In: Essays on World War I. 3-13.

támogatta, ám 1920 januárjában bíráló megjegyzésekkel illette a magyar békeszerződés tervezetét s a két világháború között is világosan látta a szerződés által rögzített helyzet visszásságait. Ez mégsem jelentette azt, hogy jó megoldásnak tartotta volna a revíziót. Ahogy már 1920 áprilisában támadta Apponyinak a békekonferencián elmondott, a magyar imperializmust idéző beszédét, ugyanúgy később is a területi és kisebbségi kérdésnek más, a megbékélésen és a határok „spiritualizálásán" alapuló megoldásait szorgalmazta. Scotus Viator munkásságáról, politikai meggyőződéséről és vonzalmairól – többek között Jeszenszky Géza és Bán D. András kutatásainak köszönhetően – ma már ennél jóval többet tudunk.

*Ormos Máriá*nak a belgrádi katonai konvencióval és annak utóéletével foglalkozó forráskritikai tanulmánya[6] elsősorban a francia motívumokat igyekszik felderíteni. A korábbi szakirodalommal polemizálva megállapítja, hogy Franchet d'Espèrey tábornok a megegyezést nem önhatalmúlag kötötte meg, hanem a Párizsból érkezett utasítások értelmében járt el. Mivel az antantnak még időben – a Monarchia összeomlása előtt – sikerült tető alá hoznia a páduai fegyverszünetet, immár annak magyarországi végrehajtásáról kellett gondoskodnia. Clemenceau 1918. november 7-én ilyen értelmű utasítást küldött Franchet-nak, majd 8-án az egyezmény szövege is megérkezett a tábornokhoz. Az egyezményről, melynek vélt engedékenységét a történészek eddig Franchet „magyarbarátságának" számlájára írták, Ormos kimutatja, hogy mindenben megfelelt a francia érdekeknek. Ideális feltételeket teremtett mind a Németország, mind az Oroszország elleni esetleges katonai felvonuláshoz, valamint Magyarország okkupációjához, egyszersmind ez utóbbi vonatkozásban esélyt adott az erőszakmentes megoldásnak is. A konvenció mégis általános ellenkezést váltott ki a szövetségesek körében – Csehszlovákia és Románia területi követeléseinek akadályát, Nagy-Britannia és Olaszország pedig a francia politikai befolyás nemkívánatos megerősödését látta benne –, így november végére már puszta fikció volt. A francia kormány a népszerűtlen egyezmény felelősségét végül a magyar félre hárította, megteremtve ezzel az egyezmény szövegét úgymond kiforgató „perfid" Károlyi „imperialista" politikájának legendáját.

Ormos Mária másik cikke[7] a békekonferenciának és az antantnak a magyar tanácsköztársasággal szembeni diplomáciai és katonai akcióit követi nyomon. Mivel 1919 tavaszán már a bolsevizmus feltartóztatása és visszaszorítása volt a szövetségesek számára a legfontosabb kérdés, a tanácskormánnyal szembeni magatartás is ennek rendelődött alá. Mindaddig, amíg a szovjet Vörös Hadsereg túl nagy antant haderőket kötött le a Kárpátok közelében, a békekonferencia Magyarországgal szemben a diplomáciai megoldást helyezte előtérbe – ennek keretében küldték Budapestre Smuts tábornokot –, amikor

[6] A belgrádi katonai konvencióról. Történelmi Szemle 1979/1. 12-38. (Az angol szövegen csak kisebb változtatások történtek.) Ugyanezt a gondolatmenetet tartalmazza kibővítve Ormos Mária: Padovától Trianonig (1918-1920). Budapest, 1983. és 1984.

[7] A Tanácsköztársaság és az antant-intervenció. Párttörténeti Közlemények 1979/3. 151-162. és ugyanez In: A Magyar Tanácsköztársaság 60. évfordulója. Tudományos Ülésszak, Budapest, 1979. március 6-7. (Szerk. Köpeczi Béla.) Budapest, 1980. 119-129.; valamint Essays on World War I. 131-144.

azonban utóbb a keleten felszabadult román csapatok április végén átlépték a belgrádi katonai konvenció által megállapított vonalat, a franciák ezt tudomásul vették – még bizonyos megkönnyebbüléssel is, amiért nem kellett saját egységeiket bevetniük. Május elején a román csapatok jó részét a Dnyeszternél végrehajtott szovjet csapatösszevonás hírére ismét keletre vezényelték, a tanácskormány hadereje így az északi hadjáratra összpontosíthatott. A magyar csapatkivonást követelő június 8-ai Clemenceau-távirat hátországa egy összehangolt román– cseh–jugoszláv–francia támadás volt, erre azonban nem került sor, mert a magyar fél – a várakozással ellentétben – elfogadta az ultimátumot. A beavatkozáshoz immár új ürügyre lett volna szükség, Clemenceau közbenjárására azonban, aki sem a kisebb szövetségesek várható újabb követeléseiért, sem a francia csapatok esetleges bevetéséért nem lelkesedett, a békekonferencia június 11-én közölte Csehszovákiával és Romániával a végleges magyar határokat. A francia miniszterelnök utóbb már csak azért is a magyarországi bolsevizmus gyors bukásában reménykedett, mert így nem kellett további engedményeket tennie a kisállamoknak. Franciaország, mely a diplomácia, a gazdasági nyomásgyakorlás és a hadviselés minden eszközét kezében tartotta, végül elérte célját: a tanácsköztársaság megbukott, a békefeltételeket pedig minden érintett fél elfogadta.

Romsics Ignác diplomáciatörténeti tanulmánya[8] az olasz bábáskodással megvalósítani kívánt magyar–román együttműködés koncepciójának két évtizedes történetét követi nyomon. A kooperáció feltétele, természetesen, Erdély sorsának a román és a magyar felet egyaránt kielégítő rendezése lett volna. Csakhogy az offenzív Románia számára mind Jászi kantonális tervei, mind az önálló székelyföldi köztársaság 1918. novemberi gondolata elfogadhatatlan volt. Amikor azonban pozíciója a békekonferencián később némileg meggyengült, Románia bizonyos érdeklődést kezdett mutatni az olasz–magyar–román szövetség lehetőségét is magában foglaló magyar javaslatok iránt. A kölcsönös gazdasági előnyök kilátásba helyezése azonban nem oldhatta fel az alapvető ellentétet: míg a magyar fél Erdély különállásának különböző módozatait terjesztette elő, a birtokon belülre került Románia legfeljebb a kisebbségek valamiféle autonómiáját ajánlotta fel. Így, noha 1920 közepén a román fél hajlandónak mutatkozott modus vivendit létrehozni Magyarországgal – ezért nem csatlakozott a csehszlovák–jugoszláv szövetségi szerződéshez –, a Varsó alatti szovjet kudarc után végleg elzárkózott a megállapodástól. 1921 végére Magyarország körül bezárult a gyűrű – létrejött a kisantant, s a nyugat-magyarországi affér miatt Ausztriával is megromlott a viszony –, Olaszország pedig, amelynek számára csak a szilárd román–magyar szövetségnek lett volna értéke, kiegyezett Jugoszláviával, majd néhány évig a kisantant felé kereste az együttműködés útját. Az újabb olasz–jugoszláv elhidegülés és az olasz–magyar barátsági szerződés aláírása után Bethlen már egy olasz–osztrák–magyar–román blokk gondolatát vetette fel, amelyet jobboldali osztrák fordulat és magyar–román közeledés esetén alkalmasnak ítélt a kisantant szétrobbantására. A tárgyalások azonban nem

[8] Olaszország és a román-magyar megegyezés tervei, 1918-1938. Valóság 1993/6. 61-82.

vezettek eredményre, annál is kevésbé, mert időközben megerősödött a kisantant államok közötti szerződéses kötelék. A harmincas évek második felében az erőviszonyok megváltozása következtében a magyar követelések is súlyosabbak lettek. Mivel azonban Magyarország és Románia között külső kényszer nélkül nem volt elképzelhető megegyezés, Olaszország pedig nem tudott ilyen kényszert gyakorolni, ezt később a térségben domináns szerepre szert tévő Németország fejtette ki.

Berend T. Iván és *Ránki György* tanulmánya[9] a mintegy négyötöd részben önellátó Monarchia felbomlásának gazdasági következményeit veszi számba. A korábban többé-kevésbé jól működő – bár a szerkezeti aránytalanságokat elmélyítő – munkamegosztás rendszere felbomlott s az egyes utódállamok önálló nemzetgazdaságokat igyekeztek kiépíteni. Mindehhez nagyarányú működőtőke-behozatalra és a relatíve gyöngébb hazai ágazatok védelmére (importtilalom és korlátozás, magas vámtarifa) volt szükség. Ez mindenekelőtt importkiváltó ipar megteremtését jelentette, ami a térség egészére nézve számos esetben párhuzamos kapacitásokat teremtett. A változásoktól a hagyományos iparágak sokat szenvedtek – elég csak a magyarországi malmok vagy az osztrák fonó- és a cseh szövőipar hanyatlására gondolni –, de az újonnan telepített importkiváltó ágazatok sem voltak éppen korszerűek, hiszen a szűk hazai piacra való termelés nem tette szükségessé a világszínvonalú technológia alkalmazását. E problémák megoldatlansága végül oda vezetett, hogy a kezdetben gazdasági eszközökkel, de döntően politikai motivációval behatoló Németország a harmincas évek végére döntő hatalmi befolyásra tett szert a térségben.

Peter Pastor cikke[10] a szomszédos országok hadseregei által végrehajtott területfoglalások történetét ismerteti s – noha új kutatási eredményekkel nem rukkol elő – megbízható áttekintést nyújt a nagyhatalmak, a kis szövetségesek és a magyar kormányok célkitűzéseiről. Rövid megjegyzést kell azonban fűznünk a szerző egyik kijelentéséhez. Pastor úgy véli, hogy Jászi 1918. december eleji koncepciója, amely szerint a Romániához kerülő magyar kisebbség nemzetiségi jogai fölött a magyar kormány őrködne, a gyakorlatban összebékíthette volna a román és a magyar álláspontot. (172–173. o.) A magunk részéről ezt a megállapítást túl optimistának tartjuk s maga Pastor sem hoz rá bizonyítékot. De ha mégis született volna ilyen megállapodás, fölöttébb kétséges, hogy annak érvényt lehetett volna szerezni a belügyeibe való beavatkozásra oly kényes román kormánnyal szemben.

Stephen Fischer-Galati írása[11] a tria-

[9] A tanulmány először előadásként hangzott el 1968 őszén Bécsben egy nemzetközi történészkonferencián, majd nyomtatásban is megjelent (A Duna-medence gazdasági problémái az Osztrák-Magyar Monarchia felbomlása után. In: A Magyar Tudományos Akadémia Filozófiai és Történettudományi Osztályának Közleményei. XVII. 417-430. Budapest, 1968.), s utóbb angolul is többször kiadták (The Economic Problems of the Danube Region After the Breakup of the Austro-Hungarian Monarchy. In: Underdevelopment and Economic Growth. [Ed. Iván T. Berend, György Ránki.] Budapest, 1979. 110-120.; és Essays on World War I. 89-104.).

[10] Hungarian Territorial Losses During the Liberal-Democratic Revolution of 1918-1919. In: Essays on World War I. 255-274.

[11] Trianon and Romania. In: Essays on World War I. 423-437.

noni béke romániai hatásait és megítélését igyekszik bemutatni, ami persze ilyen rövid terjedelem mellett szinte reménytelen vállalkozás. Talán éppen ezért, a szerző csak néhány szempontot vet fel – főként a kisebbségekről és a revizionizmus kérdéséről szól –, de sajnos azokat sem dolgozza ki egészen. Fontos megállapítása, hogy Románia a Szovjetuniótól és revizionizmusától jobban félt, mint a jóval gyöngébb magyar revizionizmustól, s hogy az antibolsevizmus és az antiszemitizmus – mint közösségteremtő erő is – nagyobb jelentőségű volt a magyarellenességnél. Másik érdekes – és kissé provokatív – tétele szerint az 1930-as évek végéig Romániában nem sértették meg tételesen a kisebbségi cikkelyeket, jóllehet az egész környezet terhes és nehezen elviselhető volt a nemzetiségek számára. (191. o.)

Yeshayahu Jelinek cikke a trianoni béke csehszlovákiai jelentőségéről,[12] amely már csak megközelítése miatt is fontos elemekkel egészíthette volna ki tudásunkat, lényegében már ismert tények újraközlése, s nem visz közelebb a kérdéskör jobb megértéséhez. (Nem egészen érthető továbbá, miért nevezi a szerző a két háború közötti angol szakirodalomban szinte egybehangzóan Ruténiaként említett területet az orosz és ukrán irredenta terminológiát kölcsönvéve Kárpátontúli Rusznak és Kárpátaljai Ukrajnának.) Nagy kár, hogy ezek a magyar történettudomány számára is oly fontos témák a fenti két írásban nem nyertek bővebb és színvonalasabb kifejtést. Nem is szólva arról, hogy az utóbbi évtized politikai átalakulásai mennyire szükségessé tették volna e szemlék kibővítését.

Thomas Karfunkel gondolatébresztő cikke[13] a Trianon utáni magyarországi antiszemitizmus hét összetevőjét határozza meg. A politikai–vallási emancipáció bizonyos fokát már a 19. században élvező s 1914 előtt Kelet-Európában a legjobb jogi–társadalmi–gazdasági helyzetben lévő magyarországi zsidóság az összeomlás után méltatlan megkülönböztetést volt kénytelen elszenvedni a kormányzattól és a közvélemény tekintélyes részétől. Az antiszemitizmus megerősödésében Karfunkel szerint a következők játszottak szerepet: 1. Az inkább akcionista jellegű, antibolsevista és antiszemita megalapozású szegedi gondolat, mely, miután megszervezte a maga legális és titkos szervezeteit, a szerző – szerintünk nem eléggé árnyalt – megfogalmazása szerint, a korszak egészében fennálló diktatúrát teremtett Magyarországon, s mindvégig a rendszer ideológiai alapját képezte. 2. Maga a belpolitikai élet, melyben a harsány és mérsékelt antiszemita politikusok és szólamok egyaránt megtalálták a helyüket. A húszas években átmenetileg valamelyest csillapodó antiszemita hangok a harmincas évek második felétől újra felerősödtek, s az antiszemitizmus szlogenjei hamarosan ismét a politikai szókincs döntő elemévé lettek. 3. A zsidóságnak a később minden nyomorúságért felelősnek beállított kommunizmussal történő azonosítása, aminek tápot adott az a tény is, hogy a tanácskormány vezetőségében csakugyan nagy számban vettek részt zsidó származásúak. 4. A hazai zsidóság nemzetgazdaságban betöltött – antiszemita szóhasználattal: bitorolt – meghatározó szerepének vádként való felhozása. (A produktív és a

[12] Trianon and Czechoslovakia: Reflections. In: Essays on World War I. 439-455.

[13] The Impact of Trianon on the Jews of Hungary. In: Essays on World War I. 457-477.

magasabb jövedelmeket biztosító szférákban a zsidó származásúak jelentős felülreprezentáltsága statisztikailag egyébként valóban alátámasztható.) 5. A zsidóság nagyobb ütemű természetes szaporodásának s ily módon a magyarság kiszorításának mítosza. 6. A zsidóságnak mint alapvetően idegen, asszimilálhatatlan, de megtévesztő rejtőzésre hajlamos népelemnek az ábrázolása. 7. Az a harmincas évek végén felerősödő meggyőződés, hogy az antiszemita politika a magyar külpolitikai célok támogatását eredményezheti.

*Mócsy Imre István*nak a magyar menekültek sorsáról szóló fontos tanulmánya[14] egyfelől az egymást követő menekülthullámok kronológiáját adja, másfelől kísérletet tesz arra, hogy vázolja a Magyarországra került menekültek szociológiai helyzetét és politikai szerepét. A jórészt az egykori közigazgatás tagjainak és a magyar cégek magánalkalmazottainak családjaiból kikerülő menekülteket részben az erőszaktól és a megtorlástól való félelem, részben az új közhatalom iránti lojalitásra való képtelenség űzte Magyarországra s szerepe volt ebben a Károlyi-kormány által kilátásba helyezett anyagi kedvezményeknek is. Az első nagyobb hullámot tehát az idegen csapatok bevonulása és az általuk elkövetett atrocitásokról terjengő rémhírek váltották ki, míg a második a békeszerződés aláírásának, vagyis az impériumváltás véglegesítésének tudható be. A szomszéd államok kormányai támogatták – olykor ki is kényszerítették – e mozgalmat, hiszen annak révén a magyarság politikailag legöntudatosabb rétegétől szabadulhattak meg, s automatikusan helyet adhattak az új adminisztrációnak. Szerbiában az új hivatali infrastruktúra gyorsan kiépült, Csehszlovákiában és Romániában azonban ez, részben a szakemberhiány miatt, a többé-kevésbé tisztán magyarlakta területeken késedelmet szenvedett. A magyarság maradványai az értelmiségi, hivatali és gazdasági elit egy részének távozásával homogénebb társadalmi szerkezetben éltek tovább, melyben a városlakó elem helyenként számottevően visszaszorult a rurális népességgel szemben. Magyarországon általában sajnálat – olykor azonban a rossz gazdasági helyzet keltette féltékenység miatti és a reakciós politikai meggyőződésnek szóló ellenszenv – fogadta őket. Mócsy tézise, mely szerint a nagy számban a Horthy-rendszer pártjára állott menekülteket számkivetettségük egyre inkább a jobboldali radikalizmus felé irányotta, sajnos nincs dokumentálva, de kétségtelen, hogy számos példát fel lehetne hozni mellette. A szerző korrigálja az eddig használatos létszámadatokat is, s az 1918–1924 között Magyarországra érkezett menekültek számát 426 ezerben állapítja meg.[15]

Dombrády Loránd cikke („Trianon and Hungarian National Defense" korábbi magyar nyelvű megjelenését nem ismerjük) lényegében a magyar királyi honvédség felállításának jogtörténeti és politikai vonatkozásait összegzi. A békeszerződés által 35 ezer főben megszabott

[14] Partition of Hungary and the Origins of the Refugee Problem. In: Essays on World War I. 491-507. Mócsy a témát részletesen kidolgozta The Effects of World War I, The Uprooted: Hungarian Refugees and Their Impact on Hungary's Domestic Politcs, 1918-1921 c. könyvében (Boulder, Social Science Monographs – Brooklyn College Press, Brooklyn, 1983).

[15] Mócsy fenti könyvének 9. fejezetében bővebben szól a menekültek társadalmi és politikai szerepéről.

létszámkeretet – jelentkezők és anyagi eszközök híján – eleinte még az egyébként tiltott sorozással sem sikerült feltölteni. A katonai ellenőrző bizottság távozása után a kormány 3 év alatt 62 500 fős, részben más fegyveres testületeknél rejtett hadsereget kívánt létrehozni, ami nagyjából sikerült is. Időközben ambiciózus, az egyes modern fegyvernemek fejlesztését is előirányzó program készült, melynek eredményeként a véderő létszáma 1938-ra elérte a 85 ezer főt – ez azonban továbbra is csupán töredékét tette ki a kisantant-hadseregek összlétszámának s korszerűség tekintetében is elmaradt azoktól.

A sort *Király K. Béla* tömör és világos elemzése[16] zárja, melyben a Monarchia bukásának elkerülhetetlenségét hirdető elméleteket cáfolja. A világháború diplomáciai történetére támaszkodva kimutatja, hogy a későbbi győztesek hadicéljai között egészen a háború legutolsó hónapjaiig nem szerepelt sem a birodalom felbomlása, sem független utódállamok megalakítása. A példátlan áldozatokat követelő háború kompromisszumos lezárására 1916-tól kezdődően több oldalról is kísérleteket tettek, a háború eszkalálódása és a társadalom egészét mozgósító totális hadviselés azonban „totális békéhez" vezetett, melyben a győzők – Bibó István szavaival élve – mintegy „mértéket veszítettek" és több problémát idéztek elő, mint amennyit megoldottak. Ehhez annyit feltétlenül hozzátehetünk, hogy a békerendezés kérdését mindez csak részben magyarázza, hiszen a fegyverszüneteket követő időszak politikai és katonai eseményei ugyancsak jelentős – számos vonatkozásban döntő – módon befolyásolták a versailles-i békerendszernek nem csupán a végső formáját, de jellegét is.

Szólnunk kellene végül a szerkesztési elvekről, csakhogy a kötet felépítésében nem sikerült határozott koncepciót felfedeznünk. Pedig a könyv lehetett volna a társadalmi–politikai átalakulás krónikája, gazdaságtörténeti áttekintés, új helyzetű szociológiai csoportok (pl. menekültek, kisebbségek) bemutatása, a régió hatalmi pozíciójának és a nagyhatalmak vele kapcsolatos politikájának elemzése. Vagy lehetett volna a közelmúlt magyar szakirodalmi termésének gyűjteménye – ehhez azonban a válogatást kissé esetlegesnek érezzük –, a térség jeles történészeinek és társadalomtudósainak vitafóruma vagy új kutatási irányok kijelölésének tere. (Elég sokat tudunk már Trianonnak a politikai gondolkodásra, a kül- és belpolitikára, valamint a gazdaságra gyakorolt hatásairól, de sokkal kevesebbet annak társadalomtörténeti következményeiről: a társadalom egyes csoportjainak és kisebb–nagyobb egységeinek eltérő Trianon-élményéről, az elcsatolt területekkel kapcsolatos ismeretek és hagyományok átalakulásáról, illetve ezeknek a szomszéd népek tudáskészletében való megjelenéséből adódó kulturális hatásokról, a kisebbségi létstratégiákról – hogy csak néhány példát említsünk.)

A kötetnek a magyar történész szakma számára Szarka és Dombrády – friss kutatási eredményekben egyébként nem bővelkedő – cikke kivételével nincs különösebb hozadéka, az angol nyelven olvasók azonban néhány vezető magyar történész friss tanulmányaival is találkozhatnak. (A hat „új" cikk egyben kijelöli azon szerzők körét is, akiket a szerkesztők most alkalmasnak tartottak a magyar történettudomány hírnevének öregbítésére.) Romsicsnak az olasz dip-

[16] Total War and Peacemaking. In: Essays on World War I. 15-21.

lomácia egy érdekes területét bemutató cikke és Ormosnak a belgrádi katonai konvencióról adott értékelése kétségkívül számottevő eredmény, jóllehet ez utóbbi, részletesebben kifejtve, már megjelent angolul,[17] s Ádám írása is helyreigazít néhány a trianoni békével kapcsolatos, egyes tudományos körökben is továbbélő téveszmét. A fennmaradó tanulmányok azonban inkább csak felszíni áttekintést adnak az egyes kérdésekről és, minden erényük ellenére, csak kevéssé bővítik az eddigi ismereteket.

Helyenként önkényesnek érezzük az egyes fejezetek tagolását is. (Úgy tűnik, e kiadványt sem kerülte el a többszerzős tanulmánykötetek betegsége: mivel nem átgondolt koncepcióhoz illeszkedő, „megrendelt" cikkekről van szó, utólag kell struktúrát adni az anyagnak, ez pedig gyakorta meddő kísérlet marad.) Nem világos, miért került Szarka kisebbségi kérdésről szóló tanulmánya a *Bevezetés*be, holott helye a *Következmények* között volna. Éppen fordított a helyzet Pastornak az 1918–1919. évi területi veszteségekről szóló cikkével, amely az *Előzmények* helyett a *Következmények* közé került. Romsics két évtized történetét átívelő tanulmányát e fejezetek közé nem lehetett logikusan beépíteni – végül az *Előzmények* sorába illesztették. Különös Király cikkének elhelyezése is, hiszen míg ez az írás az 1982-es tanulmánykötetben az áttekintések között szerepelt, most egymagában képviseli a *Következtetések*et – változatlan szöveggel, egy részben megváltozott tartalmú kötetben.

Mindezek láttán az olvasóban óhatatlanul felmerül a kérdés: vajon nem csupán a hazai történészek „menedzselése" vagy az évforduló késztette-e a kiadót a nem teljesen kész könyv megjelentetésére. Az persze mindenképpen örvendetes, hogy a téma, valamint a magyar történészek és kutatási eredményeik jelen vannak a nemzetközi tudományos életben, ám úgy érezzük, a kötet összeállítói jobban is kihasználhatták volna a ritka alkalmat. A bizonytalanságokat mégis szívesen tudjuk be a hasonló kötetek szerkesztői előtt álló megannyi nehézségnek, s kívánjuk, hogy a sorozatban az eddigi számos színvonalas kiadvány sikerültebb örökösei lássanak napvilágot.

Zeidler Miklós

[17] Ormos Mária: From Padova to the Trianon. Social Science Monographs, Boulder – Brooklyn College Press, Brooklyn – Akadémiai, Budapest, 1990. Vö.: 7. sz. jegyzet.

VÖRÖS KÁROLY
1926–1996

Alig több mint egy hónappal 70. születésnapja után érte utol a halál a népszerű történészt. Nem nyílt rá mód, hogy amint az ilyen alkalmakkor szokás, a szakma nyilvánosan köszöntse a tudóst az évforduló okán; meghiúsította ezt Vörös Károly évek óta tartó, kivételesen súlyos betegsége. Ünneplés és köszöntés helyett így a búcsúzás, a halottnak kijáró emlékezés teremti az alkalmat, hogy szóljunk az emberről és a nem mindennapi tudósról.

A budapesti minisztériumi tisztviselő családból származó Vörös Károly a háború éveiben jár gimnáziumba és 1944–48 között végzi az akkor Pázmány Péterről elnevezett egyetem bölcsészkarát, ahol 1949-ben kap történelem–latin szakos tanári diplomát. Ám hiába lép Vörös díjtalan gyakornokként még 1948 végén, bölcsész-doktori oklevéllel a zsebében az Országos Levéltár kötelékébe, sokáig úgy tűnik, hogy megmarad levéltárosnak vagy levéltárakkal foglalkozó hivatalnoknak. Tizenhat évet tölt levéltárosi munkakörben, hol mint az Országos Levéltár alkalmazottja, hol mint a levéltárak szakmai irányító szerveinek (a LOK, majd a LIG) tisztviselője. Majd csak 37 évesen, 1963-ban vesz új irányt életpályája, midőn a Budapest Történeti Múzeumba átkerülve tisztán kutatói feladattal bízzák meg: felkérik, hogy írja meg Budapest 1849–1918 közötti történetét. Újabb kitérőt követve azonban végül 44 éves korában, 1970-től állandósul tudósi státusza azáltal, hogy a MTA Történettudományi Intézetének lesz az elkövetkező negyedévszázadra munkatársa. Idővel azután egyetemi oktatóként is kipróbálhatja magát az 1980-as években, tartósan az ELTE Művelődéstörténeti Tanszéke adott számára otthont.

Amilyen későn dőlt el, hogy Vörös Károly a levéltárosságot a történész hivatással cseréli föl (46 évesen, 1972-ben szerzett kandidátusi fokozatot), olyan gyors iramban bontakozott ki ezt követően a sajnálatosan rövid időre szabott történész életmű. Mutatja ezt az is, hogy már csak újabb hét évre volt szüksége az akadémiai doktori fokozat elnyeréséhez, melyre 1979-ben került sor.

A hatvanas évek végén, a következő évtized elején egyre-másra láttak napvilágot a budapesti nagypolgárságról, a virilis elitről szóló revelatív dolgozatai a kevesek által ismert Tanulmányok Budapest Múltjából című szakfolyóiratban. Szerencsére egy évtized múltán, 1979-ben az Akadémiai Kiadó gondozásában könyvvé szerkesztve is hozzáférhetővé váltak ezek a fontos tanulmányok (Budapest legnagyobb adófizetői 1873–1917). Még az évtized vége előtt, 1978-ban vehették kézbe az olvasók a Budapest története IV. kötetének terjedelemre is tekintélyes kötetét, amely — egyetlen fejezet kivételével — Vörös Károly egyszemélyes munkája. Emellett közel 40 ív terjedelemben a tízkötetes Magyarország története 1711 és 1890 közötti korszakokat tárgyaló 4., 5. és 6. köteteiben jut újra szóhoz, mint a társadalom- és művelődéstörténeti fejezetek szerzője. S ez a népszerűsítő munkák (mint amilyen például az 1973-ban publikált könyv, az Egy világváros születése) nélkül is roppant történetírói termés alig több mint két évtized hozadéka.

Vörös Károly bámulatos termékenysége és egyúttal kivételes történetírói eredetisége valójában éppen a kései indulás folyománya. Késedelmességről ugyanis csak abban az értelemben beszélhetünk, amennyiben a kifejezetten kutatásra és írásra

felhasznált idő tolódott ki életében. Amikor viszont, már közel 40 évesen egzisztenciálisan is adottak lettek számára a történetírói alkotás tárgyi feltételei, hozzáfogott a hosszú felkészülés ígéretének a beváltásához. Azért „fedezhette fel" éppen Vörös Károly a virilisjegyzéket mint elsőrangú társadalomtörténeti forrást, vagy a választói névjegyzéket, melynek segítségével a kispolgárság vált Vörös felismerése nyomán empirikusan is leírhatóvá, mert tudta, mi van a levéltárakban, mert az évek során páratlan áttekintést nyert mind az Országos, mind a fővárosi, sőt számos vidéki (főleg dunántúli) levéltár iratanyagáról. Olyan időszakban gyűlt fel benne ez a forrásokat illető extenzív és mélyre hatoló tudás, a sötét ötvenes években és az ideológiai viták által orientált hatvanas években, amikor a pozitivistának ható vörös károlyi történetírás még nem lehetett időszerű. A kulcsa tehát annak, hogy Vörös Károly az 1970-es években úgyszólván berobbant a történész szakmába, az hogy miközben merőben új kérdésekre irányította a mesterkélt problémákon, spekulatív módon rágódó vagy inkább aszalódó történészek figyelmét, mindezt egy forrásokra alapozott, szakszerű történetkép megalkotásaként volt képes előadni.

Egyszerre volt új, üdítő, amit Vörös Károly képviselt például nevezetes virilis tanulmányaival, hogy ti. a társadalomtörténetet (melyhez később a kultúrtörténetet, kivált a tömegkultúra historikumát társította) avatta központi paradigmává, és az, ahogy forrásait megválasztotta, s amilyen leleményességgel azokat kiaknázta. Személyes élményként elmondhatom: Vörös Károly talán ez utóbbival hatott a legközvetlenebbül az 1970-es és 1980-as évtizedekben jelentkező történésznemzedékek körében.

Vörös termékenyítő hatása nem korlátozódott kinyomtatott írásaira, megsokszorozta azt a személyiségéből fakadó különleges vonzerő és báj (ha szabad ilyet mondani komoly tudós férfi kapcsán). Vörös Károly, a nagy utazó, aki mindig mindenhol felbukkant az ország határain belül, aki folyton jelen volt, lett légyen szó a Történelmi Társulat konferenciájáról, vagy egyszerű helytörténeti rendezvényről, netán levéltári eszmecseréről; aki gyakori és kedvelt vendége volt a néprajzi, a művészettörténeti és az egyéb társtudományi köröknek, nemcsak széles körben ismert, de határozottan népszerű és kedvelt személyisége volt tudományos életünknek. S mindezt nem tolakodó jelenlétének, hanem különleges verbális aurájának köszönhette. Ki ne emlékezne a nagy mesélő Vörös szellemes történeteire, a banális és a történetírói narráció egymástól olykor elválaszthatatlan, nála közvetlenül egybefolyó remekléseire.

Évek óta érezzük e vonzó személyiség hiányát mind a szakmai közélet fórumairól, mind szűkebb személyes környezetünkből; halálával végérvényesen emlékké válik alakja. Más a helyzet a tudós hagyatékával. Vörös Károly társadalom- és kultúrtörténeti problémafölvetései ma is aktuálisak; évtizedekkel ezelőtti tanulmányai ma sem vesztettek érdekességükből és tudományos érvényességükből, ami igazán nagy szó az oly gyorsan avuló tudomány esetében, mint amilyen a történetírás. Vörös Károly, a történész, halála után is velünk marad, mert az, amit szinte az elsők között képviselt kivételes szellemi színvonalon a magyar történetírásban, folytonosságot élvez az 1990-es évtizedben is. Nem volt hiába a szigorú aszkézis, a mindvégig komolyan vállalt történész hivatásetika, mindaz, ami oly jellemző volt Vörös Károlyra evilági életében.

Gyáni Gábor

Számunk szerzői

Annus Irén	amerikanista, JATE, Szeged
Bárány Attila	történész, Miskolci Egyetem
Fischer Lajos	középiskolai tanár, Kempten, Németország
Glant Tibor	történész, KLTE, Debrecen
Kórász Mária	könyvtáros, Somogyi-könyvtár, Szeged
Magyarics Tamás	történész, ELTE, Budapest
Noble, David W.	történész, University of Minnesota, Minneapolis, Egyesült Államok
Rácz Margit	amerikanista, PPKE, Piliscsaba
Vajda Zoltán	amerikanista, JATE, Szeged
Varró Gabriella	amerikanista, KLTE, Debrecen
Velich Andrea	történész, ELTE TFK, Budapest
White, Hayden	történész, University of California, Santa Cruz, Egyesült Államok
Zeidler Miklós	történész, MTA-RSYKFF ösztöndíjas, Budapest

A fordításokat Deák Ágnes, Katona Tünde és Novák György készítették.

Beérkezett könyvek

Boba Imre: Morávia története új megvilágításban. Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség. Budapest, 1996. 197 old. ISBN 963 8472 04 9

Magyarország és a Szentszék kapcsolatának 1000 éve. Szerkesztette: Zombori István, Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség. Budapest, 1996. 337 old.

Anjou-kori oklevéltár IV. (1315–1317). Szerkesztette: Kristó Gyula, Budapest– Szeged, 1996. 359 old. ISBN 963 482 137 5

Anjou-kori oklevéltár XI. (1327). Szerkesztette: Almási Tibor, Budapest–Szeged, 1996. 412 old. ISBN 963 481 138 3

Jánosi Monika: Törvényalkotás a korai Árpád-korban. Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 9. Szeged, 1996. 133 old. ISBN 963 482 149 9

Kristó Gyula: A székelyek eredetéről. Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 10. Szeged, 1996. 167 old. ISBN 963 482 150 2

Győri tanulmányok. Tudományos Szemle. 1993. 13. szám; 1994. 14–15. szám; 1995. 16. szám; 1996. 17. szám. ISSN 0209–4215

Árpád előtt és után. Szerkesztette: Kristó Gyula és Makk Ferenc. Szeged Könyvek 2. Szeged, 1996. 179 old. ISBN 963 659 052 4

INHALT

Studien

RÁCZ, MARGIT
Puritanismus und amerikanische Identität. Umwertung der puritanischen Geschichtsschreibung in unseren Tagen 5

VARRÓ, GABRIELLA
Zwei populäre Varianten des Stereotyps vom komischen Neger in den Minstrel-Liedern Anfang des 19. Jahrhunderts 20

GLANT, TIBOR
Ungarn in der amerikanischen Presse während des Ersten Weltkriegs 36

VELICH, ANDREA
Fremde in London um die Wende des 15-16. Jahrhunderts 53

Werkstatt

ANNUS, IRÉN
Der kurze Kontakt zwischen den Mormonen und den Freimaurern in den Vereinigten Staaten um die Mitte des 19. Jahrhunderts 75

Theorie und Methode

MAGYARICS, TAMÁS
Klio und/oder Kalliope? Einige Fragen der postmodernen amerikanischen Historiographie 87

WHITE, HAYDEN
Die Rolle der Narrativität in der Repräsentation der Wirklichkeit ... 98

Quellenausgaben

KÓRÁSZ, MÁRIA
Anfänge der ungarischen Historiographie in Amerika. Briefe von Károly Rácz Rónay 119

Jenseits unserer Grenzen

Gespräch mit Prof. Dr. David W. Noble (USA) 139

Bibliographie der Werke von David W. Noble 141

NOBLE, DAVID W.
Die anglo-protestantische Enteignung Amerikas 144

Revue

„Amerikas unbeendete Revolution"
(Eric Foner: Reconstruction. America's Unfinished Revolution, 1863-1877. Perennial Library, Harper and Row, Harper and Row, 1989. The New American Nation Series, eds. H.S. Commager and R.B. Morris.)
Bárány, Attila 160

„Roma caput mundi" = „Roma cauda mundi"
(Monica Kurzel-Runtscheiner: Töchter der Venus. Die Kurtisanen Roms im 16. Jahrhundert. C.H. Beck, München, 1995.)
Fischer, Lajos 170

„Die Wahrheit ist die Tochter der Zeit"
(Anthony Kemp: The Estrangement of the Past. A Study in the Origins of Modern Historical Consciousness. Oxford University Press, New York and Oxford, 1991.)
Vajda, Zoltán 176

Zu einem Trianon-Gedenkbuch
(Trianon and East Central Europe. Antecedents and Repercussions. Ed. Béla K. Király, László Veszprémy. Atlantic Studies on Society in Change 80. Boulder [Colorado], Social Science Monographs–Highland Lakes [New Jersey], Atlantic Research and Publications, 1995.)
Zeidler, Miklós 184

Erinnerung an Károly Vörös 194
Unsere Autoren 196
Eingegangene Bücher 197

TABLE OF CONTENTS

Essays

RÁCZ, MARGIT
Puritanism and American Identity. The Current Re-valuation of Puritan Histor(iograph)y 5

VARRÓ, GABRIELLA
Two Popular Incarnations of the "Comic Black" Stereotype in Early 19th-Century Minstrel Songs 20

GLANT, TIBOR
Hungary in the American Press during World War I 36

VELICH, ANDREA
Aliens in London at the Turn of the Fifteenth and Sixteenth Centuries 53

Workshop

ANNUS, IRÉN
A Short Contact between Mormons and Free Masons in the Mid-Nineteenth-Century United States 75

Theory and Method

MAGYARICS, TAMÁS
Clio and/or Calliope? Issues of Postmodern American Historiography 87

WHITE, HAYDEN
The Value of Narrativity in the Representation of Reality 98

Documents

KÓRÁSZ, MÁRIA
Beginnings of Hungarian American Historiography. Two Letters from Károly Rácz Rónay 119

Beyond the Borders

David W. Noble: An Interview 139

A Bibliography of the Works of David W. Noble 141

NOBLE, DAVID W.:
The Anglo-Protestant Monopolization of "America" 144

Reviews

„America's Unfinished Revolution"
(Eric Foner: Reconstruction. America's Unfinished Revolution, 1863-1877. Perennial Library, Harper and Row, Harper and Row, 1989. The New American Nation Series, eds. H.S. Commager and R.B. Morris.)
Bárány, Attila 160

„Roma caput mundi" = „Roma cauda mundi"
(Monica Kurzel-Runtscheiner: Töchter der Venus. Die Kurtisanen Roms im 16. Jahrhundert. C.H. Beck, München, 1995.)
Fischer, Lajos 170

„Truth is the Daughter of time..."
(Anthony Kemp: The Estrangement of the Past. A Study in the Origins of Modern Historical Consciousness. Oxford University Press, New York and Oxford, 1991.)
Vajda, Zoltán 176

On a Memorial Book on Trianon
(Trianon and East Central Europe. Antecedents and Repercussions. Ed. Béla K. Király, László Veszprémy. Atlantic Studies on Society in Change 80. Boulder [Colorado], Social Science Monographs--Highland Lakes [New Jersey], Atlantic Research and Publications, 1995.)
Zeidler, Miklós 184

Remembering Károly Vörös 194
The authors of this number 196
Books received 197

Az AETAS történettudományi folyóirat. Megjelenik évente négy alkalommal. Kiadója az AETAS Könyv- és Lapkiadó Egyesület. A lap főként történeti tárgyú tanulmányokat, forrásokat, kritikákat, ismertetéseket, interjúkat közöl, de szívesen fogad írásokat a társadalomtudományok más ágaiból is.

* * *

Az AETAS megjelenését döntően alapítványi támogatás teszi lehetővé. Az AETAS több vagy akár egy száma is megrendelhető a szerkesztőség címén. A folyóirat előfizetési díja egy évre 400 Ft. A lap ára egy szám megrendelése esetén 100 Ft+postaköltség, könyvesboltban 120 Ft.

* * *

Az AETAS-t a szerkesztőség terjeszti. A lap megvásárolható:

Budapest: Magiszter Könyvesbolt, V. ker., Városház u. 1.; Balassi Könyvesbolt, II. ker., Margit utca 1.; Eötvös Könyvesbolt, V. ker., Kecskeméti u. 2.; Litea Kft., I. ker., Budavár, Hess A. tér 4.; Írók Boltja, Parnasszus Kft., Andrássy út 45.; Rákóczi út 14.; Atlantisz Könyvesbolt, V. ker., Váci utca.

Szeged: Katedrális Bt.: Sík Sándor Könyvesbolt, Oskola u. 27., Könyv- és Jegyzetbolt, Dugonics tér 12.; Móra Könyvesbolt, Kárász u. 5.; Egyetemi Könyvárus, Egyetem u. 2.; JGYTF Kiadó Jegyzetbolt, Boldogasszony sgt. 6.; Idegennyelvű Könyvesbolt, Kárász u. 22.; Tolkien Könyvesbolt, Kossuth L. sgt. 1.

Debrecen: Egyetemi könyvárus, KLTE főépület fsz. Egyetem tér 1.
Miskolc: Két Könyvész Kft., Miskolc-Egyetemváros.
Pécs: Szövegbolt, Ifjúság u. 6.; Egyetemi Könyvesbolt, Mátyás király u.
Székesfehérvár: Jókai u. 4. Könyvkereskedés, Jókai u. 4.
Szombathely: Savaria Könyvesbolt, Mártírok tere 1.

* * *

Kiadja az AETAS Könyv- és Lapkiadó Egyesület
6701 Szeged, Pf. 1179.
Telefon: 62/454-000/3297 mellék
E-mail: aetas@jate.u-szeged.hu
Felelős kiadó: Deák Ágnes
A szerkesztőség titkára: Homonnai Sarolta
Technikai szerkesztő: Dávid Tamás
A borítót tervezte: Szekeres Ferenc
Nyomdai munkálatok: Délmagyarország Könyv-, Lapkiadó és Nyomdaipari Kft., Szeged.
ISSN 0237-7934

Bolti ár: 120,– Ft
Előfizetőknek: 100,– Ft

A nemzeti történelem által vallott feltevés szerint elkerülhetetlen az elmozdulás a helyi kultúrák változataitól egy egységes nemzeti kultúra felé. Ebből a paradigmából viszont átléphetünk egy alternatív paradigmába, amely azt vallja, hogy a helyi kultúrák léte szükségszerű. Jelenleg olyan erők hatnak, melyek a nemzeti határok meghaladására ösztönöznek annak érdekében, hogy feltárjuk a transznacionális mintákat. Ugyanakkor az irányban is tapasztalható nyomás, hogy az egyes nemzeti kultúrákon belül a kultúrák pluralizmusát lássuk.

Az AETAS David W. Noble amerikai történészprofesszorral készített interjúját számunk 139-141. oldalán olvashatják.